

УДК 811.163.4'28(091):811.163.4'366.54

ISBN 86-7587-028-0

Софија Милорадовић

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА
У ГОВОРУ ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА
Балканистички и етномиграциони аспект

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS

Volume 50

SOFIJA MILORADOVIĆ

THE USE OF CASE FORMS
IN THE SPEECH
OF PARAĆINSKO
POMORAVLJE

BALKANISTIC

AND ETHNOMIGRATIONAL ASPECT

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2003

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига 50

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ
ОБЛИКА У ГОВОРУ
ПАРАЋИНСКОГ
ПОМОРАВЉА

БАЛКАНИСТИЧКИ

И ЕТНОМИГРАЦИОНИ АСПЕКТ

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2003

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636–804

За издавача
Драгана Радојичић

Рецензенти
академик Милка Ивић
проф. др Првослав Радић

Секретар редакције
Марија Ђокић

Лектор
др Јованка Радић

Превод закључка на енглески:
Јасна Влајић-Поповић

Коректор
Јасна Влајић-Поповић

Корице
Срећко Здравковић, академски сликар

Технички уредник
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије и средствима Извршног одбора општине Параћин

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 10. јуна 2003. године на основу реферата академика Димитрија Стефановића

Садржај

<i>Реч унајред</i>	9
УВОД	13
Прошлост подручја и етнички састав становништва	16
Период средњег века	16
Период од 15. до 19. века	18
Етномиграциона кретања и порекло становништва	20
Период друге половине 20. века	24
Досадашње проучавање говора Параћинског Поморавља	25
О називу „прелазни говор“	27
Избор теме и циљ истраживања	29
Методолошки подаци	31
О истраживању	31
О приступу теми	33
Техничке напомене	35
ОПШТИ ПАДЕЖ (<i>casus generalis</i>)	36
НОМИНАТИВ	37
Увод	37
Употреба номинативног облика	38
Закључак	47
ГЕНИТИВ	50
Увод	50
Беспредлошки генитив	52
Адноминални беспредлошки генитив	52
Беспредлошки партитивни генитив уз квантификатор	58
Беспредлошки генитив као допуна придева	68
Адвербални беспредлошки генитив	69
Генитив као синтаксичка допуна	69
Темпорални генитив	74
Генитив с предлозима	77
Предлог <i>од</i>	79
Предлог <i>до</i>	89
Предлог <i>код</i>	94
Предлог <i>из</i>	101
Предлог <i>јреко</i>	106
Предлог <i>око</i>	110
Предлог <i>јоред</i>	112

Предлог <i>више</i>	113
Предлог <i>исход</i>	114
Предлог <i>испред</i>	115
Предлог <i>између</i>	116
Предлог <i>с(а)</i>	117
Предлог <i>врз</i>	117
Предлог <i>позади</i>	118
Предлог <i>иза</i>	118
Предлог <i>изван/ван</i>	119
Предлог <i>прекај/прикај</i>	119
Предлог <i>прошв</i>	120
Предлог <i>близо/близу</i>	120
Предлог <i>очи/учи/уочи</i>	120
Предлог <i>пос(е)/после</i>	121
Предлог <i>пре</i>	121
Предлог <i>по</i>	122
Предлог <i>зад</i>	122
Предлог <i>без</i>	122
Предлог <i>због</i>	124
Предлог <i>ради</i>	124
Предлог <i>место/уместо</i>	125
Предлог <i>сироћу</i>	126
Предлог <i>осим</i>	127
Предлог <i>у</i>	127
Предлози <i>насред</i> и <i>усред</i>	127
Закључак	129
ДАТИВ	133
Увод	133
Беспредлошки датив	135
Адноминални посесивни датив	135
Адвербални беспредлошки датив	142
Датив намене и давања	143
Датив користи/штете (<i>dativus commodi/incommodi</i>)	146
Симпатетички датив (<i>dativus symphateticus</i>)	148
Датив уз глаголе стања	149
<i>Verba dicendi</i> с допуном у дативу	150
Беспредлошки датив уз глаголе кретања	151
Остали примери	153
Датив с предлозима	155
Предлог <i>ка(к)</i>	156
Предлог <i>према/прим(а)/прам</i>	159
Закључак	161

АКУЗАТИВ	164
Увод	164
Беспредлошки акузатив	167
Акузатив као падеж објекта уз глагол <i>имајџи</i> и у још неким адвербалним партитивним синтагмама	167
Акузатив као падеж објекта одричних глагола	168
Завршне напомене у вези са акузативом као падежом објекта	169
Темпорални акузатив	170
Остали примери	174
Акузатив с предлозима	175
Уводне напомене	175
Употреба акузативних синтагми с предлозима	178
Завршне напомене	187
Закључак	188
ВОКАТИВ	191
ИНСТРУМЕНТАЛ	197
Увод	197
Беспредлошки инструментал	199
Инструментал „оруђа“	200
Просекутив	203
Инструментал „носиоца стања“	204
Предикативни инструментал	205
Темпорални инструментал	206
Остали примери	207
Завршне напомене	208
Инструментал с предлозима	210
Инструментал с предлогом <i>c(a)/ce/cac/ces</i>	210
„Социјативни“ инструментал	212
„Псеудосоцијативни“ инструментал	218
Адноминални инструментал	221
Категорије беспредлошког инструментала представљене социјативном конструкцијом	222
Инструментал с предлозима: <i>йод(a), над, йред, међу</i> и <i>за</i>	230
Предлог <i>йод(a)</i>	231
Предлог <i>над</i>	233
Предлог <i>йред</i>	234
Предлог <i>међу</i>	236
Предлог <i>за</i>	237
Завршне напомене	240
Закључак	242

ЛОКАТИВ	246
Увод	246
Предлог <i>у</i>	249
Предлог <i>на</i>	261
Предлог <i>йо</i>	268
Предлог <i>о</i>	279
Предлог <i>при</i>	282
Предлог <i>према/сјрам</i>	284
Закључак	285
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	289
Употреба падежних облика	289
Елиминисање одређених предлога и конкурентни однос предлошких лексема у различитим типовима предлошко-падежних синтагми	298
Утицај семантичких категорија, предлошких лексема и мор- фолошких категорија рода и броја на стање флексије	301
Говор Параћинског Поморавља у односу према суседним говорима — етномиграционе опсервације	306
Питање инфилтрације балканизма и анализације	312
ТЕКСТОВИ	317
ЛИТЕРАТУРА	350
СКРАЋЕНИЦЕ	361
Скраћенице цитиране литературе	361
Скраћенице истраживаних пунктова	361
SUMMARY	362

РЕЧ УНАПРЕД

*Благородној души
моје мајке*

Желела бих да на самом почетку кажем понешто од онога што је моје виђење настајања ове књиге и њеног појављивања пред читаоцима. У јуну, сада већ далеке 1983. године, проф. Драгољуб Петровић је мени и још неким студентима, након положеног испита из фонологије на првој години студија, предложио да прикупљамо дијалекатску лексику. Професору Петровићу дугујем захвалност због увођења у један занимљив и динамичан посао који ми је постао драгоцено прибежиште у догађањима која су уследила. Завршница приче стигла је у виду препоруке професорке Ивић — да се ради на дијалекатској синтакси. Професорки Милки Ивић могу захвалити на много чему, али ћу овом приликом поменути само оно чиме ме је највише задужила упутивши ме у лавиринт дијалекатске синтаксе — никада се у њему нисам осетила изгубљеном и ниједног тренутка ми у њему није било монотono.

Моје искуство у раду на дијалектолошким атласима и ненаметљиво подстицање од стране проф. Павла Ивића охрабрили су ме да начиним први корак — да сачиним синтаксички упитник за рад на терену. Проф. Ивић је стигао да прочита само одељак о генитиву, али су ми његове примедбе и сугестије постале драгоцене смернице у послу који је следио. У том послу изузетно су ми били добродошли корисни савети предусретљиве и стрпљиве професорке Зузане Тополињске, као и упутства нашег врсног дијалектолога — др Слободана Реметића.

Мојој породици, мужу Ненаду и ћерки Нини, припада неизмерна захвалност за несебичну помоћ и разумевање током овог захтевног посла. Драгоцену и подстицајну подршку пружали су ми сви моји пријатељи, међу које убрајам и неке моје колеге.

Нека ми не буде замерено што ћу овде поименце поменути само неке мени драге људе којих више нема. Надам се да ћу и свима осталима стићи да узвратим бар део љубави, помоћи, пажње и подршке које су ми нештедимице пружали.

Године 1980. умро је мој отац који ми је, чини ми се, оставио у наслеђе драгоцен начин комуникације с људима, способност која је учинила да сваки мој боравак на терену буде корисно и пријатно дружење, а не неизбежна и мукотрпна обавеза. Под сам крај зиме 1987. године отишао је ведри и увек добронамерни проф. Јован Кашић и настанио се у мом студентском сећању. У 1997. години изгубила сам тројицу драгих колега и пријатеља: Драгана Вујичића, изгнаника из Сарајева у родну Црну Гору, Петра Ђукановића, саживелог с непреболем за похараним завичајем и пониженим рођацима и земљацима, Вилотија Вукадиновића из Ниша, човека широке душе и дивног учитељског рукописа. Почетком јесени 1999. године искрао се проф. Ивић из мог пријатељског окружења које ме је током протеклих година штитило, а на Св. Илију 2000. године опростила сам се од мог старијег колеге и саветодавца — Светозара Стијовића.

Нажалост, ни неки од мојих информатора нису више међу живима. Много животних прича чула сам од гостољубивих домаћина у Параћинском Поморављу. Њихов говор послужио је као потка за ткање текста ове књиге.

Желим да мени драгим и блиским људима којих више нема посветим само још неколико, додуше туђих, речи: „*Тако ти живој од многи добри људи расјави да се више никад на овај свет с њи не саставиш. И остјаје ти само да се надаш да ћеш једанјуи можда у онај други твој живој да и(х) видиш и да ћеш макар шад да могаднеш да им кажеш ону реч што си им некад сјремиле. Овако, овде, она ће некако да ти измакне.*“ (Драгослав Михаиловић, *Пејријин венац*)

*

Корисним примедбама и напоменама приликом коначног обликовања рукописа задужили су ме проф. др Драгољуб Петровић и проф. др Мато Пижурица. Посебну захвалност дугујем мојим рецензентима, академику Милки Ивић и проф. др Прво-

славу Радићу, због њихове свесрдне помоћи која се састојала од савета, сугестија и, изнад свега, стрпљивости у одговарању на моја питања и разрешавању неких мојих недоумица.

Са великом одлучношћу инсистирао је професор Александар Младеновић на припреми рукописа ове књиге за штампу. За то му, као и за многе друге добронамерне и корисне савете од мојих студентских дана до данас, дугујем захвалност.

Велико хвала академику Димитрију Стефановићу, који је Одељењу друштвених наука САНУ препоручио рукопис књиге за штампу, и Етнографском институту САНУ, који књигу објављује. Свакако, без материјалне помоћи Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије* и Извршног одбора општине Параћин ова књига остала би само рукопис.

* Књига је већим делом резултат рада на пројекту бр. 2157: *Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција*, који финансира Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије.

УВОД

„Није губићак то што ишчезава 'неисцрпно богатство разноврсних прелива нашег народног говора', али је стје губићак ако то богатство ишчезава незабележено. Јер дијалекти су документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота.“

Павле Ивић*

1. Параћинско Поморавље обухвата територију од око 550 километара квадратних, која заузима горњи ток Велике Мораве, недалеко од места где се састају Јужна и Западна Морава; на север се простире до Туприје, на исток до села Извор, последњег пред превој Честобродицу на путу за Зајечар, а западну међу чине подјухорска села дуж западне обале Велике Мораве.

О етничком саставу становништва на овом подручју може се на основу статистичких података добијених пописом из 2002. године рећи следеће: већину чине Срби (97.01%), а осим њих је у Параћинском Поморављу настањен и мањи број становника друге националне или етничке припадности. Они су у ове крајеве углавном дошли за послом или због удаје, ређе и женидбе. Осим Рома, којих има 0.83%, следећи по бројности су они који су се изјаснили као Црногорци (0.18%), потом Румуни (0.17%), Македонци (0.14%), Хрвати (0.11%) итд. Припадници других нација, изузимајући Роме, углавном су везани за административни центар области — град Параћин.

Талас избеглица, који је у последњих десетак година услед рата на просторима бивше Југославије заплуснуо Србију, није битније изменио етничку физиономију Параћинског

* Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — Београд — Приштина 1990, 208.

Поморавља. Број прогнаника који су се настанили на овом подручју је незнатан.

У насељима Параћинског Поморавља говори се косовско-ресавским дијалектом, али се говор овог дела Великог Поморавља налази на пограничју двају дијалекатских масива — косовско-ресавског и призренско-тимочког,¹ односно његових јужноморавских говора.

2. Испитивање говора Параћинског Поморавља обавила сам на подручју омеђеном административним границама параћинске општине којој припадају 34 села и која је густо насељена. Нарочито великом густином насељености одликују се долина Велике Мораве, уз негдашњи Цариградски друм (или још старији *Via militaris*), као и обале још два значајна речна тока — Црнице (чији је извор у Сисевцу) и Грзе. На подручју параћинске општине живи око 65.000 становника, од чега око 27.000 у самом граду. Дакле, у селима параћинске општине живи око 38.000 становника у око 9.000 домаћинстава. Административни, привредни и културни центар општине, град Параћин, лежи на обалама реке Црнице, а свега је 3,5 километра удаљен од десне обале Велике Мораве. То је модеран град са стогодишњом индустријском традицијом, који већ вековима важи за трговачки центар Поморавља и који је значајно саобраћајно (друмско и железничко) чвориште. Прва српска фабрика за израду сукна, шајака, чохе, ћебади, гајтана и вунених предива основана је у Параћину давне 1879. године (од 1921. године фабрика штофова „Влада Теокаровић и комп.“), Фабрика цемента у Поповцу — 1889. године, Српска фабрика стакла — 1907. године.

3. Сеоско становништво углавном се бави земљорадњом, и то на око 35.000 хектара плодне земље. Међутим, област Параћинског Поморавља може се, према конфигурацији терена, поделити на три рејона који имају различите услове за пољопривредну производњу: изразито равничарски — у долини Велике

¹ „Југоисточну међу косовско-ресавског дијалекта чини линија која полази од албанске границе [...] па између Великог и Малог Јастрепа на Сталаћ, даље на Буковик и Ртањ, затим на Бољевац и код Зајечара на бугарску границу“ (Ивић П. 1985: 101).

Мораве и њених притока, брежуљкасти — на истоку и западу, брдски — који захвата планинска подручја на источној и западној граници параћинске општине.² Осим ратарства, у равничарским селима веома је развијено повртарство, а у сеоским насељима на нешто већој надморској висини има доста воћњака и винограда. Сточарство је по традицији саставни део сеоског живота на овој територији. У равничарским селима гаје се највише свиње и говеда, док у брдском рејону има и оваца. Рибиловом се највише баве мештани насеља уз Велику Мораву. Дугу традицију имају у овом крају и различити занати.

У другој половини 20. века и овде се одвијао непрекидни динамични технички и привредни развитак села. Тако су у земљорадњи машине одмениле коње и дрвене плугове, а у сточарству се модернизација огледа у мини-фармама наместо некадашњег полуномадског сточарења. Многи сеоски становници запошљавају се у параћинским фабрикама и у самим селима, где ничу велике занатске радње и трговине. Напоредо са тим напуштају се села и сеоски начин живота. Саобраћајна мрежа село — град данас је добро развијена, те и то условљава постојаност и јачину различитих веза на овој релацији. Дакако, све то за последицу има, између осталог, растакање и одумирање једног говорног система и специфичне сеоске лексике везане за народни живот и обичаје.

4. Параћинско Поморавље је богато и налази се на раскршћу двају важних путева — Моравског и Видинског. Те су две одреднице током минулих времена биле често и његов зли усуд. Ипак, претрајали су Моравци, а дијалектолози и етнологзи су тако добили драгоцену могућност да истраже и забележе резултате свих тих етничких мена: повлачења у више и недоступније пределе, па поновна „слажења“ у моравску долину, прихватања изгнаника из турских провинција јужне Србије, па заједничких бежанија и домаћина и прихваћеника „преко“, тамо где не допире оштра и немилосрдна турска сабља, и опет враћања на стара згасла огњишта да се процара угљевље и настави туђином „утуљени“ живот.

² Миленковић 1996: 13.

ПРОШЛОСТ ПОДРУЧЈА И ЕТНИЧКИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА

Период средњег века

5. Параћин се најраније помиње у последњој четвртини 14. века, у доба кнеза Лазара, као (*ѿрг*) *Параћинѿв брод*, којим кнез дарује манастир Лавру у Петрушкој области, уз друга села и имања, а средином 15. века у повељи деспота Ђурђа Бранковића као (*ѿрг*) *Параћин*.³ Првобитни назив места могао је значити прелаз преко Мораве, који је био у поседу или га је контролисао човек по имену Параћ(ин). Дакле, у 14. и 15. веку Параћин се помиње само као *ѿрг*, тј. неутврђено насеље, не и као *град*. Међутим, реч је о *ѿргу Параћину са ѿанађуром*, што би значило да је ту постојала и нека црква или манастир уз који се панађур одржавао. Сва етимолошка решења овог назива су крајње хипотетична и изискују даља истраживања.⁴

У вези с претходно реченим треба имати у виду и следеће: име Св. Петке — *Параскева*, чији је култ био веома раширен у средњовековној Србији, јавља се и у облику *Параћевија* (забележено 1766. г.),⁵ а лично име *Параћ(ин)* није засведочено у Поморављу. Може се претпоставити евентуално хагионимско постање овог топонима (име патрона цркве, по коме је прозван оближњи прелаз преко реке).

6. Нема готово никаквих веродостојних података о саставу становништва овог дела Поморавља у периоду средњег века. Стога се могу позвати само на поједине историјске чињенице изнете у монографијама неколико села параћинске општине, које су израђене углавном у оквиру едиције *Хронике села* (издање Одбора за проучавање села САНУ).

³ Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских земаља средњег века*, СКА, Београд 1912, 495–497 и 504.

⁴ Захваљујем проф. др Александру Ломи на драгоценим подацима у вези с овим проблемом.

⁵ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, ЈА-ЗУ, Загреб 1972, 607а.

За село Стубицу налазимо да је 1376. године поменуто као „међник“ приликом одређивања граница између имања војводе Црепа и кнеза Лазара. У повељи којом 1375. године властелин Цреп дарује манастир Лавру, помињу се и села Горња Мутница и Плана.⁶ У преписима несачуване даровнице кнеза Лазара Хребелјановића манастиру Раваници, његовој задужбини, из 1381. године налази се и село Стубица, опет као „међник“ уз друга дарована села.⁷

У другој половини 14. века (1360. г.) помиње се први пут и село Доња Мутница у Урошевој даровници Хиландару. Године 1380. име овога села поменуто је у Лазаревој повељи властелину Црепу.⁸

О најудаљенијем југозападном насељу параћинске општине — Доњем Видову, смештеном на десној обали Велике Мораве, имамо податак из 1380. године: „Захваљујући доброј братској вези са кнезом Лазаром и подршци патријарха 1380. године сабор доноси одлуку да се Црепу врате даривана села. И у овој повељи Цара Лазара поново наилазимо на Невидово код Струмена, вероватно прелаза преко Мораве. У односу на претходну повељу, види се да је село означено ниже од раније локације, на обали Мораве, али овога пута ближе путу који је водио преко Обрежа, за Момчилов и Јеринин град и даље за Левач и Крушевац.“⁹

Исте године издата је и повеља кнеза Лазара, у којој је омеђен метох манастира Лешје; у њој се помиње и село Мириловац. Након Косовског боја 1389. године Мириловац је прешао, као и целокупна територија Петрушке области, под старатељство владарске куће, што се може закључити по повељама и даровницама кнегиње Милице и потом деспота Стефана Лазаревића.¹⁰

„По свом постанку село Ратари се сматра младим насељем, формираним почетком 19. века, мада се претпоставља да је можда под другим именом егзистирало и раније, па потом расе-

⁶ Николић 1996: 29.

⁷ Исто, 30.

⁸ Миловановић 2003: 36.

⁹ Димитријевић 1997: 106.

¹⁰ Димитријевић 1996: 47.

љено током бројних сеоба...¹¹ Ово се село први пут помиње у званичним документима 1827. године у ђупријској нахији.¹²

Период од 15. до 19. века

7. „Са пропашћу и доласком Турака, 1459. године, о Параћину се читав век ништа није чуло. Све се угаси и учмалост за влада свуда. Међутим, кад се стање у турском царству мало среди, од средине XVI века долином Велике Мораве стадоше пролазити посланства европских дворова ка Цариграду. Са пута тих посланстава остадоше белешке и дневници, те су нам они једини извор сазнања о нашим крајевима у том времену.“¹³ Параћин се у 16. и 17. веку наводи као варош која је насељена турским спахијама и о том времену сведочи турски путописац Евлија Челебија који се на своме путовању кроз Србију 1661. године зауставио и у Параћину.¹⁴

У време владавине аустријске царевине у Србији од 1717. године Параћин је био седиште ресавског дистрикта (среза). Године 1736. извршен је попис који показује да је параћинска парохија имала 10 насеља са 135 домова, и то: Параћин (33), Мириловац (12), Горње Видово (11), Доње Видово (10), Горња Мутница (18), Доња Мутница (15), Плана (10), Крежбинац (6), Сталаћ (10) и Грменовац (10). Из овога се види да је у параћинском срезу било много запустелих села, као и оних с малим бројем кућа.

Након поновног успостављања турске власти над Србијом и у овим крајевима настају насиља, прогони и пустошења. Стога су се и Поморавци, када је за то дошло време, прикључили устаницима: „Параћинска нахија, као део садашње ђуприске, очишћена је од Турака у почетку 1806, кад је оно Добрњац освојио Параћин, Ражањ и Алексинац“.¹⁵ Томе је претходило чувени бој на Иванковцу 1805. године, једна од славних победа Срба у Првом српском устанку: „Последњих дана месеца јула 1805.

¹¹ Димитријевић / Добросављевић 1997: 47.

¹² Исто, 40.

¹³ Миленковић 1996: 18.

¹⁴ Историјски подаци и копије изворних докумената за период од 1815. до 1915. године налазе се у књизи Б. Перуничиха (Перуничих 1975).

¹⁵ Милићевић 1876: 1106.

Афис-Паша се утаборио у Параћину, а његови коњаници стизали су до српских шанчева на Иванковцу [...] Карађорђе је војску примачао Параћину и заузео висове где су параћински виногради. Ту је ископао шанчеве и ђулетом пребио паши ногу на двоје¹⁶.

Након Другог српског устанка параћинска нахија је остала изван граница ослобођене Србије и тек 1833. године, после буне која је избила 1832. године у околини Крушевца и Параћина, присаједињена је својој матици. И тек тада, у ослобођеној Србији могле су доћи до изражаја изузетно добре могућности Параћина и његове околине за напредак сваке врсте, пре свега у области земљорадње и сточарства. Географски положај Параћинског Поморавља, положај уз тадашњу најважнију саобраћајницу југоисточне Европе — Цариградски друм, чинио је те могућности, олакшавајући бављење разноврсним трговачким пословима и занатима, још већим.¹⁷

8. Варош Параћин и села параћинског среза имали су, према тефтеру насталом између 1833. и 1838. године, 1197 кућа, и то: Параћин 312, Шавац 299, Батинац 6, Чепуре 33, Стрижа 41, Ратаре 15, Видово Доње 54, Видово Горње 38, Секирица 21, Кошеви¹⁸ 19, Дреновац 54, Крежбинац 19, Бусиловац 20, Голубовац 9, Плана 73, Лешје 19, Мутница Доња 66, Клачевица 17, Извор 19, Мутница Горња 37, Шалудовац 10, Буљане 58, Забрега 29, Поповац 29, Бошњане 27, Давидовац 23, Мириловац 41, Лебина 22, Главица 37 и Текија 20.¹⁹ А пописом из 1866. године нађено је да параћински срез има 36 села и заселака са 20. 491 жителем (Срби, Власи и Цигани).²⁰

У овом крају честа су била административна одузимања неких села од једног среза и њихова припајања другом срезу. Тако код М. Ђ. Милићевића наилазимо на податак да су у срезу беличком (јагодински округ) села: Трешњевица, Сињи Вир, Свој-

¹⁶ Исто, 1123–1125.

¹⁷ Перуничих 1975: 16.

¹⁸ За ово село „К. Јовановић у свом *Речнику* вели да је престало, јер је са *Сикирицом* спојено“ (Милићевић 1876: 1134).

¹⁹ Перуничих 1975: 18.

²⁰ Милићевић 1876: 1136.

ново, Поточац и Рашевица (данас свих пет у параћинској општини),²¹ а десетак је села одлуком Правитељства из 1842. године одузето од ресавског среза и присаједињено параћинском срезу: Стубица, Сење (ова два су данас у параћинској општини), Бигреница, Батинац, Вирине итд.²²

Етномиграциона кретања и порекло становништва

9. Спонтане миграције и организоване сеобе, које су доносили поступно померање српског становништва на север и северозапад, потекле су још од краја 14. века, у време турске најезде на границе српских јужних земаља и након судбоносног боја на Косову. Интензивирани су од 17. века, а трајале су све до тридесетих година 19. века. Тада је свој коначан етнички лик добило и Велико Поморавље.

Када је реч о сеобама на тлу Србије, узрокованим политичким, тј. историјским приликама, налазимо забележено да је и „већина становника села Шавца, Чепура, Д. Видова, Стриже и других села у општини Параћин“²³ стигла у ове крајеве из Војводине, а након 1718. године. Већина ових Срба је у Војводину пребегла из Старе Србије. Почетком 18. века у запустело Велико Поморавље, готово без староседелаца, почели су се враћати иселјеници и пристизати досељеници, да би ратне недаће крајем 18. века поново покренуле становништво ове области ка северу — преко Саве и Дунава. За владе Милоша Обреновића административним је мерама (давањем земље и повољном пореском политиком) подстицано досељавање српског живља у ослобођену Србију.

10. Велико Поморавље припада метанастазичкој зони, као што се и читава територија косовско-ресавског дијалекта, коме истраживани говор припада, „протеже преко метанастазичке области, у којој на много места има скорашњих досељеника, најчешће из Црне Горе или из призренско-тимочке зоне, који чувају своје говоре, још неизмењене или тек донекле измењене“.²⁴

²¹ Исто, 205–206.

²² Перунчић 1975: 196–197; Милићевић 1876: 1133–1134.

²³ Димитријевић 1997: 53.

²⁴ Ивић П. 1985: 101.

Становништво Параћинског Поморавља формирано је углавном од досељеника из последњих пет векова, чији су покрети били изазвани ратовима и зулумом, као и економским узроцима — када су насељавана плоднија равничарска станишта, напуштена приликом неког од претходних погрома.²⁵ Под притиском турских пљачки и пустошења долазило је до привремених, инверзних миграција: Срби из овога краја често су пак померали своја станишта која се нису „гасила“, већ се само мењао локалитет који је онда обично бивао у неком неприступачнијем, забитом крају, даље од главног друма, „ушушкан“ моравским шумама и брдима. И тако, „многе породице из Моравске Србије прелазе Мораву и настањују пределе од Ражња до Бељанице.“²⁶

Моравска Србија је, заједно са Далмацијом и Славонијом, примила највише придошлица, те је број староседелачких породица незнатан. Становништво Поморавља је изузетно разноврсне етничке композиције, а насељено је, осим мањинским старинцима, трима главним метанастазичким струјама: косовско-метохијском, вардарско-јужноморавском и динарском, као и трима споредним: шопском или торлачком, тимочко-браничевском и инверсним струјама из правца севера.²⁷

11. Параћинско Поморавље је антропогеографски и етнолошки готово неиспитано. Не располаже се посебно прецизним подацима о пореклу становништва, осим о пореклу појединих породица у појединим селима, па чак ни подацима из народне традиције, који су за суседне области сачувани у расправама објављиваним у више бројева Српског етнографског зборника (в. Литературу). Тако је овде реч о покушају презентирања редоследа и значаја миграционих струја на овом подручју.

Узимајући у обзир неке податке о саставу становништва у Левчу,²⁸ Ресави,²⁹ а нарочито у Белици,³⁰ може се само претпо-

²⁵ У вези с овим уп. Ивић П. 1971: 52–53.

²⁶ Николић / Вељковић 1997: 15.

²⁷ Уп. Цвијић 1991: 176–179 и Ивић П. 1971: 7–89.

²⁸ Бушетић 1903: 480–482.

²⁹ Мијатовић 1930: 163 и 165.

³⁰ Мијатовић 1948: 56–57. Ј. Цвијић је забележио да је у Белици најјача „вардарско-моравска струја“, а да јој се „приближава косовско-метохијска [...], док су остале струје много слабије“ (Цвијић 1991: 177).

ставити да је део који припада косовско-метохијској миграционој струји највећи, да за њом следи (или јој у неким селима претходи) вардарско-јужноморавска струја, а да је динарско становништво слабо заступљено, те да га надвлађавају досељеници тимочко-браничевске и шопске струје.³¹ Ст. Мијатовић је, пишући о Белици, забележио да су се Косовци на путу за Левач и Ресаву настањивали и у беличком крају, а да је вардарско-јужноморавска струја ишла „низ Велику Мораву до Багрданске Клисуре“.³² Четврт века касније П. Ивић ће записати да се косовско-метохијска миграциона струја разливала и у „Поморавље Велике Мораве,“ док се вардарско-јужноморавска преливала „местимично низ Велику Мораву“.³³

Дијалекат насељеника из вардарско-јужноморавске миграционе струје „био је претежно призренски с којим су се мешали северномакедонски говори призренско-тимочке базе, а понегде и западномакедонски или централномакедонски говорни типови“, док је косовско-метохијска струја разнела на север и североисток „штокавски екавски дијалекат старе Рашке.“³⁴

12. У већини села Параћинског Поморавља мештани се сматрају староседеоцима и најчешће ни они најстарији не знају да кажу одакле су њихови преци дошли. Може бити да су и ти тзв. староседеоци само досељени раније од осталих, те су забравили на предање одакле су старином. Опет, неки старији људи се не сећају места из кога су њихови преци дошли овамо, али знају за причу о пореклу из косовске или вардарске области. Претходна постојбина се памти углавном у породицама које су се у овај крај доселиле крајем прошлог и почетком овог века.

³¹ Код Ст. Мијатовића наилазимо на запажање да су „вардарско-моравска, тимочко-браничевска и шопска струја највише заступљене у селима поред Велике Мораве“ (Мијатовић 1948: 57).

³² Мијатовић 1948: 57.

³³ Ивић П. 1971: 58. Јован Цвијић је забележио да „због вардарско-моравске струје насељавања становништво јужног порекла знатно учествује у саставу становништва моравске долине и свих њених вароши и варошица“ (Цвијић 1991: 140).

³⁴ Ивић П. 1971: 58.

Понеки податак о пореклу становништва у селима Стубица, Доње Видово, Мириловац и Ратари може се пронаћи у монографијама из едиције *Хронике села* (в. Литературу), а села Трешњевица и Сињи Вир припадала су беличком срезу, те су обрађена у већ помињаној расправи Ст. Мијатовића. Сматрам да је важно поменути, цитирајући ову расправу, да је највећи број новијих досељеника стигао у Белицу „из Црне Реке, из нишког, лесковачког, пиротског, врањског, топличког, крушевачког и алексиначког краја и из јужне Србије“.³⁵

У Стубици, која се налази на тремеђи параћинског, равничког и ресавског среза, тј. на тремеђи параћинске, ћупријске и деспотовачке општине, најбројнија је група досељеника из косовско-метохијске струје, затим се по бројности истичу припадници тимочко-браничевске струје, потом јужноморавске, а најмање је оних који су стигли са шопско-торлачком струјом (из заплањске области).³⁶ „По казивању досељеника косовско-метохијске струје, они долазе у две групе. Једни су 'Морачани' [...], који су досељени из Црне Горе, прецизније, горњег тока реке Мораче [...] а има их и у суседним селима Буљану и Забрезу. Друга група, коју чине све остале фамилије из косовско-метохијске струје, потиче са граничних предела Метохије и Црне Горе.“³⁷ Из околине Топлице, Ниша, Врања, Лесковца и Власотинца стигли су припадници јужноморавске струје.

У селу Мириловцу не чува се предање о староседелачким породицама Мириловчана и највећи се број породица сматра домородачким, без сазнања о претходној постојбини. Фамилије досељене крајем 19. и почетком 20. века памте своју претходну постојбину. „Божиновићи потичу са Косова, а Манојловићи су Черкези који су у Мириловац, такође, дошли са Косова. Матићи су Власи из околине Бољевца, а Костићи потичу из Ристовца. Пре тога су живели у Македонији.“³⁸

³⁵ Мијатовић 1948: 43.

³⁶ Николић 1996: 51–53.

³⁷ Исто, 52.

³⁸ Димитријевић 1996: 68.

У монографији о Ратарима нашао сам једино податак да фамилија Перичића потиче из Скорице (код Ражња),³⁹ а да су Вукићи пореклом из Трнаве код Пирота.⁴⁰

Становници Велике Трешњевице „су већином досељеници и то највише из трнског краја у Бугарској“,⁴¹ а има их и са Косова, из пиротске околине и из околине Скопља.⁴² Мала Трешњевица је циганско насеље чија је земља у атару Велике Трешњевице. Село Сињи Вир, у непосредној близини Велике Трешњевице, има највећи број родова пореклом из власотиначке, врањске, пиротске и нишке околине, а знатно мање досељеника са Косова.⁴³

Презимена појединих фамилија и породични надимци често потичу из старе постојбине, па се тако прича да „велика фамилија Шљивићи у Д. Видову, Стрижи и Г. Видову потичу из села Шљивића код Вучитрна. Фамилија 'Карамани' из Д. Видова потиче из села Карамани код Битоља. Радовановићи у Д. Видову потичу из села Калуђерце код Лесковца (зато се цела та фамилија и зове 'калуђери').“⁴⁴

Неке фамилије у Шавцу и Доњем Видову и данас зову Власима и Бугарима. „Међутим, само на основу ових назива не може се поуздано утврдити да ли су преци ових фамилија прави Власи и Бугари или су само Срби досељеници из подручја према Румунији и Бугарској.“⁴⁵

Период друге половине 20. века

13. Након Другог светског рата у Параћинско Поморавље почели су стизати у већем броју нови досељеници, овога пута углавном у потрази за послом и плоднијом земљом. Појединци, често грађевински радници, али и целе породице, стизали су углавном из пасивнијих крајева јужне и југоисточне Србије: из

³⁹ Димитријевић / Добросављевић 1997: 137.

⁴⁰ Исто, 153.

⁴¹ Мијатовић 1948: 92.

⁴² Исто, 92–93.

⁴³ Исто, 94–95.

⁴⁴ Димитријевић 1997: 54.

⁴⁵ Исто, 57.

Врања, Пирота, Власотинца, Црне Траве. Нови насељеници Параћинског Поморавља били су пореклом и са Косова и Метохије, најчешће из Пећи и околине. У том послератном периоду у Параћин су се доселиле и четири породице из Баната.⁴⁶

Пошто се у појединим селима појавио вишак момака и мањак девојака које су се радо удавале из села у град, почело је ново „насељавање“ довођењем девојака из јужне Србије и стварањем нових домаћинстава.

14. На основу пописа становништва из 1961. године (табела *Миграциона обележја*) може се израчунати да у односу на укупан број становника свих села параћинске општине око 11% отпада на становништво које је досељено с подручја друге општине Републике Србије. Нешто виши проценат присутан је у насељима: Текија, Сињи Вир и Дреновац.

Последице демографске регресије присутне су, дакако, и у селима параћинске општине. Тако новији пописи бележе пораст броја домаћинстава, а опадање броја становника. Такође, велики број становника параћинског краја, њих преко 5.000, налази се на привременом раду у иностранству.

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА

15. У нашој дијалектолошкој литератури до 1985. године није било радова који су се посебно бавили говором овог дела Поморавља, а ни његовим појединачним особинама.

Неколико података о говорним особинама Сикирице код Параћина налазимо у извештају П. Ивића о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији, који је сачињен 1959. године.⁴⁷ Сикирица је ту узета као репрезентант косовско-ресавског дијалекта, а њен је говор поређен с говором села Кусадак код Младеновца, који припада смедеревско-вршачком типу. Од синтаксичких особености поменуто је губљење инфинитива и још неки детаљи у којима се огледа снажан призренско-тимочки утицај на го-

⁴⁶ На овим подацима захваљујемо господину Предрагу-Педи Вучковићу, директору Завичајног музеја града Параћина.

⁴⁷ Ивић П. 1959.

вор Сикирице,⁴⁸ а за нас је овде најзанимљивија констатација да се „инстр. мн., па обично и инстр. јд., и чак често и ген. јд., замењује аналитичким конструкцијама; овај типолошки однос у деklinацији чини структурално најважнију разлику“.⁴⁹

Године 1964. П. Ивић и А. Младеновић објављују дијалекатске текстове, међу којима се налази и један текст из Сикирице код Параћина.⁵⁰

Овде ћу навести и једно запажање М. Р. Николића о говору Стубице: „Постоје сви падежни облици, али њихова употреба одступа од стандардног језика.“⁵¹

16. Садашња литература о говору Параћинског Поморавља садржи десетак јединица, већином краћих радова који се одnose на различите језичке нивое, а које сам објавила током протеклих петнаестак година. Овде наводим објављене радове хронолошким редом:

- С. Ракић-Милојковић, *Дијалекатски ѿексѿови из околине Параћина*, ППЈ 21, Нови Сад 1985, 165–170.
- С. Ракић-Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Муѿнице*, ППЈ 23, Нови Сад 1987, 29–51.
- С. Ракић-Милојковић, *Основне морфолошког сисѿема говора Доње Муѿнице*, СДЗБ ХХХVI, Београд 1990, 79–118.
- С. Ракић-Милојковић, *Фонолошки оѿис говора села Сикирице (код Параћина)*, ЗбФЛ ХХХIV/2, Нови Сад 1991, 171–180.
- С. Ракић-Милојковић, *Проблем гениѿива у ѿрелазном говору Доње Муѿнице (код Параћина)*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (Зборник реферата са међународног научног скупа, Нишка Бања, 1992), Ниш 1994, 215–224.
- С. Ракић-Милојковић, *Неке основне каракѿеристѿике именичког деklinационог сисѿема говора села Својнова*, Саборник (Зборник радова са књижевне колоније у Својнову — манастир Св. Никола), бр. 3–4, св. 3, Параћин 1995, 21–26.

⁴⁸ Исто, 398.

⁴⁹ Исто, 398.

⁵⁰ Ивић П. / Младеновић 1964.

⁵¹ Николић 1996: 90.

- С. Ракић-Милојковић, *Основне карактеристике конјугационог система говора Параћинског Поморавља*, Саборник (Зборник радова са књижевне колоније у Својнову — манастир Св. Никола), бр. 7–8, Параћин 1996, 15–16.
- С. Ракић, *Палајална аспирација финалних велара у делу косовско-ресавских говора*, О српским народним говорима (Зборник реферата са међународног научног скупа — Дани српскога духовног преображења IV), Деспотовац 1997, 115–120.
- С. Ракић, *Темјорални генијтив у говорима Параћинског Поморавља*, Саборник, бр. IV/15–16, Параћин 1998, 17–20.
- С. Милорадовић, *Адноминални генијтив у прелазним косовско-ресавским говорима Параћинског Поморавља*, ЗбФЛ XLIII, Нови Сад 2000, 499–503.
- Sofija Miloradović and Robert D. Greenberg, *The Border between South Slavic and Balkan Slavic: Key Morphological Features in Serbian Transitional Dialects*, Of All the Slavs My Favorites: Studies in South Slavic and Balkan Linguistics in Honor of Howard I. Aronson on the Occasion of His 66th Birthday, Victor A. Friedman and Donald L. Dyer (eds), IN: Slavica Publishers, Bloomington 2002, 309–322.

О НАЗИВУ „ПРЕЛАЗНИ ГОВОР“

17. Термин „прелазни говор“ прихваћен је у дијалектолошкој литератури, јер је познато да границе између појединих дијалеката или говора нису нарочито чврсте.⁵² „Међу нив има еден појас кој може да биде потесен или поширок, во зависност од ред околности, каде што се среќаваат дијалектни особености и

⁵² О самом термину, о одређивању прецизних критеријума од којих би се пошло при карактерисању неког говора као прелазног и о неким прелазним говорима уп. Видоески 1973; Ивић П. 1971: 73–74; Ресо 1981; Соболев 1991а: 106–109; Богдановић 1997: 77–78. У Богдановићевом раду о језичким појавама на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта читамо да се „на релативно дугој линији раздвајања“ говора ова два дијалекта срећу односи према којима видимо да се неке одлике призренско-тимочког дијалекта продужавају и на територију косовско-ресавског дијалекта, и обрнуто. Ове одлике могу бити архаизми или иновације.

од двата соседни дијалекта, а на јазичните пограничја и особености од двата гранични јазика или нивните гранични дијалекти. На тој простор се разграничуваат голем број дијалектни диференцијални црти карактеристични за граничните области, па поради тоа тука се среќава и најгуста мрежа на изоглоси.“⁵³

18. Говор Параћинског Поморавља настао је као резултат језичких додира, укрштања и мешања на пограничју двају дијалеката: косовско-ресавског, коме у основи припада, и призренско-тимочког, чији су говорници у великом броју вековима стизали као насељеници с разних подручја те јужније територије и чије су се поједине особине током дуготрајног и тесног суживота ових двају дијалекатских организама утискивале у његово косовско-ресавско ткиво. Овај дијалекатски конгломерат, настао превасходно као резултат етномиграционих кретања, садржи у себи црте оба дијалекатска типа — специфично комбиноване.

„Нанос из призренско-тимочке области огледа се првенствено у продирању морфолошких балканизама као што су бар делимична замена облика генитива, инструментала и локатива једине обликом акузатива, који се тиме претвара у општи зависни падеж, још снажнија редукција инвентара падежних форми у множини, укључујући и усвајање облика на *-и* у акузативу мушког рода (*ујрѣгнем волдѣ*), потискивање или искорењивање инфинитива и продор конструкција као *ће ѿадне*, па и *ће ѿаднемо*. Ове појаве најизраженије су у пределима око Велике Мораве (осим, можда, оних ближе њеном ушћу) и области одатле ка истоку, све до бугарске и румунске границе.“⁵⁴ Сматрам да сви ови и још неки инфилтрати⁵⁵ у говору околине Параћина дају за право да се тај говор назове *прелазним*. Територија проучаваног говора представља, наиме, једну прелазну међудијалекатску зону.

Истраживани говор околине Параћина је нарочита територијална лингвистичка индивидуалност, јер има, попут других прелазних говора, и неке иновационе особености које се не ја-

⁵³ Видоески 1973: 7.

⁵⁴ Ивић П. 1997: 42.

⁵⁵ О томе уп. радове цитиране у одељку о досадашњим проучавањима овог говора.

вљају у суседним говорима граничних дијалеката, у датом случају — косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта. При томе, говор испитиваног подручја показао се као прилично уједначена, лингвистички хомогена целина.

ИЗБОР ТЕМЕ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

19. Три су основна разлога због којих сам се одлучила за ову тему: досада су истраживачи дијалектолози најмање пажње поклањали подручју синтаксе; наслојавање особина призренско-тимочких говора на говоре с косовско-ресавском основicom најбоље се огледа баш у употреби падежа, а испитивана говорна зона Параћинског Поморавља омогућава и ближе сагледавање начина напредовања балканизамa и њиховог развијања на овом географском простору.

20. Синтаксичка проблематика народних говора изузетно је комплексна, најмање обрађивана и стога недовољно осветљена. Дакако, дијалекатска синтаксичка грађа је поврх свега тога у опасности да прва нестане и тако ишчезне незабележена.

У лингвистичким традицијама балканских нација, и не само у њима, описи дијалекатске синтаксе по правилу недостају. Осим обимнијег истраживања Радоја Симића о употреби падежних облика у говору Левча (Симић 1980), донедавно у нас није било ниједног рада у целини посвећеног дијалекатској синтакси. У оквиру Библиотеке Јужнословенског филолога штампан је 2000. године рад Слободана Павловића посвећен систему детерминативних падежа у говору северозападне Боке (Павловић 2000). Синтаксички су подаци, иначе, били давани узгредно, само као додатак у студијама које су обрађивале морфолошке системе одређених говора. У вези с тим је М. Ивић забележила: „Наши дијалекти, међутим, нису довољно испитани са синтаксичке тачке гледишта тако да у том погледу немамо засада прави увид у стање ствари“.⁵⁶ А чак крајем деведесетих година 20. века, у уводним напоменама Малог дијалектолошког атласа балканских језика (синтаксички програм) (МДАБЈ 1997) наилазимо на податак да је непостојање потпуног списка синтаксичких

⁵⁶ Ивић М. 1983: 183.

особености појединих народних говора додатно компликовало рад петроградском тиму састављача Малог дијалектолошког атласа балканских језика. Имајући све претходно речено у виду, истраживањем употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља покушала сам да попутим једну од празнина које постоје на српској мапи истраживања ове врсте.

21. Управо када је реч о проучаваном говору, познавање синтаксичких прилика је од прворазредног значаја због његовог положаја на размеђу двају дијалекатских масива штокавског наречја: косовско-ресавског и призренско-тимочког.⁵⁷ При опредељивању за ову тему пошла сам од претпоставке да овакво истраживање може изнети доста података о природи међудијалекатских односа на том поморавском терену и, самим тим, указати на изузетну сложеност синтаксичке проблематике у једном таквом говорном типу.

22. Поред тога, осветљавањем начина функционисања овог дела синтаксичког система у говору параћинског краја, у коме је приметна јака инфилтрација балканизама, омогућује се ближе сагледавање начина напредовања балканизама и њиховог развијања, односно, још дубље спознавање балканистичких феномена. Ова питања назначена су и покретана највише у радовима П. Ивића и А. Н. Собољева. Илустрације ради, навешћу овде речи поменуте двојице лингвиста из њихова два текста, из којих се може видети која су то синтаксичка чворишта која треба дрешити новим дијалекатским подацима и увидима у конкретне дијалекатске ситуације.

⁵⁷ А. Белић је забележио: „Источно од косовскога дијалекатскога појаса, од падина Шар-планине па све до Ћустендила, находи се говор који се, главним особинама својим, пружа у Србију током Јужне Мораве, па иде њеном долином до састава Западне Мораве са Јужном и земљиштем на запад од ње све до Куршумлије, Прокупља и Јастрепца, а на исток до Суве Планине [...] Његови утицаји прелазе и преко последњих места овде поменутих, чак и на Параћин и Јагодину“ (Белић 1912: 668–669). У вези с тим је и П. Ивић записао: „[...] У пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта — дакле од Дечана па све до Зајечара — имамо доста призренско-тимочких наноса (оштећења деклинацијског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.)“ (Ивић П. 1985: 104).

У једној од књига П. Ивића налазимо, између осталог, записано: „Нарочито је занимљиво питање који су феномени најекспанзивнији, а који се опет најлакше повлаче пред другима. Карактеристична је неодољива снага с којом се шире појаве аналитизма у флексији приликом додира између дијалеката са синтетичком и оних с аналитичком структуром. Преимућство је очигледно на страни једноставнијих система, оних који се лакше могу научити“.⁵⁸

Говорећи о истраживачком прилазу балканизованим српскохрватским дијалектима и напомињући да у говоре косовско-ресавске зоне аналитичке иновације продиру као резултат распрострањања иновационих таласа са територије суседног торлачког наречја, А. Н. Собољев закључује: „Расположение изоглосс, отражающих распространение аналитических инноваций, возможно представит новые данные об относительной хронологии возникновения этих явлений в истории балканославянских языков“.⁵⁹

23. Циљ ми је био да синтаксичким подацима из дијалекатске зоне коју сам овом приликом одабрала покушам да барем делимично одговорим на нека питања која су и други лингвисти својим радовима отворили. Настојала сам да допринесем осветљавању једне занимљиве дијалекатске целине из оне визуре на коју су нам указивали најбољи znalци главних „загонетки“ дијалектолошке проблематике на српском географском простору. Покушала сам да овим радом дам допринос изучавању наших народних говора, а да тај допринос буде од извесног значаја за балканологију и, у том смислу, за ширу етнолингвистичку перспективу.

МЕТОДОЛОШКИ ПОДАЦИ

О истраживању

24. Дијалектолошка грађа са територије Параћинског Поморавља, коју сам годинама прикупљала, показала је да је овај говор у приличној мери изгубио свој првобитни лик услед упли-

⁵⁸ Ивић П. 1990: 185.

⁵⁹ Собољев 1989: 223.

ва призренско-тимочких дијалекатских особености. Отуда је и потекла основна идеја за ову књигу.

Метод прикупљања језичке грађе за анализу одређен је, тј. условљен самим синтаксичким нивоом испитивања. Сачинила сам упитник којим сам покушала да што детаљније обухватим репертоар синтаксичке проблематике у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту. Сва три синтаксичка упитника која је израдила М. Ивић⁶⁰ послужила су ми као основа. Међутим, коришћењем упитника не могу се добити све потребне језичке чињенице. Није нимало лако прибавити од информатора потребан синтаксички податак директним питањем, а постоји опасност од сугерисаног одговора и добијања исконструисаног, лажног податка уколико се инсистира на некој конструкцији. Стога је грађа прикупљана и слободним, спонтаним разговором и снимањем материјала на касетофонске траке.

Информаторе сам бирала према већ утврђеним дијалекатским критеријумима: претежно женске особе, старе и нешколоване, али свесне, виспрене и с добром артикулацијом. При томе, изузетно је важно да то буду староседеоци на подручју које се испитује и најавтентичнији представници истраживаног говора. Сви моји информатори свесрдно су помогли да се прикупи грађа за овај рад, јер су били спремни да опширно и без устезања причају о сеоској свакодневици, о пољопривредним радовима и о различитим темама из области материјалне и духовне културе.

25. На терену сам боравила око три месеца, у пролеће и лето 2001. године, а након тога у краћим временским интервалима током наредне године, како бих о појединим важнијим проблемима прикупила додатне податке или проверила неки од већ забележених детаља.

Теренски рад је обављен у 26 села параћинске општине (в. карту у прилогу). Нисам посебно истраживала говор оних села која су готово састављена са суседним селом у коме сам боравила (Сињи Вир, Горње Видово, Голубовац, Лешје), потом говор Главице и Стриже, некадашњих села која су данас заправо предграђа Параћина. Текија, такође предграђе — јужно, узета је као

⁶⁰ Ивић М. 1960; Ивић М. 1963; Ивић М. 1971.

контролни пункт. Говор Поповца нисам испитивала, пошто је ово место колонија досељеника с разних страна, који су овде стигли у потрази за послом у Фабрици цемента.

О приступу теми

26. Конкретан задатак постављен приликом израде овога рада био је дескрипција синтаксичких прилика у домену употребе падежних облика у косовско-ресавском говору прелазне зоне — говору Параћинског Поморавља и, с обзиром на јаку инфилтрацију балканизма, прецизније одређивање положаја и статуса овог говора на дијалектолошкој карти. Сагледавајући промену дистрибуције падежних форми, коју је произвео знатан уплив аналитичких структура, покушала сам да утврдим који су падежи и предлошко-падежне конструкције показали највећу стабилност пред аналитичким конкурентом, а који су се показали као „најпропустљивији“ за аналитичке иновације.

Све то је подразумевало и теоријска разматрања појединих феномена, те поређења са суседним и/или удаљенијим сродним косовско-ресавским говорима, као и компарацију са стањем у јужноморавским говорима призренско-тимочког дијалекта. С тим у вези позивала сам се и на рад А. Н. Собољева (Соболев 1991а) који повезује велики број фрагментарних података и даје потпун опис ових проблема на основу постојеће дијалектолошке литературе.

27. У изради ове монографије нисам се удаљавала од традиционалне поделе на беспредлошке и предлошке падежне синтагме, као ни од традиционалног синтаксичког приступа у коме се значења „групишу“ око падежне форме, јер сам сматрала да традиционални приступ у представљању и интерпретирању беспредлошких и предлошких падежних синтагми на најбољи начин омогућава да се сагледа у којем су степену у оквиру сваког падежа и сваке падежне конструкције сачувани синтетички облици, тј. косовско-ресавске прилике, а по којим линијама у њих продире општи падеж. У сваком случају, корпус на коме је рађено омогућава да се пописане предлошко-падежне конструкције прегрупишу и осмотре с неког другог аспекта, а при томе пред-

ставе различити типови значења ових конструкција помоћу модернијег, у приличној мери већ усаглашеног појмовно-терминолошког апарата.

28. У приказу синтаксе падежних облика Параћинског Поморавља разматрана је у посебним одељцима употреба сваког од седам падежних облика понаособ. Падеж је и функционална и формална јединица, али се у овој монографији говори о употреби формалних падежних облика именица. Падежне синтагме с генитивним, дативним, акузативним, инструменталним и локативним значењем (са сачуваном флексијом или с довршеним процесом аналитизације) анализиране су с обзиром на падежно значење које се у њима остварује.

Свако појединачно падежно значење представљено је најпре у кругу синтетичких конструкција, а потом и конструкција са општим падежом. Прецизније, што се начина презентовања грађе тиче, заузет је начелни став да се најпре дају примери с флективним обликом одговарајућег падежа у једнини и множини, а потом примери са општим падежним обликом у једнини и множини. Примери груписани у оквиру ових двају одвојених морфолошких модела означени су цртом као неком врстом параграфа. Такође, примери су у оквиру претходно наведених целина груписани по родовима следећим редом: мушки род, женски род, средњи род. Именичке лексеме сврставане су према Ивићевој подели на четири деклинациона типа.⁶¹ Уколико је од ових принципа у презентовању грађе одступано, то је чињено из разлога који су углавном били условљени структуром саме грађе.

Важно је рећи да овом приликом у фокусу истраживања нису биле све номинативне, вокативне и акузативне форме, већ само оне које могу понети одлику *differentia specífica*. Балканистички аспект који је заузет приликом анализирања употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља условио је разматрање само појединих номинативних, вокативних и акузативних категорија — оних које су значајне за употпуњавање мозаика на основу кога ће се сагледати домет једне важне балкани-

⁶¹ Ивић П. 1991: 149.

стичке црте — употребе општег падежа и мера анализације испитиваног поморавског говора.

Акузатив као општи падеж јавља се у функцији генитива, инструментала и локатива, и у малом броју случајева — датива, те су примери у којима синтаксичку функцију неког зависног падежа покрива општи падеж представљени у одељцима о одговарајућим зависним падежима, а под насловом *Општини падеж* дате су само неке генералне напомене.

ТЕХНИЧКЕ НАПОМЕНЕ

29. а) За поједина значења одређених падежа ексцерпирани су велики број примера, па се самим тим у ексцерпираној грађи нашло и по неколико истоветних или сличних примера из истог пункта. Из практичних разлога, да се не би навођењем свих примера оптеретио текст књиге, редукована је егземплификација код нарочито обилно документованих појава, тамо где та редукација није могла угрозити заснованост извођених закључака.

б) У књизи има, дакако, примера код којих би давање ширег контекста било још уверљивија потврда одређеног значења, али сам се у изостављању тог ширег контекста руководила практичним разлозима економисања простором. Морфолошки двозначни примери навођени су само у неопходној мери, а на њих је посебно скренута пажња и наведени су разлози њиховог цитирања.

в) Поред примера из народног говора који се наводе у монографији дате су у заградама скраћенице за називе села у којима су забележени.

г) Изостављене су дијакритичке ознаке којима се прецизирају изговорне нијансе појединих вокала и консонаната ради растерећења и лакше читљивости текста.

д) Сегменти из цитираних радова пренети су у изворној ортографској верзији, те су тако у старијим радовима задржана сва некадашња правописна решења.

ОПШТИ ПАДЕЖ

30. Облички је ОП у потпуности синкретизован с акузативом,⁶² али су њихове функције у овом говору синтаксички јасно диференциране. Усвајајући начин гледања на падежну проблематику З. Тополињске, прихватам да се у овом случају ради само „о синкретичком именичком облику који ступа у различите падежне односе“.⁶³

31. У знатно еродираној косовско-ресавској деклинацији говора Параћинског Поморавља доследно се облички издвајају једино: номинатив, акузатив, вокатив и датив, док је општи падеж продро у готово све сфере употребе генитива, инструментала и локатива и преузео њихове функције, о чему ће се детаљно говорити у наредним поглављима. Код именица мушког рода дошло је до доследног обличког изједначавања акузатива множине са номинативом множине.

Ипак, флективне форме свих седам падежа се чувају, без обзира на то што се општим падежом реализује читав низ функција зависних падежа. Тако је општи падежни облик у испитиваном говору форма конкурентна одговарајућим зависним падежним конструкцијама.

Мањи број функција и значења остварује се беспредлошким конструкцијама с формом општег падежа, док се у већини случајева општим падежом у предлошко-падежним конструкцијама изражавају функције и разноврсна значења зависних падежа — генитива, инструментала и локатива.

⁶² „Што се тиче облика општег падежа, он продужује стари облик акузатива, тако да су предлошке конструкције с осталим падежима у ствари замењене везама истих предлога с акузативом“ (Ивић П. 1985: 112). О формирању општег падежа у косовско-ресавским говорима в. Соболев 1991а: 119–122.

⁶³ Тополињска 2002: 10.

НОМИНАТИВ

УВОД

32. Номинатив као независан падеж, као посебан, основни облик самосталне речи, има примарну функцију реченичног субјекта и, самим тим, централно место у реченици. „Номинатив међутим осим именичке категорије може означавати и одређену именичку функцију. С те стране он се, као што смо већ утврдили, укопчава у падежну систему и обележава именицу у њеном основном, независном положају у реченици“, пише М. Ивић.⁶⁴

Нарочитост овога падежа огледа се и у чињеници да он може бити у два синтаксичким службама — опозитумима: у субјекатској и у предикатској служби. Дакле, номинативом се могу формализовати две значајне синтаксичке јединице — субјекат и именски предикатив.

У новије време З. Тополињска даје следећу прототипску семантичку карактеристику номинатива као адвербалног падежа: „NOMINATIVE is the case of the first human being participating in the narrated event“.⁶⁵

33. У говору Параћинског Поморавља употреба номинатива слаже се са савременим стањем у нашем књижевном језику у смислу обележавања овим падежним обликом две синтаксичке функције — субјекатске и предикатске. Међутим, Н се у испитиваном поморавском говору употребљава и у конструкцијама које одступају од књижевне норме српског језика. Експанзивност употребе овог падежа овде се, пре свега, односи на конструкције које би у књижевном језику садржале Г, а потом, у мањем броју случајева, и на конструкције с другим падежним формама.

⁶⁴ Ивић М. 1953–1954: 200.

⁶⁵ Topolińska 1996: 82.

УПОТРЕБА НОМИНАТИВНОГ ОБЛИКА

34. За Н у позицији субјекта нећу посебно наводити потврде из прикупљеног дијалекатског материјала.

У номинативу се најчешће налази и именски копулативни предикатив, а ту ћу функцију номинатива илустровати само са неколико примера: *тѝ си ми ѿбрѝѝим* (Тек), *његѝв ѿтац и мѝј свѝкар су брѝћа нѝка* (Раш), и *чѝвек ју учѝѝе.љ* (Буљ), *свекрѝва бѝла удовѝца* (Буљ).

Номинатив се јавља у допунском предикативу уз глаголе *звѝѝи* и *викѝѝи*, оба са значењем „називати некога неким именом“, премда је у тој улози знатно чешћи В (уп. т. 463): *њѝга звѝали Жикѝн* (ДМ), *мѝн срамѝта да ме ѝна вѝче снѝша* (Др).

35. Грађа сакупљена на терену Параћинског Поморавља сведочи о употреби искључиво номинатива једнине и множине у конструкцијама с глаголом *биѝѝи* (esse) и с глаголом *имаѝѝи* у значењу „постојати“, као и с њиховим одричним варијантама.⁶⁶

Именичке лексеме којима се конкретизују садржаји који нису подложни квантификацији, као и именичке речи (у једнини и множини) чији је садржај подесан за квантификацију, а које се налазе у синтаксичкој вези с глаголом *имаѝѝи*, представљене су увек обликом номинатива, а само по изузетку обликом адвербално употребљеног генитива (уп. т. 102, 103).

Облик номинатива је из личних егзистенцијалних конструкција пренет и у безличне, у којима се такође предикатом безличне глаголске форме информише о томе да неки ентитет постоји у утилитарне сврхе, премда у појединим случајевима

⁶⁶ У Речнику САНУ, књ. 7 (1971), на стр. 699 о глаголу *имаѝѝи* пише и да се појављује „у различитим конструкцијама које значе присуство, засведоченост, егзистенцију уопште“. О претварању значења глагола *имаѝѝи* у значење глагола *биѝѝи* (esse) уп. Grickat 1961: 76–78. Два основна значења глагола *имаѝѝи* представљена су и код Кашић 1973. У том раду, између осталог, стоји и да „прво од наведених значења глагола *имаѝѝи* („постојати, егзистирати, бити“ — С. М.) имплицира редовно и присуство одредбе локационог карактера. Ова одредба не мора увек бити експлицитно дата, али се увек може успоставити што значи да је присутна на дубинској структури“ (Исто, 134). О глаголу *имаѝѝи* у конструкцијама са егзистенцијалним значењем в. и Arsenijević 1993: 66–67; Фелешко 1995: 66–69.

претеже моменат саме егзистенције, а у појединим моменат пар-
титивности — или су барем оба момента подједнако присутна.

Свакако би давање ширег контекста код примера који ће бити навођени било још уверљивија потврда егзистенцијалног значења глагола *имаѿи*, али се такав контекст из практичних разлога економисања простором овде не може дати. Такође, само се на основу увида у шири контекст може проверити да у примерима типа *и сѧд ѿма воденѿце* и *сѧд нѧма нѿгде јѧдан ѿлим* није реч о објекатском акузативу, или да је у примерима типа *бѧбице нѧсу бѿле* заиста реч о егзистенцијалној безличној конструкцији „бабица није било (= нису постојале)“.

36. Овом приликом биће осмотрени примери са употребом различитих глаголских форми — најпре у (А) потврдим, а потом и у (Б) одричним исказима: с глаголом *биѿи* у перфекту и с глаголом *имаѿи* у презенту и у перфекту, у имперсоналним конструкцијама, тј. у онима које не познају субјекатско-предикатску конгруенцију, као и у персоналним конструкцијама, тј. у онима с присутном субјекатско-предикатском конгруенцијом.

(А) Потврдни искази

У презенту је предикат конкретизован глаголским обликом *има*⁶⁷ — и у јединици и у множини сва три рода, док се Н употребљава м. генитива у позицији логичког субјекта:

Сѧд и оѧ тоѧа црвѧнога вѧтра ѿма *лѧк* (Сик), ѿма *ѿво*, не мѧж да кѧжеш да нѧма (ДВ), али ѿма *свакојѧк нѧрод* (Буљ), ѿма *ѿдомоѿ*, а прѧ нѿ имѧло (Сик), кад ѿма *зѧјѿин* (ДМ), сѧд ѿма *ѿрашак* (ДМ), сѧде ѿсто ѿма *нѧрод* (Заб);

а *вѧѿка* ѿма (Пл), да л ѿма *кѿѿа* (ДМ), мѧра да ѿма *рѿба* (Др), ѿвек ѿма *кавѿрмица* (Раш), ѿма *овчѧѿина* и *свиѿѧѿина* (Раш);

ако ѿма *дрѿво*, јѧ за граѿе вѧжем (ДМ), тѿ *гѧриво* ѿма (Др);

ѿма сѧд нѧѿу *вамѿѿри* (Пот), ѿма *зѧјѿси* сѧд (Сик), сѧд ѿма *биѧскоѿи*, ѿма *ѿелевѿзори* (ДМ), ѿма и *ѿѿѿови* и *лѧнци* (Свој),

⁶⁷ „Облици сад. врем. глагола *биѿи* врше улогу везника у сложеним предикатима [...], а у егзистенцијалном значењу у основи се појављује само глагол *има*, који је, захваљујући томе, постао безличан, хомоним ’личном’ *имаѿи*“ (Фелешко 1995: 66).

има *вѣкови* кад идемо (Клач), има и *лѣкови* и *лекари* (Дав), оно има и *Срѣби* тунак (Треш); и сад има *воденице* (Стуб), там горе има *цркве* (Заб), девојке носе, има *слике* (Сик), има *нѣ крајѣуље* (што држѣ корито) (Др), има *продавнице* тунака (Клач), има *жѣне* годиште до четрнаесто (Раш), *девојке* има и старѣе (ДМ), има *јагоде* тунак (Изв), сад има *игрѣчке* кѣлко ђхете (Дав), има код нас *њи́ве неѣране* (Др), код њи само *прасићи* има (Др).

Глаголом *би́ти* у облику 3. л. јд. перфекта (с. р. *било*) формализује се предикат имперсоналних егзистенцијалних исказа у следећим примерима:

Онѣак *би́ло бѣб* (ДМ), штѣ је *би́ло смѣј* пѣсле (Раш);
 па *би́ло је и́аиња* (Мир), па *би́ло му́зика* кѣлко ђхеш (Буљ),
игранка, *свѣрка* *би́ло* (Леб), нѣки пѣт *би́ло* и *свѣђа* (Бош), но *би́ло*
ѣдаја (Чеп), от прѣ је *би́ло и́гра* (ДМ);

би́ло и *и́вѣи Муи́ничани* и *Плѣђѣни* (Пл), *би́ло је нѣке и́рѣишѣ*
и́уѣбе (Шав), *и́ѣриѣ* слабо *би́ло* (Др), ели *би́ло грѣѣѣ*, ели
би́ло јабуке (Буљ), па *би́ло прѣ чѣзе* и *карѣци* (Пот).

Уз егзистенцијални глагол *би́ти* у персоналним облицима перфекта долази Н у примерима типа:

Прѣ *би́о кокорѣк* (Пот);
би́ла и *жѣи́а и́рѣја* (Шав);
би́ли мрѣзеви, па *смѣи́ови* (Др), а *ѣбичаи* *би́ли* *ка* и сад
 (Пл); *свѣке мѣке* *би́ле* (Буљ), *би́ле су бѣрбе* (ДМ), *би́ле су* и *и́рѣи*
лѣвине (Дав).

Овде бележим и пример: овѣ прѣска *би́ла* *цветѣла* *ви́но бѣја*
 (Свој), где облик номинатива стоји наместо генитива у изразу
 типа *би́ти црвене* (*и́лаве* и *сл.*) *боје*.

У грађи су се нашли и примери са глаголским обликом *имало*
 (3. л. јд. с. р.) као супституентом такође имперсоналне перфекатске
 конструкције *би́ло је некога/нечега*:

Ел *имѣло и́шеница* (Раш), *имѣло имѣвина* (Сик), *имѣло*
сѣѣка онѣа (Клач); *имѣло је ѣвце*, *свѣње* (Раш), *имѣло будѣле*
 (Треш).

Бројне су потврде у којима је присутна именичка лексема у облику
 номинатива множине уз радни гл. придев глагола *имаи́ти* за сва три
 рода, тј. са субјекатско-предикатском конгруенцијом, док је мање
 потврда у којима се субјекат реализује у једнинском облику
 номинатива:

Имао такав један човек и у наше село (Свој), имао лѣк и тад за тај болес (ГМ);

а знам де (= да је) имала *кафа* (Бош), па имала *куга* (ДМ);

а имали *лекари* у Ћуприју (Сик), имали *госџи* и там и овамо (Креж), имали *ајдучи наши изворски* (Буљ), тамо имали су и *фамилијарни сџанови* и *самачки* (Буљ); имале *жѣне* којѣ бјаале (Пот), имале су *бајалице* прѣ пуно (Раш), имале су *свадбе* (Раш), онда имале *игранке* стаљно (ДМ), рѣкла сам да *седѣлке* имале (ДМ), *дѣсѣи кафане* су имале тако у један мали градић (Буљ).

(Б) Одрични искази

У презенту се предикат реализује у глаголском облику *нема* — у једнини и множини сва три рода. У грађи се нашао велики број оваквих примера:

Нѣма *ту жѣвои* (Мир), нѣма *вашар*, нѣма *нишџа* (Стуб), нѣма *аушобус* и *воз* (ДМ), сваки је казао — нѣма *Бог* (Свој), сад нѣма *вамџр* (ДМ), сад нѣма нигде *један ћилим* (Пот), нѣма више *џај рад* (Сик), нѣма *софџи* у мѣсо (Мир), нѣма *иравник*, нѣма *судџа* — они теру гѣ куж ђе (Изв);

сџарџа жѣна нѣма овде близу (Мир), там нѣма *свекрва* (Леб), куж њѣга да спрѣма кад *жѣна* нѣма (ДМ), кака ти *војска* нѣма (Треш), *вода* нѣма, *мотори раде* (Свој), нѣма *кайѣла* (Пот), ни *једна кужа* нѣма (Буљ), кад нѣма *мушка глава* у ављџу (Сик), нѣма *фамџџа* велика (Стуб), нѣма *кафа* нигде (Бош);

нѣма ујутру *сџавање* (Др), нѣма *мрданѣ*, нѣма *лажѣње* (Др), кад нѣма *брашњо* — не мѣси се (Пот), *мѣко* нѣма слапше о четворку (Треш), там нѣма *сунце* (ДМ), *ђубре* нѣма, *гориво* нѣма (Изв), *џако кућиче* више нѣма (Буљ);

нѣма *виногради* као некад (Раш), нѣма *мушкарци* (Раш), нѣма *аушобуси* редовно (Дав), па се орало з говѣдима — нѣма *џраќџори* (ДМ), *магарци* (= направа за сечење дрва) нѣма у подрум (ДВ); сад нѣма *џѣ жѣне* — умреле (Раш), нѣма *игранке* (Пл), сад нѣма *седѣлке* (Пл), оно нѣма *џуџање* велике (ДМ), сад нѣма *вѣ занимаџе* (Сик).

Располажем изузетно малим бројем примера са перфекатском безличном конструкцијом *није било* + Н: није било *гас*

(Чеп), нїје бїло *їшенїчан лѣба* (Чеп); нїје бїло *куйѳвне чарїе* ки сѧд (Пл).

Персонални егзистенцијални обрти са облицима радног гл. придева одричног глагола *не бїти* чешће су у употреби од имперсоналних:

И да нїје бїо *Мїле Сїефѧновић* (Раш);

да нїје бїла *їежїна* (= конопља) (Сик), нїје бїла *нѣка нѣга* (Др), *ѳграда* нїје бїла (Пл);

нѣсу бїли *їїорѣїи* (Сик), *ѳкїѳори* нїсу бїли (ДМ), нїсу бїле *їѳрїе*, нїсу бїли *колѧчи* ки сѧд (Др), *бѧбице* нѣсу бїле (Сик), нїсу бїле *куйѳвне їелеїе* (Пот).

Тако је и у примеру с везником *нїїи* и крњим перфектом: нїти бїли *конценїрѧїи*, нїти бїле *какѣ їрѧве* (Др).

Сакупљени материјал доноси потврде за употребу номинатива у перфекатским конструкцијама са одричним егзистенцијалним глаголским обликом *нїје имало/ни имало*, дакле, без субјекатско-предикатске конгруенције:

Нї имѧло *ѧїїѳбус* (Тек), нїје имѧло *мѳс* (Буљ);

свѣїло нї имѧло (Креж), нїје ни *їље* имѧло (Клач);

нї имѧло *овї дуїѣци* (Мир), нїје имѧло *бачалїци* (= бошчалуц) (ДВ), нї имѧло *колѧчи* (ДВ), нї имѧло *вѣ сѣїлице* (Сик).

Именице у номинативу уобичајене су у примерима с перфекатским персоналним конструкцијама типа *нїје имѧо х/нїје имѧла х*, са егзистенцијалном семантиком „нїје постојао х“/„нїје постојала х“:

Нїје имѧо *бѣо куїїруз* да се јѣде (Шав), *и квѧсац* нїје имѧо (Раш), *нѧмешїај* нїје имѧо ѳнда (Клач);

нїје имѧла *бѳља игрѧчица* од мѣне (ДМ), нїје имѧла *лѣїша снѧша* (Др);

нїсу имѧле *маїїне* (Раш), нїсу имѧле *крїњѧче* (Клач), нїсу имѧле *гоїїѳве їелеїе* (ДВ), *мѳїе мїїке* нїгде нѣсу имѧле (Буљ).

37. Карактеристичан је пример: нїсу имѧли *лѣкови*, *ѳкїѳори* нїсу бїли (ДМ), где говорник у истом исказу употребљава именице у номинативу — јѣдну уз перфекат *нїсу имѧли (лекови)*, а другу уз перфекат *нїсу бїли (ѳкїѳори)* — оба са значењем „нїсу постојали“.

Зачињање контаминационих (персонално-имперсоналних) процеса огледа се у исказима у којима напоредо стоје одрични облик *није* из имперсоналне егзистенцијалне конструкције и конгруентни облици *биле/имали/имале*: *није биле цййеле* (Пл), *није биле вѣ скуйѡће вакѣ* (Пл); *није имали ни йокривачи* (Пот), *прѣ није имали йрѣшкѡви ки сад* (Пот), *ѡнда није фѡбрике имале* (ДМ).

38. Посебно ћу навести примере употребе номинатива у субјекатској позицији када се уз глагол *нема* јављају још неки негирани облици:

а) заменички: *ниџаки сйрѣнац нѣма* (Др);

б) прилошки: *нѣма ниџде јѣдан ѣлим* (Пот), *младожѣња нѣма ниџде* (ДМ), *ниџде жйва душа* (Заб), *ниџде йрѣска* (= бресква) *нѣма* (ДМ), *нѣма ниџде вѡда д-излије* (Треш);

в) везнички: ни *лѣй йаййр*, ни *лѣйа арййѡа* (ДМ), *није имѡо ни йрѣшак* (Клач), *ниџде ни мѡјка ни ѡшац* (Тек), ни *лесйца*, ни *шйѡа* (ДМ), *ѡно нѣма ни сйрење* (ДМ), *није имали ни йокривачи* (Пот).

Као што се види из наведених примера, глагол може бити и изостављен — подразумева се у дубинској структури исказа.

39. Располажемо и примерима исказа са устаљеним изразом у коме такође стоји Н м. генитива уз одрични глаголски облик *нема*: *нѣма вѡјда* (ДМ), *оѣ тога вѡјда нѣма више* (Леб).

40. У грађи су се нашле и две потврде за употребу номинатива у генитивној функцији у презентским кондиционалним конструкцијама с глаголом *нисам*: *да ми није овѡ унук* (Буљ), *да ни није вѡда* (Заб).

41. Малобројне су у сакупљеном материјалу партитивне именске синтагме с квантификатором и у субјекатској функцији. У њима се за исказивање партитивног значења употребљава облик номинатива:⁶⁸

⁶⁸ Примере значења партитивног генитива у конструкцијама са изразима за квантификацију и без предлога в. у т. 75, 80, 82, 84–86, 88–89.

а) Конструкције у којима је квантификатор именичка лексема којом се означава име неке посуде: *тепсија сáрма* била (Пот), *кори́то вòда вру́ћа* да се донесе (Пл);

б) Конструкције у којима је квантификатор име неке мерне јединице: *два̀ е́ктора зѐмља* била та̀мо (Пл), *два̀ес пѐт е́ктора зѐмља* заведѐна у књи́ге (Раш);

в) Конструкције са прилошким квантификатором: *би́ли су пу̀но бра́ћа* (Свој), *пу̀но де́ца* бילו (Раш); *сти́дка* мло̀го има́ла (ДМ); *ма̀ло слани́на* има у то̀рбу (ДМ).

42. У функцији темпоралног генитива среће се у неколико примера и Н: *дру́га го̀дина* одма се појáви на плу́ћа (Раш), *це́ла го̀дина* се де́те пови́а (Пот), *два̀ес девѐти новѐмбар* умрла (Раш). Временске конструкције у овим примерима имају експресивну ноту (в. поглавље о темпоралном акузативу).

43. Уз заменицу *и́тиа* у значењу количине („колико је некога/нечега“) забележене су именице у номинативу: *штá* је *и́е-жѝна*, вла́чим це́о но́ћ тежину (Клач), *ел де́ца* штá је (Раш), *штá* је *згрáде* (Заб), *штá* је *ра̀дници* до̀шло (ДМ). У проучаваном говору са заменицом *и́тиа* у овом значењу налазимо и стилски обележене примере који нагињу редупликацији: *штá* је га су *вра́йци* напáли на ло̀же (Пот), *штá* је га су *ди́лери* (ДМ).

44. Употреба субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *ево*, *е́то*, *ено* није позната у проучаваном говору. Субјекатски Н редовно је у употреби на терену испитиваног говора уз поменуте партикуле,⁶⁹ а могућа су три начина организовања конструкција с партикулама *ево/еве/ве*, *е́то/е́ше/тѝе*, *ено/ене/не*:

а) Демонстративна партикула + именица у номинативу: *ѐво ти авли́ја*, па сѐди (Буљ); *ѐто кѝћа* (Тек), *ѐто ти ћѝрка тѝ*

⁶⁹ „Уз речце за указивање на присуство и појављивање предмета (односно појма уопште) *ево*, *е́то*, *ено*, уз које се у књижевном језику употребљава генитив, — у неким говорима, а доста често и код појединих писаца стоји облик номинатива онога појма на који се указује“ (Стевановић 1979: 171). За савремени књижевни језик налазимо да уз показне речце долази номинатив „условљен службом субјекта у реченици“ (Исто, 203).

(Мир), кòлко што вѣга убѣше — єто ти *моѣори* (Пл); єне му *сѣн Града* (Пл), єне му *кѣна* (Буль), єне *мушкѣиле* (ДМ);

б) Демонстративна партикула + глаголска енклитика (през. гл. *јесам*) + именица у номинативу: тѣ су *дѣца тѣм* (ДМ); у кòверти єно су *ѣаре* (Треш);

в) Демонстративна партикула + заменичка енклитика у акузативу + именица у номинативу: єво га *Љубѣиша* (Треш), ел єве ти ју *свекрѣва* (ДМ), єве ју јѣдна óвдек *мѣ јѣтѣрѣва* (Буль), єве и (= их) *Бачѣнци* (Раш); єте га *вамѣѣр* (ДМ), єте га *мòј кòфѣратѣ* (ДМ), тѣ га *Дрѣшко* (Раш), па єто ми га тѣ *комѣѣѣа* (Др); єно га *мòј сѣн* ге рѣта лòпту (Чеп), єне и (= их) *лòвци* (ДМ).

45. Овде ћу навести само део многобројних потврда за сложене конструкције које су склоне заменичкој редупликацији, тј. које садрже енклитику личне заменице у акузативу и именицу у номинативу. Уколико се изузму примери типа *єтѣо га човек*, поменути у претходном параграфу, карактеристичне потврде могу се сврстати у две категорије: а) *нема га човек*, б) *камо га човек/нека га човек*.

а) Примери типа *нема га човек* готово се редовно односе на лице:

Муж ми га нѣма (Мир), *војник* га нѣма (Мир), *свѣкар* га нѣма — утѣко (ДМ), ко га нѣма *ѣвòј сѣн* (Стуб), *Аврам* га нѣма (Сик), нѣма га *Града* (Пл), *лисѣца* ју нѣма (ДМ), па чѣм га *дѣѣе* нѣма (ДМ), нѣма га *дѣѣе* поред мѣне (Креж).

Тако је и: *сѣриње* га нѣма (ДМ), штѣ га нѣма *ѣѣј ѣѣѣобус* (Изв).

б) Номинатив и заменичка енклитика срећу се и у фразеолошким конструкцијама с речцама *кам(о)* и *нека*: *кѣмо* ти га *другѣр* (ДМ), *кѣм* и (= их) *ѣевѣце* (ДМ); *нѣка* га *ѣѣѣамѣнѣѣ* пѣтѣнаѣ дѣна (ДМ).

У оваквим типовима аналитичких конструкција (*нема га* → *нема човек* → *нема га човек* и сл.) у питању су најчешће бића, али и неки други појмови. Именичком лексемом се на одређени начин „идентификује“ енклитика личне заменице.

Конструкције типа *ене га Марко*, *камо га Миломир* распрострањене су у многим српским народним говорима. У вези с тим конструкцијама говори се о плеонастичкој употреби заменичке

енклитике у служби интензификације исказа. Узимајући у обзир и често екскламативну комуникативну функцију исказа с напред помињаним конструкцијама, сматрам да употреба кратке заменичке форме у говорима широко захваћеним појавом општег падежа није редувантна, већ да је она ту делексикализован елемент са одређеном граматичком функцијом, тј. да она преузима на себе синтаксичку функцију генитивног наставка — надомешћује га.

46. У грађи из проучаваног говора нашли су се и примери употребе номинативних форми м. акузатива директног објекта код неких мушких властитих имена, одн. хипокористика типа *Раде*:

Ја тако сам мѝега *Рáде* л̣љл̣я́ла (Чеп), ѝна мисл̣и́ла с̣ам *Рáде* да р̣ѝди (Чеп), и д̣ан̣-дан̣с̣ н̣исам п̣и́та́ла *Рáде* (Треш), д̣-й̣деш да позов̣еш̣ ј̣ѝднога *Рáде* (Пот), а ја *Ми́ле* не раздв̣а́јам к̣ао да ми бр̣а̣т̣ ро̣ђ̣ен (Заб), д̣-й̣мо да прив̣а́тимо Бр̣ан̣ку и *Ц̣а́ле* (Изв), т̣и з̣на̣ш̣ *Д̣и́ле* (ДМ), ел п̣ан̣тиш̣ *Д̣и́ле* (ДМ).

У претходно цитираним примерима реч је можда о обличкој аналогiji према именицама 4. деклинационог типа (Н *де̣й̣е* — Г *де̣й̣е̣й̣а* — А *де̣й̣е*).

Овакву ситуацију забележила сам и код хипокористика *Драги* (Г *Драг̣и́й̣а/Драг̣е̣й̣а*, аналошки према типу *Раде* — *Раде̣й̣а*): т̣о сам ода̣вно ш̣и́ла за *Др̣а̣ги* и за Јел̣ѝну (Бош), в̣ѣнча к̣ума *Др̣а̣ги* и ње̣го̣вога с̣ина (Клач), т̣о̣га *Др̣а̣ги* сам нос̣ила у л̣љл̣ьку (Бош), поред: кат сам т̣о̣га *Др̣а̣г̣е̣й̣а* род̣и́ла (Бош).

47. Испитивани говор познаје и релативно широку употребу номинативног облика који преузима вокативну улогу код неких именичких типова и категорија (уп. т. 467–474).

48. Нашло се и нешто примера значајнијих за стилистички него за синтаксички систем испитиваног говора. Ипак, навешћу овде неколико примера с номинативом у контексту обележеном изразитом експресијом: ѝно *на́род!* (Буљ), ѝно *й̣ѝо*, ѝно *уг̣а́рци*, ѝно *ш̣ам̣ни́на!* (ДМ), па *мо̣м̣ци*, па *де̣во̣јке*, па *й̣ѝсме*, па *игр̣ан̣ке* (ДМ), па до̣ђе код н̣ас п̣о̣ново — *де̣во̣јка* (ДМ).

ЗАКЉУЧАК

49. Номинатив, који уз А и Г исказује централна синтаксичка значења,⁷⁰ појављује се у говору Параћинског Поморавља у случајевима који знатно одступају од савременог српског књижевног језика. У њему, пре свега, глагол *имаџи* са значењем „постојати“ у афирмативним исказима стоји само у презенту, док „у перфекту се обично замењује глаголом *биџи* у одговарајућем облику“,⁷¹ тј. у личној или безличној форми. Међутим, глагол *имаџи* у испитиваном говору има широку употребу као предикат егзистенцијалних реченица — и у презенту (*има свакојак народ*, кад *има зејџин*, *има* и *ћуџови* и *лџици*) и у перфекту (*имало сџџка* онда, па *имала кџга*, *имале жџене* којџ бајале), а нарочито у одричним презентским исказима (*саџ нџма вамџџр*, *нџма каџџела*, *нџма ујџтру сџџвање*, *нџма џуџџбуси* редџвно).

50. Такође, уз презентске глаголске облике *има* и *нема* у књижевном језику могућа је само употреба генитивног облика уколико је номинална реч у множини. Говору Параћинског Поморавља својствена је у оваквој ситуацији употреба номинатива и у једнини и у множини.

51. Посебно треба истаћи одступање од норме када је реч о перфекатским конструкцијама. Оно што се у српском књижевном језику може изразити само конструкцијом *није било* + Г, у говору Параћинског Поморавља може се исказати на чак четири начина — персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *биџи* (а да *није био Мџле Сџефџновић*, *није било гџс*), као и персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *имаџи* (*није имала бџља игрџџица*, *свџџло* *ни* *имало*).

Уместо појединих конструкција с *било* + Н, које се чују у овом говору (*ондак било бџб*, *неки пџт било* и *свџџа*, *било* и *џвџџи Муџџџчани*), у савременом књижевном језику би се употребиле персоналне конструкције са субјектом у номинативу или имперсоналне конструкције са субјектом у генитиву.

⁷⁰ Уп. Ивић М. 1983: 198.

⁷¹ Arsenijević 1993: 68.

52. На основу грађе сакупљене у Параћинском Поморављу може се рећи да су у у потврђеним исказима у подједнако честој употреби облици перфекта глагола *биџи* и *имаџи*. Опет, више је имперсоналних перфекатских конструкција са глаголским обликом *било* од персоналних конструкција са истим глаголом, док је, насупротив томе, знатно више примера са персоналним конструкцијама у којима стоји перфекат глагола *имаџи* него примера са имперсоналним конструкцијама — *имало*.

Што се пак тиче одричних исказа, унеколико су чешће у употреби конструкције с глаголом *немаџи* од оних с глаголом *не биџи*. Малобројни су примери с перфекатским имперсоналним конструкцијама *није било* + Н, а више је примера с персоналним конструкцијама које садрже исти глагол. Када је реч о глаголу *немаџи*, у подједнакој мери користе се и безличне и личне перфекатске конструкције.

Укупно узев, персонални егзистенцијални обрти чешћи су од имперсоналних, као сигурнија „брана“ од евентуалне употребе генитива у конструкцијама оваквог типа.

53. У говору параћинског подручја номинативом у субјекатској функцији исказује се партитивно значење у извесном, додуше невеликом броју партитивних именичких синтагми с квантификатором (корџо *вџда вруџа*, два ђктора *зџмља*). Такође, у неколико примера среће се Н у функцији темпоралног генитива (*цџла гџдина се дџте повџја*), као и у конструкцијама типа *да није кога/чега* (да ми није *овџ џнук*). У аналитичким сложеним конструкцијама типа *нема га*, *еџо га*, *камо га* редовно стоји номинатив именичке речи уз заменичку енклитику (*војџиџ га нџма*, *чџм га дџше нџма*; *џво га Љубџиџа*, *џте га мџј кџфџраџи*; *камо ти га друџар*).

54. Мушки хипокористици типа *Раде* чују се у овом говору са овим номинативним обликом и у функцији акузатива директног објекта (да позовџш јџднога *Раде*, ја *Мџле* не раздџајам), можда услед аналогџје са именицама средњег рода типа *дџше*.

55. У знатном броју примера Н, као централни и други независни падеж, преузима на себе у одређеним случајевима улогу вокатива (*џџаџ*, *Босџнаџ*, *Слџвиџа*, *Бџшковиџ*, *дџџа* и сл.), о чему ће више бити речи у одељку о вокативу.

56. Оваква експанзија номинатива у преузимању неких генитивних функција узрокована је „растакањем“ деклинационог система говора околине Параћина. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, Н је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену. С обзиром на то да је у разматраним примерима реч о именицама у субјекатској позицији, замена генитивне падежне форме номинативном делује логично. Овде Н као падеж „првог човека“ у комуникативној хијерархији конкурише генитиву као падежу „другог човека“.⁷² При томе, у једнини се облици номинатива и акузатива разликују код именица женског рода и код именица мушког рода за живо, а у множини су за сва три рода идентични. Ниједан зависни падеж није у тако блиском морфолошком „сродству“ са акузативом, одн. општим падежом.

57. За говор Левча постоји податак да је употреба номинатива унеколико „шира него у књижевном језику, као и да његова експанзија захвата конструкције са генитивом у позицији ’логичког’ субјекта реченице“.⁷³ Такође, исти аутор наводи да је Н у употреби када је реч о егзистенцијалним афирмативним конструкцијама у којима се налазе именице као лексикализатори појмова који не подлежу квантификацији.⁷⁴ У осталим случајевима забележена је паралелна употреба номинатива и генитива уз глаголе *јесам/бићии*, *имајии* и *немајии*.⁷⁵ За друге косовско-ресавске говоре нема у литератури довољно података о употреби номинатива м. генитива. Изгледа да готово искључива употреба номинатива м. генитива у субјекатској позицији, у егзистенцијалним и партитивним исказима с глаголима *бићии* и *имајии* у потврдном и одричном облику, сведочи о удаљавању говора Параћинског Поморавља из матичне косовско-ресавске дијалекатске зоне и његовом приближавању нашим високобалканизованим народним говорима.

72 Уп. Тополињска 2000: 1234–1235.

73 Симић 1980: 26.

74 Исто, 22.

75 Исто, 21–25.

ГЕНИТИВ

УВОД

58. Генитив је једини падеж са примарном функцијом изражавања „општих односа између ентитета“, по својој семантици најсложенији, а по функцијама најобухватнији падеж. „Он може бити облик како адноминалне тако и адвербијалне одредбе; у погодним контекстуалним условима може вршити функцију сваког члана реченичне конструкције; најзад, у разним контекстуалним варијантама може исказивати необично широку лепезу значења између којих је често тешко успоставити изразиту границу. Све ово чини да се генитив издваја од других падежа који имају прецизније функције. У словенским језицима ситуацију додатно компликује синкретизам старог аблатива и генитива, а ако се узме у обзир и примена генитива са предлогом, та слика постаје још шароликија.“⁷⁶

Инвентар предлога који се појављују уз Г шири је од инвентара предлога који се везују за све остале падеже у српском језику. У студији К. Фелешка о генитиву стоји да су у ексцерпираним текстовима потврђена 52 предлога уз Г, а чак је 36 типова установљених генитивних предлошких конструкција с „примарним просторним значењем“.⁷⁷

3. Тополињска дефинише Г на следећи начин: „Genitive is primarily the case of the second (= secondary in the communicative hierarchy) term of relations expressing the mutual belonging of two objects: the part-whole relation, possession or kinship“.⁷⁸ Држећи се става да су падежи синтаксички односи, а не морфолошки облици, Тополињска дефинише даље синтаксички статус номиналне фразе с генитивом (NP^G): „Syntactically NP^G stands in contrast to

⁷⁶ Фелешко 1995: 16.

⁷⁷ Исто, 78–79.

⁷⁸ Topolińska 1999: 90.

all the other case relations that we have discussed so far, since it is primarily dependent on another NP and not on the predicative expression“.⁷⁹

Важно је овде поменути и одлике које генитиву приписује М. Ивић у оквиру структуре српскохрватског падежног система, усвајајући Јакобсонов приступ падежној тематици. Генитив може да искаже централна синтаксичка значења, и у том смислу, попут номинатива и акузатива, припада *централним* падежима, унутар којих се издваја обележјем *обухваћености*.⁸⁰

Генитив је падеж *конекције* (као и инструментал), тј. његова је „употреба условљена основном представом о повезивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“,⁸¹ а једино се падежима конекције могу обележити она значења која упућују на моменат изазивања акције. „Из истих се разлога и однос непосредног тицања који повезује две предметне појаве одређује падежом конекције.“⁸²

59. У српској и славистичкој традиционалној граматици као основна и најчешћа значења генитива наводе се: посесивно, партитивно и аблативно.⁸³ Дакако, ово није једина класификација генитивних значења,⁸⁴ а помињу се и њихова преплитања, као и „поткласификације у оквирима ове општеприменљиве поделе“.⁸⁵ Генитивом без предлога обележавају се у модерном

⁷⁹ Исто, 91.

⁸⁰ Ивић М. 1983: 197–205.

⁸¹ Ивић М. 1958: 143.

⁸² Исто, 143. Ауторка напомиње при том и то „да је одсуство предлога уз генитив обавезни морфолошки знак за тоталну близину (= најдиректније тицање, припадање) двеју појава“ (149).

⁸³ Уп. Стевановић 1979: 174–175.

⁸⁴ У закључку који је К. Фелешко изнео у својој студији о значењима и синтакси генитива у савременом српском језику, анализирајући језик књижевности и послератне штампе, стоји и следећи податак: „Контекстуални обзир одлучују, уосталом, не само о класификацији употребе генитива са конкретном семантичком функцијом, него се протежу чак и на такве конструкције у којима генитив чува свој примарни граматички карактер“ (Фелешко 1995: 161).

⁸⁵ Грицкат 1986: 73.

српском књижевном језику четири значења: посесивност, паритивност, квалитативност и време — утврдила је М. Ивић.⁸⁶

60. Синтаксички балканизам, формирање општег падежног облика који продире у сфере употребе генитива и преузима неке његове функције, остварује се у говору Параћинског Поморавља у различитој мери, зависно од тога да ли је реч о генитиву без предлога или о генитиву с предлозима. Забележени материјал у досад објављеним радовима који се тичу више различитих говора косовско-ресавског дијалекатског типа сведочи о томе да само на овде разматраном говорном подручју постоји овако стриктна поларизација.

61. Проблем генитивних синтагми у говору Параћинског Поморавља биће осматрен, пре свега, кроз пет позиција употребе овог падежног облика: (1) уз именицу — адноминални беспредлошки Г, (2) уз квантификатор — беспредлошки паритивни Г уз квантификатор, (3) уз придев — беспредлошки Г као допуна придева, (4) уз глагол — адвербални беспредлошки Г и (5) уз предлог.

БЕСПРЕДЛОШКИ ГЕНИТИВ

Адноминални беспредлошки генитив

62. За генитив, као падеж зависности именице од именице, историјски је примарна адноминална позиција и „то се нарочито односи на такве употребе генитива за које је надређени члан глаголска именица“.⁸⁷

63. Адноминално употребљеним генитивом у говору Параћинског Поморавља могу се изразити неки од односа које познаје књижевни језик, али је фреквенција употребе умногоме различита, и то утолико што је она код појединих типова адноминалног генитива сведена на минимум. Но, упркос тој околности

⁸⁶ Ивић М. 1958: 146.

⁸⁷ Фелешко 1995: 24.

сти, могуће је издвојити неколико типова односа који се њиме могу изразити.

64. Најпре ће бити речи о начинима изражавања посесивног односа, пошто се Г, пре свега, сматра показатељем тзв. „граматичке посесивности“.⁸⁸ У говору истраживаног подручја за грађење посесивних конструкција користе се као формални показатељи различита граматичка средства.

Припадност се може изразити посесивним придевом:⁸⁹

Што ми *свѣкров* отац (Бош), то је *Милојев* унук (Пл), *Драшков* дѣда (Раш), то *Маркови* синови (Тек), *Љубицина* свекрва (Раш), *Њосѣтирмина* ћѣрка (Леб);⁹⁰ *жѣнино* имање (ДМ), то ми *очѣва* кућа (Др), *иљѣће* мѣсо (ДМ).

Уколико је реч о означавању припадања, порекла, потицања које се везује и за лице (или било које живо биће) и за ствар, опозиција *беспрѣдлошки ѡсесивни генитив* : *ѡсесивна генитивна конструкција с ѡпредлогом од* у потпуности је истрвена у корист другог опозиционог члана.⁹¹ Он се у испитиваном говору употребљава и када именичку лексеми — којом је представљен

⁸⁸ Уп. Тополињска 2000: 1229–1230.

⁸⁹ „Посесивни ген., који изражава ’конкретан однос између власника и ствари која се поседује’, својим значењем покрива поље на коме се најизразитије оцртава проблем конкуренције генитивног облика и придева; за сх. језик карактеристично је то да се генитив у тој функцији појављује у ограниченом обиму, одн. више су распрострањени облици тзв. присвојних придева грађених од именице која означава власника“ (Фелешко 1995: 36–37). За лична имена резервисано је по правилу само придевско образовање у књижевном језику. О томе и о дистрибутивним условима под којима се појављује једна од две посесивне категорије — облик генитива или облик адјектива в. Ivić M. 1967: 261.

⁹⁰ Са овим не треба мешати лексикализоване форме за означавање сродства — *брѣи оде ујца* (Раш), имао сам *брѣша оѣи ѡѣишке* (Свој), *сѣстира* била *оѣи ѡѣишке* (Дав).

⁹¹ А. Н. Собољев је, пишући о падежним системима српскохрватских говора контактних зона и о балканизмима који се у њима јављају, записао и следеће: „В синтаксисе именного словосочетания исследуемых говоров инновационными являются процессы перехода от беспредложного управления определением, выраженным генитивом (домаћин куће), или от согласования определяемого слова с притяжательным прилагательным (кућни домаћин) к управлению предложно-падежному“ (Соболев 1990: 16).

посесор — не детерминише одредба, и када је именичка лексема у синтагматској вези (уп. т. 133,134). Ово је, међутим, на испитиваном терену само један од сегмената реорганизације изражајних средстава у категорији посесивности. Наиме, припадност се, осим поменутом предлошко-падежном конструкцијом са *од*, исказује најчешће посесивним дативом када је уз именицу-посесор присутна одредба. У том домену се у испитиваном говору преклапају функционалне зоне генитива и датива, па се припадност означава обртима с посесивним дативом, не само у адвербативној употреби (уп. поглавље о адноминалном посесивном дативу).

У суседним косовско-ресавским говорима посесивном придеву се даје предност над посесивним генитивом, а среће се и употреба посесивног датива.⁹² Изражавање категорије припадности код генитива помоћу аналитичких средстава примећено је у знатнијој мери у говору Левча.⁹³ Говор Радимаца пак добро чува посесивни Г.⁹⁴ У призренско-тимочким говорима се категорија посесивности изражава у правом смислу као „балкански аналитизам“ (предлошка конструкција са општим падежом).

Чињеница да је у говору Параћинског Поморавља са списка средстава за изражавање посесивних значења „избрисана“ генитивна морфолошка форма, сведочи о раслабљивању падежне флексије у овом говору.

Употреба посесивног генитива презимена у множини непозната је испитиваном говору, па ће се чути нпр. *рџице* ливаде м. *Ружића* ливаде.

65. У употреби генитива који обележава однос део — целина, с партитивно-посесивном семантиком, има колебања, па ће се у прикупљеној грађи наћи примери са синтетичком генитивном формом, са општим падежним обликом уместо адноминалног беспредлошког генитива, као и они у којима предлошко-падежна конструкција *од* + Г замењује беспредлошки Г:

⁹² Симић 1980: 30; Јовић 1968: 163, 167; Грковић 19686: 135.

⁹³ Симић 1980: 40.

⁹⁴ Томић 1987: 427.

- а) Сâм вр̂ ѝвице (Чеп), околѝна Ја̀године (Раш);
 б) Јѣдно х́оше лива̀ду (Чеп), це́ла ова̀ страна грѣ̀бље (Заб),
 јѣдну грѹпу кр̂в (имãли) (ДВ);
 в) Скин̂о с кра̀ј од мочѹге (ДМ), попрãла крѣв од његѣ̀ве
 кѹ̀ће (ДМ).

66. У грађи сакупљеној у параћинском крају нашао се и извѣстан број именских синтагми типа *nomen deverbativum + genitivus*,⁹⁵ али се заправо у свим забележеним случајевима ради о наносима, примерима из професионалног жаргона, у којима *деѝтерминаѝив* (у виду посесивног генитива) уз девербативну именицу упућује на субјекатски Г (*genitivus subiectivus*):

Имãло запалѣње мѣзга (Сик), рãздвај бра̀ка (ДМ), прѣ̀вала облãка (Пот), ѝзлив кр̂ви на мѣзак (ДМ), ѹмро од запалѣње ѝлу̀ћа (Раш).

Посебно наводим пример с множинском именичком лексемом у општем падежу: добѝла запалѣње зглѣ̀бови (Свој); чак се јавља и пример замене субјекатског генитива предлошком конструкцијом са општим падежом: запалѣње о̀и̂ ѝи̂ зглѣ̀бови (Свој).

67. У случају када се појава детерминатора у виду посесивног генитива уз девербативну именицу тумачи као присуство информације о реципијенту или пацијенсу, тј. када се ради о објекатском генитиву (*genitivus obiectivus*), примерима из испитиваног говора није засведочено постојање генитива у овом типу односа. Сви девербативи изведени су од транзитивних глагола, али су сви типа *nomina actionis*:

Машѝна за пра̀ње вѣш (Тек), за рачишћãвање Бѐоград (Раш), па ће се (ѝде) и на копãње куку̀руз (ДВ), бѝло бѣрба грѣ̀жђе (Раш), тѣ машѝна за пр̂скање лѣ̀же (Свој), за чѹ̀вање дѣ̀цу (ДМ).

⁹⁵ К. Фелешко, полазећи од позиције генитива уз глаголске именице (субјекатски и објекатски генитив), наводи да је ова „позиција, у еволутивном смислу, примарна у односу на било коју другу адноминалну употребу, а са друге стране, с обзиром на увид у карактер главног члана, игра посебну улогу централне позиције између адноминалног и адвербијалног генитива“ (Фелешко 1995: 154).

Функционисање општег падежног облика у овом типу односа није познато другим описаним косовско-ресавским говори-ма: „Характерно, что авторы описаний этих говором не отмечают фактов проникновения форм каких-либо других падежей в сферу выражения объектного значения приименного Genitiv-a“.⁹⁶ У том смислу је и констатација А. Н. Соболева да је адноминални Г објекта, уз адноминални партитивни Г, најмање подложен процесима анализације.⁹⁷

68. У испитиваном говору семантичка категорија „карактеристичне појединости“ може се изразити само аналитичком социјативном конструкцијом — *c* + И/ОП, дакле, инструменталном везом с квалитативним значењем: дошо је *са разбѣвѣну главуу*, био ни она кумић *са грѣорастѣи дѣчи* (уп. т. 535). Говор Параћинског Поморавља не познаје квалитативни генитив као средство за обележавање ове категорије. Само један пример беспредлошке конструкције са општим падежом у функцији квалитативног генитива нађен је у сакупљеној грађи: *крѣйѣки рукави* кошуља била на њѣга (Треш).

Дакле, овде нема дистинкције, установљене у српском књижевном језику,⁹⁸ те социјативне конструкције постају искључива форма изражавања ове семантичке категорије. То може бити и олакшано тиме што сама „генитивна синтагма добија искључиво оне функције које могу носити придеви, а конструкција с инструменталом појављује се и са придевском и са прилошком функцијом“.⁹⁹

Говорници са испитиваног подручја испомажу се различитим конструкцијама како би „избегли“ употребу генитива „онде где се ради о појмовима који већ по себи, а специјално ако су повезани са каквом ближом одредбом, изазивају представу о одре-

⁹⁶ Соболев 1991а: 126.

⁹⁷ Исто, 136.

⁹⁸ „И докато при генитивната квалификация акцентът пада именно върху принадлежността на денотата чрез посочваното качество към едно мислено множество, то при квалитативния инструментал 'отделянето', различаването от множеството е цел на процеса на квалификацията“ (Христова 1995: 173).

⁹⁹ Ивић М. 1956: 269.

ђеном својству“,¹⁰⁰ јер је у тим случајевима замена квалитативним инструменталом неизводљива: *ѡсредњи м. средњег расѡа, висѡк ки ја м. моје висине, бѡла аѡйна м. хаѡина беле боје* и сл.

69. За такозвани Г материје (као подтип генитива *ѡѡиѡцања*) у грађи су се нашла свега два примера и у оба је употребљен општи падежни облик у генитивној функцији: *купѡли смо сѡме куќѡруз* (Др), (*прѡви се*) *от сѡмке дуљѡци* (Пот). Овај Г је и у савременом књижевном језику доста редак.

70. Као резултат експанзије књижевних језичких форми у новије време, у примерима пореклом из професионалног — најчешће војног и административног жаргона, појављује се адноминално употребљени Г, али се срећу и примери са општим падежним обликом у служби генитива:

— *Комадѡнт баѡиѡлјѡна* (Треш);

прѡсѡдник ѡѡиѡине (ДМ), *догѡраѡ до шѡфа ѡѡиѡиѡе* (ДМ), *ѡдбѡрник Мѡсне зѡједнице* (Треш), *ѡде у дрѡги рѡзред гимнѡѡиѡе* (Треш), *вѡлика бѡла фѡбрика вѡјне ѡдѡће* (Треш), *кѡј је рѡд слѡжбе* (Изв), *ѡвѡ продѡвнице рѡбе* (Др), *ѡма згрѡда бѡлнице* (Заб);

командѡнт сѡла бѡо (Пл), *Дѡм здрѡвѡа* (Заб);

— *Заврѡиѡ дрѡгу гѡдину гимнѡѡиѡу* (Изв);

и *ѡтишо у Дѡм здрѡвѡе* (Заб).

Израз *на ѡснову* захтева као допуну именску реч у генитиву, па се и овде нашао један такав, књишки пример: *на ѡснову ѡѡѡмѡра* (Бош).

*

71. Без обзира на релативно мали број забележених примера са адноминалним беспредлошким генитивом, могу се извести неки закључци у вези с његовом употребом у говору испитиване поморавске зоне.

Посесивни однос и квалификација никада у овдашњем говору не бивају формализовани беспредлошким генитивом. Однос део — целина, као и тзв. Г материје, представљају се најче-

¹⁰⁰ Исто, 261.

шће општим падежним обликом у функцији беспредлошког генитива или предлошко-падежном конструкцијом *od* + Г/ОП, али се за представљање односа део — целина користе и морфолошке форме генитива. Објекатски Г формализује се искључиво општим падежним обликом. У наносима из професионалног жаргона забележени су само генитивни облици, те у том смислу не изненађује ситуација у вези са субјекатским генитивом где су нпр., за разлику од објекатског генитива, три примера од пет забележених из области медицинске терминологије.

Беспредлошки партитивни генитив уз квантификатор

72. Партитивни Г адноминално употребљен „представља у многим случајевима примењену на именице адвербијалну употребу“ — забележио је још А. Белић.¹⁰¹ М. Стевановић је партитивни Г сматрао посебним типом генитивних синтагми без предлога, уз посесивне и аблативне генитивне синтагме.¹⁰² Традиционални граматичари су бележили да партитивни адноминални Г стоји уз именице, бројеве и прилоге, односно прилошке изразе за количину.

У новије време, пишући о српскохрватском генитиву, К. Фелешко партитивни Г прибраја категорији генитива без предлога у адноминалној позицији и издваја неколико његових типова, узимајући при том у обзир значење номиналних основа оба синтагматска члана (генитив мере, генитив дела и генитив целине).¹⁰³ Посебно пак разматра употребу партитивног генитива уз бројну основу.¹⁰⁴

73. У овом одељку биће дефинисани морфосинтаксички облици који се у говору Параћинског Поморавља, у знатној мери захваћеном балканистичким преструктурирањем, употребљавају за исказивање значења партитивног адноминалног генитива. У ту сврху биће разгледани примери са семантиком пар-

¹⁰¹ Белић 1972: 220–221.

¹⁰² Стевановић 1979: 194–210.

¹⁰³ Фелешко 1995: 49–50.

¹⁰⁴ Исто, 50–53.

титивног генитива у конструкцијама са изразима за квантификацију и без предлога.

Примери су разврстани, пре свега, у три основне целине, сходно лексичком показатељу категорије *квантификаѿор*. Први непосредни лексички показатељ је *број*, други је *именица*, а трећи — *ѿрилог*. Опет, у оквиру бројних, именичких и прилошких партитивних синтагми они су груписани у одговарајуће подгрупе, у зависности од типа партитивне речи/партитивне допуне — деклинационог или семантичког.

74. Нумеричка лексема даје прецизну квантитативну карактеристику партитивне именичке допуне, говорећи о количини избројивих елемената.

Синтагме с партитивном именичком допуном уз бројеве 2, 3 и 4, забележене у говору Параћинског Поморавља, одговарају књижевном обрасцу код именица сва четири деклинациона типа. У синтагмама типа *два/ѿтри/чеѿири момка/сѿола/реча*, *две/ѿтри/чеѿири жене/сѿолице*, *два/ѿтри/чеѿири села* и *два/ѿтри/чеѿири деѿеѿта* реч је о паукалу као нарочитом морфосинтаксичком, индеклинабилном именском облику.¹⁰⁵

У вези са овим важно је напоменути да је могућност деклинрања бројева од 2 до 4 знатно ограничена у испитиваном говору, те да је у великој мери присутна аналитизација форми и тзв. малих кардиналних бројева (предлошка конструкција са основним обликом броја). Само број 2 показује факултативне падежне форме, и то углавном у Д = И = Л ж. р. (*двѿма*), а изузетно ретко код именица м. р. и с. р. (*двѿма*).

75. Само у појединим конструкцијама с непаукалним бројевима и са именицама *меѿар*, *ар*, *комад*, *месеѿ*, *година*, *марка*, *ѿара* и *кило* остварен је партитивни Г, морфолошки, чак и морфонолошки — у случају именица *меѿар*, *ар*, *комад*, *ѿара* и *кило*, подударан са оним у књижевном језику:

Плѿтно стѿ *меѿара* (Дав);

посѿдѿили смо *триѿес пѿт ѿри рѿпе* (Др), *дѿсет ѿри ѿма* (Бус), *ѿе ти дамо пѿт ѿри* (Тек), *по педесѿт ѿри* (Тек), *за двѿес ѿри* (ДМ),

¹⁰⁵ В. Пипер 2002: 109.

сади́ли смо шéсет *áри* рèпу (Треш), имàла сам петна̀ес *áри* (Пот);

ра̀ним шéсет *кома̀и́а* (Чеп), четрèс *кома̀да* йма (Чеп);
 дèсет мèсеци служ̀ио вòјску (Чеп), сèдам мèсеци седè за̀јно
 (Др), провèли дèвет мèсеци (Стуб), седèла дèвет мèсеци (Стуб);
 затèкла за̀ову у четр̀на̀с гòдина (Др), пèт гòдина ж̀ивèо
 (Бош), дèсет гòдина òтац живèо (Леб), јòш ни имàла ни т̀риес гò-
 дина (Тек), прèко четрдèсет гòдина (Дав), дево̀јка у двàес гòдина
 (Дав), ўдала се у девèтна̀с гòдина (Дав), нѐћу ж̀ив̀им стò гòдина
 (Бош);

двè ил̀аде ма̀рака (Бош);

ни за стò *й̀ара* нèсу (Буљ);

да̀о пèтна̀с *к̀ила* пасу̀љ (Треш), изгорèо сам пèт *к̀ила* гòри-
 во (ДВ), двàна̀јс *к̀ила* млéко нòсим (Мир).

76. У непроменљивим конструкцијама с непаукалним бро-
 јевима, тј. с бројевима изнад 4, именичка допуна налази се у обли-
 ку паукала који је, као што је познато, код именица 2. и 3. декли-
 национог типа пореклом стара двојина (-а). Тако су овде облици
 паукала, који се јављају уз тзв. мале бројеве — 2, 3 и 4, на изванстан
 начин „пресађени“ на конструкције с бројевима већим од 4.¹⁰⁶

Примери са именицама 1. деклинационог типа:

Петна̀ес *ча̀бра* набèремо (Клач), ел òсам *дру̀га* до̀шли
 (Леб), твòи шèс *рèда* (Бош), свàко по чет̀ири-пèт *ца̀ка* (Леб),
 ймам стò *й̀дсла* (Свој), дèсет *лèйка* сам промèн̀ио (ДВ), на пèт *дè-*
ла дèли́ли (Раш), доби́ла пèт *бачалу̀ка* (Свој), по двàес-т̀риес *да̀-*
ра се товàрило (Пот), б̀или пèт *бра̀и́а* (Пл), сèдам *ву̀ка* про̀ђòше
 (Клач), једàна̀с *чл̀ана* у ку̀ћу (Мир); седамдèсет и сèдам *но̀ћа*
 (Изв), свàку двà-три *вèчера* и п̀ита (Стуб).

Примери са именицама 2. деклинационог типа:

По пèт *ку̀иш̀е* пер̀инач им да̀ли (Тек), т̀у̀римо по шèс *врèће*
 ку̀куруз (Клач), сèдам *ку̀ће* б̀иле (Заб), дèнули по шèс *кам̀аре*

¹⁰⁶ У вези са овим в. разматрање С. Реметића: „У овим облицима
 (сèдом *ба̀бе*, òсом *воденѝце* — С. М.) на П-Т дијалекатском простору истра-
 живачи виде номинатив множине. Можда при разматрању наведеног пита-
 ња не треба безрезервно искључити још две могућности. Теоретски, овде
 може бити реч о облику Н-А-В двојине или чак о генитиву једнине“ (Реме-
 тић 1996: 469).

(Шав), на седам *славе* није био (Чеп), па натурамо пѣ-шес *кóриѣ* (Раш), било је њи седам-осам *другарице* (Свој), за пѣтнаѣс *сва̀дбе* спрѣмала (Сик), раним осам *ју̀ниѣ* (ДМ), по триѣс *жѣне* йдемо (ДМ), йма дѣвет *ка̀риѣ* (Леб), чувам пѣт *йрасиѣ* (Треш), пѣт *љу̀ше ракиѣ* попио (Др).

Примери са именицама 3. деκлинационог типа:

Сви пѣт *сѣла* се договорили (Пот), то велика ђпштина, са прѣко двѣс пѣт *сѣла* (Свој), у прѣко дѣсет *мѣстиа* сам био (Раш).

Примери са именицама 4. деκлинационог типа:¹⁰⁷

Били су шѣс *деиѣтиа* (Свој), дѣвет *деиѣтиа* чу̀вао (Чеп), збрала седамдѣсет *ја̀јѣтиа* (ДМ), ймам осам *шѣчеиа* (ДМ), дѣсет *йрѣсеиа* ма̀ли ймам (Буљ), пѣт *камѣнчѣиа* ба̀ци (ДМ), ймам пѣт *ја̀реиа* и пѣт *ја̀гњеиа* (Др), четйри *сло̀вѣиа* напра̀ве (Треш), пў-ну ша̀ку, прѣко двѣс *зр̀неиа* ми да̀ла (ДМ), четйри *ру̀неиа* ски-нули (Бош).

77. У грађи се нашао велики број примера у којима функцију партитивне допуне уз нумеричку лексему имају именице (а) *месеѣ* и (б) *година*:

а) Шѣс *мѣсеѣа* сам седѣла (Стуб), требао би јѣдно шѣс *мѣсеѣа* да лежйм (Чеп), седѣла дѣвет *мѣсеѣа* (Клач), потрзу та̀мо осам *мѣсеѣа* (Изв), та̀мо био четйри-пѣт *мѣсеѣа* (Бош), седам *мѣсеѣа* (Мир), био сам осамнаѣс *мѣсеѣа* (Треш);

б) Жйвѣо дѣвет *гѣдинѣ* (Дав), у девѣтнаѣс *гѣдинѣ* се ўдала (Дав), имала је четрѣс *гѣдинѣ* (Чеп), такѣ од дѣсет *гѣдинѣ* (Сик), шеснаѣс *гѣдинѣ* йма (Пот), двѣс *гѣдинѣ* жйвѣо (ДМ), за своѣе шездѣсет и шѣс *гѣдинѣ* (Свој), кад истѣкло дѣсет *гѣдинѣ* (Буљ), йма петнаѣс *гѣдинѣ* (Пл), пўне трйнаѣс *гѣдинѣ* (ДМ), мѣне биле осам *гѣдинѣ* (ДМ), шѣс *гѣдинѣ* сам седѣла (ДМ), већ триѣс *гѣдинѣ* лекѣр (ДВ), петнаѣс *гѣдинѣ* ра̀дйла (Др), седам *гѣдинѣ* био у за̀твор (Др).

78. Посебно наводим део многобројних потврда са именима јединице мере у нумеричкој конструкцији: триѣс *мѣшра* у ду-жйну (Заб), стѣ *мѣшра* мо̀ра да йма (Заб), скинула се двѣс *мѣ-*

¹⁰⁷ Међу овим именицама налазе се и неке од оних које у савременом књижевном језику не проширују основу (*слово, зрно, руне*) и које су заправо овде прешле из 3. деκлинационог типа.

џра прѐ (ДМ), нѐма двѐста *мѐџра* (Треш), ђно пѐт *кѝломѐџра* (Клач), као и примере с називима новчаних јединица: дáли смо му дѐсет *милијáрде* (Чеп), седамдѐсет *милијáрде* зарадѐо (Тек), двѐста *милијáрде* сѐјалица (Др), дужни смо двáнаџ *ѝљаде* (Раш), сѐдам *ѝљаде* дуг (Раш), двáес и пѐт *мáрке* (Стуб), кóшта не трѝес *мáрке* (Леб), шѐс по стѐ *бáнке* (Креж).

79. У грађи из Параћинског Поморавља другу велику групу примера чине они у којима је именичка лексема квантитативни карактеризатор именице — партитивне допуне.

У следећим примерима с бројном именицом партитивна допуна стоји у облику паукала:

Пѐшо дваестѝну *мѐџра* (Раш), јѐдно дваестѝну *џáка* кром-пѝр (Тек); напрáви десетѝну *зџџвице* (Пот), бѝо десетѝну *гџди-не* (Пл); а сáд стотѝну *ѝѝлѝша* ѝмам јá (Дав).

Потврђен је само један пример с партитивном допуном у општем падежном облику уз бројну именицу на *-ица*: остáвила тројѝцу *мѝшѝину* (Леб).

80. У оквиру разматране категорије нашла су се свега четири примера с конструкцијом чији су саставни елементи именица која својом семантиком обележава меру или количину (лексема којима се означавају делови нечега, имена посуда и сл.)¹⁰⁸ и допуна у генитиву: џзнемо пáрче *квáсца* (Раш); да се котрљá бѝре *ракѝје* (Др); вѝнчац *смѝља* (Заб), сáт врѐмена испред нѝ (Др).

81. Наводим и далеко бројније конструкције са именицом у значењу мере или количине и партитивном допуном у општем падежу:

Кáцу *кѝѝус* појѐо (Бош), тѝри тѝ главѝцу *кѝѝус* (Сик), шпедѝтор ѝмам *кукѝруз* (Бош), сѝто *кукѝруз* (Сик), стáвиш кашѝку *мáс* (Пот), пѝн лáвор *кѝв* (Бош);

џзнеш комáт *ѝрџу* (ДМ), нѐмам ни грѝтку *зѐмљу* (ДМ), д-џзнеш пáрче *бомбџну* (ДМ), дáј тѝ мѝн кáнту *нáфѝу* (ДВ), снџп

¹⁰⁸ К. Фелешко у својој студији о генитиву примере овог типа разврстава у три групе: Г мере (*дѝѝје куѝлаче макарона*), Г дела (*черек меса*) и Г целине (*кварѝови дрвених кућа*) (Фелешко 1995: 49–50).

иџму да понѐсеш (Чеп), нѐки тѳру вѐнац *ѳаѳрѳку* (Пот), изнѐси бѐкал *вѐду* (Др), тѳрим шѳше *вѐду* (Заб), кѐва *лѐдну бунѐрску вѐду* (ДМ), тепсиѳа *сѐрму* (Сик), дѐвам чутѳре *ракѳу* (Сик), ако ѳмаш нѐку чѳшу *ракѳу* (ГМ), донѐси пѳну чѳшу *ракѳу да* наздравимо (ГМ);

бѳре *вино* источио (Бош), да попиѳем вѳ чѳшу *вино* (Пл), смѐкне лѳдѳима стогѐви *сѐно* (Чеп), имѐла шѐљу *млѐко* (Изв), крѐшњу *мѐсо* донѐсе (ДМ), пѳна кѐла *мѐсо* (Дав);

орѐси ѐднела гомѳлу (Изв), вѐзѐла свекѳва нѳску *дукѳѳи* (ДМ), ѳзнемо снопѐви *ѳалѳске* (Сик), пѳне крѐшње *клубѳѳи* (Пл).

Важно је напоменути да у овим и свим даље навођеним примерима са општим падежним обликом именице уз квантификатор имамо морфолошку двозначност код именица мушког и средњег рода (Н = А, тј. ОП), те се једино према морфолошком лику именица женског рода, код којих не постоји синкретизам номинатива и акузатива једнине, и према синтаксичкој функцији ових именица у датим исказима може сматрати да је у питању облик акузатива, тј. општег падежа. У множини су Н и А (ОП) сва три рода облички изједначени, те су стога цитирани примери важнији као потврда непостојања облика генитива множине у овој категорији.

82. Поменућу посебно примере у којима је квантификатор лексема *ѳола*,¹⁰⁹ а зависни члан партитивне синтагме стоји у генитиву:

Пѐла *мѐрѳаша* ће ти врѐти (Стуб), у пѐла *ѳѐг асѳѐла* (Свој), пѐла *сѳѳа* путовање (Заб);

пѐла *гѐдине* прѐшло (Буљ), остѐла сам мѐло, до пѐла *гѐдине* (Раш), пѐла *чѳшке* да попиѳе (Изв), тѐрамо рѐдови до пѐла *њѳве* (Бош).

Може се претпоставити да је облик генитива овде уобичајен према угледу на књижевнојезичке конструкције типа *ѳола године*, *ѳола месеца*, *ѳола сѳѳа*.

¹⁰⁹ У раду М. Николића (1995–1996: 15–44) стоји да је лексема *ѳо* (*ѳол*), одн. *ѳола*, недеклিনабилна и да није именица, јер нема нека од основних својстава именице, али има именичку службу.

Уз лексему *пола* именица *ноћ* редовно ће бити у општем падежу (књиж. *поноћ*): у *пола ноћ дође* (Раш), у *пола ноћ* (ДВ) (али: *тѣрамо шалу до полови^н ноћи* (Клач)). Тако је и: *дођомо на пола иути* (Леб), *сира пола чанак* (ДМ), *шећер пола кילו* (Шав).

83. Издвајам овде карактеристичне мешовите конструкције са именицом — партитивним квантификатором, која улази у састав какве бројне конструкције, а у којима имамо редовни, већ размотрени однос партитивне речи и партитивне допуне:

Четѝри *кола кукуруз* дотѣра (Др), тѣримо по шѣс врѣће *кукуруз* (Клач), по пѣт кутѝе *йерѝнач* им *дали* (Тек);

йайрику два *венца ймам* (Треш), *остаѝи јѣдно парче рѝбу* (Креж), *дам два снопа шѣму* (Бош);

петнаѣс *чабра набѣремо сѝриње* (Клач);

јѣдан таѝир *колачи* донѣси (Леб), три *пара волѣви йма* (Мир), *рѝним шѣсет комаѝа кокѣшке* (Чеп), *четрѣс комаѝа зѣске йма* (Чеп), три *пара чарѝе вѣнене ураѣдела* (Дав).

У примерима: *пѣн вагѝн сѝра* (Чеп) и *сѝра пола чанак* (ДМ) ради се о генерализованом облику именице *сира*.

84. Међу примерима у којима је квантификатор име неке мерне јединице нашло се њих неколико са допуном у генитиву и знатно више оних у којима именица са значењем партитивног генитива има облик општег падежа:

— *Посаѣили смо триѣс пѣт ари рѣје* (Др), *наѣдничила за кѝло брѝшња* (Стуб), *кѣпим два кѝла брѝшња* (Дав);

— *Дѣсет ари винѣград йма* (Чеп), *кѝло шѣћер* (Заб), *па сам ги дала два кѝла шѣћер* (Треш), *даѣо пѣтнаѣс кѝла йасѣл* (Треш);

донѣси кѝло ракиѣу (ДМ), *тѣрим кѝло ракиѣу* (Тек), *саѣили смо шѣсет ари рѣју* (Треш), *имѣли дваѣс ари зѣмљу* (Треш), *ѣктор ймам зѣмљу* (Др), *ймам пѣт ѣктора зѣмљу* (Свој), *шѣсет ѣктора имѣвину* имѣо (Шав), *три илѣде кѝла йшенѝцу* добиѣо (Мир), *кѣпе два кѝла рѝбу* (Др);

кѝло млѣко попиѣе (Др), *йма да рѣчаш от кѝло млѣко* (Др), *дванаѣс кѝла млѣко нѣсим* (Мир), *кѝлограм брѝшно йрѣѝно* нѣмам (Мир), *изгорѣо сам пѣт кѝла гѣриво* (ДВ), *ђѣбре грам ниѣе баѣчено* (Др), *стѣ мѣтара илѣино* (Дав), *имѣла сам петнаѣс ари лѣјзе* (Пот).

85. Именица *pluralia tantum* — *кола* у конструкцији са збирним бројем има облик генитива у примерима: двоа *кѡла* рѣпу наваѡдили (Треш), по двоје *кѡла* йду (Раш), дѡшли с трѡје *кѡла* (Стуб). Међутим, у примеру двоа *кѡла* дотѣрали (Тек) имамо ОП именице *кола*, што се може закључити једино на основу диференцијалног фонолошког фактора на прозодијском плану. Тако је и: четйри *кѡла* *кукѹруз* дотѣра (Др).

86. У свега неколико конструкција с прилошким изразом за квантификацију остварен је партиитивни Г: пѹно *рѡда* ѹмрло (Др), йма *йроблѣма* ма̀ло (Леб); дај ми ма̀ло *ла̀дне вѡде* (Дав), ја ймам мно̀го *фамйлије* јѡш (Тек), дѡста је *зѣмље* (ДМ); пѹно *цвѣћа* наса̀дим (Раш).

87. Од многобројних потврда за конструкцију с прилошким квантификатором наводим само део. Ови се квантификатори одликују узајамним искључивањем с нумеричким квантификаторима, јер су базирани на субјективној оцени говорника.

Именица у функцији допуне понаша се као и у конструкцији са именичком лексемом као главном партиитивном речју:

Ма̀ло *кукѹруз* има̀о (Бус), збѣрем ма̀ло *зѣйшин* (Клач), ймаш ма̀ло *йѡйус* (Леб); йма пѹно *рѡд* (Др); ел йма мно̀го *йѡсо* (Раш);

припрѣмйѡ *мунйцију* пѹно (ДМ), йма пѹно *зѣмљу* (Буљ), добију *имѡвину* пѹно (Мир); да пйѣш мно̀го *вѡду* (ДМ), не ва̀ља да пйѣш млѡго *ка̀фу* (Сик), млѡго *кѡсу* сам има̀ла (Раш); да ти пѹшти ма̀ло *слобѡду* (Бош), ма̀ло *ра̀сѡницу* сйпеш (Сик), ймаш ма̀ло *земљйцу* (Дав), натѡчи ма̀ло *ракйју* (Сик), да набѣрем ма̀ло *салайшу* (Треш), ма̀ло сам вѹну на̀шла (Клач); дајте ми лѐцка *вѡду* (ДМ); ма̀ње *вѡду* пйј (ДМ); кѡца (= доста) *кѡмину* ймамо (ДМ); више ће *йайрику* да са̀димо (Пот), купйли смо *рибу* пѡвише (Др);

тѹри ма̀ње *брайшно* (Мир); *грѡјзе* смо има̀ли мно̀го (Треш); *има̀ње* дѡста има̀ло (Буљ);

пѹно смо има̀ли *гѡсти* (Дав), ѡни донѣсу *конзѣрве* пѹно (Треш); мно̀го ми ймамо *гѡсти* (Др), што йма *камиѡни* млѡго (Бош), има̀ли смо млѡго *йроблѣми* (Леб), тѡ млѡго *гѡдине* прѡшло (Треш), га̀зда йма *йѣре* мно̀го (Клач); ймаш *гѡсти* дѡста (Чеп), има̀ли смо дѡста *йешкѡће* (Дав), йма дѡста *гѡдине* (Раш); кѡца *гѡдине* ймам (Сик), двойца йму кѡца *ѡвце* (Изв); мѡрамо више *сви-*

ње да чувамо (Изв), имала више унучићи (Шав), имали смо повише гдџији (Др); пијем мало лекови (Др), сараге мало кџипим (Сик).

88. У грађи су заступљене и конструкције с пронумеративним прилозима за количину *кол(и)ко*, *некол(и)ко* и *толко*.

У свега два примера је потврђена допуна у облику генитива множине: *кџлко ђеш мџџара* (Заб), *некџлко гдџина* прџшло (Мир). Тако је и у изразу: *нарџда* *кџлко ђеш* (ДМ).

Зависни члан партитивне синтагме понаша се у осталим примерима као и у бројним конструкцијама — добија облик паукала:

Кџлко нџћа бџло (Леб), у *кџлко вџде* испџраш (ДМ), *кџлко џмаш унџчеџа* (Буљ); *некџлко џака* (Треш), *донџси некџлко каџфе* (ДМ), *некџлко џарчеџа* исџчи (Мир); *толко деџџеџа* имџо (Заб).

У примерима: *коџко имџвину* џма (Сик), *кџлко вџду* мџж да попиџеш (ДМ), *сџм толко каџфу* смо имџали (ДВ) именичка реч има облик општег падежа. Кад је реч о примерима овог типа, у питању су обично градивне именице са значењем целокупне количине неке материје, а не различите „врсте“ исте материје — као што је то случај у примерима из претходног става.

89. Именица *сџџи*, када је у служби партитивне допуне, има облик који одговара књижевном обрасцу, али и паукални облик на *-а*. Она се сређе уз кардиналне бројеве и пронумеративне личинске прилоге:

— До *дџсет сџџи* (Раш), од *дванаџс сџџи* (Бош), до *дџвет сџџи* (ДМ), *толко* и *толко сџџи* (Мир);

— У *џсам сџџа* (Раш), *тоџко* и *тоџко сџџа* (Раш).

Забележено је и: *нисам бџла* ни *пџла сџџа* (Бош), *премда* се у овдашњем говору може чути и *џџла сџџи*, вероватно према *џџдан сџџи*.

90. Реч *џуџи* у мултипликативним бројним конструкцијама потврђена је као допуна у облику Н-А једнине: *три-четџри џуџи* сам бџо у *сџд* (Раш), *дџђе џн три-четџри џуџи* (Свој).¹¹⁰

¹¹⁰ М. Николић сматра да би недеклинабилна лексема *џуџи* могла бити именица, јер има знаке рода и броја (*задњи џуџи*, *десет џуџа*), али има прилошку службу (Николић 1995–1996: 23).

91. Траг старе двојине чува се у бројној конструкцији *на двѣ мѣстѣ*, која је уобичајена у испитиваном говору. Забележено је и *на јѣдну мѣстѣу, на другу мѣстѣу*, али ван бројне конструкције је *седѣ на његово мѣсто*.

*

92. На основу свих забележених примера са семантиком партитивног генитива у беспредлошким конструкцијама и са изразима за квантификацију може се закључити да се за исказивање значења партитивног адноминалног генитива у испитиваном говору Параћинског Поморавља најчешће користе два нарочита морфосинтаксичка средства — облик паукала и облик општег падежа. Морфолошки облик генитива употребљава се у малом броју забележених примера.

93. Дакле, на истраживани прелазни косовско-ресавски говор не може се применити констатација А. Н. Соболева о стању у косовско-ресавским говорима, изнета у његовом раду о катигорији падежа на периферији балканословенског ареала: „наименее проницаемыми в исследуемом отношении участками следует признать приименный партитивный Genitiv“,¹¹¹ али стоји његова констатација, изведена на основу стања у говору Левча и Ресаве, да општи падежни облик истискује лагано генитив из његове адноминалне употребе у партитивном значењу, „при чем в относительной хронологии это несомненно происходит позже аналогичного процесса в прилагольных конструкциях“.¹¹²

94. Морфосинтаксички облици именичких лексема у функцији партитивне допуне условљени су врстом партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. У конструкцијама с нумеричком речју, тј. с непаукалним бројевима и бројном именицом типа *десетина*, потврђена је партитивна допуна у нарочитом облику — паукалу. И код номиналних и код адвербијалних партитивних синтагми допуна је формализована општим

¹¹¹ Соболев 1991а: 136.

¹¹² Исто, 125.

падежним обликом. Можда се изузетно честа употреба општег падежа у генитивној функцији може објаснити редувантношћу морфолошке ознаке допуне, будући да она говори само о садржају квантификатора.¹¹³ Нешто већи број примера с генитивним обликом у беспредлошким партитивним конструкцијама забележен је само када се као изрази за квантификацију појављују тзв. велики основни бројеви, а у служби допуне су најчешће именичке лексеми као конкретизатори неких мерних јединица — просторних, временских, новчаних и сл.

Беспредлошки генитив као допуна придева

95. У српском књижевном језику одређени, невелики број придева захтева допуну у виду партитивног генитива без предлога: *гладан, жедан, сити, њун, жељан, вредан, свесни* итд.

Известан број примера тога типа забележен је и у говору Параћинског Поморавља, али је у њима генитивна рекција најчешће формализована општим падежним обликом.

96. Прикупљена грађа показала је велики број примера личинских конструкција с придевом *њун*, где је његова допуна остварена у виду општег падежног облика:

Пуна кућа *на́род* (Бош), пуна авлија *на́род* (Изв);
бокџа пун *ла́дну изво̀рску во̀ду* (ДМ), шише пуно *раки́ју* (Раш);

пуна Јагодина *и́џенкови* (Раш), село пуно *че́шници* (Пл), пуна соба *го̀сти* (Креж), кола пуна *црејџе*, *цакови* (Буљ), пуна кућа *дѐвери*, *за̀ве* (Стуб).

У испитиваном говору допуна придеву *њун* може бити остварена и у виду аналитичке социјативне конструкције — *с + ОП* у инструменталној функцији (уп. т. 539).

97. У синтагматској вези с придевом *жељан* бележена је именичка лексема у општем падежу: прѐ си био жељан *ле́иу а̀р-и́ишиу* (Сик), жељни смо *ки́шу* (ДМ), па смо жељни *ло̀же* (Буљ).

¹¹³ Младеновић 2001: 486.

Тако и анафорска заменица у примеру: ја сам *свѣ̄ ѿб̄* жѣлна (Др), па према томе и: жѣлан *свѣ̄шӣа* (ДМ).

Међутим, редовно ће бити: остао жѣлан *ма̄јке*, жѣлна је *ћѣрке* и сл. Овакви примери могли би ићи у прилог тези о антропоцентричности: име бића јавља се као најстабилнији сегмент у морфолошкој структури.¹¹⁴

98. Придеви *сӣи* и *жѣдан* формирају у говору параћинске области количинску конструкцију с општим падежом: *сӣта сам* и *мѣсо* и *салá̄иу* (ДМ), *сӣти смо ѿрó̄ју* и *качá̄мак* (Пот); жѣдан *вòду* (Изв).

Адвербални беспредлошки генитив

99. Обрађујући контекстуалне карактеристике употребе генитива у савременом српском књижевном језику, К. Фелешко је беспредлошки Г у адвербијалној позицији осмотрио кроз његове различите функције — функције правога и неправог објекта, као и прилошке одредбе.¹¹⁵

100. На основу грађе сакупљене на територији Параћинског Поморавља у позицији уз глаголску реч могу се издвојити две категорије генитива: Г који се налази у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе и темпорални Г у функцији прилошке одредбе. У проучаваном говору није нарочито честа адвербална употреба генитива.

Генӣтив као син̄таксичка до̄иуна

101. У оквиру ове категорије може се говорити о генитиву у служби синтаксичке допуне *ѿѿврдних* и *одричних* глагола. Што се семантичке компоненте тиче, у питању може бити значење *егзистенцијалност̄и*, односно *ѿар̄ӣӣӣвнос̄ти*. Наиме, граница између ових двеју контекстуалних варијаната генитива је

¹¹⁴ Ову тезу З. Топлињска разрађује у раду *Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System* (Topolińska 1999: 79–94).

¹¹⁵ Фелешко 1995: 53.

флукутирајућа, те је понекад ствар субјективне оцене одређивање примарности *постојања* или *количине* у датом конструкцији.

102. У егзистенцијалним конструкцијама с глаголом *биџи* „esse“ и с глаголом *имаџи* у значењу „постојати“ уочена је у скупљеној грађи доследна употреба номинативног облика у субјекатској позицији, о чему је већ било речи (в. т. 35). Забележена су само два примера с генитивном формом: *тò је бiло н̄рòда* (ГМ), *т̄амо њма н̄рòда, св̄џа* (Стр).

103. Такође, у испитиваном се говору за значење партитивности (без експлицитно израженог квантификатора) употребљава именичка лексема формализована акузативним обликом у објекатској функцији (уп. т. 381–382), а номинативним обликом у субјекатској (уп. т. 36А).

Потврђена су свега два примера с генитивним обликом именице: ако ћеш кiселог *мл̄ека* (Раш), òно се збр̄ло *св̄џа, н̄рòда* се збр̄ло (Бош).

Када је реч о рефлексивним глаголима с партитивном семантиком — *најестџи се, најиџи се*, испитивани говор познаје само употребу општег падежног облика у генитивној функцији: *нај̄ели смо се м̄есо, нап̄ила се в̄оду л̄адну*.

Партитивни Г у множини забележен је само у вези с именичком лексемом *џроблем*, која је продрла у овај говор у новије време из књижевног језика: *џмаш с̄аде џробл̄ема в̄ише* (Раш), *кад џмаш џробл̄ема* (Леб), *п̄òсле смо им̄али џробл̄ема* (ДВ), али и: *им̄ала сам и џробл̄еми* (Дав), *кад џмаш џробл̄еми* (Леб), *св̄е џмаш џробл̄еми* (Леб).

104. У проучаваном говору нису заступљене конструкције с беспредлошким генитивним обликом у функцији индиректног објекта после одређених рефлексивних глагола. Синтаксичка допуна ових глагола реализује се у различитим предлошко-падежним конструкцијама или у општем падежном облику.

Уз глагол *сеџиџи се* као допуна јавља се синтагматска веза *за + А* (в. т. 418), а уз глагол *дохваџиџи се* са значењем „досегнути“ — синтагма *до + Г* (в. т. 158).

105. Аблативни Г без предлога, типа *йлашийти се некога/нечега*, није забележен у истраживаном говору. Уместо њега среће се Г/ОП с предлогом *од* (уп. т. 142), или различите еквивалентне конструкције, нпр. *стидео се због речи* што ју *реко* м. *стидео се речи* које јој је рекао, *чувај се да не озѣбеш* м. *чувај се назеба*.

106. Генитив игре у поморавском говору параћинског краја постоји само синтаксички — не и морфолошки. Транзитивни глагол *играйти* без повратне морфеме везује уз себе А (в. т. 400), док се интранзитивни глагол с повратном морфемом — *играйти се* рекцијски усмерава ка општем падежу у генитивној функцији:

Штã смо се играли *клис* (Сик), играли смо се *клис* (ДМ), ми се играмо и *нѹ жмѹрку*¹¹⁶ и *онãј йойић* (Раш), играле смо се *йойић* па *шви́нку* (Сик), па сам се сигра́ла *шви́нку* (Сик), играли смо се *йѣдање* с тојагу (ДМ).

107. Тако и лексема *жао* нема уз себе други валент у генитиву, као у савременом књижевном језику, већ предлошко-падежну везу *за* + А (в. т. 423).

108. Када је реч о генитиву уз негацију, за савремени књижевни језик је већ утврђено да је у односу на остале словенске језике „у губљењу словенског генитива најдаље отишао (не узимајући у обзир македонски и бугарски, који имају сасвим друкчији систем деκлинације). Ово се тумачи утицајем грчког језика, преко старословенског, као и утицајем балканске језичке средине уопште. [...] Но сви ови страни утицаји могли су само подржати процес до кога је дошло из унутрашњих језичких разлога“.¹¹⁷ Износећи податке који се слажу са подацима Д. Гортан-Премк — изнетим у раније објављеним радовима — К. Фелешко утврђује, пишући о категорији *genetivus negationis*, „даље опадање генитивних облика“, осим у случајевима „кад се

¹¹⁶ Номинатив ове именице може гласити *жмѹрка* (f) и *жмѹрке* (pl. tan.).

¹¹⁷ Гортан-Премк 1973: 292–293.

у детерминисаној основи појављује глагол *немайши*“ и „кад се у улози објекта појављују [...] заменице *йшо, ово, оно, шйшо* итд.“¹¹⁸

109. У грађи из Параћинског Поморавља готово су сви примери са одричним глаголима *нисам/не биши* и *немайши*, уз које стоји именица у номинативу или акузативу, у зависности од функције коју има — субјекатске (уп. т. 36Б) или објекатске (уп. т. 384–385).

110. Генитив уз негацију изузетно је слабо заступљен у говору Параћинског Поморавља. Број примера са именицом у генитиву готово је занемарљив. Уочена је употреба генитивног облика у два примера уз глагол *не биши*: *нйје бйло вѡде* (Пл), за *нѡс нйје бйло йроблѣма* (Раш). Забележена је и елиптична конструкција с номинативом у првом делу и генитивом у другом делу: *сѡмо здрѡвље* и *рѡша немѡ да бѡде* (Заб).

Употребу објекта у генитиву уз глагол *немайши* бележим у свега три примера: *нйсмо имѡли ни крѡне* (Раш), *нѣмам сѡна* (Мир), *нѣмам врѣмена* (Стуб).

Овде ћу навести и неке изразе с глаголом *немайши* и генитивом: *нѣма за њѡ йроблѣма* (Изв), *нѣма йроблѣма* (ДВ), *сас њйма нйсам имѡла йроблѣма* (Свој), *нѣмам йроблѣма сес њйма* (Пот); *нѣм јѡ йѡјма* (ДВ), *нѣмаш йѡјма* (Дав); *тѡ крѡја нѣма* (Шав).

Употреба генитива је уобичајена у устаљеном обрту типа: *не дѡ ти мйра*.

*

111. На основу примера сакупљених у области Параћинског Поморавља уочена је употреба беспредлошког генитива у адвербалној позицији (и уз потврдне и уз одричне глаголе), углавном у конструкцијама с лексемама које не спадају у дијалекат, већ су пореклом из књижевног језика. Међутим, чак и у тим случајевима долази у обзир употреба акузатива, као нпр.: *кад ймаш йроблѣми* (поред: *кад ймаш йроблѣма*).

¹¹⁸ Фелешко 1995: 58.

112. У савременом српском књижевном језику „конкретан партитивни садржај“ може се исказати и генитивом и акузативом, који у том случају чине конкурентни пар. Према мишљењу К. Фелешка, Г је „у томе пару семантички маркирани члан: назив објекта који је читав обухваћен радњом коју означава глагол добија акузативни облик; међутим, назив предмета који је само делимично обухваћен радњом добија генитивни облик“.¹¹⁹ Наведена дистинкција није ни од каквог значаја у проучаваном говору; због изразите малобројности примера с генитивом нема реалних услова да се говори о факторима који су евентуално могли утицати на избор форме објекта у њима, одн. у објекатским конструкцијама с акузативом.

113. Треба напоменути да је у другим косовско-ресавским говорима (премда је материјал којим се презентује ова појава веома ограниченог обима) могућ Г у партитивном значењу, и уз квантификаторе и без њих, али је веома чест у тој функцији и А објекта, одн. ОП.¹²⁰ Тако, стању у проучаваном говору не одговара у потпуности констатација А. Н. Собољева, везана за ситуацију у другим истраженим косовско-ресавским говорима: „Genitiv при отрицании употребим [...] во всех изучаемых косовско-ресавских говорах, хотя во всех них отмечена его конкуренция с Casus obliquus“.¹²¹ Једино је у говору Левча¹²² словенски Г веома редак, а уз одричне глаголе најчешће је у употреби облик акузатива.

114. Дакле, истискивање генитивног облика из позиције синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола остварено је у говору Параћинског Поморавља у великој мери и примери са овим падежним обликом бележени су само по изузетку.

Такође, и у предлошко-падежним синтаagmaма којима се конкретизују допуне појединих рефлексивних глагола, као нпр. *сећати се*, те аблативних глагола типа *ћлашићи се*, препознаје

¹¹⁹ Фелешко 1995: 54.

¹²⁰ Симић 1980: 59–61; Јовић 1968: 163; Пецо / Милановић 1968: 302–332; Грковић 1968б: 134.

¹²¹ Соболев 1991а: 123.

¹²² Симић 1980: 28–29, 61–62.

се процес анализације којим је истраживани говор захваћен у великој мери.

Темпорални генитив

115. У савременом српском књижевном језику темпорални беспредлошки генитив је продуктивна и фреквентна грама-тичка категорија која постоји искључиво у обавезним синтак-сичким спојевима,¹²³ тј. обавезно је праћена одредбом као по-моћним морфолошким знаком.¹²⁴ Поље употребе детерминиса-ног беспредлошког темпоралног акузатива данас је знатно суже-но у књижевном језику, а „кривац“ за то је детерминисани бес-предлошки темпорални Г.¹²⁵

116. Међутим, у говору Параћинског Поморавља је, суде-ћи према прикупљеном материјалу, ситуација посве другачија, прецизније речено — обрнута. Беспредлошки темпорални А је максимално проширио поље своје употребе на рачун беспредло-шког темпоралног генитива (уп. т. 397–398), те се може рећи да у овој значењској категорији прибележене генитивне синтагме егзистирају више као окамењени прилошки изрази које одржава адвербијализација.

117. Темпорално значење има Г у примерима:

Радѝли смо и *ѝрдѝле гѝдине* (Др), *ѝрдѝле гѝдине* истрѝгаѝ дѝске (Бош), бѝли код нѝс *ѝрдѝле гѝдине* (Треш), ѝшли смо и *ѝрдѝле гѝдине* (Леб); *ѝрѝѝпрошле гѝдине* заврѝѝо (Стуб), дѝ-шла *ѝрѝѝпрошле гѝдине* (Леб); *коѝѝ бѝш гѝдине* отѝде Драѝгица (Клач), *коѝѝ гѝдине* правѝмо мѝ овѝ куѝћу (Клач), не пѝнтим *коѝѝ* су *гѝдине* Нѝмци дѝшли (Раш), да ти кѝжем *коѝѝ* је *гѝдине* бѝло (Чеп); *јѝдне гѝдине* кат сам јѝла жѝту проѝју (Треш); низѝла сам дувѝн *овѝ гѝдине* (Раш);

Прѝшле зѝме ме водѝли (Изв).

¹²³ В. Ивић М. 1961: 185.

¹²⁴ Ивић М. 1959: 151–163.

¹²⁵ Више о овоме в. Гортан-Премк 1973: 288–289.

Само поједина значења обухваћена локационом значењском категоријом¹²⁶ изражавају се темпоралним генитивом, јер се њиме исказује директна локализација времена остваривања глаголског садржаја у оквиру временског одсека који представља именица — конкретизатор.

Премда је у грађи са територије испитиваног говора темпорални Г непродуктивна категорија, забележена у невеликом броју примера, и ту је детерминатор неизоставно присутан. Временски детерминатив конкретизован је лексемом *година* са актуализаторима *ишла*, *ишеишла*, *једна*, *ова*, *која*, потом лексемом *зима* са актуализатором *ишла*.

118. Посебно наводим примере у којима се падежном конструкцијом у генитиву (тип: *сваки* + временски детерминатив) реализује темпорална итеративност, тј. итеративна симултаност:

Свађају се *свакога дана* (Мир), поједини *иду сваког дана* (Стуб);

сваке субоће добива пакети (ДВ), *носимо сваке субоће* (Клач), *идеш сваке субоће* до четрџ дана (Леб), *сваке недеље* смо ишли за *днар* (Заб);

сваке године они набџру (Раш), *сади сваке године* (Раш).

У напред цитираним примерима актуализатор *сваки* стоји уз именичке лексеме којима се формализују и краћи и дужи временски периоди.

М. Ивић сматра конструкције са актуализатором *сваки* специфичним и одваја их „од осталих случајева употребе временског генитива“, одн. посматра их засебно у односу на „генитивне временске конструкције локационо-статичког типа“.¹²⁷ С. Павловић, пак, сматра да је овде реч о значењу *итеративне симулираности*, а да је улога заменице *сваки* управо *антиактуализаторска*, тј. да је ова заменица „пре интензификатор него актуализатор“.

¹²⁶ Надаље ће у раду материјал у вези с темпоралним значењем појединих падежа бити излаган према принципима прихваћеним у домаћој лингвистичкој пракси, теоријски разрађеним у раду М. Ивић о падежним временским конструкцијама (Ивић М. 1955–1956).

¹²⁷ Ивић 1955–1956: 182.

пошто изгледа да је „обавезност реализације детерминисане радње“ један од чинилаца значења генитивне конструкције типа *сваки* + временски детерминатив.¹²⁸

119. У једном је забележеном примеру темпорални Г употребљен за исказивање датума: *ђсмог новѐмбра* мобилишу ме (Треш). Грађа садржи и један пример елиптичне конструкције где Г без предлога и без атрибутске одредбе означава време: *тамо јула-јуна*, *тад се жѐ* (Пот).¹²⁹

*

120. Осмотривши све примере који се односе на разматрању семантичко-синтаксичку категорију, може се закључити да се њима даје одговор на питања *када* и *колико често*. У сакупљеној грађи пак нема примера којима се конкретизује однос *колико дуго*.

121. Уколико се изузму из разматрања синтагме за временску итеративност, односно итеративну симултаност — са изразом *сваки*, може се рећи да је употреба темпоралног генитива уобичајена само у синтагмама типа: актуализатор (*преи*)*прошла/која* + ознака временског појма — именица *година*.

У вези с овом тврдњом помињем и једно запажање М. Ивић, без обзира на то што се оно односи на књижевни језик: „Пада у очи да се генитив најчешће онда јавља кад је у питању облик са значењем ’прошли’ употребљен уз именицу у облику

¹²⁸ Павловић 1996: 12, 18–19.

¹²⁹ У вези са овим примером треба рећи да је код наших традиционалних граматичара постојало мишљење о погрешној употреби временског генитива од имена одређеног месеца, а да испред имена у генитиву не стоји у том падежу и сама реч *месец*. Међутим, у новије време наилази се на другачије ставове у вези с овим питањем. Уп. мишљење М. Стевановића: „Једино је могућ временски генитив од имена одређеног месеца [...] *код нас се ѡек октђбра почињу сејати*“ (Стевановић 1979: 190). М. Ивић, на пример, пише о томе да „генитивни облик имена месеци употребљен у временским ситуацијама није се развијао као именичка, већ као одредбена категорија“ и према томе закључује да „на изостављање одредбе уз имена месеци у функцији временског генитива не треба гледати као на неправилност која се противи духу језика“ (Ивић М. 1955–1956: 179).

множине. То је можда зато што у таквим случајевима сама временска ситуација изазива претставу о простору, дужини времена чије границе нису тачно одређене, што управо одговара основној природи временског генитива.¹³⁰

С обзиром на то да је у грађи прикупљеној на терену Параћинског Поморавља лексема *година* са актуализатором (*йрети*)*йрошла* „резервисана“ за домен темпоралног беспредлошког генитива, треба подсетити и на део закључка Д. Гортан-Премк, који се односи на савремени књижевни језик: „Када су у питању дужи временски периоди (година, годишње доба, месец, недеља), њихова се имена употребљавају у генитиву, а када су у питању краћи временски периоди (дан, ноћ, јутро и сл.), њихова се имена употребљавају и у акузативу и у генитиву“.¹³¹

ГЕНИТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

122. При употреби предлога уз Г спецификована значења још су бројнија од разноврсних значења беспредлошког генитива. Уз овај падежни облик стоје многобројни предлози: они који су то по свом пореклу, они код којих је још видљиво њихово прилошко порекло, као и именице с предлошком употребом. Инвентар предлога који се могу наћи уз Г и у књижевном језику¹³² и у свим српским дијалектима изузетно је богат у поређењу са осталим падежима.¹³³ Иновациони процес повећања броја предлошких веза захватио је највише Г, и то је једини падеж у српском језику „који је временом проширио своје поље употребе“.¹³⁴

¹³⁰ Ивић 1955–1956: 195.

¹³¹ Гортан-Премк 1971: 132.

¹³² У екскерпираној грађи (речници, књижевна дела, новине) К. Фелешко је пронашао чак 52 предлога која се употребљавају с генитивом (Фелешко 1995).

¹³³ О томе шта се све може обележити предлошким конструкцијама с генитивом у књижевном језику в. детаљније Ивић М. 1958: 143–145 и Фелешко 1995: 77–153.

¹³⁴ Ивић М. 1958: 161.

Када се у савременом књижевном језику дефинишу услови који одређују поље употребе овог предлошког падежа, онда битан значај има „за генитив — критериј одмеравања по удаљености, у конкретном и апстрактном смислу“.¹³⁵

За овај падеж, једини којим се може исказати и аблативни просторни однос, поред свих осталих просторних релација¹³⁶ чије је исказивање својствено и другим падежима, везује се велики број „месних“ предлога различитог значења (аблативност, директно и индиректно лоцирање, циљ, део простора одигравања радње у целини итд.). Стога се у литератури и наводи да се Г као „најшири, најопштији падеж места по значењу и употреби у нашем језику“¹³⁷ издваја као неутралан, необележен (немаркиран) члан падежног месног система.

123. Све напред наведено важи и за употребу генитивног облика у говору Параћинског Поморавља, осим што се може говорити о делимичној сужености његове употребе, која се огледа у нешто мањем броју предлога који се у овом говору могу наћи уз Г. Оно што издваја овај поморавски говор у односу на неке друге косовско-ресавске говоре јесте релативно замашна употреба општег падежног облика с генитивним функцијама.

У суседним косовско-ресавским говорима,¹³⁸ изузев у говору Ресаве,¹³⁹ малобројни су примери замене предлошког генитива општим падежом, али те податке треба узети условно пошто синтакса падежа у описима ових говора (изузимајући посебан рад о синтакси падежа у говору Левча) није обрађена.

124. У даљем тексту најпре ће бити размотрена употреба генитива/општег падежа м. генитива у конструкцијама с најфреквентнијим предлозима (с примарним месним значењем): *од*,

¹³⁵ Исто, 158.

¹³⁶ „Од свих анализираних предлошко-падежних конструкција апсолутно најбројнију групу чине конструкције општег просторног значења — од 52 типа предлошко-падежних конструкција 36 се одликује примарним просторним значењем“ (Фелешко 1995: 79).

¹³⁷ Ивић М. 1957: 155.

¹³⁸ Јовић 1968: 163; Симић 1980: 39–58; Грковић 1968а: 130.

¹³⁹ Пецо / Милановић 1963: 302–332.

до, код, из и *їреко*. Што се редоследа представљања генитивних конструкција с мање фреквентним предлозима тиче, најпре су представљене предлошко-падежне конструкције којима се првенствено обележавају просторни односи, потом оне којима се преваходно обележавају темпорални односи и потом оне које служе за обележавање апстрактних односа. На крају су разматране конструкције с предлозима именичког порекла.

Предлог *ОД*

125. К. Фелешко је на основу савременог материјала из српског књижевног језика констатовао да се специфичност позиције предлога *од*, између осталог, састоји у томе да се од укупног броја примера са свим предлозима који се употребљавају уз Г готово четвртина односи на употребу овог предлога.¹⁴⁰ Предлог *од* с генитивом употребљава се у већем броју служби него ма који од осталих предлога, а његово је опште значење *аблативно*.

126. Грађа из Параћинског Поморавља показује изузетно велику фреквенцију употребе генитивне конструкције с предлогом *од*. Овај предлог у испитиваном говору стоји уз Г/ОП и означава, као и у књижевном језику, потицање, одвајање, удаљавање од појма са именом у генитиву. Из ове основне аблативне конструкције развиле су се друге употребе генитива с предлогом *од* у различитим значењима.

127. Од многобројних потврда за конструкцију *од* + Г/ОП у аблативној функцији растављања, отклањања, узимања, одвајања од неког места, предмета, од неког појма¹⁴¹ наводим само део:

— Одвади *оїи качамака* (ДМ), одмакни се *оїи їдга дгња* (ДМ), не мож се отне *од нардда* (Буљ);

растєро *оїи їе колибе* (Стуб), једнога отєрали *оїи куће* (Треш), понєо *оїи куће* (ДМ), нїе се одвајао *оїи куће* (Леб), па бєгамо *од мєчке* (Треш), таман смо с-откачили *оїи їе бєде* (Др), гў-

¹⁴⁰ Фелешко 1995: 104–113.

¹⁴¹ „Указивање на појам од кога се нешто одваја (*узети од оца*) претставља несумњиво одмеравање полазне тачке (границе) неке акције у нешто транспонованом смислу“ (Ивић М. 1958: 145).

би се *ош кайије* (Мир), тражи та̄м *ош шѣ сѣстире* (Треш),¹⁴² *ош кѡмийке* сам узимала (Мир), *од ујне* узјамим (Мир), ђно се откй-не *ош шѣбле* (Треш), одсѣчѣмо *од аљине* (Пот), одбивѣли ни *од нѡднице* (Буљ), тражи ни *од дѣде* (Бош);

ка^т ти се одвѡи *ош срѣца* (Леб), бежи *од девојчети* (ДМ), *од имѡња* одлѣчили (Буљ);

— Ја љзем *од нѡшу задругу* (Треш), бѣгамо *од бабу* (Треш);

побѣгну *ош шѡ ѡбуре* (Сик), да с-одвѡим *од дѣше* (Леб), да избѣгаш *од зло* (Бош);

не мѡг се ѡтнем *од нѣки Орѡшани* (Раш), склонйо се *од лѡ-йѡви* (Свој), задѣжйла сам се *од мѡи селѡни* (ДМ), па бѣгамо *од авиѡни* (Треш), сачувѣли *од Нѣмци* (Сик).

128. Забележено је и доста примера са синтагматском везом *од* + Г/ОП за означавање почетне границе у одмеравању просторног односа, најчешће као антонимични корелат конструкцији *к(а)* + Д, када се ради о одређивању правца из кога се нека појава креће, односно приближава:

— Донѡ *ош йѡшѡка* нѣшто (Бош), врѣтило се дѣте *од мѡ-сѡи* (Шав), одмѡкни се *ош йѡга ѡгња* (ДМ), испрѡвим душѣму *ош йрѡзѡра* (Др);

пѡђѡмо *од* (кѣће) *мѡје мѡјке* (ДМ), кат сам пѡшла *ош кѣће* (Стуб), пѣва јѡш *ош йродѡвнице* (Пот), *ош цркве* кад изйђеш гѡр (Буљ), чѡк *ош сѡйнице* кад йдеш (Буљ), ѡдма *од онѣ рѡскрѣснице* почйње (Заб), кат пѡђем *ош колибе* (ДМ), дѡшла, знѡш, *ош колибе* (Клач);

— И превѣзе га *од онѡј мѡс* (Раш), *ош йѡиц* прѡво љлица (Раш), кѣй йде *од ѡушѡ-йѡи* (Леб), донѣсе *од овѡ йѡшѡк* (Бош).

129. У примеру: а јѡдни *ош сѣла* пѣцу (Пл) имамо означавање правца из кога се врши радња — „из правца села“, а у примеру: баѡио далѣко *од бабе* (Сик) — обележавање растојања, удаљености у било ком правцу уз прилог *далеко*.

¹⁴² За примере с дативом у аблативној функцији узимања уп. т. 341.

130. У испитиваном говору обичније су релације *оџишо коџи колибе* — *дошо оџи колибе* м. *оџишо на колибу* — *дошо с колибе* (= појата, бачија). У вези с тим уп. предлог *код*, т. 172.

131. Када су у питању имена локалитета, забележени су следећи примери с конструкцијом *од* + Г/ОП, сви са значењем „из правца х“:

— Пүт кào *оџи Крагујевца* (Треш), *дошо оџи Солуна* (Буљ), *ишла сам оџи Параћина* (Буљ), *оџи Сисевца* глєдаш *право* (Буљ), *пөчели прво од Извора* (Пл), *иду партизани оџи Смїловца* (Пл), *оџи Пришћине* један фронт (Треш), *ишла од Јагодине* (Раш), одврнемо за Лєбину *оџи Сирџе* (Леб), *вөда јүрнула од Морөве* (Сик), *једни пүцу од Лєија* (Пл);

— *Има оџи Параћин* кат се *йде* (Треш), *од Дөсөйтовац* *ишли* (Буљ), *крөнемо од Вишановац* на Душановац (Треш), *један фронт оџи Краљево* (Треш), *крөнемо оџи Көвадарци* (Треш).

132. Следећи примери са синтагмом *од* + Г/ОП јављају се као супституант израза „родом из х, пореклом из х“:

— *И ја сам жива оџи тиө фамїлије* (Стуб), *өна је од вөше фамїлије* Никөлић (Сик); *ја сам опанчар оџи Параћина* (Раш), *од Бөсне* *ју мүж* (Дав);

— *Он је оџи тиä крај* (Раш), *өна далөко, од нөко сөло* (Стуб), *тәм далөко од нөко сөло снаја* (Стуб); *ови другари сви оџи Крагујевац* (Треш), *өн је оџи Прибој* (Дав), *оџи Көсово* ли бөше (Дав).

Конструкција са именом локалитета може значити и да је неко из места чије је име у генитиву/општем падежу, али и из близине, околине тог места.

133. У испитиваном говору често је бележена посесивна генитивна конструкција с предлогом *од*. Она се употребљава у одређивању родбинског припадања (Genitivus originis), без обзира на то да ли именицу-посесор детерминише одредба или је именичка лексема самостална:

*Од Милошевог друга*¹⁴³ *ћерка* (Шав), *од Милановог другара* *бурөзер* (Чеп), *тө ми од брөиша* *пашөног* (Стуб);

¹⁴³ Код именица м. р. за живо једински облици на -а посматрани су као генитивна флексија.

ја сам *оїи њрве женѣ дѣте* (Заб), *од дрѹге женѣ тї двѣ сїна* (ДМ), *їмам сѣстричину од најсїтарїѣ сѣстїре* (Сик), ал *оїи њѣрке* ми тѣ *їнук* (Дав), *оїи њѣрке* *їмам* двѣ девојчице (Мир), тѣ ми *од унѹке свекрѣва* (Др).

Међутим, уколико је уз именицу-посесор присутна одредба, припадност се у говору парафинског краја најчешће исказује посесивним дативом (уп. т. 302).

У материјалу се нашло и доста примера с лексикализованим формама за означавање сродства, типа: *моје сѣстре од ѹјца* (Треш), *їмам браћа оїи ѡїѣїке* (Бош), *сѣстра бїла оїи ѡїѣїке* (Дав), међу којима ће се, додуше ретко, наћи и примери са општим падежом у функцији генитива: а *мѣ сѣстра оїи ѡїѣїку* (Треш), *ѣде ми браћа оїи сїрїчѣви* (Буљ).

134. Уколико је реч о означавању припадања, порекла, птицања које може бити везано и за лице (или било које биће) и за предмет, предлошко-падежна веза *од* + Г/ОП фреквентна је у говору Парафинског Поморавља:

— *Залѣпим од багрена лїс* (Чеп);

пѣрце од гѹске (Мир), *вр ѡице оде воденїце* (Чеп), *четїри рѹнета од ѡвце* (Бош), *тѣ црѣп оїи куће* (Чеп), *извадимо сѣме оїи ѡїїкве* (Клач), *крѣшу лїсници оїи ѡїїме* (Клач), *ђѹбриво оїи сїѡке* (Стуб);

їѣдна нѣга оїи ѡїїлїша (Мир),

— *Оїи ѡїѡрѣї онѣ кѣлце преврнем* (Треш), *хѣртїѣ оде ѡїѣпер* (Мир), *од врбу нађемо кѣру* (Треш), *пѣвој оїи ѡїѣ сїтарѣе дѣїше* (Клач), *мѣс кѣнта оїи ѡїрасе* (Др), *мїра (= мирис, воњ) онѣ од онѣ одѣло* (Др);¹⁴⁴

Нѣки чѣпѣрчїи од сѹдови зѣмљани (Раш), *стоїи хѣртија од ови ѡїковї* (Мир), *одлѣми нѣку грѣну оїи ѡїрње* (ДВ), *јѣрам од гѣвѣду* (Чеп).

135. Предлошко-падежна конструкција *од* + Г/ОП се у прегледаној грађи јавља и за обележавање материје од које је нешто састављено, начињено. Она у примерима из ове значењске категорије служи као допуна именици уз коју стоји:

¹⁴⁴ Примерима овог типа Д. Петровић приписује квалитативно значење уз наглашену аблативност (Петровић 1968: 186).

— Марамчѝћи *оѝ шиѳона* (Пл), калуп *оѝ њлѳка* (Леб);
оградимо *од нѳке кѳже* тѳрбу (Клач), опанци ѝма *оѝ кѳже* (Сик), одело смо носили *од вѳуне* (Треш), платно *оѝ ѝежѝне* (= конопља) (Сик), шѳрпе *оѝ ѝечѳне зѳмље* (Сик), врѳе *оѝ кѳзине* (Клач);

човањче *оѳ дрѳвѳа* (Заб), појату стару *оде дрѳвѳа* (Клач);

— Опанци *оѝ свињску кѳжу* (Дав);

заструзи *оде дрѳво* (Сик), бараница *оѝ ѝрѳѝно брѳињѳо* (Пот), *од жѝѝо* направѝш нѳшто (Пот), верѳге *од звѳжђе* (Треш), бѳље вино *оѝ ѝрѳно грѳжђе* (Мир), ѳно грѳдва *оѝ ѝѳ мѳсло* (Изв);

од јѳдни дулѳци бѳли направѝш пѳту (Пот), тѳкали смо сѳкно *од ѳвце* (Пот), слѳмарице *оѝ шѳѝке* (Треш), озѳдане ѳграде *оѝ ѳѳгле* (Буљ), печѳ ракију и *оде јѳбуке* и *оѝ круѝке* (Пл), ѳмбар *оѳ дѳске* (Клач), гибѳаницу спрѳмимо *од јѳбуке, од орѳси* (Сик).

Претходној групи примера могао би се прибројити и следећи: флѳка *од орѳвине* (= ораховине) нѳће се смѳкне (= скине) (Пот).

136. Забележени су и примери са *од* + Г/ОП за означавање почетне границе неког времена, односно имена неког временског или невременског појма према коме се одређује какав временски размак:

— Пѳчну јѳш *оѝ ѝѳѳка* (Пл), тѳ *оѝ ѝѳрског рѳѳа* (Буљ), бѳла сѳлидан ѳак *оѝ краја* (= од почетка) (Дав);

такѳ бѳло *оѝ сѳтарѳне* (Заб), рѳдѳили тѳ *оѝ сѳтарѳне* (Заб), тѳ је кѳмство *оѝ сѳтарѳне* (Тек), *оѝ шѳсеѳ дрѳге гѳдине* (Треш), ка^д довати кѳша више *од недеље* (Бус);

пѳчну *од јѳѳра* да граде (Пл), *оѳ деѳѳѳа* сам пѳчо (Изв);

— *Оѝ ѝрѳѳи рѳзред* свѳ врѳло дѳбра (Пот), мѳлѳго бѳстар бѳо *оѝ крај* (= од почетка) (Раш);

оѝ седамњесѳѳу гѳдину пѳчела да рѳди (Буљ);

дѳва *оѝ ѝолугѳђе* онѳ дрѳги (Мир).

Конструкција *оѝ краја*, с темпоралним значењем „од почетка“ није необична у говору Параѳинског Поморавља, а ни у неким другим косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима.¹⁴⁵

¹⁴⁵ В. Милорадовић 1999.

У оваквим примерима значењска категорија *времена* уобличена је и осмишљена према значењској категорији *простора*.

У примеру: затò сам свè и знàла *од мàле нòге* (Др) ради се заправо о једном стилском изразу (синегдохи) с темпоралним значењем. Необичан је пример: *од гòдине* да крстимо Мàрка (ГМ), са значењем „следеће године, догодине“.

137. У истраживаном говору најчешћи је тип узрочне конструкције с предлогом *од*. Предлог *из* непознат је у конструкцијама овог типа, а предлог *због* је мало фреквентан и користи се у алтернацији са *ради* (в. т. 266–269). Тако, предлог *од* у узрочним конструкцијама „покрива“ и обележавање *изазивача* неке спонтане акције (његова права функција), и обележавање *унутирашње њобуде* која подстиче на свесну, смишљену акцију, и обележавање појаве која је *њовод*, *узрок* „у најужем смислу те речи“:¹⁴⁶

— Òна *о̀ӣ ѝӣфуза* ўмрела (Чеп), ўмро *од издàӣа* (ДМ), стра̀ду *о̀ӣ ѝрòл̄ӣва* (Др);

о̀ӣ ѝӣè бéде ја сам испàшћàла (Пл), изгубиле мòзак *о̀ӣ ѝӣè рèӣа* и *од бр̄ӣге* (Дав), ўмро *од беш̄ӣке* (Раш), н̄ӣе *о̀ӣ ѝдвèреде* ўмро (Заб), лежàла *од мигрèне* (Бош), дркт̄им *од з̄име* (Шав), да те жàо да ју исèчèш *од лей̀д̄ӣе* (Др), пàла к̀у̀ћа *од вòде* (Сик), вèлику м̀у̀ку в̄идели *о̀ӣ ѝӣè М̄арице* (ДМ), н̄ӣе мòго *о̀ӣ со̀ӣд̄не* да прòђе (Шав);

— Устàви се рéка *од лèд* (Треш), поб̄ӣли се пла̀кајући *од жàлос* (Свој);

òн је нèпокретан *о̀ӣ ѝӣу нòгу* (Сик);

ће поц̀ркамо *од бра̀ње* (Треш),

над̀ула се *од бай̀ӣне* (Тек), ѝшо у ба̀њу *о̀ӣ ѝӣè убивòӣине* (Сик), преб̀учè се *од в̄а̄шке* (Раш), ни д-ў̀ӣеш у к̀у̀ћу *од он̄ӣ м̄ӣрици* (Мир).

¹⁴⁶ Ивић М. 1954б: 186–194. У вези са овим уп. и: „Значење узрока и сврхе су још даље, апстрактније пројекције овакве претставе о одмеравању крајњих граница неке акције“ (Ивић М. 1958: 145).

138. Карактеристични су примери са *од* + Г/ОП за означавање извора, потицања онога што се именује управном глаголском речју:

— *Од ба̀бе* учи́ла (Буљ), *од ма̀јке* ни́сам чу́ла (Шав), жи́вѐли *о̀ӣ ӣе́нз̄ӣе* (Бош), *од на̀днице* сам жи́вѐла (ДМ), *о̀ӣ ӣӣе́ чу́че* (= гас-лампа) ни́шта се не ви́ди (Клач);

ка̀ко ми се затѣкло *од бра̀ња* (Бош);

— По̀сле *од ба̀бу* насле́ди́ли (Треш), не сме́ *о̀ӣ сти́ар̄ӣју* сн̄ау (Треш), прѝми *од ње́гѡво дру̀ш̄ӣтво* (Шав), ви́ди се *од он̄о све́ш̄ло* (Бош).

139. Конструкција *од* + Г/ОП се јавља и као допуна глаголима *оболе́ти*, *болова́ти*, *лечи́ти се*, *о̀йериса́ти се*:

— Оболе́о *о̀ӣ ӣе́ћера* (Заб), *од з̄а́сӣӣа* (= астма) да ле́чиш (ДМ); оболе́о *о̀ӣ ӣрос̄ӣа́ӣе* (Мир); болува́ла сам *о̀ӣ ср̄ца* (Заб);

— Бѣше перѝсана *о̀ӣ сле́йо цре́во* (Чеп); *ӣр̄во* од бубрѣзи *оболе́о* (Бош).

140. У прикупљеној грађи нашли су се и примери с предлошко-падежном синтагмом *од* + Г/ОП у значењу „против х“ или „за излечење од х“, када је именом у генитиву/општем падежу означена нека болест која се најчешће покушава отклонити бајањем:

— *О̀ӣ ӣд̄ѡга црвѣнога ве́ӣра* й́ма ле́к (Сик), зна́м ле́к и од *изда́ӣа* (Буљ), й́ма *од изда́ӣа* ба̀јање (Чеп);

— Й́ма *о̀ӣ ӣоч̄у̀дӣӣӣе* ба̀јање (Чеп), ба̀је *од не́ко ӣоч̄у̀дӣӣӣе* (Раш);

о̀ӣ ӣр̄ѡбоди зна́ле же́не да ба̀ју (Раш), то́ *од жи́вци* се тре́ба пи́је млѣко (Треш).

У вези са овим су и елиптични примери: ба̀јала *од* [уро-кљиве] *ѡ́чи* за једно́ де́те (Дав), *о̀ӣ ӣӣе́ ѡ́чи* има́ло ба̀јање (Шав). Елипса је забележена и у примеру: де́ он̄о [инфективно] одељење] *од жу́ӣӣце* (Мир).

141. У грађи се нашло и нешто потврда за синтагматску везу *од* + Г/ОП са партитивним значењем:

-*О̀ӣ ӣӣе́ сти́ѡке* што й́мамо (Клач);

й́ма *од њи́ва* не́што (ДМ);

— Тò сам дònела од нàмештїај (Клач);
 тра̀жи нèшто од вòће (Дав), штã ће ју туре од одèло (Клач);
 јèдан је бїо болешљїв ошї шїи Нèмци (Чеп), закòље јèднога
 вèпра од овè жу̀тїе свїње (Тек), па ко̀ју вòлиш од овè девòјке
 (Пл), а штã мèне остàне ошї шїè њїве (Др).

142. Веза предлога *од* с генитивом/општим падежом употребљава се напоредо у својству допуне многих глагола уз које у књижевном језику може стајати и аблативни Г без предлога (*бојаїти се, ослободїти се, сїасїти се* и сл.). У грађи су се нашли примери с конструкцијом типа *јестїе/није ме сїрах од некога/нечега*, уз доминацију општег падежа: *од нàше вòјске* ме нїје стрã (ДМ); *стрã ме ошї шлòг* (ДВ), *од Нèмци* не млòго стрã (ДМ), *ошї сїò мїлицїе* ме нїје стрã (Мир), као и примери с глаголима *бојаїти се, ѡазїти се* и *ѡлашїти се*, уз које се бележе генитивне форме: бòјим се *ошї човèка* кад је пијãн (ДМ), пãзите се *од вèлике висїне* (Леб), немò се плãшиш *ошї кучетїа* (ГМ). Аблативни беспредлошки Г у овој функцији није забележен у испитиваном говору.

143. Конструкција *од* + Г/ОП долази и у компаративним конструкцијама:¹⁴⁷

— Òна је бòља од блãгога дãна (ДМ);
 ма̀ња бїла од овè сãд кòсе (Чеп), старèа од мòје Зòрице (Буљ), старїи од Нòке (Изв), грђи *ошї свàке вèре* (Шав);

— Да се вòли вїше свекр̀ва од мãјку (Раш), да је òно грђе од Драгїњу (Бош), нèма слãпше *ошї четївòрку* (Треш), *од здравље* нèма вїше (= важније) нїшта (Изв);

не постòји бòљи *ошї свї људи* (Буљ).

Генитив с предлогом *од* употребљава се и као допуна суперлативу придева: нãјскўплє сã-ће тò да бїдне *ошї кукуру̀за, ошї свèга* (Раш); нãјбòљи био *ошї свї момчїи* (Изв). Посебан тип чини бројна конструкција са изразом *вїше од*: вїше *од двàес рãдника* бїли (Бус).

¹⁴⁷ „Компаративне конструкције [...] сасвим логички улазе у систем ових генитивних форми изграђених на основном принципу одмеравања једног појма према другом“ (Ивић М. 1958: 145).

144. Забележени су и примери генитива мере и квалификације у овој предлошко-падежној конструкцији, типа: лубеница *oī īēī kīla* и више (ДМ), *hūrka oī īēīnāes kīla* (Др), па тако и: знали *od čaka* (= по цаку) колико (ДВ), где се запажа и нијанса дистрибуције уз семантику мере.

145. *Od* + Г/ОП појављује се и у устаљеним изразима:

— Све биле *od rēda* добре (ДМ), она се цѣпа *oī smēja* (Леб); *od mīle mīlīnje* да га глѣдаш (ДМ), дрангулије *oī sōrīje* (Стуб);

— Ђе му *oī īametī* (Буљ), њни се киду *oī směj* (ДМ); њни цркли *oī smejānje* (Пот).

146. Најзад, наводим неколико типова употребе предлога *od* уз Г/ОП, који се јавља:

а) Уместо предлога *s*:

— *Oī īāvana* скиду шиндери (ДМ), *od vōza* њде (Бус), па се скинула *od vōza* (Бус), дође Снежа *oī īdsla* (Стуб); *oī svādbe* њшли (Дрен), ја сам саџ дошла *od њїве* (ДВ),¹⁴⁸ скини *tō od grēde* (Др), да не би пала *oī sīo.lice* (Леб), кося ми све опала *od glāve* (ДМ), *od њїве* дођеш (ДМ); скини ми шишке *oī čēla* (Чеп);

— Дошо њн *oī īdlozaj* (Раш); а ми у *tōm od игранку* (Заб); *od ovō brdo* озгор да сиђе (Стуб), нисам се дїгла петнаес дана *od mēsīo* (Чеп).

Именица *īosaο* најчешће се употребљава у општем падежном облику м. генитива: да дође тата *oī īdso* (Тек), ја ка^д дођем *oī īdso* (Тек), дођем *oī īdso* (Раш), ка^д дођем *oī īdso* (Треш), њн дође *oī īdso* (Стуб).

б) Уместо предлога *из*:

Њморни њду *od rāīa* (Заб), кат сам ја дошла *od zāīvōra* (Стуб), њни дошли *oī Sīsevca* (Заб);¹⁴⁹ њни вичу Виду *od vrše* (Бус).

в) Уместо предлога *o* у локативним конструкцијама, када је реч о глаголима говорења, тј. о појму у потпуности обухваће-

¹⁴⁸ Уз именицу *њива* може се употребити и предлог *из* (уп. т. 182).

¹⁴⁹ Овде може бити реч о „из околине Сисевца, од сисевачке стране“.

ном „вршењем неке психолошке, односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине“¹⁵⁰ (в. т. 675–676):

Причала би од мог мужа (Раш), ош шодга човека се разговарали (ДМ), договару се нешто од молерај (Клач), зборили нешто од нџви мџс (Чеп); нешто ћућоре од Љубинку (ДВ), да ти причам то од мџју мајку (Треш); сам ош шџо дејше и причамо (Сик), ђн би ти кажао од ово село (Раш); да не помѣнем ни од њйве ни ош сшџке (Изв), испричам сџд ош седџьке (ДМ).

Тако је и у изразу *водиши рачуна о некоме/нечему*: несам водила рачуна од никога (Сик), од овџ слајци не води рачуна њико (Буљ).

147. Једнински облици именица у разматраној предлошко-падежној конструкцији нису нарочито подложни редукцији генитива — у целини гледајући; ОП уз предлог *од* забележен је у мањем броју примера. Тамо где је реч о просторним односима, о генитиву „узрока“ и унеколико о исказивању темпоралног односа, ту ће се у оквиру предлошко-падежне синтагме, уз предлог *од*, чешће јављати облик генитива него општи падежни облик. Када се ради о готово доследној употреби генитивне форме у обележавању родбинског припадања, може се размишљати о томе као о податку који иде у прилог тези о антропоцентричности језика. У осталим значењским категоријама генитивни и општи падежни облик готово су у подједнакој мери заступљени у конструкцији с предлогом *од*. И када је реч о називима локалитета, двоструко је већи број забележених примера с генитивом од примера са општим падежним обликом у генитивној функцији. Међутим, тамо где се очекује множински облик генитива, употребљава се готово искључиво ОП.

148. У вези с разматраном предлошко-падежном конструкцијом важно је нагласити да је реструктурирање средстава за изражавање посесивног односа повезано с балканским аналитичким процесима. Такође, уочљив је у испитиваном говору и продор предлога *од* у семантичка поља неких других генитивних предлога, тј. свођење аблативних предлога *с* и *из*, а нарочито

¹⁵⁰ Ивић М. 1958: 156.

овог првог, на предлог *од*. Осим тога, овај је предлог готово у потпуности преузео улогу предлога *о* у локативним конструкцијама — уз *verba dicendi* и *verba sentiendi*. Изгледа да се у том процесу у један локативни семантички тип налази и објашњење готово редовне употребе општег падежног облика наместо облика генитива (изузимајући именице м. р. за лица, када није могуће одредити да ли је у питању Г или ОП).

149. Треба напоменути да се у генитиву множине код именица *рука* и *нога*, поред општег падежног облика, јавља и аналошки облик на *-а*: свѣ ми се кѡжа лѹштѣла и *од нѡга* и *од рѹка* (ДМ), *од нѡга* тако му спадне и удари ме у грбину (Буљ).

Предлог *ДО*

150. Предлог *до* је антипод претходно разматраног предлога *од*. То је један од старих, немотивисаних предлога чије је значење било довољно опште да се могло развити у различитим правцима: „Основно му је значење *одређивање крајње границе њросѣирања њроцеса глаголске радње односно одређивање сѣѣѣена засѣѣуѣѣеностѣи какве особине*“.¹⁵¹

У испитиваном говору мања је могућност релација које се овим предлогом могу обележити него што је то случај у књижевном језику и неким дијалектима. Наравно, предлог *до* и овде носи у првом реду значење доспевања одн. досезања, на коме је заснован ред лако објашњивих семантичких нијанси.

151. У грађи су најбројнији примери с генитивом/општим падежом у функцији одмеравања завршне границе кретања, означавања места завршетка радње или објекта ка коме је управљено кретање, досезања непосредне близине појма који се одређује:

— Изйѣју *до дрѹма* (ДМ), возйли *до ѣѡга града* (Стуб), нйје йшла *до склѣда* (= међа) (Заб), докотрљам *до йѡйѡка* (ДМ), увѣде у кѣђу *до йрѣга* (Заб);

¹⁵¹ Горган-Премк 1963: 68. О структури синтагми с предлогом *до*, његовим значењима и функцијама в. детаљније у цитираном раду.

да дођем до куће (Бус), побегамо там до куће (Тек), докотрља се до комишijske куће (ДМ), док дође до ивице (ДМ), возили до задруге (ДМ), крeнем до цкеле (Треш), до иродавнице такну (Стуб), дошо там до неке иумие (Пош), пуштило дол до земље (Бош), стiго до каице (Раш), била сам там мало и до банке (Шав), пратио до сиванице (ДМ);

— Ка^д дођеш до идоок (Треш);

дошли до иу кућу (Раш);

моја башта до они иам диречићи (Чеп), није имао нико одавде до дућани лепшу башту (ДВ), трава ги до басамаци дошла (Треш).

152. Синтагматском везом *до* + Г/ОП може се указати на месни однос оријентационог типа. У односу на претходну категорију, знатно је мање примера у грађи с таквим нарочитим локационим значењем предлога *до* уз Г/ОП:

— Купио кућу ту до друма (Раш), кућа гурена до ииша (Буљ), она прс до иалца (Бош);

кућа му до болнице (ДВ), играм до девојке (Мир), кџ је до коловође (ДМ);

— Баш до друм било имање (Треш);

лежê цигле до ову кућу (Буљ);

играла сам до ирви момци (Пот), девојке се ваћу до момци (Пот).

Уз ову категорију примера долазе и они у којима је *близу/близо/ближе* у вези с предлогом *до* (пандан — „далеко од“):

— Колиба ни тамо близу до Мораве (Сик);

— Близо до варош (Мир), ближе до Шавац (Раш).

153. Генитивом у конструкцији с *до* може се одредити крајња тачка неког просторног растојања, одмеравање неке релације. У таквим примерима генитивна конструкција с *до* има одредбену функцију: одавде до ове сиволице (Бош), одавде до Ружичине куће (Заб), ни много далеко до Мишине куће (Бус).

154. Карактеристични су примери у којима се предлошко-падежном синтагмом *до* + Г може прецизирати граница тока неке радње: *правио сам кућу до крѡва* (Леб); *озидала шталу до њлѡче* (Стуб). Ова се два примера могу интерпретирати и с редупликацијом предлога на начин: *до* + *исход* + Г.

155. Посебно издвајам примере с конструкцијом *до* + Г/ОП у означавању географског објекта као циља кретања:

— *Ишла пѣшке до Пѡраћина* (Мир), *отиднем до Појѡвца* (Буљ), *ишла сам до Појѡвца* (Клач), *јѣдну кѡрту до Бусѡловаца* (Креж), *дѡђем до Бѡиинца* (Бош), *дѡђемо до Шѡида* (ДМ), *идем до Фуѡриѡе* (Леб), *повѣзли до Сѡриѡе* (Леб), *повѣзе га тѡ чѡвек до Морѡве* (Пот), *идемо до Лоѡиинице* (Треш);

— *Крѣнемо до Рѡдовиш* (Треш), *нисмо стѡгли до Вѡчиѡрн* (Треш), *дѡђу до Бѡоград* (Бош), *одѡвде до Бусѡловац* (Пл).

156. Конструкција *до* + Г/ОП може служити за исказивање одмеравања неке временске границе, тј. одређивања финалне тачке у временском току реализовања дате радње:

— *Дослѡжим до Бѡѡжића* (ДМ), *понедѡеоник до Велиѡдана* (ДМ), *запантим до краја* (Раш), *игру до ѡдла нѡћа* (Пл);

мѡзика није стѡла до зѡре (Тек), *била у бѡлници до шамниѡе* (Изв), *до следѡће недѡље ће да бѡде* (Мир), *до сѡдме гѡдине му прѣти опѡснос* (Леб), *тѡм до Нѡве гѡдине* (Заб), *сам до удѡдбе* (Шав), *дѡо рѡк до Свѡѡгога Тѡме* (Бош);

— *Бѡло лѡпо свѡ до дрѡги рѡи* (Раш), *до Мѡрков ѡн заврѡши орѡње* (Раш), *кѡко ће до крај* да се одѡгра (Др);

била тѡм до Трѡицу (Раш);

до лѡшо дѡ л ће да напѡни (Стуб), *до ослобѡђење смо се пѡтили* (ДМ), *дѡо до ѡлугѡђе* и *нѡки ѡспит* (Мир).

Позицију генитива/општег падежа могу да заузму све именице за означавање времена: условне временске сукцесије, природне временске сукцесије, појмови-празници, па и именице са значењем каквог невременског појма (индиректно одмеравање времена према неком догађају).¹⁵²

¹⁵² Терминологија преузета из Ивић М. 1955–1956: 168–169.

Одмеравање неке временске границе очигледно је и у примерима са индеклинабилном именицом *добо* уз предлог *до*: *мўља се до нёко ддбо* у нћ (Мир), *прѣдѣмо до нёко ддбо* (ДМ), *разговарамо се до нёко ддбо* (Леб).

157. Забележено је и *до* + Г/ОП у конструкцији *доћи до чега*:

— Ка^д дѡшло *до живѡѡа* (Изв), дѡшла сам *до грѡба* (Др), *ја сам дѡшла до грѡба* (Бош);

коликѡ се тѡ мѡже дѡђе *до ѡѡ нѡфѡѡ* (Др), ако дѡђе *до бѣде* (Др);

— Дѡђѡсмо *до нёку ѡѡру* (Раш);

докле сам дѡшла *до овѡ ѡѡрче* лѣба (Свој);

ако дѡђе *до ѡѡлике ѡѡ мўке* (Др), да се дѡђе *до ѡѡре* (Свој).

Исп. и: кат смо се добѡвили *до јѣдну крѡву* (Треш).

У овим примерима веза Г/ОП с предлогом *до* је допуна циљног карактера и најчешће је њоме одређено стање у које се доспева или се може доспети. Појам у генитиву/општем падежу често метонимијски представља то стање, нпр. *дођосмо до неку ѡѡру* значи „доћи до (материјално) лагоднијег начина живота“. Ово је најочљивије у примерима типа *дошла сам до грѡба*, где се конструкцијом *доћи до x* означава доспевање до одређене ситуације означене једном фигуративно употребљеном речју. У вези са овим је и употреба израза *дѡшо је до нѡѡѡа*, који је убицајен у говору Параћинског Поморавља.

158. Уместо аблативног беспредлошког генитива употребљава се предлошко-падежна конструкција *до* + Г с партитивним значењем, а у функцији даљег објекта: *пѡсе се довѡтимо до вѡѡре* (Сик), *е-си се довѡтио до сѡѡлице* (Свој); *довѡтио се до ѡѡсла* (ДМ).

159. Предлошко-падежном везом *до* + Г/ОП може се означити и граница досезања онога што је речено субјектом: *снѣг до зўше* (Сик), *тѣрет биѡ до зўше* (Мир).

Истовремено, ова категорија примера подразумева и степен заступљености нечега, тј. подразумева и детерминативност квантитативног карактера. Други пример је, свакако, употребљен у фигуративном значењу („велики терет, оптерећење“), но

без обзира на ово, за оба примера се може рећи да су у функцији количинске одредбе.

160. Слично „мерном“ значењу је значење узраста, развитка, у коме предлог *до* одређује стање у које се развојем дошло: достигао *до момка* (ДМ).

У примерима: он није стигао *до њложаја* (Др), догурало *до шефа* полиције (ДМ), Г с предлогом *до* одређује нешто што се стиче, постиже, нешто што се остварује као друштвени статус.

161. Располажем само једним примером за *до* + ОП м. генитива уз негирани облик глагола *јесам* (а као део предикатског конституента) и са значењем изражавања „крајње мере“: није ми *до брашње* (Бош). Са овим у вези треба свакако поменути и израз *није ми до нишита*, који се редовно у тој форми чује у испитиваном говору.

У примерима: сад се све изе *до њарче* (Заб), скрћали све *до једну њару* (ДМ) конструкција *до* + ОП у генитивној функцији послужила је за истицање обухватања глаголском радњом до исцрпљивања.

162. *До* + Г/ОП бележим и у елиптичним изразима: не мџ *дџ* [краја] *века* (Буљ), жељју *сад дџ* [краја] *века* (Пл), што показује и следећи пример: нема *до крај свећа* и *до крај века* (Бош). Ови су изрази с прилошком функцијом; појачани адвербијални карактер показује преношење акцента на предлог код прва два примера.

163. Предлог *до* је прави пандан — антоним предлогу *од*, те се њиме означава докле нешто досеже, односно, где се завршава неко кретање, често у случајевима када је предлогом *од* означен почетак одакле се протеже, односно, одакле почиње дато кретање. Може се говорити о успостављању извесног паралелизма у употреби Г/ОП у оквиру комбинације *од — до*.

Комбинација *од* + Г/ОП... *до* + Г/ОП користи се у испитиваном говору при „ограничавању“ у а) простору или б) времену:

а) — *Ои њџга дрџгога града до овџга* (Стуб), *ои кџхе до кџхе* (Леб), с она њбрик *ои кџхе до кџхе* њде (Пл), пуштимо ки одагле *ои њџ мџе кџхе до не врашнице* (Клач), *од бране реке до*

сѣругаре кòла ме вукла (Бош), *оѣ Шѣофаре до Сѣакларе* (Раш);

— Турим пешкири *оѣ крај до крај* (Сик), *ѣшла оѣ крај до крај* (ДМ), *од Мерѣловца до Параѣин* (Мир), *од Негоѣин до Кавадар* (Треш);

б) — *Од Бѣжића до Ёскрса* (ДМ), *од Бѣжића до Гмѣйровдана* (ДМ), *од недеље до недеље* (Бош), *била на мѣке о^о деѣѣта до краја* (Бош);

— *Оде Поклѣди до Велигдан* (Бош), *оѣ Поклѣди до Бѣжић* (Бош).

164. Уз предлог *до* далеко се чешће остварује генитивна форма именица сва три рода у једнини него општа падежна форма са генитивном функцијом. У служби генитива множине увек се јавља облик општег падежа. Тако је и код именица *pluralia tantum*.

Прикупљени материјал даје основа за закључак да је у свим значењским категоријама генитивна форма веома присутна. Једино се може рећи да је „темпорална флексија“ у односу на „флексију просторних односа“ подложнија упливу форме општег падежа. У семантичкој категорији имена локалитета у овом је случају слабо присутно повлачење генитивне форме.

Предлог *КОД*

165. Старо *кон* имало је значење „у непосредној близини“, а већ од 14. века јавља се облик *код*, који по А. Белићу има основно значење „покрај, поред“.¹⁵³ М. Стевановић обрађује овај предлог у одељку посвећеном генитивним синтаagmaма за одређивање близине и наводи да су све његове службе обухваћене општим генитивним значењем *ѣицања*.¹⁵⁴

Употреба предлога *код* у српском књижевном језику и у његовим дијалектима веома је широка, среће се у многим службама. При том, обим те употребе постаје све шири. „Формы с локативным значением [...] их значение может быть передано целым рядом сербохорватских предлогов [...] среди которых наи-

¹⁵³ Белић 1972: 231–232.

¹⁵⁴ Стевановић 1979: 302–316.

более употребителен и распространен предлог *код*.¹⁵⁵ Употреба локационих конструкција *код* + Г и *ѝри* + Л за означавање циља кретања јавља се као балканска иновација, што повезује низ српских дијалеката с балканским језичким савезом.¹⁵⁶ Уз глагол кретања Вук Караџић никада није употребљавао генитив с предлогом *код*, а традиционални граматичари су такву употребу предлога *код* сматрали провинцијализмом. Међутим, код Б. Милановића налазимо потврде за широку употребу овог предлога с глаголима кретања и у књижевном језику и у дијалектима: „Колико је мени познато у косовско-ресавским говорима у које спада и говор мога родног краја (у суседству овде испитиваног говора — прим. С. Милорадовић), у зависности од глагола са значењем кретања употребљава се искључиво овај предлог са својим падежом“.¹⁵⁷

166. У говору Параћинског Поморавља конструкција *код* + Г/ОП испољила је радикалност у потискивању циљног датива — у потпуности га је „одменила“.

167. У прикупљеној грађи заступљени су у великом броју примери с конструкцијом *код* + Г/ОП за обележавање лица као „крајњег пункта, циља кретања“:

¹⁵⁵ Соболев 1988: 54–55.

¹⁵⁶ А. Н. Соболев утврђује регресивну иновацију губљења конструкција с „циљним“ дативом (беспредлошки Д и конструкција *к* + Д) и на границама српскохрватског језичког ареала, тачније у зонама међујезичких контаката. Те су пограничне области и центри потицања прогресивних иновација, тј. употребе конструкција с *код*, у и *ѝри* у значењу циља, крајње тачке кретања. Аутор сматра да је „выбор того или иного предлога в лативном значении обусловлен его закрепленностью в значении локативном“ (Соболев 1988: 63). Покушај да разреши „смешение лативных, локативных и просекутивных наречий и синтагм“, као део процеса историјског развоја система средстава за изражавање просторних значења у дијалектима српскохрватског језика, Соболев окончава закључком о значајним изменама овог система „как в результате действия внутриязыковых закономерностей отбора и закрепления форм, так и в результате воздействия на сербохорватский язык его балканского окружения“ (Исто, 70). О настојањима граматичара да ограниче употребу генитива с предлогом *код* као одредбе места у коме се завршава кретање отпочето негде другде уп. Стевановић 1979: 303–306.

¹⁵⁷ Милановић 1959: 230.

— Д-йде *код лекара* (Леб);

дѡђу *код младе* (Заб), ѡде ѡтац и мајка *коѡ ћерке* (Раш), ће д-йдеш *код Ружнице* (Буљ), отйде *код Јованке* (Стуб), отйдне *код једне жене* (Сик), отйде *код Влајне* (ДМ), дѡђем ја *код баба-Велике* (ДМ), д-йдем *коѡ тѡ инјдерке* (Др), йшли смо *код мѡе сйрине* (Мир), нѡси *код вѡјводе* (Пл), тѡм *код Милиће* дѡђе (Чеп);

— Д-йде *коѡ тѡу жене* (Шав), дѡђем ја *код Миру* (Креж), однѡсем га *коѡ тѡу бабу* (Тек), отйднем *код јейрву* (Чеп), долѡзли *код мѡега чичу* (Треш), *код Воју* д-йдем (Свој);

дѡшо *код дѡе* (Леб);

да не йдемо *код лекари* (Треш), нйје ни тѡла д-йде *код лекари* (Леб), трчй *код дѡкѡри* (ДМ), носйла га *код бабе* што бају (ДМ), ја мѡрам *код дѡцу* (Треш), долѡзе *код ову дѡцу* малу (Изв).

Овде наводим још неке примере ове значењске категорије с *код* + ОП у функцији генитива множине, где је реч о именима за домаће животиње или живину:

Йде у штѡлу *коѡ свиње* (Раш), мѡн не даду *коѡ свиње* д-уйђем (Изв), йдем *коѡ кокѡшке* да вйдим штѡ снѡле (Изв), кад уйђѡмо *коѡ краве* — *краве помужене* (Изв).

168. Обележавање граничне тачке завршетка кретања конструкцијом *код* + Г/ОП имамо у малом броју примера:

— Д-изађеш *коѡ санийеѡа* (Заб), дѡшо *код мѡста* (Шав), дѡшо *код нашег винѡграда* (Чеп), д-йм *коѡ шљивара* (Бус); сйђем *код дѡње кайѡе* (Заб), донѡсем тѡм *код бачине* (Пот), вѡзи нѡко дѡте *коѡ сйѡнице* (Треш);

— Дѡђем *код Рајин йлѡи* (Бус), стйгне ју *код нѡдвожњак* (Бус), па га вѡдиш *код онѡј лѡнац* (Треш); ја сѡдо *код њѡдѡе нѡге* (ДМ).

Материјал из других дијалеката показује да конструкција *код* + Г у чисто просторном значењу (*дође коѡ сйѡла*) захвата много мање територије него конструкција с метонимијским значењем (*дође код оца*).¹⁵⁸ И материјал из поморавског говора који овде представљам потврђује бољу адаптираност конструкција с метонимијским значењем у језичкој структури.

¹⁵⁸ О овоме в. детаљније Соболев 1988: 63.

169. У сакупљеном материјалу има доста потврда и за синтагматску везу *код* + Г/ОП у значењу „поред“, тј. у служби исказивања месног односа оријентационог типа:

— Тўри т`ам *код* ч`абра (ДМ);

тўре ју тўна *код* гла́ве (Клач), кућа ми била онде *код* шк`оле (Пл), *код* р`аскр`снице он`а продавница (Треш), запис йма *код* б`иш`ине (Сик), кућа ми *код* цр`кве (Буљ), изйшо на ўтрину *код* цр`кве (Пл), им`ао колач`ар *код* Д`идине куће (Сик), *код* наше цк`еле држ`али каф`ану (Треш), стојим *код* он`е йрод`авнице (Бош), седимо у л`ад *код* реке (ДМ), стојимо *код* и`е й`уми`е (Пот);

онде *код* гр`об`ља три др`вета (Шав);

— Б`аш тў ју кућа *код* й`д`иок (Треш), н`есмо набр`али *код* Рај`ин йл`ош (Бус), *код* й`и`ац он`а р`обна кућа (Свој);

тај м`ос *код* б`ару (Шав), у хот`ел он`амо *код* й`д`иш`у (Треш);

код н`о бр`до онде де н`е ч`есме (Треш), ску`пимо се *код* и`б` колй`че (Др).

Овим се примерима може означити одмеравање места неке радње, догађања према неком познатом објекту (нпр. стојим *код* он`е йрод`авнице, били смо на с`абор *код* цр`кве), или, пак, полагај нечега у непосредној близини објекта конкретизованог управном лексемом предлошко-падежне синтагме (кућа ми била онде *код* шк`оле).

170. Иста је конструкција, са значењем блиским значењу „поред“ (без нијансе „контактности“), употребљена у примерима са именима локалитета у генитиву/општем падежном облику:

— Ман`аси`а је *код* Д`ес`иш`овца (Заб), б`орба се в`оди *код* С`иру`мице (Треш), *код* Рава`нице ми кр`енемо д`есно (Треш), им`али кр`ушку д`оле *код* Мор`аве (Шав), пр`ошли *код* В`елике Дрен`ве (Треш), била *код* Винске ћуи`и`е (Раш), ћерку д`ала *код* С`ири`же у П`арафин (Треш);

— Мочв`ара *код* Радов`иш (Треш), т`ам *код* Бак`арни кл`аденац се налази (Раш), бр`до *код* Ск`ой`е (Треш), пр`ошли *код* Л`азарево (Треш), отк`ине се н`егде *код* Л`агодине (ДВ), т`ам *код* Д`едиње (Заб).

171. У овдашњем говору могућа је употреба предлога *код* са значењем „у“, зависно од припадности именице одређеној значењској класи — „обитавалиште и простор“ (кућа, колиба и сл.).

а) Наводим само део многобројних потврда у којима прилошку функцију обележавања места на коме се врши нека радња, где се нешто збива или налази, тј. одиграва у границама појма с именом у генитиву, — носи конструкција *који куће* (= у кући, у домаћинству):

Нешто спремам *који куће* (Тек), ћерка родила *који куће* (Треш), не спавам *код мјоје куће* (Бош), *који куће* превијала (Бош), *који свјоје куће* свѣ се порѣди (Пот), мајстор ради *који куће* (Изв), оставила богѣство *који куће* (Изв), њни се избјиу там *који куће* (ДМ), *који куће* није лако (ДМ), *који куће* си седѣла (ДМ), *који куће* има пѣсо (Стуб), маћи остала *који куће* (Чеп), њна да командује *који куће* (Раш), ймам ја мѣжда *код мјоје куће* тигѣн (Дав), намѣстимо рѣзбој *који куће* (Заб).

б) Конструкција, тј. прилошка одредба *који куће*, чије је примарно значење месно, уопштила се и у значењу правца и циља, те се конструкција *код* + Г јавља као конкурентна форма дативу правца кретања:

Да дођем *код мјоје слајике куће* (Свој), йдем *код мјоје куће* (Свој), и отѣра *код његѣве куће* (ДМ), пођѣмо *који куће* (ДМ), како си сад дошла *који куће* (ДВ), па ѣјде *који куће* (Шав), нѣси *који куће* (Буљ), довѣо тѣту *који куће* (Раш), не мѣже да се врне *који куће* (Пот), ка-дођем *који куће* (Стуб), трчи ти *који куће* (Клач), да л д-йдем *који куће* (Бус), отишо на пѣдне *који куће* (ДВ), ја отиѣнем *који куће* (Шав), отишли свѣко *који свјоје куће* (Раш), вѣди ме *који куће* (Бош), да йдемо *код њише куће* (Леб), не мѣсли да дође *који куће* (Сик), такѣ сам отишла *који куће* (Др).

Малобројни су примери с дативом у овој улози, као и с дативом у локативном значењу (уп. т. 339).

в) Примери показују да је у локативном значењу готово редовно у употреби генитивна конструкција *код куће*:

Не ради — њна *који куће* (Изв), њни бѣли *који куће* (Шав), дѣго бѣла *који куће* (Бош), њни бѣли *који куће* (Леб), њндак си *који куће* (Леб), њн је бѣо *који куће* (Стуб), њн није *који куће* бѣо (Др), њна ко^т тѣбе *који куће* (Мир), њни седѣ *који куће* (Пл), њна борѣви *који куће* (Клач).

г) Конструкцију *код* са општим падежним обликом именице *кућа* у генитивној функцији забележила сам само у два случаја, и то у једном с дативним значењем и у једном с локативним

значењем: мѹж ми дѹшо и дѹвер *коѡ кѹћу* (Др), нѣ беше *коѡ кѹћу* (Раш).

д) Експресивно су употребљене синтагме: дѹђеш *дѹма* — ѡдеш *дѹма* (ДМ), јѡ нѣ би умѣла да дѹђем *дѹма* (ДМ), па нѡси *дѹма* (Буљ), те о њима овом приликом нећу посебно говорити.¹⁵⁹

Претходно разматрана појава резултат је процеса слабљења опозиције место — правац у српском језику, нарочито у његовим народним говорима, односно, резултат „потребе“ за необележавањем разлике између значења места и значења правца, тј. циља кретања. Овај „поремећај“ у систему просторних (предлошко-)падежних форми, којима се прецизирају место боравка и циљ кретања, у вези је, дакако, с регресивном иновацијом губљења конструкција с „циљним“ дативом и, на рачун тога, као и на рачун губљења још неких, већ архаичних форми с локативним значењем, — све ширег ареала употребе предлога *код*.¹⁶⁰ У том се „поремећају“ очитује склоност ка аналитизму.

172. Предлог *код* с формом генитива именице *колиба/ѡја-ѡа* образује нову семантичку јединицу са значењем „бавити се полу-номадским сточарењем, тј. живети преко лета у планинској кући и водити стоку на испашу“:

Коѡ колѡбе кат сам бѡла (ДМ), ѡн бѡо *код јѣдне колѡбе* (Стуб), стѡрац сѡд *коѡ колѡбе тѡмо* (Стуб), ће д-ѡде *коѡ колѡбе* (Сик), прѡте ме *коѡ колѡбе* (Клач), ѡн спѡвѡо *коѡ колѡбе* (ДМ); бѡили и прѡци тѡмо *коѡ ѡјѡѡше* (Бус), *коѡ ѡјѡѡше* имѡли смо ћѹрке (Раш).

173. Конструкција *код* + Г/ОП образује и семантичку јединицу са значењем „чувати х, пазити на х“. Најчешће се јавља када је именицом у генитиву/општем падежу означена стока:

— Ђдемо *коѡ сѡѡке* (Стуб), девѡјка *коѡ сѡѡке* (Пл), ѡдем *коѡ сѡѡке* (ДМ);

— Ѧн *коѡ сѡѡку тѡм* (Др), јѡ сам мѡло *коѡ сѡѡку* (Треш), д-ѡдем *коѡ сѡѡку* (Шав);

¹⁵⁹ „Прилог *дома* у српскохрватском језику означава и место [...] и правац [...], док у већини других словенских језика означава само место“ (Марѡјевић 1981: 240).

¹⁶⁰ У вези с овим уп. Соболев 1988: 47–77.

би́ла сам *ко̄и сви́ње* (ГМ), *де́те код о̀вце* (Пл), *йдем код о̀вце*, *ко̄и сви́ње* (Пл), *свѣкар био ко̄и сви́ње* (Мир), *би́ла свѣ код о̀вце* (Бош), *до́ђу код о̀вце* (Шав), *испра́те ме ко̄и ко̀зе* (Клач).

174. У приличној мери заступљени су и примери с *код* + Г/ОП за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем остварује оно што се управном глаголском лексемом саопштава:

— При́ма пѣнзи́ју *ко̄и свòје ћѣрке* (Чеп), *ўмрла пòсе ко̄и ћѣрке* (Буль), *йма да се вѣдите код мòје снòје* од брата (Сик), *жѣвѣм ко̄и шѣ снòје* (ДМ), *ко̄и сѣстире* смо доручковали (Леб), *јòш сам сѣсала код ма̀шере* (Пот), *рòђен код онѣ ба̀бе* (Пл), да ме удáш *ко^д дѣде* (Мир), *гра̀дио код Бо̀ре* ци́глу (Бус), *млѣо ко^д До̀је* (Леб);

— Провѣла лѣто *ко̄и шѣйѣу и ма̀му* (Раш), *не́ђу вѣше да бо̀равим код ову́ жѣну* (Тек), *ста̀новали смо код јѣдну́ жѣну* (Пот), *би́ли смо код му́ ћѣрку* (Треш), *ўвек сам лѣпо прола̀зила код ба̀бу шѣво́ју* (Дав), *код гáзду* смо радѣли (Треш);

радѣо код Нѣмци (Сик), *код лека̀ри* ўмро (Бош), *оста̀ла да жѣви ко^д дѣцу* (Мир), *седѣла сам код мòу дѣцу* (ДМ).

175. Овде ћу навести и примере у којима се разматраном предлошко-падежном конструкцијом обележавају неке околности под којима долази до именоване ситуације:

— *Ко̄и кру̀йине сѣдо̀ке* дру̀кше, *ко̄и сѣйне сѣдо̀ке* дру̀кше (Др);

— *Код Нѣмци* нѣма седѣње (Треш), *ко̄и сви́ње мо̀ра да чѣстиш* (ДВ).

176. Веома је фреквентна веза *код* + Г/ОП уз глаголе говорења, да обележи коме је говор намењен:

— *Он ка̀за код јѣднога мòјега бра̀иша* (ДМ), *ка̀зао код Ра̀ди-воја* (ДМ);

ка̀зао ко̄и шѣ мòје свѣр̀ве (Сик), *кад он ка̀зао код Ми́це* (Тек), *испри́ча код мòје Сла̀вице* (Чеп);

— *Рѣкла онома̀д код Љу́бу* (ДМ), *ка̀зао сам ко^д До̀бру* (Раш);

рѣкла ко̄и шѣ шѣлефонѣсѣи (Свој).

Тако и: прѝзно *ко^и шеѝка Раде* (Бош) припостави ју (= препоручи) *код лекари* (ДМ).

Ова конструкција се јавља као конкурентна форма дативу уз глаголе говорења (уп. т. 331). Примери из претходног става илустративни су за представљање измена рекцијских могућности глагола говорења, а које су заправо огледало својеврсног процеса анализације.

177. Присуство онога што се казује управном речју у схватању, веровању, ставу појма с именом у генитиву/општем падежу имамо у примерима: *дѝнар бѝо мнѝго код мѝг љѝне* (ДМ); *код овѝ садѝшњи нѝрод нѝма вампѝри* (ДВ).

178. *Код* + ОП у генитивној функцији може да се супституише зависном реченицом „кад већ постоји х“, односно „и поред х“: *код мѝи ђчи да ја бѝднем љѝрава* (Пот), *ко^и шѝољке цѝпеле* Бѝљана отѝшла и купѝла цѝпеле (Свој).

Предлошко-падежна конструкција *код* + Г може да се јави и у значењу „упркос“: *коѝ сѝве земље*, ђн уѝшо у њѝву да ђре (Буљ).

179. У грађи се нашла и једна потврда са истом конструкцијом, али с темпоралном семантиком оријентационог типа: *дѝшла сам ја коѝ Свѝштога Илѝе* (ДМ). У овом случају синтагма с предлогом *код* има значење „око х“.

180. Када се у испитиваном говору генитивно значење обележава предлогом *код*, претежу примери са обликом генитива над конструкцијом *код* + ОП у генитивној функцији. Таква је ситуација у већини значењских типова. Исти однос налазимо и код (микро)топонима/хидронима. Тамо где се очекује множински облик генитива — употребљава се доследно ОП с генитивном функцијом.

Предлог *ИЗ*

181. Ово је један од предлога који, удружен с генитивом, служи у српском језику за исказивање *аблајивности*. Предлог *из*, пре свега, казује одвајање радње од именованог места (у уну-

трашњости нечега), односно, месном предлошко-падежном конструкцијом *из* + Г обележава се одмеравање простора, и то одмеравање почетне границе кретања.

182. У грађи из Параћинског Поморавља највећи је број примера с конструкцијом *из* + Г/ОП уз глаголе кретања, или уз глаголе који подразумевају покрет у току вршења радње или после њеног извршења, а којом се обележава унутрашњост или показује одређено место, најчешће у ограниченом простору одакле почиње кретање:

— Спровели *из гџлог кџмена вџду* (Заб), *дџже ис крџвџта* (Буљ), *побрџше ис сџндџка* (ДМ), *пренџла ствџри из јџднога сџџна* (ДВ), *ис камџона џн нџкако изрџпио* (Др), *извџдимо кукуџруз ис кџша* (Клач), *из мџџега џџџа да дџм* (ДМ), *већ с-излџзи из грџда* (Леб), *донџси ис џџдрџма* (ДВ), *кџо да испџло ис кџлџџа* (Свој), *позовџмо га ис комџџлука* (Мир), *излџзим ис сокака* (Бош);

изџђем одџнде ис сџбе (Заб), *чџпаш ис зџмџе* (Раш), *изџјри из џџве* (Сик), *испрџтили из овџ крџсне џвџџе* (Раш), *џдма изџђе ис џвџџе* (ДМ), *ис џџ кџђе сџд џзели* (Раш), *пџстили се ис џџ шкџле* (ДМ), *измџлџло из онџ џџџџе* (ДМ), *што извџла из џџџне шџџле* (Изв), *побџго ис кафџне* (Пл), *дџђем из џџве* (Бош), *џзлете ис коваџнице* (Пл);

трџба д-џду ис сџла (ДМ);

дџшле ис џџџи сџла (Мир);

— *Довџдеш из грџд* (Леб), *устџнем ис крџвџџ* (Бош), *дџшо ис комџџлук* (Мир), *вџчџ вџду из јџдан џџџок* (Леб), *донџсем из лџг* (Треш);

бџзнула се из овџ лџџу кџђу (Раш), *изрџпа стџка ис скџлу* (Треш), *нџма да мџдне из џџву* (Изв);

повџди из онџ млџко (Изв), *дџђу ис џџџе сџло гџсти* (Пл), *из нџше сџло отџшо* (ДВ), *узџму дџцу из нџрџче* (Др);

из мџџе (мн.) *дџцу вџдили* (Буљ), *износџла из нџдра* (ДМ).

183. У примерима са именом локалитета адвербално употребљено *из* + Г/ОП најчешће обележава место из кога потиче кретање, док се адноминално употребљеном истом предлошко-падежном конструкцијом означава место одакле неко/нешто потиче:

— Наводација одатле из *Дренџца* (Др), пѣшки дѡшли из *Бѣограда* (Др), девојче ис *Пѣраћина* (Мир), рѡђак из *Нѣгоштина* (Мир), судија из *Нѣша* (Др), братаница из *Мерѣловца* (Бош), ѡн побѣгне ис *Крѣгујевца* (Стуб), кат се врнем из *Бѣограда* (Свој), мѣ смо ис *Пошѡча* (Пот), из *Давѣдовца* вѡз ѣшо (Дав), кукѣруз овѡ из *Банѣта* (Дав), јетрѡва јѡј из *Дренџца* (Шав), имѡла сам из *Обрѣжа* гѡсти (Свој), лѣуди из *Бѣйинца* тѣру стѡку (Бош), донѣсе ис *Пошѡвца* (Бош), јѡ сам ис *Сѣѣбице* (Стуб), ис *Сѣрѣже* ѣзо жѣну (Мир), ѡтац ју ис *Плѡне* (Пл), траже стѡлно из *Аустрѡлије* (Изв), из *Јѡгодине* предузеће (Треш), па повѡдимо из *Морѡве* (Пот), довѣо дрѣгу жѣну ис *Скѡрице* (Клѡч), бѣла ис *Сѣѣске* (Раш), кат смо дѡшли ис *Сѣѣрице* (Бус), дѡшо на мирѡз ис *Сѣѣбице* (Заб);

— Крѣнемо из *Белѣшић* до Јѣхор (Треш), из *Бѣоград* га донѣсе (ДМ), ис *Карѡновац* дѡђе мѣн смѣна (Треш), дѡђе нѣка жѣна из *Мијѣшовца* (Треш), побѣгла из *Бусѣловац* (Пл), ѣзне нѣку ис *Пѣраћин* (Леб), долѡзи из *Јѡвац* (Раш), из *Гѡрњи Каѣун* му њѣгѡва жѣна (Др), тѡј Раде ис *Пошѡчац* дѡшо (Свој), снѡ ми ис *Пошѡчац* (Свој), ѡн из *Дрѡгоцевѣ* (Тек), брѡт ми из *Лѣшје* (Бош), долѡзимо иш *Чѣѣуре* (Бош), из *Вѣдово* мѡмак (ДВ), јѣдан бѣо из *Вѣдово* (Пл), дѡђем јѡ из *Лѣшје* (ДМ), чѡвек из *Бѣѣане* (ДМ), дѡшла отѣд из *Лѣшје* (ДМ), из *Гѡрње Вѣдово* ми снѡ (Леб), рѡдом из *Бѡшњане* (Мир), ѡтац му бѣо из *Рѣбаре* (Раш),¹⁶¹ јѡ сам ис *Својново* (Свој), тѡм из *Вѣдово* порѣклом (Дав).

184. Конструкцијом *из* + Г/ОП може се обележити географска локација или место порекла онога што значи управна рѡч, премда се не може увек направити прецизна дистинкција између места становања, боравка или радног места и порекла чији је одговарајући супституант одредба „родом, пореклом“. Ово се указивање у прикупљеној грађи по правилу односи на лица.¹⁶²

— Ўдала се за дрѣгог из *нѡшег сѣла* (Изв), продѡвци тѣна ис *сѣла* (ГМ), мѣзика (= музичари) ис *сѣла* (Леб);

¹⁶¹ О облику и деклинацији имена места типа *Бошњане*, *Рѣбаре* у савременом књижевном језику в. Милановић 1963.

¹⁶² Забележен је и пример: парадѡс ис *флѡше* (Леб).

ова *из* *ојштин* Горњомутничанин (Бош), зови *ви* *ис* *китине* *јомоћи* (Бош), ма свекрва *из* *њине* *куће* (ДМ), он је *и* *сељачке* *куће* (Мир), деда и свекр *из* *једне* *куће* (Леб), она је *из* *дobre* *куће* (Изв), он *из* *њојне* *вaмилје* (Креж);

— Одвде *жена* *ис* *комшлук* (Пот), сви *људи* *из* *онај* *крај* (Пл);

његови *ис* *китину* *јомоћ* (Бош);

он је *из* *друго* *село* (Дав).

185. У оквиру конструкције *из* + Г јављају се именице које означавају сродство или неки сличан однос, а у вези с глаголима типа *доћи*, *оити*: *долазе... из* *фaмилје* (ДВ), *дошла из* *рoдбине* (ДМ). У овом говору може се чути *оитила у* *фaмилју* (као *оитила у* *рoд*) поред *оитила* *који* *фaмилје* (па би било *дошла* *оити* *фaмилје*), те је према овоме логично постављен однос *у* : *из*.

186. Синтагматска веза *из* + Г може послужити и за означавање времена: *нећу да* *идемо* *и* *зоре* (Др), *из* *деиштва* да си *то* *могла* да *видиш* (Дав).

У првом примеру синтагма *и* *зоре* је најближа прилошкој речи *изјутра*, те овде предлошко-падежна веза има јасну функцију прилошког одређивања глагола.

У означавању времена оријентационог типа предлог *из* може се заменити са *јосле/након* у примеру: *браћ* ми *радио* *и* *школе* *одма* (Мир). Функција синтаксичког маркера *одма* била је пресудна да предлог *из* послужи као кондензатор прилошке синтагме *јосле/након* *завршене* *школе*.

187. *Из* + Г може да има и значење „омогућивача“: *ис* *црећује* *пју* (Сик), *јело* се *и* *зёмљане* *јанице* (Мир); *запoј* *пиле* *и* *црећеша* (ДМ).

188. Глаголи *вири* и *рас* својом реакцијом захтевају допуну у облику генитива с предлогом *из*, па су се и овде нашли примери тога типа — један с генитивом, а један са општим падежом у функцији генитива: *расти* *ко* *из* *воде* (ДМ), *свр* *кoска* *ис* *јрс* (Бош).

189. Форма генитива именице с предлогом *с* или *из* употребљава се у српском књижевном језику за означавање места одакле почиње кретање, али ова два предлога имају прецизно диференцирану употребу при испуњавању те функције. У примерима из испитиваног говора та диференцијација не би одговарала књижевнојезичкој норми. Наиме, синтагматском везом *из* + Г/ОП често ће се неутралисати веза *с* + Г/ОП за одмеравање места почетка кретања:

— Сјшо *из Бабѐ* (ДМ), дођем љвечер *из рѐке* (ДМ), дошла *из робљје* (Мир), љзнемо *ис љољце* тањѝри (Раш);

силѝзи *из брѝда* на дрѝм (Раш);

— Сѝђемо *из Гѝрвански вѝс* (Треш).

190. Овде ћу навести и примере с предлогом *из* уз ОП у генитивној функцији уместо кога би у истој функцији могао бити употребљен и предлог *од* с генитивом (в. т. 135): испѐру *ис ѝѝ ѝѝѝо* (Бош), да залѝжим вѝтру *ис ѝѝѝѝску* (= кукурузна стабљѝка) (Др), (направи) свѐ *ис ѝѝрчѝћѝ бѝнду*, от чѝпоњѝци (Свој).

191. *Из* + Г/ОП у појединим устаљеним изразима:

— То *из здравог рѝзума* не мѝже (Др); *из мѝсѝѝа* (се) преврѝнуо (ДМ), истѝмбана *из мѝсѝѝа* (Изв), знам *из вѝђѝења* (Леб);

— Да мрѝднеш *ѝс ѝѝамѝѝ* (Бош).

192. У прикупљеном материјалу знатно су бројнији примери с предлошко-падежном конструкцијом *из* + Г него примери са општим падежом. Општи падежни облик је обавезан код примера са именицама у множини.

И у овом типу предлошко-падежне конструкције имена локалитета честа су у општој падежној форми. У сакупљеном материјалу готово је подједнак број примера са именом локалитета у генитиву и општем падежу.

193. Конструкције с предлозима *из* и *од* имају много заједничког у вези с различитим значењским типовима, при чему им је заједничка и „склоност“ ка неутрализацији синтаксичке везе *с* + Г/ОП за обележавање места почетка кретања. У оквиру те склоности треба обратити пажњу на један низ типа *дошла од за-*

йвора м. *дошла и³ зайвора* (па и *дође оӣ йосла* м. *дође с йосла*)
→ *дошла из робиѣ* м. *дошла с робиѣ*.

Предлог ПРЕКО

194. Месно значење сматра се примарним значењем генитива с предлогом *йреко*. М. Ивић наводи да се месним генитивом с предлогом *йреко*, а такође и с предлозима *дуж*, *йосред* и сличним, обележава „одмеравање простора“, прецизније — „одмеравање заузетог положаја у границама познатог места“.¹⁶³

М. Ковачевић бележи да „у синтагмама са глаголом у централној позицији генитивна конструкција с приједлогом *йреко* најчешће има значење, односно функцију *адвербијалне одредбе мјеста*“, а такође и да се примерима са овим синтагмама могу представити месна значења два типа — *локационог* и *оријентационог*.¹⁶⁴ И даље, у оквиру ова два типа издваја, „зависно од карактера лексема у централној и зависној позицији“, различите „семантичке поткатоорије мјесног значења.“¹⁶⁵

195. У испитиваном говору конструкција *йреко* + Г/ОП најчешћа је у опште перкурзивном значењу, односно уз глаголе кретања, па тако и уз глаголе прелажења којима „се показује да се *радња* (*кретињање*) *врши с једне на другу страну йојма* означеног именицом у генитиву, уз могућност и њеног даљег настављања“:¹⁶⁶

— Тѣрај тѣ свѣиње тѣм *йреко йойѡдка* (Дав), прескѡчи *йреко грѡба* (ДМ), да прѡђем *йреко кукуруза* (Др);

прѡђе *йреко ѡвѣије* (Дав), бѣгали *йреко водѣ* тѣм (Сик), пролѣзимо *йреко йруге* (Тек);

йду пѣшки *йреко брѡда* (Буљ), бѣгамо *йреко врѣла* (ДМ);

— Прѡшла *йреко йѡј йлѡӣ* (Тек), прѣшли *йреко кривѡлачки мѡс* (Треш);

¹⁶³ Ивић М. 1958: 144.

¹⁶⁴ Ковачевић 1981: 137–138.

¹⁶⁵ Исто, 138. Уп. примере за ове семантичке категорије и поткатоорије код Ковачевић 1981: 138–143.

¹⁶⁶ Исто, 139.

прѠђе *ѡреко мѠје двѠришиѡе* (Др), прескâчу *ѡреко јѠдно бр̑до* (Клач), ѡдемо *ѡреко ѡѠље* (Треш);

крѣнѡ *ѡреко нѣки бѣдеми*, *ѡреко нѣки свѠдови* (Бус), бѣгам *ѡреко ѡѠѡови* (ДМ), а свѠ се ѡде *ѡреко кукурузи* (Др).

Када је реч о (равној) површини испуњеној неким, за њу типичним садржајем, конструкција *кроз* + А може бити конкурент конструкцији *ѡреко* + Г/ОП (*ѡреко двѠришиѡе*, *ѡреко ѡѠље*, *ѡреко кукурузи*).

196. У материјалу има примера у којима се ради о кретању с једне на другу страну насељеног места, па би се могло рећи да су и у тим случајевима предлошко-падежне везе *ѡреко* + Г/ОП и *кроз* + А синоними:

— Крѣнемо *ѡреко сѣла* (Мир), прѠшли *ѡреко сѣла* (Заб), ѡшли *ѡреко сѣла* (Шав);

— *Преко сѣло* носѡли бърјак (Раш).

Овај тип синтагматске везе с предлогом *ѡреко* овде се не замењује просекутивом (т. 489). Стиче се утисак да је дефинисана омеђеност услов појављивања предлошко-падежне конструкције.

Још у два случаја може се рећи да је предлог *ѡреко* заменив предлогом *кроз* без битне промене у значењу синтагме — уз Г у примеру: прѠђеш лѣчка (= мало) *ѡреко нърѠда* (Пл), а уз ОП у примеру: *ѡреко ѡѠље* имѠо пѡт (ДМ).

197. Овде ће бити дати примери са именима географских локалитета у којима се јавља конструкција *ѡреко* + Г/ОП:

— Да се врâти *ѡреко Вардâра* (Треш), ѡродром биѠ *ѡреко Вардâра* (Треш), прѠђемо *ѡреко Пâраѡина* (Леб); крѣнемо *ѡреко Планиѡе*, сѣло нѣко Планиѡа (Треш), одбѡјемо партизâни *ѡреко Морâве* (Треш), идѠ чâк тâм *ѡреко Морâве* (Раш);

— Сдемо *ѡреко Нѣгоѡин* (Треш), *ѡреко Зѣмун* прѠђемо (Треш), првѠ прѠђемо *ѡреко Крѡви Вѡр* (Треш), удâрили *ѡреко ДѠлѡи Кайѡн* (Др), *ѡреко Пâраѡин* прѠђемо (Леб); тâм *ѡреко Морâву* Бачѡна (Пл); јѠдни *ѡреко Кѡманово* крѣну (Треш).

198. Месно значење локационог типа реализује се и у примерима с конструкцијом *ѡреко* + Г/ОП, у којима радња конкре-

тизована одређеним глаголом захвата површину појма именованог генитивом:¹⁶⁷

— *Преко њлице цвѣће ста̀вили* (Др), *прекр̀сте њреко онѣ бѣче* (Мир); *стој такѡ њреко ра̀мена обр̀амка* (Мир);

— *Нѡсе се а̀љнице њреко ра̀ме* (Раш).¹⁶⁸

199. Месно значење оријентационог типа имамо у примеру: *вѣз̀али жѣцу њреко а̀влѣе* (ДМ), где се „глаголска радња врши у неком неименованом простору изнад појма означеног именицом у генитиву“.¹⁶⁹

Забележен је само један пример конструкције *њреко* + Г за означавање да се нешто налази с друге стране појма исказаног генитивом, где је тај појам одређена врста оријентира: *кѡћа им ѡдма њреко њру̀ге* (Буљ).

200. *Преко* је један од предлога који се употребљавају и у просторном и у временском перцепирању стварности. Конструкција *њреко* + Г/ОП има временско значење „током, за време“ у следећим примерима:

— *Кѣло редѡвно њреко да̀на попѝе* (Др);

тѡ бѣло њреко зѣме (Раш), *пѡчала се свѝња пр̀аси њреко зѣме* (Леб), *пѡболе се њреко зѣме* (ДМ);

њреко лѣѣа чѡва ѡвце (Бош), *њреко лѣѣа се т̀ам бор̀ави* (Клач);

— *Не спа̀вам њреко да̀н* (Бош), *бѝће се нѣшто мѡра њреко вѣк провѣде* (Раш);

њреко цѣло лѣѣо тра̀жи печѡрке (Др), *њреко лѣѣо дол̀ази* (Раш).

У „временским“ синтаagmaма уз предлог *њреко* забележене су само именице с временским значењем. Пошто се овим типом синтагми показује да се у току одређеног времена врши или збива оно што је радња управног глагола, може се рећи да је ово тип

¹⁶⁷ Уп. за стандардни језик Ковачевић 1981: 141–142.

¹⁶⁸ М. Стевановић бележи да има примера који се могу тумачити као „означавање односа између било каква два предмета од којих се један ставља на други, односно од којих један стоји на другом“ (Стевановић 1979: 330).

¹⁶⁹ Ковачевић 1981: 142.

— Каже *ѝреко ѝрѝзѝра* (Бош), да ме напѝји *ѝреко ѝрѝга* (ДМ);

— *Преко ѝарѝбе* (мн.) се љубимо (Треш).

204. *Преко* + ОП м. генитива за означавање превазилажења горње границе неке мере имамо у примерима: дошла вода *ѝреко ѝрѝзор* (Сик), дао му ѝцене *ѝреко ѝцене* (мн.) (Изв).¹⁷³

205. *Преко* + Г/ОП може се јавити у значењу „мимо некога, упркос, насупротив некоме (нечијој вољи)/нечему“: нисам ја то урадио *ѝреко мајке* (Стуб).

206. Овде наводим и „суперлативне“ изразе који садрже генитивну конструкцију с предлогом *ѝреко*: *ѝреко свѝке мѝке* сам прѝшла (ДВ), ја сам горѝла *ѝреко свѝке ваѝпре* (Свој). У њима је реч о некој врсти мерења и одмеравања.

207. У вези с предлогом *ѝреко*, број примера с генитивом уз овај предлог је двоструко већи од броја примера са општим падежним обликом у тој функцији. Однос употребе Г/ОП уз предлог *ѝреко* уравнотежен је код имена географских локалитета. У множини је редовно у употреби ОП.

Предлог *ОКО*

208. „Одмеравање места радње према неком познатом објекту“¹⁷⁴ може се обележити и месним генитивом с предлогом *око*. У примерима из Параћинског Поморавља конструкцијом с предлогом *око* и месним генитивом „одмерава се“ простор на два начина:

а) Као локација на којој се нешто одиграва, дешава, обавља са свих страна појма представљеног именицом у генитиву/општем падежу:

¹⁷³ О компаративном значењу синтагми с предлогом *ѝреко* в. Ковачевић 1981: 145.

¹⁷⁴ Ивић М. 1958: 144. О семантичко-контекстуалним специфичностима генитивне конструкције с предлогом *око* у савременом српском књижевном језику в. Јоцић 1997.

— Мўва ми се *около йлõйша* (ДМ), *око заййиса* гõр йгра кõло (Пот);

окрẽнõо *око шйе ньйве* (Мир), јуримо га *око кўће* (Чеп), вйдо *око кўће* (ДМ), грёемо се *око ваййре* (Сик); ¹⁷⁵

— Йдемо *око шйй заййис* (Пот), посёднемо *око Бõлевац* (Треш).

Исп. и експресивну конструкцију: кўку-лёле *око сёло* (Леб).

б) Као предмет/део тела, најчешће кружног или ваљкастог облика, обухваћен са свих страна вршењем дате радње: облãга ти *око гўше* (ДМ), пўпче *око гўше* му замõтано (Чеп), завйла *око нõге* ўзицу (Бош).

Као што се може видети, ова конструкција с месним значењем најчешћа је уз динамичке глаголе.

209. Карактеристични су примери у којима је синтаксичка веза *око* + Г/ОП допуна глагола који значе различите активно-сти, углавном везане за домазлук, у значењу *уређиваиши, йõйрављаиши, бринуиши*:

— Рãди тõ *око винõграда* (Изв), рãдйла *око мййна* (Раш), кõсим по мãло *око кўће* (Треш), *око сййõке* — чўваш õвце (Леб), *око говёда* нёшто рãди (ДМ);

— Чãчкам *око шйõ цвёће* (Др); мãло се мãем *око јарййиши* (Раш).

210. Заступљени су и примери са овом предлошко-падежном конструкцијом у апстрактном значењу „у вези са“:

— Имãо проблемã *око мењãча* (Мир);

— *Око овã йсйраñај* смо се млõго истрошйли (Леб); *око вõ йрво дёйше* проблемй (ДВ).

Могло би се рећи да је у овим примерима присутна узрочна семантичка нијанса каузалности, што се може видети из

¹⁷⁵ У вези са овим примером уп. констатацију К. Фелешка: „Ако, међутим, глагол спада у тзв. статичну групу (не означава кретање), онда коректна структура реченице захтева присуство формалних средстава за изражавање множине, или најопштије говорећи, представу о мноштву просторних тачака обухваћених радњом која се имплицитно налази у реченичкој структури“ (Фелешко 1995: 113).

могућности замене предлога око предлогом због, без промене у семантици исказа.¹⁷⁶ На ове својеврсне еуфемизме, можда изумимајући први цитирани пример, применљива је констатација М. Јоцић: „Такође је, обично, при употреби те конструкције примарна намера говорника да не изрекне баш одређено, тачно, прецизно став о ономе о чему говори, жеља да се избегне конкретност у саопштавању предмета или, пак, актера.“¹⁷⁷

211. С темпоралним значењем „приближно у време x“ забележени су примери: *око вечѐре* сам дошла (Свој), била пуште-на *око Нове године* (Стуб). У оба наведена примера време се одмерава према идентификованом временском појму — посредно, оријентационо.

212. Две трећине забележених примера с предлогом *око* има као управну — именичку лексему у генитивном облику, а једна трећина њих је са општим падежним обликом. Предлог *око* само се у једном примеру јавља у форми *около*.

Предлог ПОРЕД

213. Предлог *йоред* у говору Параћинског Поморавља није чест, но ни посебно редак. У испитиваном говору за примере с конструкцијом *йоред* + Г/ОП забележен је само месни тип значења. Овом се конструкцијом најчешће врши оријентационо одмеравање места радње.

214. У следећим примерима интерпретира се позиција некога/нечега или одвијање радње (у целини) у непосредној близини онога ко је именован/онога што је именовано управном лексемом падежне синтагме с предлогом *йоред*:

— Ја корито тѳрим *йоред бунара* (Др), она вѳћњак *йоред дрѳма* (Шав);

врѳ *йоред вѳйире* (Др), вѳжемо телѳнце *йоред мајке* (Мир), ѳна била *йоред јѳдне јѳбуке* (Леб), ниѳе ни кућа *йоред ѳлице* (Треш);

¹⁷⁶ Више о овоме в. Јоцић 1997: 155–157.

¹⁷⁷ Исто, 155.

— Кӯћа му *йорей сӣари дисанзёр* (Раш);
 сѣднем *йоред ону машину* (Раш), укѣпу се *йорей ирўгу*
 (Раш), свўчѣм *ју йорей шаблу* на крѣвет (Чеп);
 чўваѡ ѡвце *йоред магацїни* (Раш).

215. У одређеном броју забележених примера веза *йоред* + Г/ОП служи за изражавање динамике кретања и његове релације у односу на дато место:

— *Поред дрўма* се срѣтну (Мир), врћам ѡвце *йорей иўша* (Леб);

пролазили ми *йорей кўће* (Бош), крѣнеш *йоред онѣ иродавнице* (Чеп);

— *Порей кѣј* да се йде (Раш), запўца *йоред аўшо-йўш* (Леб);

да прѡђе *йорей цкѣлу* (Треш).

У наведеним примерима се *йоред* специјализовало за начин савладавања простора.

216. У сакупљеној грађи незнатно претежу примери с генитивном формом над примерима с конструкцијом *йоред* + ОП.

Предлог *ВИШЕ*

217. Предлог *више* бележен је у конструкцијама с генитивом/општим падежом, с позиционим значењем „изнад“:

— Йма *више кўће* гўшће грање (Др), ѡвде *више кўће* се налази (Раш), пўштим *више главе* радио (ДМ), *више Главїце* не (= нас) зуствѡе (Леб);

више сѣла ливѡа (Свој);

— Млѡда крѡва стоїй *више мѡу цкѣлу* (Треш);

више врѡша и секїра и матїка (Изв).

Једини пример с предлогом *више* уз глагол кретања је: кат смо дѡшли *више Скѡйље* (Треш).

218. У два примера имамо сложене предлоге *навише* и *йовише*, изведене од предлога *више*: мѡло *навише иѣ барѡке* (Буљ), бѡњао се *йовише скѣлу* (Треш). Препонирани елементи (*йо-/на-*) из ова два сложена предлога могу се сматрати неком врстом поредбеног предметка у односу на основни предлог.

219. Без обзира на мали број забележених примера, чини се да претежу примери са именичком лексемом у генитиву над онима са именицом у општем падежном облику.

220. У грађи нема ниједног забележеног примера с предлогом *изнад*. Овај предлог није непознат у говору Параћинског Поморавља, али се употребљава у новије време и углавном код млађих говорника.

И у дијалекатској грађи из Левча¹⁷⁸ нема примера с предлогом *изнад*, већ само с предлогом *више*. Тако је и у говору Трстеника.¹⁷⁹ Конструкција *више* + Г има широку употребу и у говору Чумића,¹⁸⁰ и готово је истиснула конструкцију *изнад* + Г.

Предлог *ИСПОД*

221. У позиционом значењу „с доње стране х“ или „негде ниже у односу на х“ користи се у испитиваном говору и конструкција *испод* + Г/ОП¹⁸¹ уз стативне глаголе:

— На^лази се у м^оју ба^шту д^ол *исп^од^и њ^оу^ге* (Бош), т^о је б^ило испод *а^уш^обуске с^иџ^анице* (Мир);

— *Исп^од^и П^ара^ћин* има^{ће} му ле^жи (Бош); б^ила *испод* Р^у-*жицу ц^ркву* (Треш).

222. За „одмеравање места радње према неком познатом објекту“¹⁸² — с доње стране тог објекта или негде ниже у односу на њега — употребљава се ова предлошко-падежна конструкција уз динамичке (па и транслаторне) глаголе:

¹⁷⁸ Симић 1980: 56.

¹⁷⁹ Јовић 1968: 166.

¹⁸⁰ Грковић 1968б: 137.

¹⁸¹ У вези са стањем у савременом књижевном језику уп. Стевановић 1979: 477, па и Вуковић 1954; Стевовић 1955–1956. Више о односу *под* са инструменталом и акузативом и *испод* с генитивом в. Мршевић 1973: 204–227.

¹⁸² Ивић М. 1958: 144.

— Претрчãли *исїод мѡсїа* (Шав); излѣвãле вѡде тѹ *исїоїѡ сѣла* (Треш);

— Повѣзе овѹд *исїоїѡ сѣло* (Леб).

223. Мали број примера не дозвољава извођење валидних закључака, те бих само напоменула да су четири забележена примера с генитивом, а три са општим падежом.

224. Знатно чешће се, у истој функцији и с наведеним значењем, користи предлог *їод* у конструкцији са општим падежом м. инструментала (уп. т. 560–566).

Иако је употреба предлога *више* с генитивом скоро сасвим потиснула употребу предлога *изнад* са истим падежом, слично се није догодило с конструкцијом *ниже* + Г у односу на овде разматрану конструкцију.

Предлог *ИСПРЕД*

225. Предлог *исїред* уз Г¹⁸³ забележен је у свега три примера с позиционим значењем „с предње стране х“: стѣпенице *исїред овѣ кѹће* (Мир), кѡла му *исїреїѡ шкѡле* (ДМ), по цѡо дãн стоїѡ *исїреїѡ їродãвнице* (ДМ).

226. За аблативну употребу предлога *исїред* забележена је само једна потврда уз глагол кретања: *їде исїред говѣда* (ДМ).

227. У примерима: тѡ бїло баш *исїреїѡ свѣїѡка* (Дав), тѡ је бїло *исїред мѡе генерãциѡе* (Мир) имамо употребу предлога *исїред* уз Г у темпоралном значењу „пре него што је било х“. У другом примеру имамо заправо један невременски појам (*генерација*) транспонован у временски.

228. Овај сложени предлог знатно се ређе употребљава у говору Параћинског Поморавља од простог предлога *їред* у конструкцији са општим падежом м. инструментала.

¹⁸³ Више о односу *їред* са инструменталом и акузативом и *исїред* с генитивом у савременом књижевном језику в. Мршевић 1973: 219–226.

Предлог *ИЗМЕЋУ*

229. На примере с предлошко-падежном конструкцијом *између* + Г/ОП, издвојене из грађе, сасвим је применљива констатација М. Ивић — да се ова генитивна конструкција са сложеним предлогом „ограничава само на оне случајеве где постоји претстава о одмеравању места према крајњим границама с обе стране“.¹⁸⁴

230. Наводим примере с конструкцијом *између* + Г/ОП, с месним значењем обележавања просторног оквира у коме се нешто налази или се врши нека радња:

а) Уз стативне глаголе:

— Дете се нашло *између* *двѐ вѣтѣре* (Пл),¹⁸⁵ *између* *Сикѣрице* и *Пѣраћина* се налази (Леб);

— Тѣпови *између* *ѣшиѣдиу* намѣшћени (Раш);

б) Уз динамичке глаголе:

— *Између* *Плѣне* и *Лѣија* ѣдемо пѣшки (Пл);

— *Између* *рѣдови* ѣде (Креж).

231. Располажем само једним примером у коме је конструкција *између* + Г употребљена у значењу „у посредовању једног с другим“: прѣвиш свѣђу *између* *ћѣрке* и *зѣѣа* (Раш).

232. С обзиром на малобројност примера, напомињем да је у два примера општим падежним обликом истиснут Г, а да је у четири примера сачувана генитивна форма именичке лексеме.

233. У грађи сакупљеној у Параћинском Поморављу број примера с везом *међу* + ОП у инструменталној функцији претеже над примерима са сложеном варијантом овог предлога уз Г/ОП (уп. т. 579–585), али та „надмоћ“ није тако велика као у случају предлога *ѣред* и *ѣод* у односу на *исѣред* и *исѣод*.

¹⁸⁴ Ивић М. 1958: 150–151.

¹⁸⁵ „Конструкција о којој је реч захтева, наиме, да се у именском делу предлошко-падежне конструкције налази информација о количини — било у облику везничке конструкције коју сачињавају називи појединих предмета наведени у низу [...] било у облику множине [...]“ (Фелешко 1995: 97).

Предлог *C(A)*

234. У грађи из Параћинског Поморавља изузетно су малобројни примери с предлогом *c(a)* уз Г, а разлог томе је предлог *od*, који је готово у потпуности преузео аблативну функцију предлога *c(a)*.

235. Располажем само два потврда с везом *c + Г* за обележавање, тј. „одмеравање“¹⁸⁶ почетне тачке одређеног кретања: спровели¹⁸⁷ и *з бр̀да* (Заб), с̀ишо *з Ба̀бе* (ДМ). Изгледа да су ови примери новијег порекла; уп. пример *с̀ишо из Ба̀бе* (т. 189). У вези са оба наведена примера може се говорити о дихотомији *на : c(a)*, као о пандану дихотомије *у : из*.

236. Нешто већи број примера забележен је с предлогом *c(a)* и генитивом у „ужем“ означавању места, а заправо у изразу *с ове/џе/оне с̀иране*, уз динамичке, али и уз стативне глаголе:

С јџдне с̀иране се задџље (Пот), б̀аш *с џџ с̀иране* д̀ошо (Др), *с онџ с̀иране* џду (Буљ), ула̀зи у Београд *з дџсне с̀иране* (Треш); па *с лџве с̀иране* нџки Ј̀бле (Треш).

237. Само у једном примеру генитивна конструкција с предлогом *са* долази у значењу „родом, пореклом“: *јџдан н̀аш*, али *са с̀џла* (Треш).

238. У темпоралном значењу забележена је конструкција с предлогом *с* и општим падежним обликом у изразу *с џр̀ви крај* (= испрва): кр̀или су нас *с џр̀ви крај* (Мир). Ово је истовремено и јџдини пример у коме је ОП употребљен уместо морфолошког облика генитива.

Предлог *VPЗ*

239. Предлог *врз* у употреби с генитивом/општим падежом обичан је, али — судећи према мом корпусу — не превише чест у говору Параћинског Поморавља. Широку употребу овај пред-

¹⁸⁶ Термин употребљен код Ивић М. 1958: 144–145.

¹⁸⁷ „Читав низ глагола већ самим својим творбеним ликом (префикс *c-*) „најављује“ употребу *c + ген.*“ (Фелешко 1995: 122).

лог има и у косовско-ресавским¹⁸⁸ и у призренско-тимочким говорима.¹⁸⁹

240. Падежна синтагма са овим предлогом бележена је најчешће са значењем „преко“, премда с присутним вишим степеном „конкретизације“ него код падежних синтагми с предлогом *преко*:

— Обуко *врз цемѝира* и гуњче (ДМ); и шлаг турила *врз ѝослѣдње кѡре* (Мир), *врз онѣ гомѝле* јѡш натурала нѣшто (Заб);

— Немѡ *врз овѡ одѣло* јѡш нѣшто да туриш (ДВ).

241. У само једном примеру је месно значење предлошко-падежне синтагматске везе *врз* + Г оријентационо — „изнад“: прелѡме та сѡборник *врз њѝне главе* (Клач).

242. Међу забележеним примерима највећи је број оних с генитивном формом управне именичке лексеме.

Предлог ПОЗАДИ

243. Предлог *ѝозади* јавља се уз Г у неколика примера с позиционим месним значењем „иза“:

То *ѝозади ѝунѣла* гѡр (Пл), *ѝозади кѡзана* држѝ (Пот);
ѝмам снају *ѝозади шкѡле* (Раш), да бѡдне *ѝозади шкѡле* (Бош), *ѝозади шѝѡле* тѡрено (ДМ), стѝ *ѝозади шѝѡве* (Изв), *ѝозади кѡће* озидано (Шав).

Предлог ИЗА

244. У грађи су се наша само два примера са синтагматском везом *иза* + Г у оријентационом означавању места — „са задње стране“: пођи *иза грма̀на* (Пл), *иза кѡће* је (ДМ). Првим примером обележава се релација „куда“, а другим релација „где“.

¹⁸⁸ Јовић 1968: 164; Грковић 1968б: 137; Симић 1980: 54; Радић 1990: 33.

¹⁸⁹ Богдановић 1979: 108; Богдановић 1987: 219; Ћирић 1983: 102; Ћирић 1999: 157; Вукадиновић 1996: 246; Марковић 2000: 224.

Ова синтагматска веза налази се и у фраземи: оти́де Бõгу *иза лéђа* (Бош).

245. Предлог *иза* је у говору Парафинског Поморавља фреквентнији но што то изгледа према мом материјалу, али је поље његове употребе сужено у односу на књижевни језик због употребе предлога *їозади* за оријентационо означавање места (уп. т. 243). Такође, уместо предлога *иза* у испитиваном говору је забележена и локативна конструкција с предлогом *їо* у наведеном значењу, нпр.: вїше вõлим да ми кáже такõ негõ *їо лéђїма* (уп. т. 662).

Предлог *ИЗВАН/ВАН*

246. У само два примера конструкција са сложеним предлогом *изван* и генитивом забележена је у просторном позиционом значењу: фáбрика далèко *изван грáда* (Леб), тõ тãм *изван сèла* (Стуб).

247. У примеру: да не бõднем *вãн дрúшїво* (Свој) конструкција *ван* + ОП употребљена је у значењу издвајања, изузимања.

Предлог *ПРЕКАЈ/ПРИКАЈ*

248. Предлог *їрекај* јавља се и у облику *їрикај*. Овај предлог употребљава се у говору парафинског краја с генитивом у значењу „поред, покрај“: тўри *їрикај сїдõла* (ДМ); *їрекај рéке* їшли (Пл), прõшо *їрекај жèне* (ДМ).

249. Постојање овог предлога није регистровано у описима појединих косовско-ресавских говора,¹⁹⁰ али је поменуто у већини студија о призренско-тимочким говорима¹⁹¹ — са различитим фонетским ликовима (пříкај, пòкре, пríкрај).

¹⁹⁰ Предлог *їрдкај* са значењем „преко“ забележен је у Рибару код Крушевца (Радић 2000: 401).

¹⁹¹ Богдановић 1979: 109; Богдановић 1987: 219; Ђирић 1983: 103; Ђирић 1999: 159–160; Вукадиновић 1996: 246; Реметић 1996: 530; Марковић 2000: 230.

Предлог *ПРОТИВ*

250. У трима потврдама за синтагматску везу *йроѿив* + Г/ОП забележена су два различита значења ове конструкције:

а) Месно значење „насупротив“: *ѿн се рѿди тѹ йроѿив Миѿи-не кѹће* (Дав), *йроѿив ѿѿе барѿке* било постављено (Клач);

б) Значење управљености ка наношењу штете појму актуализованом именичком лексемом, тј. управном лексемом предлошко-падежне синтагме: *свѿ йду йроѿив Југослѿвију* (Треш).

Предлог *БЛИЗО/БЛИЗУ*

251. За оријентационо обележавање места „на малом одстојању од х“, односно „у близини х“, у употреби је, но веома ретко, предлог *близо/близу* с генитивом: *кољѿба ни близо йѿѿѿка* (ДМ); *ѿн дѿшо близо нѿке йровѿлије* (Свој), *тѿ близу гѿрње кѿсарне* (Леб).

Предлог *ОЧИ/УЧИ/УОЧИ*

252. Предлог *очи* у говору параѿинске области најчешће гласи *очи*. Овај предлог долази у познатом темпоралном значењу, тј. „за одмеравање времена према неком познатом временском отсеку“:¹⁹²

— *Очи мѿја дѿђу* (Пл), *унѿси се слѿма очи Бѿжѿѿна* (Пл);

немѿј д-йдете *учи субѿѿе* (Свој), *очи свѿке недѿље нѿси се свѿ* (Пот), *мѿсиш колѿч учи слѿве* (Раш), *свѿтак очи слѿве мѿе* (Леб);

— *Учи ѿѿј дѿн* (Пот), *очи Сѿѿсовдан* (Пл), *очи Бѹрѿевдан* (Пот), *дѿшли су ѿни очи Бѹрѿевдан* (Тек), *очи Ўскрс* се мѿси (Пл), *очи Бѿжѿѿ натовѿре стѿку* (Бош), *очи свѿки свѿѿѿак* (Леб); *очи ѿѿ свѿѿи* спрѿмаш (Леб).

У генитиву/општем падежу иза предлога *очи* углавном се налази именица са значењем прецизно одређене временске мере, а то су најчешће појмови-празници.

¹⁹² Ивић М. 1958: 144.

253. Међу прикупљеним примерима са овом предлошко-падежном конструкцијом нешто је већи број оних у којима се налази општи падежни облик у генитивној функцији.

Предлог ПОС(Е)/ПОСЛЕ

254. У сакупљеној грађи малобројни су примери са синтагматском везом коју чине предлог *после* и Г/ОП, с темпоралним значењем постериорности — „пошто прође *x*“, „пошто се наврши *x*“:

— *После рãтã* бiло (Пл); бiла *после оiерãцiвe* (Бош), *после свãдбе* мãјка ју дõшла (Раш), *посе свãдбе* отiшо (Креж);

— *Он дõђе с камиõн пдс један сãтi* (Свој); и *после недељу* се поврћу (Клач); имãла *после нёко време* памучне пелёне (Клач).

У по једном примеру нашли су се фонетски ликови добијени суспензијом од *после* — *посе* и *пос*.

255. У мојој грађи нашао се и пример с конструкцијом *после* + ОП, у коме је у фокусу редослед одређених потеза: мётнем шуму *после сёно* (ДВ).

256. Што се тиче малобројних примера с падежном синтагмом која садржи предлог *после*, у равноправној су употреби морфолошки облик генитива и ОП.

Предлог ПРЕ

257. Располажем следећим потврдама с конструкцијом *пре* + Г/ОП у функцији временског одмеравања, за изражавање временског односа антериорности:

— *Прё рãтã* је тõ бiо свёчани дãn (Пл), тõ бiло *прё ондã* *рãтã* (Раш); да iде *пре свãдбе* (Заб), ујутру *пре зõре* (ДМ);

— Па *прё* и *онã рãтi* (Пл); *пре нёколко гддине* (Пл).

Именицама *рãтi* и *свãдба* нису обележени прави временски појмови, али се и таквим појмовима може идентификовати неки временски одсек.¹⁹³

¹⁹³ Уп. о томе Ивић М. 1955–1956: 183.

258. У четири примера уз предлог *йре* налази се именичка лексема у генитиву, а у два примера управна лексема предлошко-падежне синтагме је у општем падежу.

Предлог *ПО*

259. Забележена је једна потврда употребе конструкције *йо* + *Г* с темпоралним значењем „после“: *тô* је било *йо Свѣйгога Сáве* ујутру (Чеп).

Предлог *ЗАД*

260. Предлошко-падежна конструкција која се састоји од предлога *зад* и генитива/општег падежа јавља се у овдашњем говору изузетно ретко, са значењем „пошто прође *х*“. Забележен је само један пример, и то са индеклинабилном именицом *Посѣи*, где се не може са сигурношћу тврдити да ли је реч о генитиву или општем падежу: *зай̄ Пôсѣи* (ДМ).¹⁹⁴

Предлог *БЕЗ*

261. Предлошком конструкцијом *без* + *Г* обележава се у књижевном језику „карактеризација, тј. ближе одређивање једне појаве другом по вези која се успоставља између њих [...] издавањем друге појаве према првој“.¹⁹⁵ Утврђено је већ да се српски и бугарски издавају од других словенских језика по продуктивности и фреквенцији адвербалних конструкција с предлогом *без*.¹⁹⁶

262. У материјалу из Параћинског Поморавља нашао се изванредан број примера с конструкцијом *без* + *Г/ОП* за исказивање *онога кога је/онога чега је неко лишен (нешѣо лишено)*:

¹⁹⁴ Податак о употреби овог предлога налази се у монографији о говору Понишавља, где је забележено и његово месно и темпорално значење (Ђирић 1999: 161).

¹⁹⁵ Ивић М. 1958: 144.

¹⁹⁶ Лашкова 1984–1985: 389–394.

— Угòи се *бес кукүруза* (Изв), *без зѣйїйна* готòвљено (Дав), с мотїкема... *бес йлүга* (Сик);

остàла би кућа *бес сòла* (Бош), *без гибàнице* нїе бїло (Дав), остàла сам *без мàјке* (ДМ), мòже *без мàјке* (Леб), измүтиш *бѣз расòнице* (Сик);

— Остàне и *беш шѣћер* (Бош);

нїкад *бес йàру* (Раш), не мòж *без мотїйку* (Раш), не мòж се ни *бѣз рàзòнòду* (ДВ), *без рѣйу* нїсам бїо нїкако (Треш);

сàт се нѣће *без мѣсо* (Дав), *без марàмче* дàла знàк (Чеп), дѣте остàло *без млѣко* (Др), нѣки вòли *бес сїрће* (Леб), пòсно *бес йò ље* (Клач);

копàли и *бес йлүгови* (Сик), *без нòге* и мàјке глѣду (Бош), *јà бес йàре* нїсам бїла (Бош), плетѣш *без нàочари* (ДМ).

У свим наведеним случајевима овом се предлошко-падежном везом одређује у којим се околностима збива оно што се казује управним глаголом.

Ове конструкције се укључују у сферу негације и у односе с не-конструкцијама ступају у равни синтаксичке синонимије: мòмци *бес йàре* „момци немају пара“, остàла би кућа *бес сòла* „не би имало соли у кући“ и сл.¹⁹⁷

263. У следећим примерима употребљен је Г с предлогом *без* у квалификативној функцији: кад остàне чòвек *беш живòша* „лошег здравља“ (ДМ), дѣда *без нòге* (Бош); овà кàва нѣкако *без мїрїса* (Раш), кромпїр *без мѣса* (Пот).

Л. Лашкова сматра да „тези конструкции възникват като субстантивни първоначално в рамките на номиналната група и функционираат като определения.“¹⁹⁸

264. Забележила сам и два примера са употребом синтагматске везе — предлог *без* + глаголска именица у генитиву/општем падежу: предржàо *без дòзволе* (Раш), ће да дòђе и *бѣз звàње* (Пл). У оба примера реч је заправо о представљању пратилачких околности у оквиру којих се остварује дата радња.

¹⁹⁷ По мишљењу М. Радовановића ове конструкције карактерише „обавезно присуство негације уз предикат субординиране (кондиционалне) клаузе у дубинској структури исказа“ (Radovanović 1977: 106).

¹⁹⁸ Лашкова 1984–1985: 389.

Исп. и Г с предлогом *без* у начинској функцији („безбрижно“), забележен у устаљеном изразу: *їдем без брїге* (ДМ).

265. У прикупљеној грађи готово је подједнак број примера у којима уз предлог *без* стоји Г и оних у којима се уз исти предлог налази ОП. С друге стране, у функцији генитива множине увек се јавља облик општег падежа с предлогом *без*, а тако је и код именица *pluralia tantum*.

Предлог *ЗБОГ*

266. Предлошко-падежном конструкцијом *због* + Г/ОП обележава се узрок неке појаве, неког стања или процеса, поступка:

- На бѡловању сѧд *због* *їѡг сїѡмѧка* (Дав);
- Јѧ сам їшла *због* *брѡхїїтїс* (Пот); їма мирѧз *због* *имѧње* (Бош).

267. У примеру: шпрїцѧли *због* *кїгу* (Пот) конструкцијом *због* + ОП исказани су, међутим, сврха или циљ с којима се врши радња означена управним глаголом (→ да не би било живинске куге).

268. Уз предлог *због* забележен је само један пример са управном именичком лексемом у генитиву, а три примера са општим падежним обликом.

269. И као што је већ напред писано, испитивани говор не познаје репартицију предлога *због*, *од* и *из* у зависности од одређене узрочне ситуације која условљава употребу једног од три наведена предлога.

Предлог *РАДИ*

270. Предлог *ради* у конструкцији (искључиво) с генитивом означава сврху или циљ одређене радње или одређеног поступка: не рѧди се тї двѧ дѧна *ради* *грѧда* (= да не би ударио град у усеве, народно веровање) (Тек), да ми пошѧљете *ради* *їѡљѡ-їрївредѡ* (Чеп), бїо у прѡсвету *ради* *шкѡле*, да напрѡдује (Треш).

271. Међутим, у прикупљеном материјалу су се нашли и примери са овом предлошко-падежном везом у каузалном значењу:¹⁹⁹ не заборави *ради Дулејта* (Бош), *ради Млађе* одговарам ја (Бош).

272. За разлику од ситуације код предлога *због*, у значењу сврхе или циља (т. 267), у свим забележеним примерима с предлогом *ради* управна именичка лексема има морфолошки облик генитива.

273. Дистинкција између предлога *због* и *ради* није успостављена у испитиваном говору, те оба предлога могу значити и узрок и циљ вршења радње. Слична је ситуација и у многим другим нашим народним говорима,²⁰⁰ а на међусобно мешање ова два предлога наилазимо и у савременом књижевном језику.²⁰¹ О разлозима тога мешања пише К. Фелешко: „Границе између значења циља и узрока често су веома колебљиве: кад започињемо радњу са намером да постигнемо неки циљ, онда се тај циљ — као „покретачка снага“ — често може сматрати и за узрок радње. Спољашњи израз таквог наслојавања значења јесте помешаност употребе одговарајућих конструкција.“²⁰²

Предлог МЕСТО/УМЕСТО

274. Предлог *уместио* обично има у испитиваном говору облик са афerezом — *месѿо*. Предлошко-падежна конструкција *месѿо/умесѿо* + Г/ОП јавља се у примерима за одређивање апстрактног односа замене:²⁰³

— *Месѿо ѿдѡга мѡмка* изабрала њѡга (ДМ), *месѿо ћѡѿа* — рѡпа, свѡ однѡли (ГМ); *умесѿо букљѿе* — кѡњска глаѡа (Шав);

— *Месѿо ѿѡѿѿћ* ѡзнемѡ тојѡге (Сик).

¹⁹⁹ „Када се нешто чини у интересу кога, по себи се разуме да се то чини „због некога“, тако да ово значење може прећи и у узрочно значење; али то значење ипак није право узрочно, тако да се предлог *ради* не може заменити предлогом *због*“ (Белић 1972: 246). О овоме уп. Фелешко 1995: 137.

²⁰⁰ Уп. нпр. Јовић 1968: 165; Симић 1980: 58.

²⁰¹ Стевановић 1986: 257–262; Фелешко 1995: 138–141.

²⁰² Фелешко 1995: 137.

275. У малом броју бележених примера за предлог *место/уместо* претежу они с генитивним обликом именице.

Предлог СПРОЋУ

276. За предлог *спроћу* располажем само два потврдама: *спроћу жене* није баш како ваља (Сик), ѿмам пѳрауника — ѳн злато *спроћу бабе* (ДМ).

У оба наведена примера синтагматска веза *спроћу* + Г користи се за означавање става према неком лицу у (апстрактном) значењу „у односу на х“. Дакле, ово значење садржи нијансу упоређивања — *ѿрема*.

У неким примерима из грађе није могуће са сигурношћу утврдити да ли је реч о генитиву или дативу, јер у овом говору постоји синкретизам наставака генитива и датива јд. код именица женског рода 2. деклинационог типа. Међутим, примери с предлошком конструкцијом у којој стоји заменичка реч, типа *спроћу нас*, *спроћу вас*, потврђују да се овај предлог везује за генитив.

277. У описима косовско-ресавских говора није забележен овај предлог, изузев у говору куршумлијског села Мрче (*ѿро^eћу*),²⁰⁴ а има га и у говорима северне Метохије.²⁰⁵ Призренско-тимочки говори Алексиначког Поморавља²⁰⁶ и Понишавља²⁰⁷ познају предлог *спроћии*, а говор Запања²⁰⁸ познаје облике *спроћии* и *спроћии*, са значењем као у говору Параћинског Поморавља.

²⁰³ У вези са овим уп. констатацију М. Ивић о томе да се предлошко-падежном конструкцијом *место* + Г даје „карактеризација, тј. ближе одређивање, једне појаве другом по вези која се успоставља између њих — било издвајањем друге појаве према првој било њеним приближавањем тиме што се указује на улогу коју врши према првој појави“ (Ивић М. 1958: 144).

²⁰⁴ Радић 1990: 33.

²⁰⁵ Према усменој информацији добијеној од доц. др Милете Букумирића.

²⁰⁶ Богдановић 1987: 219.

²⁰⁷ Ћирић 1999: 162.

²⁰⁸ Марковић 2000: 232.

Предлог *ОСИМ*

278. У грађи из Параћинског Поморавља нашао се само један пример с предлогом *осим* уз Г у значењу изузимања: сваки ноћ *осим недеље* (Бош).

Предлог *У*

279. У склопу егзистенцијалних конструкција, употребљених посесивно,²⁰⁹ чује се у испитиваном говору, додуше — веома ретко,²¹⁰ веза предлога у с генитивом/општим падежом: једна била у *сиромашнога оца и мајке* (Свој), једно било у *мајку и оца* (Раш). У оба случаја реч је о лексикализованим изразима, а посесори су жива бића, именице *мајка* и *оцац* из домена фамилијарне лексике.

Напомињем да је употреба предлога у с генитивом непозната говору Трстеника,²¹¹ али се среће нпр. у говору Левча.²¹²

Предлози *НАСРЕД* и *УСРЕД*

280. Примера употребе једног предлога именичког порекла — *сред* у конструкцији с генитивом нема у говору Параћинског Поморавља. У грађи с терена Параћинског Поморавља има, заправо, само примера са сложеним предлозима, изведеним од поменутог предлога именичког порекла — *насред* и *усред*. Први, префиксални део ових сложених предлога најчешће не бива акцензован, што на извештан начин упућује на чување именичког садржаја. Није пак неуобичајена појава ни да информатор изговори исту предлошку лексему на два различита начина (нпр.

²⁰⁹ Првобитно је значење овог предлога било *код*, а „кад се нешто находило 'код' некога оно му је често и припадало и тако је предлог у почео добивати и чисто посесивно значење“ (Белић 1972: 230–231).

²¹⁰ М. Стевановић (1979: 313) о овом предлогу бележи: „У свакодневном језику средина, градских чешће него сеоских, и више оних у источним областима српскохрватског језика него на западу, употреба предлога у с генитивом у овој функцији је доста ретка, понегде чак и непозната. И зато је представници ових средина [...] осећају као мање или више архаичну“.

²¹¹ Јовић 1968: 165.

²¹² Симић 1980: 50.

у^сред леџа и у срѣд леџа). Овом говору готово је непознато преношење акцента на проклитику, па тај момент и, у неким ситуацијама, потреба за експресивношћу израза могу бити пресудни за начин изговора сложеног именичког предлога.

281. Конструкцијама са а) *насред* + Г/ОП и б) *усред* + Г/ОП означава се просторни однос „на средини, тј. у средини, центру датог просторног растојања“:

а) — Стоја́ла на срѣд мѡста́ (Шав), послужа́вник на срѣи́ стѡ́ла (Мир);

на срѣи́ цреи́уље па́дне (Стуб);

јѣдна на́среи́ сѣла водени́ца (Леб);

— Па кад иза́ђемо на срѣд авли́у (Треш);

б) — У срѣд гра́да (Леб), ча́к у срѣд Беѡгра́да (Заб), па́дне у́сред ѡгња́ (ДМ);

у срѣи́ сѣла мо́с (Раш);

— Та́м у срѣд њи́ву (Леб).

Ова предлошко-падежна конструкција може се јавити и уз динамичке и уз стативне глаголе.

У значење ових сложених предлога и њихов први део (*на-*, *у-*) уноси своје значење, али у прикупљеним примерима они имају готово исту семантику као и основни предлог *сред*.

282. У односу на конструкцију *насред* + Г, генитивна конструкција са *усред* маркирана је могућношћу свог темпоралног значења.²¹³ Овом се предлошко-падежном везом у испитиваном говору може означити и временски однос, тј. „непосредно указивање“²¹⁴ на време вршења радње (непосредна темпорална локализација): у́сред зи́ме му сти́го по́зив за та́м (ГМ), до́шла у срѣд зи́ме (ДВ); па́да у срѣд леџа́, у највѣћи врѣлац (ДМ).

Именице у генитиву уз предлог *усред* означавају појмове-периоде (годишња доба).

²¹³ В. Antonić 1999.

²¹⁴ Фелешко 1995: 127.

283. На основу овако малог броја примера с темпоралном конструкцијом *усред* + Г не бих извучила посебне закључке, али ми се чини прикладним да поменем закључак који је дала И. Антонић, анализирајући синтаксичко-семантичке, као и прагматичке посебности генитива са овим предлогом у функцији временског детерминатора: „Дакле, генитив с предлогом УСРЕД у функцији темпоралног детерминатора уз одговарајућу реченичну предикацију има значење темпоралне идентификације двоструко локационог типа средиште процесуалност (-) уз додатно прагматичко обележје: став изненађења — запрепашћења — негодовања према пропозиционом садржају.“²¹⁵

У већини свих овде цитираних примера употребљена је морфолошка форма генитива, а само по изузетку бележен је ОП.

ЗАКЉУЧАК

284. Конкурентни однос генитива и аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији разрешава се у говору Параћинског Поморавља на начин који до сада није био забележен у постојећој литератури о појединим косовско-ресавским говорима. Наиме, у прикупљеној теренској грађи уочава се прецизна диференцијација заступљености једног и другог типа, будући да се очигледно разликују оне категорије у оквиру генитива чије флективне форме подлежу аналитичком конкуренту од оних које у обличком погледу остају стабилније и непробојније.

285. Када је реч о адноминалном беспредлошком генитиву, једино је у исказима с терминима из професионалног жаргона у употреби искључиво морфолошки облик генитива (пресџ-ник *ојшићине*, командант *сѣла*, запалѣње *мбзга*).

Различити типови односа који се у српском књижевном језику изражавају адноминалним генитивом без предлога, у говору параћинског краја углавном се не формализују генитивним обликом. Категорије део-целина и тзв. Г материје најчешће су представљене општим падежним обликом или предлошко-паде-

²¹⁵ Antonić 1999: 138.

жном конструкцијом *од + Г/ОП* (ћоше *ливãду*, крај *од мочўге*; сѐме *кукўруз*), док се категорија објекатског генитива реализује искључиво у облику општег падежа (бѣрба *грõжђе*, машинa за прање *вѣш*). Генитивна форма није у овом говору позната као средство за исказивање посесивног односа и значењске категорије „карактеристичне појединости“.

286. Значење беспредлошког партитивног генитива уз квантификатор најчешће бива формализовано обликом паукала (петнаес *чãбра*, шѐс *врѣће*, дѣвет *деиѣща*, дваестину *мѣтира*) или општим падежним обликом (комãт *їрõју*, снопõви *їналўске*, кїло *млѣко*, їма пўно *зѣмљу*) — зависно од врсте партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. Примери с генитивним обликом су малобројни, а највише их је у случају када је у функцији квантификатора неки од тзв. великих бројева, а у функцији допуне именичка лексема — конкретизатор одређене мерне јединице (дѣсет *ãри*, двãес *гõдина*).

287. У испитиваном говору приметна је експанзија општег падежа и његова преваходна употреба уместо беспредлошког генитива као допуне придева *їун*, *жељан*, *сити* и *жедан* (нпр. пўн *лãдну извõрску вõду*, жѣљни смо *кїшу*).

288. У сакупљеној грађи није нарочито честа употреба адвербалног беспредлошког генитива у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе (õно се збрãло *свѣща*; нїје бїло *вõде*, нїсмо имãли ни *крãне*) и у функцији темпоралне прилошке одредбе (*їрõшле гõдине*, *овѣ гõдине*). Акузатив као синтаксичко-семантички падежни синоним максимално је проширио поље своје употребе управо на рачун адвербално употребљеног беспредлошког генитива.

289. Од четири значења која се у српском књижевном језику конкретизују беспредлошким генитивом, а то су посесивност, квалитативност, партитивност и темпоралност, прва два се у говору Параћинског Поморавља никада не конкретизују обликом генитива, већ су увек представљена неким другим морфосинтаксичким средствима. Опет, преостала два значења, партитивно и темпорално, исказују се генитивом, али знатно ређе него

другим средствима. Судећи према резултатима анализе, може се закључити да беспредлошки Г — и адноминално и адвербално употребљен — није нарочито фреквентан у говору Параћинског Поморавља, те се уочава тежња ка препозиционалности овог падежног облика.

290. На основу анализираних грађа може се закључити да се облик генитива остварује у комбинацији с предлозима у знатно већем броју примера од оних који садрже ОП у генитивној функцији (*ош кѡмшѣке, до дрѹма, ис кревѣѣа, ѣреко ѣошѣока, ѣре свѡдбе, од Божѣѣа, ради шкѡле, умешѡ буклѣе*). Може се закључити и то да су предлошке конструкције с просторном семантиком најпоузданији „чувар“ генитивне флексије. Дакле, релативно стабилна пред налетима аналитичких конструкција са општим падежом остала је једино сфера генитива с предлогом. Ипак, у односу на суседне косовско-ресавске говоре овде је замашнија употреба општег падежног облика м. генитива (*од онѣј мѡс, до лѣшо, код Мѣру, ѣреко ѣдѣе, ѣосле нѣко време, без мошѣку, због имѣње*).

Множински облици су се у овдашњем говору показали као најнестабилнији елемент именичке деklinације. Наиме, у функцији генитива множине сва три рода редовно се јавља облик општег падежа (*од лѡѣови, до ѣрви мѡмци, код лекѣри, ѣреко кукурузи, око јарѣѣи, очи шѣи свѣци, бес ѣлѣгови*).

291. Важно је поменути и делимичну граматицизацију предлога *од*: његову експанзију у посесивним конструкцијама, преузимање функције предлога *о* у локативним конструкцијама с глаголима говорења и мишљења, продор у аблативно семантичко поље предлога *с* и *из*.

292. Предлог *изнад* се не чује код старијих информатора у Параћинском Поморављу, а његову улогу преузима предлог *више*. Предлози *исѣод, исѣред* и *између* употребљавају се, али су знатно ређе у употреби од простих предлога *ѣод, ѣред* и *међу*, који се везују за општи падеж у инструменталној функцији.

293. За овај говор не важи констатација А. Н. Соболева, коју он изводи на основу ограничене синтаксичке грађе у нашим

дијалектолошким монографијама, — да су најмање пропустљиви за аналитичка образовања сектори адноминалног партитивног и адноминалног објекатског генитива, док су унеколико пропустљивије предлошке конструкције.²¹⁶ Међутим, значајно је да стање очуваности генитива у испитиваном говору потврђује претпоставку А. Н. Собољева о очуваности генитива у једном хипотетичком „прелазном“ косовско-ресавском говору, а након поступног нестајања локативне те инструменталне падежне форме.²¹⁷

²¹⁶ Соболев 1991а: 136.

²¹⁷ Исто, 99.

ДАТИВ

УВОД

294. Датив је, према двома најпознатијим структуралистичким класификацијама падежних односа, одређен као *конкреџан* (а не граматички) падеж (по Куриловичу), одн. као *маргиналан* (а не централан) падеж (по Јакобсону).²¹⁸ И. Заичкова²¹⁹ и М. Ивић²²⁰ дошле су до закључка да је неопходна корекција Куриловичевог и Јакобсоновог мишљења о месту датива у падежном систему. Љ. Милинковић конфронтативном анализом датива у руском и српскохрватском језику потврђује ову потребу за корекцијом и сматра да Д, сходно томе, треба прикључити групи падежа којима се исказују синтаксички примарни односи.²²¹

У светлу антропоцентричне теорије језика З. Тополињска такође говори о довођењу датива у тешњу везу с номинативом, акузативом и генитивом.²²² Она дефинише Д на следећи начин: „Под ДАТИВОТ подразбирам синтаксички однос међу конститутивниот предикативен израз (прирокот) и именската синтагма чиј прототипски референт е втор во комуникативната хиерархија човек за сегнат со релацијата именувана со предикативниот израз [...]“²²³

295. Уколико се полази од базичне претпоставке да сваки падеж има основно, сржно значење у скупу других спореднијих, онда треба навести да и М. Ивић помиње као жижно — значење *намене* за Д,²²⁴ а А. Вјежбицка сматра да се „датив може одреди-

²¹⁸ Ивић М. 1983: 198–199.

²¹⁹ Заичкова 1972: 75.

²²⁰ Ивић М. 1983: 202.

²²¹ Милинковић 1988: 200.

²²² „Истовремено тој (датив — С. Милорадовић) останува во делумна комплементарна дистрибуција со N и со G, додека максимално е поларизиран спрема А. Мислам дека сето тоа [...] му осигурува место меѓу централните падежни односи“ (Тополињска 1988: 157).

²²³ Тополињска 2000: 1229.

²²⁴ Ивић 1953–1954: 196.

ти као падеж који се користи за обележавање реципиента у реченицама ДАВАЊА“.²²⁵

Датив у српском књижевном језику има данас уже функционално-семантичко поље него у неким другим словенским језицима.²²⁶ Овом сужавању значајно је допринело пребацавање свих значења предлошке везе *йо* + Д на везу *йо* + Л.²²⁷ У српском језику предлошки Д је релативно најједноставнији падеж, јер има најмањи дијапазон значења. Посматрано са историјскојезичке тачке гледишта, поље употребе датива с предлогом сужавало се, што је, с друге стране, доводило до све „интензивнијег семантичког разграничења према падежној форми без предлога“.²²⁸

У оквиру структуре падежног система српског језика М. Ивић је дативу приписала обележје *управљености*, по коме се он супротставља инструменталу и локативу²²⁹ и сврстала га је у групу падежа *контактна*, заједно са акузативом и локативом.²³⁰

296. У говору Параћинског Поморавља употреба датива је обична и чак је унеколико шира него у књижевном језику. Реч је, наиме, о означавању припадности обртим а с посесивним дативом, прецизније — посесивним именичким дативом као еквивалентом посесивног генитива. У овом говору није се зачео процес одстрањивања из морфолошког система форми датива и, попут тог процеса у историјском развоју балканских језика, њихове замене *на*-конструкцијама.²³¹

²²⁵ „[...] Dative can be identified as the case used to designate the recipient in sentences of GIVING [...]“ (Wierzbicka 1986: 386).

²²⁶ В. Милинковић 1988: 196–198.

²²⁷ Подробније код Ивић М. 1951–1952.

²²⁸ Ивић М. 1958: 155.

²²⁹ Ивић М. 1983: 200.

²³⁰ Ивић М. 1958: 143. Даље ауторка диференцира нијансе у значењу беспредлошког датива („обавезно је присутна представа о реализацији контакта између радње и датог објекта“) и датива с предлозима („обележава приближавање акције неком објекту обавезно искључујући претставу о остваривању контакта између њих“) (Исто, 154).

²³¹ В. Соболев 1991а: 126–127.

297. У погледу наставака овог зависног падежа говор Параћинског Поморавља разликују се од књижевног језика у мери и по систему који су карактеристични и за друге говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне. Датив једнине именица 2. деklinационог типа најчешће има наставак *-e* (реч је о чувању и уопштавању наставака старе *a*-деklинације), премда се бележи и датив на *-и*.²³² У дативу множине овог деklинационог типа може се спорадично, када није под акцентом, јавити и наставак *-ема* м. *-ама*.²³³

298. Дативне синтагме у овом говору биће анализирани с погледом на употребу овог падежног облика: (1) уз именицу — адноминални посесивни Д, (2) уз глагол — адвербални беспредлошки Д и (3) уз предлог.

БЕСПРЕДЛОШКИ ДАТИВ

Адноминални посесивни датив

299. Пишући о *именским посесивним конструицијама* у српском књижевном језику, Т. Н. Молошнаја је констатовала да су овакве конструкције с формом датива „непродуктиван начин изражавања посесивности“.²³⁴ Тако је још једном, након безмало пола века, поновљена тврдња М. Стевановића да у српском књижевном језику и у дијалектима из његове основице „овај облик у служби за означавање припадности није одвећ широких размера“.²³⁵

„С друге стране врло је жив посесивни датив, и то не само од личних заменица и не само у адвербативној употреби“ — забележио је П. Ивић пишући о косовско-ресавском дијалекту.²³⁶ А да „таквога датива у слободној употреби има у косовско-ресавском говору (кућа Петру Ракитићу)“ — први је утврдио А. Белић.²³⁷

²³² В. Ивић П. 1985: 103.

²³³ Уп. Реметић 1981: 165–169.

²³⁴ Молошная 1986: 181.

²³⁵ Стевановић 1940: 47.

²³⁶ Ивић П. 1985: 104.

²³⁷ Белић 1972: 216.

300. Датив се у говору Параћинског Поморавља веома често јавља у именичкој синтагми и њиме се тада изражава права припадност. Чешће је у тој служби него њему синонимна предлошко-падежна конструкција *од + Г/ОП* (уп. т. 133).

Овом приликом неће бити речи о адноминалном посесивном дативу заменичке енклитике, познатом у књижевном језику, а веома фреквентном у испитиваном говору, већ о посесивном именичком дативу као еквиваленту посесивног генитива.

301. У говору Параћинског Поморавља посесивни Д именичке синтагме потпуно је истиснуо из употребе облик посесивног беспредлошког генитива (уп. т. 64). Тако се у испитиваном говору адноминални Д припадности за лице јавља као потпуни синтаксички и семантички еквивалент генитивне форме. Синтаксички — он може, као и Г, да буде употребљен адноминално, као атрибут дате именице у исказу. У семантичкој сфери — он се додирује с генитивом у изражавању одређених значењских односа припадности, својине.

302. Навешћу само неке од многобројних потврда за адноминалне дативне форме у посесивној функцији. С обзиром на морфолошки (наставак *-е*), а најчешће и прозодијски синкретизам генитива и датива код именица женског рода у једнини, тврђење да се у оваквим и сличним примерима ради о дативу заснивам на чињеници да код именица мушког и средњег рода, где не постоји облички синкретизам, нема потврда мешања генитива и датива. Такође, код именица м. р. које припадају 2. деклинационом типу одредба која стоји уз управну именичку лексему јасно сведочи о томе да је у питању облик датива.

а) Релација лице — лице:

Мђем муџу браћ от стрица (Треш), *пӱзвали смо мђем муџу* братанци (Мир), *мђем муџу* рӱд (Сик), *тӱ је мђем ђиу* браћ (Раш), *мђем ђиу* ђтац *чӱвӱо* *дӱцу* (ДМ), *мђем шӱем* *сӱну* *у* *у* Швӱцку (ДМ), *па мђем унӱку* *двӱ* *детӱта* — *ӱсам* *у* *кӱћу* (Др), *тӱ ми нӱкем дӱверу* от стрица *син* (Чеп), *ја сам бӱла жӱнска* и *мђем сӱтрицу* *ћӱрка* (Чеп), *мђем свӱкру* *мӱјка* — *ӱна бӱјала* (Раш), *мђем свӱкру* *братанец* (Леб), *мђем селӱку* и *рӱђаку* *ћӱрка* *бӱла* *за* *тӱга* (Треш), *мђем човӱку* *мӱјкин* *ӱтац* (Пл), *казӱла мђем човӱку*

сёстра (Леб), њони свѣ вѣчу да је *другем човѣку дѣте* (Чеп), *ѣрвем човѣку* из Мѣтнице бѣла *ћѣрка* (Изв), *тѣ мѣдем кѣму сѣн* (Клач), ел *знѣш Мѣрку Бѣрѣнем* *ћѣрка гѣ* је (Буљ), Брѣнка — *Слободѣну онѣм, Пѣйрѣвићу*, што Цѣцу ожениѣ (Буљ);

мѣа ѣјна чѣла, *мѣе мѣјке снѣ* за брѣта (Клач), код мѣега дѣду, *мѣе мѣјке ѣца* (Треш), па њѣни ѣтац, кѣо *мѣе мѣјке дѣда* (ДВ), *ѣдала се мѣе мѣйшѣре мѣјка* (ДВ), *ћѣрке кѣм* — њѣгѣв брѣтаѣнац (Др), *причѣм с мѣе сѣсѣйре снѣу* (Леб), бѣо *мѣе свѣкрѣве брѣтаѣнац* (Чеп), а *ѣѣ њѣјне свѣкрѣве мѣе снѣје* па снѣ тѣмо (Раш), *тѣ мѣе свѣкрѣве брѣтаѣнац*, а *тѣ му унѣче* (Леб), такѣ и мој дѣда рѣдѣо, *мѣе свѣкрѣве свѣкар* (ДМ), *мѣе свѣкрѣве сѣстра* от стрѣца (Клач), *ѣсто мѣе брѣйѣниѣце* кѣо чѣек (Леб), мѣја прија, *мѣе снѣје сѣстра* (Чеп), сѣн *ѣѣ друѣе женѣ* (Чеп), *тѣ вѣ женѣ сѣн* и снѣјка (Заб), кад бѣла *ѣвѣ Свѣйлѣѣне сѣстра* оперѣсѣна (Тек), што друга нѣ *ћѣрка мѣе Гѣре* (ДМ), и *ѣсто мѣја вѣ Рѣде* *ћѣрка* (ДМ), ѣвде *комѣйѣе нѣшем, ѣвѣм Гѣлѣшу* *ћѣрка* (Раш), *ѣѣм Жѣке* *ћѣрка* (Пл), *ћѣрка нѣкем Тѣле Ўрошевѣм* (ДВ), *Љубѣише вѣйшѣринѣру жѣна* (Креж), сѣс онѣ *Нѣле Пѣйрѣнем* Рѣжицу (Буљ);

ѣвѣм дѣйѣйѣу дѣда (Сик), ѣно *мѣдем унѣчѣйу* другѣр (ДМ);

У највѣшем броју наведених примера ради се о егзистенцијалној посвојности, тј. о означавању родбинског припадања.

б) Рѣлѣција предмет — лице:

Сѣ-ћѣ *мѣдем брѣйѣу* кѣћа да се затвѣри (Бош), у њѣгѣвѣм *брѣйѣу сѣсѣдну* кѣћу (ДВ), бѣш ус кѣћу *мѣдем ѣцу* (Мир), тѣ ми *сѣну* кѣћа (Раш), тѣру код *нѣшем кѣму нѣкем* кѣће (ДМ), да пѣта дѣ *ѣѣм* и *ѣѣм човѣку* кѣћа (Свој), ел тѣ *Рѣдомиру Јѣванѣвићу* кѣћа (Мир), *тѣ њѣнем мѣжу* плѣц (Стр), *Милѣну Мѣкинѣм* кафѣна тѣ бѣла (ДМ), *ѣвѣм Милѣну пѣмпа* (Свој), *ѣвѣм дѣверѣчићу* кѣмбѣи (Треш), *тѣ бѣре ѣѣм ѣчу* (ДМ), ѣно *ми мѣжу* ѣделѣ тунѣк (Стуб);

мѣе мѣјке кѣћа преко пѣта (Стуб), што ми је *мѣјке* кѣћа бѣла (Стуб), у *мѣдем комѣйѣе* двѣриште нѣйѣе (Др), дѣле дѣ *Сѣѣве Мѣйѣинѣм*, онѣ коѣйба (Бош), тѣм *нѣшем Бѣре* имѣѣе (ДМ);

дѣ сѣйка онѣм *дѣвѣјчѣйу* (Леб), *тѣ лѣпта нѣшем комѣйѣчѣйу* (Треш).

303. Посебно наводим примере с множинским облицима именичких синтагми:

Тò се вїди од *моїма* кўће (Пл), на крај Обрèжа *мòјема* кўћа (Свој), òн дòшо у *мòјема* кўћу (Раш), шкòла бїла пред *мòјема* кўћу (Раш), òна је из *дòбрема* *људїма* кўће тàoма (Изв).

У претходној групи примера подразумева се у дубинској структури исказа именичка лексема *родителїма* уз присвојну заменицу *мојема/моїма*. Овде би могао ићи и пример: а òнда се жївèло по *стїарèема* комàнде (ДМ) где, опет, подразумевамо дативну форму лексеме *људи* (тј. укућани) уз конгруентни придевски облик.

304. Карактеристични су и примери:

Нàдїмак *Мїлоју* *Мр̀кицкем* — нè знам (Пл), йшо у свàтови *краљу* *Алексàндр*у (Сик);

Тè *мòје* *ћèрке* пàр (Раш), пòчеле и *мòје* *ћèрке* пàр д-їду голгàве (Пл), òно *мòјем* *Тинчèтїу* пàр (Чеп).

Исп. и пример: код Мїлосава *Вòїнем* кўће (Бус), у коме је чак и уз облик предлошког генитива властите именице атрибутивно употребљена придевска лексема у дативу.

305. Издвајам и примере: а òна сàмо јèдна бїла *òцу* (ћèрка) (ДМ), мàло сам овàко пò богàта — мислим, *òцу* ћèрка (Дав), у којима именица у дативу за еквивалент има присвојни придев *очев*. Са истим значењем забележена је у испитиваном говору и генитивна предлошка конструкција (в. т. 279).

306. Готово све конструкције, наведене као примери употребе адноминалног посесивног датива у испитиваном говору, одликују се синтаксичком маркираношћу. Наиме, употреба датива у њима условљена је обавезним присуством детерминатора (најчешће су то присвојне и показне заменице, затим придеви, бројеви, називи занимања и сл.), те је тако Д у овом случају постао везани падежни облик.²³⁸

Пошто у српском језику употреба посесивног генитива долази у обзир само када именицу прати одредба,²³⁹ то се посесивни именички Д, освојивши у овом народном говору семантичку сферу изражавања односа припадности генитивом, веома ретко

²³⁸ Ивић М. 1983: 179–187.

²³⁹ Исто, 182.

може изразити као слободна падежна форма. У примеру: *ћѣрке кѹм* — његѡв брата́нац (Др) не може се без увида у шири контекст тачно рећи о чијој се ћерки ради; „на нивоу непосредне језичке материјализације“ долази до непотпуне информације, пошто је испуштена обавезна граматичка јединица.

*

307. Случајеви замене посесивног генитива дативом јављали су се још у најстаријим старословенским текстовима.²⁴⁰ „Иста особина проширена је и у бугарском и македонском језику, а постојала је и у старословенском“ забележио је, пишући о говору галипољских Срба, П. Ивић.²⁴¹

У македонском и бугарском језику тај се Д/Г припадности такође замењује предлошком конструкцијом која се састоји од општег падежног облика именице и предлога *на*. Дијахрони ланац развоја посесивног датива може се пратити у бугарској историјској синтакси: (1) постојање блиских по значењу средстава (Г/Д) за исказивање посесивности; (2) у низу случајева на месту једних синтаксичких конструкција (Г) функционишу напореда с њима одговарајуће, првобитно синонимичне синтагме (Д); (3) оне се у одређеној фази свог функционисања у језику претварају у дублете (Д) неких од конструкција с којима су ушле у узајамно деловање при изражавању одређених семантичких односа; (4) уопштавање једног средства (Д) као замене другог, старог (Г), за обележавање припадности; (5) установљавање аналитичке конструкције (*на* + ОП) као функционалне паралеле претходној, флективној.²⁴² У северозападним македонским говорима, који по бројним особеностима чине прелазне говоре према српском језичком простору, среће се посесивни Д типа *Наџеѣу Кировскому син Панко*.²⁴³ У бугарским народним говорима такође има остатака посесивног датива и дативске енклитике личних заменица са значењем припадности.

²⁴⁰ В. Найческа-Сидоровска 1979: 13–14.

²⁴¹ Ивић П. 1957: 344.

²⁴² Минчева 1964.

²⁴³ Видоески 1968: 402.

308. Испитивани се говор тако овде разматраном особином везује за опште развојне тенденције балканословенских језика,²⁴⁴ мада је посесивни Д у одређеним конструкцијама својствен свим словенским језицима. Међутим, ни у једном од савремених балканских језика нема посебних флективних облика генитива и датива, јер је дошло до изједначавања њихових првобитних облика и функција.²⁴⁵ Неки аутори сматрају да је спајање функција датива и посесивног генитива са облицима оног првог повезано са судбином балканске дефлекције (Тополињска, Минчева), и да је пресуднију улогу у том случају одиграо балкански романитет, одн. супстрат (Гогољевски, Дуриданов). Уколико се пође од поставке да је Д пре свега адвербални падеж, онда је јасно да су се мишљења лингвиста разилазила у разрешавању питања: које је адвербално значење најближе значењу припадности, а из кога се могао развити Д као адноминални падеж?

309. Претпостављам да је нарушавање старих односа у падежном систему испитиваног говора, услед његовог растакања, извршило утицај и на односе генитива и датива при изражавању припадности, пошто на такав начин оне њихове функције које су их раздвајале као два различита падежа нису могле више играти улогу у нијансирању тих присвојних употреба. Две су употребе изједначене и створена је могућност да један падеж престане да

²⁴⁴ Ово измештање једног синтаксичког средства другим у области падежне синтаксе образлаже З. Тополињска на следећи начин: „Претпоставувам дека појавата на адноминален Д генетски е поврзана со отсуството на адноминален G кај личните заменки. Следствено како директен конкурент на таканаречените присвојни заменски придавки се јавуваат дативните клитики. Нивното јавување може да се следи уште во канонот [...] Се јавуваат и полните облици [...] Најпосле се јавуваат и други конструкции кои навестуваат поклопување на функционалните зони на G и D“ (Тополињска 1988: 157).

²⁴⁵ О синкретизму генитивног и дативног падежног облика у језицима тзв. балканског савеза уп. Асенова 1989: 59–61. Ауторка сматра да су у самим балканским језицима постојали предуслови за изједначавање ова два падежна облика и да су међујезички контакти само оснажили једну општу тенденцију (Исто, 61). Више о томе и код Тополињска 1986 и Gogolewski 1977. Такође, о односу генитива и датива, као и о показатељима њиховог односа у балканском ареалу в. Тополињска 2000.

буде коришћен са одређеним значењем: адноминални посесивни Г уступио је место адноминалном посесивном дативу.

310. Адноминални посесивни Д је, према подацима из објављених студија и чланака о косовско-ресавским говорима, на територији целог косовско-ресавског дијалекта интензивније у употреби него у књижевном језику. Примере тзв. везане посесивности типа *кућа моме оцу* (= *кућа мога оца*), тј. паралелну употребу посесивног генитива и посесивног датива, бележе истраживачи говора Ђаковице,²⁴⁶ александровачког и брусског говора,²⁴⁷ говора Трстеника,²⁴⁸ Лукова,²⁴⁹ Чумића,²⁵⁰ левачког говора,²⁵¹ куршумлијског села Мрче²⁵² и говора северне Метохије.²⁵³

Важно је да се у великом делу призренско-тимочких говора за изражавање посесивних значења користи конструкција *на* + ОП,²⁵⁴ док у неким од призренско-тимочких говора постоје посебни облици датива са посесивном функцијом, као архаичније решење, тј. реликти старог деклинационог система који су „преживели“ аналитизам. Овакви облици датива егзистирају напоредо с њима еквивалентном конструкцијом *на* + ОП.²⁵⁵

311. А. Н. Собољев сматра да се на основу доступног материјала из косовско-ресавских говора не може утврдити мера стабилности посесивног адноминалног датива.²⁵⁶ Ову констатацију руског лингвисте можемо допунити: забележени материјал у објављеним радовима, који се тичу више различитих говора ко-

²⁴⁶ Стевановић 1950а: 140.

²⁴⁷ Алексић / Вукомановић 1966: 312–313.

²⁴⁸ Јовић 1968: 167–168.

²⁴⁹ Грковић 1968а: 130.

²⁵⁰ Грковић 1968б: 146.

²⁵¹ Симић 1980: 98.

²⁵² Радић 1990: 35.

²⁵³ Према информацији добијеној од М. Букумирића.

²⁵⁴ Ивић П. 1985: 112.

²⁵⁵ Уп. Михајловић 1977: 65; Богдановић 1979: 117; Богдановић 1987: 152–153, 240; Ћирић 1983: 65, 103–104; Ћирић 1999: 155; Реметић 1996: 451; Марковић 2000: 223, 226.

²⁵⁶ Соболев 1991а: 136.

совско-ресавског дијалекатског типа, сведочи о томе да ни у једном од њих није дошло, као на овде разматраном говорном подручју, до потпуног истискивања посесивног генитива у корист адноминалног посесивног датива. Сакупљени материјал из параћинске области потврђује другу констатацију А. Н. Собољева, забележену у истом тексту,²⁵⁷ о евидентном одсуству посесивне адноминалне *на*-конструкције у до сада истраженим косовско-ресавским говорима.

312. Може се сматрати да се на тенденцији према аналитизму оснива сливање посесивних функција генитива и датива. Можда би се у том смислу ова специфична ситуација у говору Параћинског Поморавља могла означити као *йрелазна* у једном хипотетичком „ланцу поступности“, у коме би следећа карика била — стварање конструкције с предлогом и неутрализованом дативном флексијом. И управо када се ради о овом моменту, чини се да географско распрострањавање разматране језичке особености (тј. начини исказивања посесивности различитим падежним и предлошко-падежним конструкцијама) на релацији северозапад — југоисток представља неку врсту реинтерпретације њеног историјског развоја у балканском језичком језгру.

Адвербални беспредлошки датив

313. Адвербална позиција датива у савременој српској лингвистици сматра се примарном. С дативном рекцијом јављају се глаголи као експоненти релација које се успостављају између, пре свега, два људска бића.²⁵⁸ Слободним дативом саопштавају се превасходно значења намене и давања и изражава се адресат вербалне комуникације.

314. У говору Параћинског Поморавља беспредлошки Д у значењима намене и давања, користи/штете, уз глаголе стања и уз глаголе говорења показао се као веома стабилан.

²⁵⁷ Исто, 136.

²⁵⁸ Тополињска 1988: 155.

Датив намене и давања

315. Главно значење датива у слободној употреби је изрицање намене и давања.²⁵⁹ Прелазни глаголи намене и давања су реакцијски двовалентни и остварују своје значење по моделу: *глагол* + Д + А.²⁶⁰ Наравно, предметна појава исказана акузативом не мора се увек показати на површинској структури исказа.

316. Примери из истраживаног говора сведоче о томе да је глагол *дати* најфреквентнији глагол ове семантичке групе:

Дарови *џу дава* (Чеп), и *ја дам дѣверу* кошџу (Мир), ѓн га дао *там мџем зџу* (Буљ), *нек дава нџрџу* (Буљ), давали смо *јџнем Цџганину* (Треш); и *мџ мајка да нџкем дџде* (Раш), да *дамо двџнаџс дукџта овџм дџке* (Раш), дадоше *мџе мајке* имџвину (ДМ), *баџе дај маџо ракџу* (Треш), даџи ... и *мџе сџсџре* дџо (Треш), дао *нџки мџе свџрџе* нџшто (Мир), побџру и *млаџе даду* (Бош), у *право био што дао џџрке* дџо (Раш), да *дам мџе џџрке* (Треш), *џџрке* сам даџа (Клач), па *ју наџава Цџганке* (ДМ), дадо *Љџџе паџе* (Бош), даџи смо ономад *Слаџице* јџдно праџе (Изв), даџа *Вџре* маниџтре (Чеп), ја сам *Љџице* биџа даџа машину (ДВ); кад нџки да *деџџу* нџшто (Мир), ја давам *деџџу*, *овџм Гоџе сџарџем* (Чеп);

бокџл воџу да да *Буџгарима* да пиџу (Др), то *деџџиџима* сам даџала (Сик), дадо *им џраџима* раџу (Тек), каџо џнџем *деџџа* даџу џвек (Мир), па да *деџџа* раџу (Треш).

Овде треба придружити и примере: *мџра* да прџџиш *џџем деџџу* (Дав), ја би прџџила *леџару* ел *сџсџре* (Заб), у којима је глагол *џруџиџи* употребљен са значењем „дати“.

У примерима: па *ју наџава Цџганке* (ДМ), дадо *им џраџима* раџу (Тек) имамо појаву редупликације датива, с тим што је један од њих енклитичка лична заменица.

²⁵⁹ Ивић М. 1958: 196.

²⁶⁰ „Обавезну комплексну транзитивност испољавају пре свега они глаголи чије значење подразумева ангажованост у остваривању радње још двају предметних појава осим самог вршиоца; једна од њих се исказује акузативом директног објекта, а друга дативом намене: *дати некоме неџџо*, *џоклонџи некоме неџџо*“ (Ивић М. 1983: 132).

317. Блиски по семантици глаголима *давања* су и а) глаголи са значењем *доношења, достављања*, као и б) глаголи *слања*:²⁶¹

а) Донела сам ја *мјем мјужу* двоје чарапе (Сик); донесе *мјје сестре* (Треш), донесе *дър млъде* (Чеп), сам да донесеш *свѣћу дѣде* (Буљ); он донесе *дейѣиу* млѣко (Мир), да понесе нешто *дейѣиу њѡјнем тѣмо* (ДМ);

б) Мѣло прѣтим *сѣну* нешто од јѣло (Пот), прѣтила сѣд *сѣрицу* у Бѣоград (Треш); да му прѣтим тѣм нешто *мѣјке* (Изв), да прѣтим тѡ *младожѣње* (ДМ), да прѣтим ја *Душѣнке* мѣсо (Бош).

318. Уз глагол *сѣремѣи* уобичајене су форме датива:

Па *сѣну* сам спремѣла за свѣдбу (Сик); а спремѣла сам ју *ћѣрке јѣдне* свѣдбу (Сик), овѡ свѣ *бѣбе* спремѣли (Треш), спремѣла и чѣршав и ћилими и *мѣн* и *дѣде* (Др), што је спремѣла *комиѣје* за трпѣзу (Сик); *дейѣиу* спремѣу и матѣку (ДМ), *Дѣнеѣу* спремѣне књѣге (ДМ); спремѣу вечѣру *рѣдницима* (Раш).

У наведеним примерима Д може бити замењен конструкцијом *за + А*, без промене у семантици исказа (уп. т. 424).

Примери из претходног параграфа чине ми се најближи по своме значењу категорији респективног датива (*dativus respectivus*), која подразумева „однос чисте намене, тј. само усмереност, без икаквог имплицирања директног контакта“.²⁶²

319. Као и у савременом књижевном језику, и овде је Д допуна још неким глаголима:

Штѡ несам тѣрила и *његѡвем сѣну* ѣсто (ДМ), па се *свекрѣве* тѣра столица (Пл); вѣнче закѣчи *невѣстиѣ* по глави (Заб); нашѣљѣла (= сипала) гѣс *ѣрѣсеѣу* у гѣшу (Мир); пѡсем бѣци *ѣвѣцѣма* онѣ кѣту цвѣће (Заб).

²⁶¹ Глагол *ѣраѣиѣи* на терену Параћинског Поморавља има значење „послати“, док ће се наместо глагола *ѣраѣиѣи*, са значењем уобичајеним у књижевном језику, употребљавати конструкција типа *ићи ѣо + А* (нпр. *ѣде ѣо њѣга*).

²⁶² Ivić M. 1963: 102.

320. Примери датива у функцији намене, којим није означено људско биће, појединац, већ животиња или какав објекат:

Проїино брашньо спрёмїо *краве* (Бош); ћу да бацам *кокд-шкама* траву (Изв), дадо *їрацима* шта имало (Буљ);

А камоли да даш *државе* (Др); то їде *друшћиву* (Треш);²⁶³ које давамо *млекћрема* (Изв).

321. Забележила сам у овој основној значењској категорији датива и изван број примера са синтагмом *на* + ОП: не даду људи *на сиротїињу* паре, а газде уживу (Буљ), давам там *на децу* ја, *на ћаци* слаткиши (Треш), тамо давај *на овї Цїганчићи*... кої пресе (Бош); продаш прво *на госїоду* гробће (Треш).

У следећим примерима значење свих глагола може се привести у једно заједничко — „дати стоци храну“, а бенефактив је *на* + ОП м. датива: доносим помїје *на свїње* (Треш), їсто нї сїрутку сипїјемо *на свїње* (Изв), прво даїјем *на їракци* (Мир), штрїду баїите *на говеду* (Мир).

Синтагма *на* + ОП у испитиваном говору служи и као допуна глаголима са значењем *намењивања*, кої се везују за погребне ритуале дељења дарова и хране за душе покојника: што возїо га ... *на њега* ћїлим, па *на шїдга* човека кошїља, *на њега* чарапе (Буљ), їсто тїрам *на свекра*, їсто *на свекрву*, їсто *на човека* (Леб).

322. Чини се да се у свим примерима у којима у функцији допуне глаголима стої конструкција с предлогом *на* и именицом у општем падежном облику може препознати нанос дистрибутивног значења преко основног значења намене. Тако се, условно речено, може закључити да је употреба општег падежног облика у зависној позицији наместо датива условљена дистрибутивном семантиком сваке појединачне *на*-конструкције. Заправо, „оправдање“ за губљење флексије у појединим примерима из ове семантичке категорије може се пронаћи у плурал-

²⁶³ Овде се могу додати и два примера с дативом енклитике личне заменице која замењује именицу *кукурїуз*: *посдїлиш му* ћубриво, па окдпаш (Пот), дај да *му* тїриш ћубриво (Стуб). У испитиваном говору никада се, међутим, неће чути примери типа *їребала би* киша *кукурузу*, већ само *їребала би* *кїша* за *кукурїуз*.

ском облику именице у функцији индиректног објекта (импликација збирности), односно у употреби збирних именица (као нпр. *сиротиња, деца, господа*).

Према овде цитираним примерима не може се закључити да је употреба општег падежа условљена присуством броја у бројној конструкцији — као што је у говору Ресаве.²⁶⁴ Такође, у овим конструкцијама није неопходно присуство квантификатора.

Датив користии/штѣиѣ
(*dativus commodi/incommodi*)

323. Глаголска радња може ићи на корист или на штету онога према коме је управљена, може бити њему на задовољство или му може причинити неугодност, чак га унесрећити.

Датив у функцији допуне глагола семантичке групе користи и штете може се сматрати подтипом датива као допуне глаголима семантичке групе намене одн. давања. „С друге стране, оно што се чини с циљем да коме (или чему) послужи на корист или штету такође се намењује томе“.²⁶⁵

324. У говору Параћинског Поморавља забележено је више примера датива а) *commodi* и б) *incommodi* у конструкцијама у којима је њиме исказан корисник радње, квалитета или стања које се приписује субјекту реченице. Семантика глагола је критериј по коме су овде груписани примери:

а) Кòме ће да кúпе — *дèверу* (Леб); *jà* сам *мòје снàје* купила (ДВ), *мòј брàт* купио *мàјке* (ДВ), што не кúпиш *жèне* папуче (Раш), кúпи *дèде* памуклију (Раш); кúпимо нèшто *унúчѣиу* (Леб); играчке да кúпиш *децàма* (ДМ);

йсто сам исплèла *вèм млàђем унúку* (Бош); *jà* сам и *шѣјзе жèне* наплèла (Чеп), сàде *јèдне жене* исплетèм (ДМ), *његòве снàје* тò плетèм (ДМ), да саплетè *баба Јàsне* прслук јèдан (Бош); плетèм и *брàћама* и *мèне* (Пл), гàће тèжене *људима, децàма*, тò да с-изаткà (ДМ);

кúћу овú смо прàвили *сìну* (Леб), *jà* градим (= правим) опàнци *брàиу* (Заб); да напрàвим *овèјзе жèне* качàмак (Треш);

²⁶⁴ Пецо / Милановић 1963: 323.

²⁶⁵ Стевановић 1979: 361.

мој мѹж испр̀авио т̀о и *R̀adešy* и н̀ама (Мир); гра̀дио гр̀ебени н̀е-
каки *жен̀ама* (ДМ);

сашйем *Љйље* дв̀а ј̀орг̀ана (Бош); па сашйем *дец̀ама* (Пл).

Исп. и остале примере с глаголима различите семантике:

Па п̀ос одра̀диш *чов̀еку* (Пот), пом̀огне *св̀екру* шт̀а тр̀еба
(ДМ), н̀ег̀ов д̀ео им̀овине ост̀аје *бр̀ащy* (Мир), уг̀ов̀ела (= уго-
дила), реко, *Б̀огу* (Буљ); н̀еће Д̀анка да ум̀еси *Ст̀анйе* пог̀ачу
(Пл), да изл̀у̀скам т̀е пр̀аске *м̀дје сн̀дје* (ДМ), и ј̀а пом̀огнем
свек̀рве (Мир), *г̀азде* нач̀упамо тр̀аву (Треш), д̀йемо *г̀азде* да
к̀опамо (Треш), тр̀еба *Мл̀ађе* да зак̀оље ј̀аг̀ње (Клач), он препй-
с̀ао *ћерке н̀ајмл̀ађе* им̀овину (Пл), да ст̀екнем буду̀ћнос *св̀дје*
фамйлије (Свој); свй л̀уди не св̀ете се *дей̀ейy* (Чеп);²⁶⁶ *ов̀ема*
м̀дјема сйновима пок̀оси (Треш), к̀опамо *Пара̀ћинцима*
(Треш), и ј̀а т̀ам *м̀дјем ун̀у̀чићима* преб̀ајем (ДВ), чйстиш *гов̀е-*
дима (ДМ), ст̀екли смо н̀ешто *дец̀ама* (Мир), св̀е сам под̀елйла
бр̀аћама (ДМ).

б) Напр̀авила *кр̀аве* в̀елику шт̀ету (Раш); прен̀есе *дей̀ейy*
н̀еке кр̀асте (ДМ), одм̀ог *Мил̀анчейy* с̀ам так̀о (Леб); ост̀авио
дец̀ама празну к̀ућу (Бус).

325. Датив *commodi/incommodi* укључује категорију посе-
сивности у следећим примерима:

Свек̀рве се пр̀асйла свйња бйла у об̀ор (Мир); да заштйте
ст̀оку *људйма* (Сик);

Г̀орану погйно отац (Леб), *м̀дјем св̀екру* сестра умрела
(Мир), а кад ж̀ена *чов̀еку* умре (Сик), *н̀екем чов̀еку* п̀ала к̀ућа од
в̀оде (Сик), преор̀ав̀ао нйву *бр̀ащy* (Чеп); *м̀дје м̀ајке* умреше дв̀а
детета (ДМ), наг̀рдйли *Јане* грдйну (ДМ); см̀акне *људйма* ст̀ого-
ви с̀ено (Чеп).

326. Забележена су и три примера с конструкцијом *на* +
ОП у дативној функцији:²⁶⁷ и м̀ајка ни к̀упйла *на св̀у д̀ецу* по н̀о-

²⁶⁶ З. Тополињска пише о глаголима с релацијом Н — Д, с морфемом
се која блокира позицију акузатива: „Сите тие чуваат една медијална дија-
тетичка нијанса, така што присуството на {се} не е без семантичка мотива-
ција [...]“ (Тополињска 1988: 155).

²⁶⁷ Уп. Соболев 1991а: 126–127.

ви опанци (Раш), њна баје на дѣцу от стрâ (Треш), баје жѣна и помагало²⁶⁸ на дѣцу (Треш).

У првом примеру очигледно је дистрибутивно значење. У функцији директне допуне глагола појавила се именичка синтагма с предлогом *ѡо* и акузативом (уп. и *ѡо једне (нове) оѡанке*).

У примерима: њна баје на дѣцу от стрâ, баје жѣна и помагало на дѣцу не може се говорити о присутности дистрибутивне семантике, барем не као што је то случај у примеру: давам тãм на дѣцу *јã*, на *ћãци* слаткíши (уп. т. 321). Дистрибутивна значењска нијанса присутна је у траговима. Међутим, важно је и овде истаћи да се у сва три примера збирна именица нашла у *на*-конструкцији.

Симѡаѡеѡѡички даѡив
(*dativus symphateticus*)

327. Овај се Д може сматрати варијантом датива (*in*)*commodi*, а свакако је близак односу припадности. Објекат у дативу на семантичком плану изражава и присвојне односе, а карактерише се двојном зависношћу: од глагола и од именице.²⁶⁹ У овом случају учешће лица у глаголској радњи и намена тог дејства неком објекту добија особену нијансу, јер се у вези са истим тим дејством појављује и нешто што је повезано с лицем односом органске припадности.²⁷⁰

²⁶⁸ О овом и неким другим глаголима са двојком рекцијом (датив и акузатив) писале су Грицкат 1950: 332–333 и Гортан-Премк 1977: 241–243. Ови радови одговарају, између осталог, и на питање каква је семантичко-синтаксичка вредност ових двојких конструкција са истим глаголом.

²⁶⁹ О овом типу датива в. детаљније код Найческа-Сидоровска 1973. Будући да у лингвистичкој науци нема јединственог мишљења у односу на дефинитивно разграничење датива означеног у наслову од датива с неким другим значењима, ауторка унапред заузима став у односу на разграничење ове варијанте — „датив на заинтересираното лице“ од датива „на причинување“, а затим и од „дативот со посвојно значење“.

²⁷⁰ Код овог типа датива правим објектом се изражава: „или органски дел на лицето што го прима дејството, врз кој всушност се одразува даденото дејство, или нешто што е сопственост на лицето што го означува дативниот предмет или му е много блиско“ (Найческа-Сидоровска 1973: 120). О овим синтагмама пише и Т. Н. Молошная: „Данную конструкцию образует семантически ограниченная, но весьма употребительная группа глаголов, обозначающих действие, затрагивающее (чаще всего физически)

328. Наводим примере синтагми са симпатетичким дативом, забележене у испитиваном говору:

Бора мѝе бѝбе тѝ рѝку зѝлечи (ДМ), љу да посѝчѝм Швабѝце нѝге (Раш), бѝш тѝј дан кат сѝкли дѝде нѝгу (Бош); па маѝемо дѝшѝшѝ онѝ де се преклѝло ... вратиѝ (Пот); што им глѝву намѝшѝа љѝдѝма (Буљ), што сѝчѝмо говѝдѝма нѝге (Сик).

Симпатетички Д забележен је и у идиоматизованом изразу: ље да смѝкнеш глѝву и овѝм дрѝгом сѝну (Раш).

Датив уз глаголе сѝања

329. У базичном синтаксичком моделу глагола којима се описују различита стања нема акузатива, већ се односи одвијају на релацији Н–Д. О овом типу глагола пише З. Тополињска: „Се работи за глаголи кои изразуваат став, психички однос на лице-то во улогата N кон лицето во улогата D, т.е. една психолошка релација меѓу две човечки суштества“.²⁷¹

330. Наводим примере датива из моје грађе у конструкцијама с глаголима којима се описују различита стања:

а) Д уз глагол *ѝо*веровати: мѝрам да повѝрујем ѝцу (Раш), мѝа љѝрка не верѝје ѝродавѝцице (ДМ), али: нѝсам вѝрвала сѝарѝи (љѝди) (Раш).

Глагол *надаѝи се* нема у испитиваном говору дативну релацију, већ акузативну (в. т. 420).

б) Д уз глагол *досадиѝи*, одн. уз његове синониме: а Чѝде додијѝло (Пл), па овѝ је довилѝло и Бѝгу и Богорѝдице (Буљ), овѝ рѝт вѝше догѝрчѝо и дѝшѝшѝ (Буљ).

в) Д у осталим примерима: и тѝ се мѝѝем ѝцу засвѝѝало мнѝго (Др), тѝ се здѝсило мѝѝем сѝну (Пот), дѝде нѝшто пѝзлило (Бош).

У првој групи примера носилац стања је субјекат исказа у номинативу, док у наредне две групе имамо инконгруентне конструкције с логичким (психолошким) субјектом у дативу који показује самог носиоца стања. Датив семантичког субјекта је иначе

часть объекта и тем самым — объект в целом. Существительные в данной конструкции находятся в отношении „лицо — объект из сферы лица“ (Молошная 1986: 183).

²⁷¹ Тополињска 1988: 155.

чест уз глаголе којима се изражавају различита психофизичка стања субјекта, што је случај и у горе наведеним примерима.

Verba dicendi c дојуном у дативу

331. У испитиваном поморавском говору и адресат вербалне комуникације са а) глаголима говорења и б) другим облицима вербалног деловања захтева име у облику датива:

а) Она каже *мџм ђцу* (Мир), ја кажем *свѣкру* (Раш), да кажем *швѣдем човѣку* (Свој), и кажу *сѣну* (Клач), неће *свѣдем унѣку* тако да каже (Треш), и рѣкла *шѣм брѣйу* (Бош), тачно рѣкла *мџем ђцу* (Мир), а ја рѣкнем *мџем мѣжу* (Чеп), ја рѣко *сѣну* (Леб), и *Зѣрану* сам причала (Чеп); *мајки кажи* (Стуб), немџ да казѣјемо *мајке* и *шѣше* (Свој), *свекрѣве каза* нешто (Чеп), кажем *свекрѣви* и *свѣкру* (Мир), ја кажем и *мџе снѣе* (Бош), баш јучѣр кажем *унѣке* (Бош), ѡјде, *кажи шѣ шѣше* нешто (Треш), немо да кажеш *баба-Дарѣнке* (Бош), а џн рѣко *жѣне* (Бош), џтац рѣко *мџе снѣе* (Стуб), ја рѣко *Дѣушице, снѣе* (Леб), сѣм тџ тѣ немџ *Мѣце* да рѣкнеш (Раш), да рѣкнем *Јовѣнке* (Пл), тѣ тџ *швѣде мајке* причај (Сик), и џн причаџ *бабе* (Шав), ки *ћѣрке шѣи* причам (Бош), прича *баба овѣзе шѣше* (Треш), док причамо *дџкѣорке* (Тек), а тџ *Вѣри* причала (Шав), а мџ свѣкар вели *младожѣне* (Сик); кажем *овѣм дѣшѣйу* (Бош), ја кажем *овѣм Кџлеѣу* (Бош); сѣд кажем *дѣцама* (Чеп), џн казо *дѣцама* (Стуб);

б) Јѣвим се *онѣм ѣорѣйу* (Раш), ја сам сѣд сџпштила *мџем сѣну* (Бош), дѣда се обрѣти *зѣйу* (Раш), прѣти ѡбар *сѣарѣу* (Свој); дѣвер га прочитаџ *свекрѣве* (Мир), нека жѣна зѣцнула *Жѣке* (Пл); она чџвек јѣви *његџвем дѣшѣйу* (ДМ); јѣвите, каже, *Бџшковићима* (ДМ).

Сличној семантичкој сфери припадају и примери: па ће да пишемо *шѣше* писмо (Мир), пиши му *ђцу* и *мајке* (Свој).

332. Уз девербативну именицу *ѣозив* допуна је у дативу, премда се овде чешће јавља предлошка конструкција *за + А* (в. т. 425): дџшо пџзив *мџем Млѣђе* (Бош).

У грађи има више оваквих примера, али с дативом енклитике личне заменице: џдма му дџје пџзив за вџјску (ГМ), кад *ми*

дôђе дѣпеша (Буљ), ал кад *ми* прво писмо дôшло (Мир); тестамент ђе *џи* дôђе (ДМ); ал кад *и* дôђе пакѣт (Чеп).

333. Уз глагол паралингвистичког саопштавања информације (*махайџи*) забележен је Д енклитике личне заменице: свѣ *му* мâшемо (Леб), ôн сâм мâше *ни* рѣкôм (Мир).

334. Дативну рекцију бележим и у случајевима када је вербално деловање емоционално обојено и срачунато на одређени ефекат:

Вѣше пѣт *сѣну* нарѣдим (Бош), ôна подвѣкне *зѣџу* (Раш), не мôг да одрѣкнем *брѣџу* (Треш), *Гôсѣоду Бôгу* да се мôлите (Шав); свѣ четѣри брâта комâндују *сѣсѣре* (Раш).

Беспредлошки датив уз глаголе крѣтања

335. У књижевном српском језику и у многим народним говорима просторни односи се исказују и „слободним“, одн. беспредлошким облицима датива. Када је реч о обележавању не-лица, „у ’слободном’ облику датив се појављује само ако је управни глагол, који значи кретање кроз простор, изведен помоћу префикса *џри-* [...]“²⁷²

336. У мојој грађи нашла су се само два примера с позиционо условљеним дативом именичке речи уз глагол с префиксом *џри-*: привѣдоше јѣднога стрѣца *мôјем свѣкру* (Клач), прѣшло *Нѣмцима* да сачѣва глаѣву (Шав). У оба примера имамо Д за означавање лица као циља кретања, премда је у другом случају у питању нека врста преносног значења („прикључити се нечијој војсци, приклонити се нечијим уверењима“).

337. Облик датива енклитике личне заменице уобичајен је уз глаголе *дођи* и *џриђи* (дôђу *ми* у гôсти, да *џи* дôђе нѣки, ôни *ју* долâзили; прѣшло *ми*, не смѣ да *џи* прѣђе). Међутим, примери типа: ôн прѣшло *њôј*, ел *вâма* не прилâзе, са акцентованим заменичким облицима, забележени су по изузетку, јер је у испитиваном говору у овим случајевима уобичајена употреба предло-

²⁷² Ивић М. 1983: 207.

шко-падежне конструкције *код* + Г или *уз* + А: *дођи код мѐн, долазе код ишѐб*; *приђи код њѐга, уз нас нѐ да приђе*.

Уз глагол *ићи* је необична употреба датива заменичке речи, али сам и таква два примера, додуше од истог информатора, забележила: *а ми ће д-йдемо њѐму* (Сик), *ите њѐму, ако не плаћа — поћте мѐне* (Сик).

338. Може се устврдити да главно средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања, у овом говору свакако неће бити форме беспредлошког датива. Овде ће се као балканска иновација²⁷³ појавити његов неутрализатор — локациона конструкција *код* + Г/ОП за означавање циља кретања.²⁷⁴ Ова ће се конструкција појавити и наместо датива за означавање лица као циља кретања (уп. т. 167).

Говорници са овог дијалекатског терена испомагаће се и предлошком конструкцијом *уз* + А како би „избегли“ праву усмереност и дативну форму (в. т. 440).

339. Малобројни су у мојој грађи примери финалног датива од именице *кућа* уз глаголе кретања:

И после йдемо *кући* (Клач), устани да йдемо *кући* (ДВ), са пѐсмом йде *кући* (Раш), дѐђем ја *кући* (Мир), ѐнда се нѐси *кући* (Пл), па тако и: ѐни пошли *за кући* (Раш).

Као конкурентна форма дативу правца кретања и овде се јавља конструкција *код* + Г, нпр. *йдем код мѐје куће* (в. т. 171б).

Ова конструкција стајаће и у локативном значењу, уз глаголе мировања, нпр. *ѐни били код куће* (уп. т. 171б), те је забележен мали број примера с дативом: по неки дан сам *кући* (Стуб), ѐтац ми није *кући* (Раш), ѐн тад није *кући* (ДВ), нисам била *кући* (Мир).²⁷⁵

²⁷³ В. Соболев 1988.

²⁷⁴ Традиционални нормативисти су такву употребу предлога *код* сматрали провинцијализмом. О томе да је реално стање ствари друкчије пише Б. Милановић (1959), који даје потврде за широку употребу овог предлога с глаголима кретања и у књижевном језику и у дијалектима. М. Стевановић (1979: 303–306) пише опширније о настојањима граматичара да ограниче употребу генитива с предлогом *код* као одредбе места у коме се завршава кретање отпочето негде другде.

²⁷⁵ У раду Р. Маројевића (1981) говори се о двема прилошким функцијама облика *кући* и о пореклу овог облика у тим функцијама. Аутор сма-

340. Датив циља или смера уз глаголе кретања није нарочито продуктиван ни у другим косовско-ресавским говорима.²⁷⁶ И у овим говорима њега све више потискује предлошка конструкција *код* + Г.

А. Н. Соболев сматра да се ова регресивна иновација губљења конструкција с дативом ослања на границе српскохрватског језичког ареала, прецизније, на зоне међујезичких контаката: „ети же пограничне области, по всей видимости являются и центрами возникновения прогрессивной иновации (употребления в направительном значении конструкций с *код* (*kol*), *у*, *йри*)“.²⁷⁷ Говор Параћинског Поморавља није на периферији наше језичке територије, али за ширење ове појаве и није пресудан спољнојезички утицај: „...этот балканизм не получил бы столь широкого ареального распространения (и не продолжал бы расширять ту сферу при отсутствии прямого межъязыкового контакта), если бы он не был подержан внутриязыковыми возможностями“.²⁷⁸

Остали примери

341. У грађи из Параћинског Поморавља нашли су се и примери с дативом у аблативној функцији узимања: узимали ћилими *женѝма* (Сик), тѝло сѝло да ѝтне *онѝма љѝдѝма* (Треш). Тако је и: зашто си му узела *сеќиру* (ДМ); ако *ѝи* потрајѝо *лѝба* (Дав), *јѝ ви* трајѝим да ми запѝслите *жѝну* (Треш).

У овој аблативној функцији уобичајена је у истраживаном говору предлошко-падежна конструкција *од* + Г/ОП (в. т. 127).

342. Забележени су и примери с дативом уз глаголе *ѝреба-ѝи* и *фалиѝи*: а *бѝбе* — штѝ *бѝбе* трѝба (Свој); ел знаш, сѝне, штѝ *фѝли краѝе* (Бош), нѝ знаш штѝ *ѝѝбе* фѝли *ѝѝвѝема сѝѝкама* (Бош). У последњем примеру појављују се два датива у истој конструкцији, с тим што је један од њих лична заменица, али у дужем облику, која служи као интензификатор посесивности.

тра да облик *кући* у месном значењу није датив, него остатак старог локатива без предлога и у том смислу тражи признавање књижевнојезичког статуса локативном значењу прилога *кући*.

²⁷⁶ Уп. Јовић 1968: 167; Грковић 1968а: 130; Симић 1980: 90–91.

²⁷⁷ Соболев 1988: 61.

²⁷⁸ Исто, 62.

343. У материјалу су се нашли и примери облика датива уз глагол којим се исказује прохибитивност: *није дао мџе снаје* да се шми́нка (Пот), а *ја Ми́ци* не да́м д-йде (Раш) и уз глагол којим се изражава концесија: *уну́чићима* не бра́ни ни́шта (Пот).

344. Глагол (*не*) *ваља* захтева уз себе Д: ел ваља́ *Ру́жице* она́ пу́lover (Изв); *ни́кад мџе свеќр̀ве* није ваља́ла сна́ (ДМ), *Ра́ке* и *Да́нке* не ваља́ њего̀ва ја́дна же́на (Пл).

345. У примеру: *ја* не разб́ирам свѐ *млади́ћима* што збо̀ре (ДМ), па тако и у примерима са заменичком енклитиком: ел му ти́ разб́ираш шта́ при́ча (ДМ), не разб́ира^М му ни́шта то̀ њего̀во (Треш) прибележен је облик датива м. акузатива уз глагол *разбира*. У испитиваном говору среће се овај глагол и с дативном и са акузативном рекцијом.

346. Наводим и изразе у којима се уз глаголе *би́иш/јесам* употребу́љава субјекатски Д, пошто се жели изрећи неко стање:

Ка̀ко би б́ило *мџем бра́ишу* (Треш); па ка̀ко је то̀ б́ило *Гра́де* (Пл), да бу́де *мџе снае* до̀бро (Бош), ма́ње би *мџе снаје* би́о те́рет (ДМ); ге́ мо́ж да *деи́ишу* но̀лки цр̀ви би́дну у у́ши — но оболѐло (ДМ);

А ка̀ко је *Гра́де* кад он прџе́ поре^Г те́ ку́ће (Пл), до̀бро ми је *ћерке* (ДМ), па ка̀ко је *њег̀ве ду́ше* (ДМ).

Забележила сам и један пример са употребом лексеме *нужда*²⁷⁹ у конструкцији с дативом: *Дра́гану* није ну́жда — свѐ йма (ДМ).

347. Датив долази и у упитним конструкцијама са *и́иша*, које служе за питање о стању по себи, без навођења имена онога од чега стање потиче: шта́ је *ове́јзе Ми́це* (Треш), *ја* ћу ви́дим *деи́ишу* шта́ је (Буљ).

348. Датив у конструкцијама „одговора“, које могу бити парња́к оваквим упитним конструкцијама, забележила сам само са обликом личне заменице:

²⁷⁹ О дативу са субјекатским значењем у оним конструкцијама у којима се у својству предиката појављују предикативи који су хомонимни са

И ништа *ми* није (Сик), кад *ми* ништа није (ДМ), ал *ми* ништа није било (Буљ), свѣ *ми* више није ништа (Шав); ако *ѿи* није ништа (Буљ), да *ѿѣбе* никад ништа неће бидне (ДМ).

349. Датив у упитним конструкцијама са *ѿѿа* и глаголом *јесам* са специјалним значењем, тј. у конструкцијама за обележавање сродства: не знам шта је *Милану* он (Бош), шта си ти *ѿѣ куће* (ДМ).

350. Бележим облик датива уз глагол *доћи* којим се пита/констатује у каквом је сродству именовани појединац са особом исказаном дативним обликом: шта *Доње* дође мо стріна (ДМ), Калина *Бране* дође тетка (ДМ).

351. Одређен број година приписује се појму са именом у дативу, као носиоцу дотичне особине: *брајѿу ми ѿѣм* било два најс године (Мир), сад *ми унѿке* петнаеста година (Пот), а тако и: *ѿиу* нема година [од смрти] — деца помреше (ДМ).

ДАТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

352. Инвентар предлога који пристају уз Д у српском књижевном језику је невелик; при том, осим предлога *к(а)* и *ѿрема*, сви остали су малофреквентни. У говору Параћинског Поморавља овај је инвентар још сиромашнији — у мојој грађи наша су се само два од свих предлога који у књижевном језику имају допуну у дативу: *ка(к)* и *ѿрема*.

353. Препозиционалним дативом исказује се просторни однос који се у овом случају назива *ѿравцем*, тј. ради се о управљености кретања ка појму конкретизованом дативним падежним обликом.²⁸⁰ Овај је правац „финалног типа као и акузативни, с

именицама и којима се изражавају нека осећања субјекта писао је Љ. Милнковић (1988: 54–63).

²⁸⁰ „Предлошки датив је сиромашна категорија, у поређењу са осталим падежним конструкцијама, по значењима која одређује. У вези с тим је и његова једноставна семантичка структура: са изузетком неколико помонутих ’апстрактних’ предлога, који стоје у системи с предлошким изразима, остали предлози уз датив обележавају искључиво појам усмеравања, тј. правца“ (Ивић М. 1958: 154).

том разликом што је место завршетка радње у случајевима обележавања радње дативом неодређено: појам у дативу, наиме, не мора бити место завршетка радње; то је само крајње позната тачка преко које се даље радња неће вршити; да ли ће се, међутим, радња баш завршити на њој или пре ње, то је неодређено“.²⁸¹

354. Представа о *усмеравању* је релевантна за Д у предлошкој вези. Просторно се усмеравање у говору Параћинског Поморавља може вршити предлозима *ка(κ)* и *ћрема*. Ови се предлози јављају у дативним конструкцијама, једнако уз глаголе који имају динамичку употребу, као и уз глаголе који имају стативну употребу.

Предлог *КА(К)*

355. Једини прави и типични предлог с дативом је *κ(a)*. При томе, овом предлогу је својствена најужа могућа дистрибуција — повезује се само с дативом. Најчешће значење предлога *κ(a)* имплицира кретање у датом смеру, кретање према циљу означеном именом у дативу.

Примери из Даничићеве Синтаксе²⁸² наводе на закључак да се Д са овим предлогом могао у ранијим фазама нашег језика употребљавати и уз глаголе с префиксом *ћри-*, одн. и у оним случајевима у којима се у савременом књижевном језику среће Д без предлога.²⁸³

356. Тенденција да предлог *κ(a)* послужи као знак који ће диференцирати Д директне усмерености од неких других његових функција, пре свега у везама типа *глагол кретања + κ(a) + Д*, није дошла до изражаја у испитиваном говору. Наиме, битна

²⁸¹ Ивић М. 1957: 148.

²⁸² Даничић 1858: 366.

²⁸³ О предлошко-падежним конструкцијама као средствима конкурентим беспредлошком дативу, посебно о конструкцијама с предлогом *κ*, пише А. Галис (1963: 116–118). Залазећи и у старије књижевне текстове, аутор закључује да у источним говорима српскохрватског језика „расширило се употребљивање беспредложног дателног падежа на прављења у историческое время. Такое развитие очень интересно, так как оно, насколько я знаю, не имеет параллели ни в каком, другом славянском языке“ (Исто, 117). У вези с овим в. и Стојановић 2003.

разлика према књижевном језику у употреби овог предлога је у томе да се за изражавање датива правца, тј. смера кретања или датива циља, готово уопште неће користити беспредлошки Д.

Најобичнији лик предлога *к(а)* у овом ареалу је *как*. Основну обличку варијанту овог предлога — *к* нисам забележила.²⁸⁴

357. Наводим све забележене примере са синтагматском везом *ка(к) + Д* у функцији обележавања правца кретања, издвајајући оне у којима је управна лексема синтагме нека заједничка именица од оних који садрже неки топоним:

Јџдан нџћ ргнем тџмо *как сџиражџаре* (ДМ), џде дџле *ка Миљџине кџће* (ДМ);

Крџнемо *как Ђзрену* (ДМ), бџгамо тџмо *ка Царџвицу* (ДМ), џде *как Палџнке* (Сик), кат се џде *как Трџишеџвице* (Тр).

Сви прегледани примери сведоче о томе да се у позицији управне лексеме налазе глаголи који означавају почетак кретања и усмерено кретање објекта према неком оријентиром израженом именом у дативу. Дакле, имамо изражен циљ, али без сигнализације доспевања до њега. Радња управне глаголске лексеме мора се реализовати пре него што се поклопи с појмом у дативу.

358. *Ка(к) + Д* са позиционим значењем имамо у следећим примерима: тџмо *как Слџвице* џма јџдан кџћу (Изв), тџм *ка Грџсе* се тџ дџсило (Буљ), убише Нџмца тџмо *ка Грџзе* (Буљ). Само је у једном забележеном примеру дошло до замене датива општим падежним обликом: јџш вџм мџло *как џдџље* градџина (Раш).

359. У свим наведеним примерима конструкција *как + Д* може се заменити предлошким изразом „у правцу х“.

У конструкцијама *ка(к) + Д*, осим лексема просторне семантике, у сакупљеној грађи нису се нашли примери са имени-

²⁸⁴ О разлици у сфери значења *к* и *ка*, тј. о избегавању проширења овог предлога покретним *а* у извесним семантичким огранцима, без обзира на гласовну ситуацију у околини, в. Грицкат 1959. Према постулату овога рада облик *ка* употребљава се за означавање *физичког* приближавања нечему. Има пак примера у којима је представа о физичком приближавању потиснута оном о циљу који њиме треба достићи, или оних у којима уопште нема приближавања, већ је неки други однос схваћен као усмереност. У тим случајевима И. Грицкат у цитираном раду бележи облик *к*.

цама којима се обележавају лица. Једина конструкција у чијем значењу изгледа као да има елемената обележавања лица као циља кретања — *џамо как Славице...* значи заправо „у правцу Славицине куће“. У истраживаном говору конструкција *код* + Г/ОП редовно ће замењивати циљни Д (уп. т. 167).²⁸⁵

360. Прави прилог за време *кноће* „ноћас“ уобичајен је само у овој варијанти у говору Параћинског Поморавља: *пра́се ће му закољемо кноће* (ДМ), *у̀век кноће дола̀зи* (Раш).

361. Ограниченост употребе предлога *κ(a)* уз облик датива „покрива се“ унеколико у испитиваном говору знатнијом употребом предлога *џрема*, о коме ће касније бити речи, и, ређе, предлошком конструкцијом *уз* + А, којом се говорници испомажу да би избегли употребу дативног облика (уп. т. 440).

362. У говору Параћинског Поморавља мања је и могућност релација које се предлогом *κ(a)* могу обележити, него што је то случај у књижевном језику и неким другим дијалектима, па чак и у неким косовско-ресавским говорима.²⁸⁶

Предлошко-падежна конструкција *κ(a)* + Д фреквентнија је у косовско-ресавским говорима Трстеника,²⁸⁷ Левча,²⁸⁸ Лукова,²⁸⁹ него у говору Параћинског Поморавља.²⁹⁰ Опет, у говори-ма призренско-тимочке дијалекатске зоне предлог *κ(a)*, тј. *как*, или није у употреби или се ретко употребљава.²⁹¹ Најчешћа „одмена“ му је предлог *џрема*, а чују се и синоними *към*, *камџо/комџо*, *накуде*, *кре*, *до* — дакако, сви уз ОП. Може се, дакле, закључити да у овом сегменту употребе препозиционалног да-

²⁸⁵ О регресивној иновацији губљења конструкција с дативом в. Со-
болев 1988.

²⁸⁶ Уп. Јовић 1968: 167; Грковић 1968а: 130; Симић 1980: 110.

²⁸⁷ Јовић 1968: 166–167.

²⁸⁸ Симић 1980: 109–110.

²⁸⁹ Грковић 1968а: 130.

²⁹⁰ У говору Радимаца ретко се среће Д „циља и кретања“ с предло-
гом *κ(a)*; о томе в. Томић 1987: 428.

²⁹¹ У вези с овим уп. Богдановић 1979: 107,113–114; Богдановић
1987: 240; Ћирић 1983: 103; Ћирић 1999: 160; Вукадиновић 1996: 256;
Марковић 2000: 233.

тива истраживани говор тежи стању карактеристичном за суседни призренско-тимочки дијалекат.

Предлог ПРЕМА /ПРИМ(А)/ПРАМ

363. М. Стевановић пише да се са истим основним значењем као и предлог *к(а)*, „са значењем окренутости, управљености и кретања у правцу појма с именом у дативу употребљава [...] и предлог *ѝрема* [...]“.²⁹²

364. Примери из грађе сведоче да је конструкција *ѝрема* + Д фреквентнија од конструкције *ка(к)* + Д и од датива без предлога у конструкцијама овог значења. У вези са овим И. Грицкат је за српски књижевни језик констатовала да је предлог *ка* у опадању и да би се могао заменити предлогом *ѝрема*, или неким другим, а често би се могао употребити и Д без предлога.²⁹³

365. Функцију обележавања правца кретања имају примери с конструкцијом *ѝрема/ѝрима/ѝрам* + Д/ОП:

— Проләзи овәм *ѝрема бөллнйце* (Леб), да йду *ѝрима цкёле* (Др), йде *ѝрам рёкё* (ДМ);

— Кат се йде *ѝрема нәшу скёлу* (Треш).

У примерима исте значењске категорије, са *ѝрема* + Д/ОП, налазимо и имена локалитета:

— Ђни ме крёну *ѝрема Мәјуру* (Треш), бёгамо тәм *ѝрема Бусйловацу* (Леб), замәкоше *ѝрема Главйце* (Леб);

— Сәди нёку грдйну *ѝрема Бусйловац* (Леб), прәво өде дөле *ѝрема Дөњи Каййун* (Др), өни отйдну *ѝрема Бёрски рүдник* (Треш).

366. У сакупљеној грађи се нашло и неколико примера с конструкцијом *ѝрема/ѝрим* + Д/ОП у функцији одмеравања да тог положаја:²⁹⁴

²⁹² Стевановић 1979: 372.

²⁹³ Грицкат 1959: 300–301.

²⁹⁴ У вези са овом категоријом М. Ивић бележи: „Овим термином (усмеравање — С. Милорадовић) хтела бих да обухватим и приближавање

— Тò тãмо блíзо *йрема раййãрске нê цркве* (Леб), једна йма йòпет овãмо *йрим крају сèла* (Стуб);

— Тò је *йрема Обрèновац* (Раш), Јовãновац дòђе овãм позãди *йрема Брачйн* (Леб), посèднемо (= заузмемо положиаје) тãмо *йрема Шльивãришийе* (Треш).

367. Ни уз разматрани предлог, као ни уз предлог *ка(к)*, нема у грађи имена живих бића; присутни су само називи просторне семантике.

Такође, и у овим се случајевима, као и код предлога *ка(к)*, може наредо с предлошко-падежном конструкцијом *йрема* + Д/ОП употребити конструкција у *йравцу х*. Наиме, тада су предлози *к(а)* и *йрема* у истраживаном говору, као уосталом и у књижевном језику,²⁹⁵ семантички еквиваленти.

За разлику пак од предлога *ка(к)*, уз предлог *йрема* могу се наћи и Д и ОП у функцији датива. Називи локалитета у поређењу са заједничким именицама чешће се јављају са општим падежним обликом.

368. Управљеност се у призренско-тимочким говорима често исказује конструкцијом *йрема* + ОП м. датива,²⁹⁶ док у објављеним дијалектолошким студијама о косовско-ресавским говорима углавном нема адекватних података. Једино Р. Симић за левачки говор констатује да у сакупљеној грађи има мање примера с конструкцијом *йрема* + Д него с конструкцијом *к(а)* + Д,²⁹⁷ а М. Томић пише да у говору Радимаца „датов циља и кретања“ најчешће долази с предлогом *йрема*, ретко с предлогом *к(а)*.²⁹⁸ Тако се у вези са овде разматраном предлошко-падежном конструкцијом

у простору (*иде ка нечему, йрема некоме*) и заузимање положија у правцу некога односно нечега (*окренуо се йрема мени, сео насуйрой мени, ближе теби* и сл.)“ (Ивић М. 1958: 153).

²⁹⁵ О случајевима подударања значења дативних синтагми с предлозима *к(а)* и *йрема*, као и о онима за које се то не може рећи, в. Стевановић 1979: 375–376 и Стевановић 1961–1962.

²⁹⁶ Михајловић 1977: 65–67; Богдановић 1979: 105; Богдановић 1987: 240; Вукадиновић 1996: 256; Ћирић 1999: 160.

²⁹⁷ Симић 1980: 110.

²⁹⁸ Томић 1987: 428.

не може извући никакав релевантан закључак о односу испитиваног говора и других косовско-ресавских говора.

ЗАКЉУЧАК

369. Када је реч о употреби дативног падежног облика у говору Параћинског Поморавља, најмаркантнијом се цртом може сматрати сливање посесивних функција генитива и датива, те редовно коришћење посесивног датива именичке синтагме уместо адноминалног посесивног генитива, чија је пак употреба непозната овом говору.

Испитивање дативних синтагми показало је да је у говору Параћинског Поморавља, за разлику од књижевног језика и од других описаних косовско-ресавских говора, дошло до потпуног истискивања адноминалног посесивног генитива за лице у корист адноминалног посесивног датива, и то не само када се ради о егзистенцијалној припадности (*мдјем мужу* брата̀нци, *шјем Жике* ћерка, *овјем дејјету* деда, *шјем човеку* кућа, *овјем деверјичићу* кџмби, *слика онјем девојчету*). Посесивни Д именичке синтагме чешће је у употреби од свог падежног синонима — предлошко-падежне конструкције *од* + Г/ОП. Он се готово редовно представља као блокирана падежна форма (обавезни детерминатор + именичка лексема у дативу).

370. Може се претпоставити да је нарушавање старих односа у падежном систему овога говора утицало и на односе генитива и датива при изражавању припадности, пошто на такав начин функције које су их раздвајале као два различита падежа нису могле више играти улогу у нијансирању присвојних употреба. Две су се употребе изједначиле и створена је могућност да један падеж престане да буде коришћен са одређеним значењем: адноминални посесивни Г уступио је место адноминалном посесивном дативу. Балканистичко порекло ове појаве наводи на закључак да је она заснована на усмерености ка аналитизму, тј. да можда представља корак у правцу стварања предлошко-падежне конструкције лишене флексије зависног падежа. Ипак, посесивне адноминалне *на*-конструкције непознате су говору Параћинског Поморавља.

371. Слободни Д у испитиваном говору заузима и адвербалну позицију која је примарна; знатно је већа семантичка диференцијација уз глаголе. Основно значење овог датива је изрицање намене и давања (д`арови *џу* д`ава, *ћерке* сам д`ала, д`а *децама* р`ану), а забележени су примери и у следећим семантичким категоријама: Д користи/штете (куп`ио *мајке*, саш`ијем *децама*, пом`огнем *свекр`ве*), симпатетички Д (с`екли *д`еде* н`огу), Д уз глаголе стања (пов`е рујем *џу*, а *Ч`еде* додиј`ало), Д као допуна глаголима говорења (р`екла *ш`ем бр`аиу*, к`ажем *унуке*, при`чао *бабе*, вели *младож`ење*), Д уз глаголе кретања (прив`е доше... *м`ојем св`екру*, и`демо *кући*).

372. Разматрана грађа показује да су форме беспредлошког датива сасвим маргинално средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања. Уместо датива циља или смера уз глаголе кретања појављује се на истраживаном говорном подручју балканска иновација — локациона конструкција *код* + Г/ОП. Понекад значење датива преузима и предлошко-падежна конструкција *уз* + А.

373. Говору Параћинског Поморавља непознат је процес одстрањивања из морфолошког система форми слободног датива и, попут тог процеса у историјском развоју балканских језика, њихове замене *на*-конструкцијама. Малобројни су примери у којима је за исказивање индиректног објекта коришћена конструкција *на* + ОП м. датива, и то само у двома значењским категоријама слободног датива — намене/давања (д`авај *на ов`и Ц`иганчићи*, сипујемо *на св`иње*) и користи/штете (к`упила *на сву д`ецу*, баје *на д`ецу*). При томе, ова конструкција се не јавља изван семантички маркираних исказа — оних с дистрибутивним значењем.

374. Што се предлошког датива тиче, у испитиваном говору је мала могућност функционално-семантичких релација које се обележавају предлогом *ка(к)*. Овај једини типични дативни предлог бележи се само у траговима (р`гнем т`амо *как ст`раж`аре*, кр`енемо *как Ђзрену*, убише Н`емца т`амо *ка Гр`зе*). Може се говорити о немаркираности везе с *ка(к)* за изражавање правца, смера кретања, односно циља, будући да је беспредлошки Д у овој функцији готово непознат испитиваном говору.

Конструкција *ѝрема* + Д нешто је фреквентнија од конструкције *ка(к)* + Д и она је заправо њен синтаксичко-семантички еквивалент (*ѝду ѝрима цкѝле, замѝкоше ѝрема Главѝце, ѝма... ѝрим крѝју сѝла*). У сфере употребе предлошког датива с предлогом *ѝрема* продоро је ОП, а најчешће се општим падежним обликом формализују топоними (*ѝде дѝле ѝрема Дѝњи Кайѝн, тѝ је ѝрема Обрѝновац*).

У суштини, могло би се рећи да Д у проучаваном говору тежи ка апрепозиционалном падежном облику.

375. Дијалекатска грађа с терена Параћинског Поморавља сведочи о стабилности датива у овом говору. Чување посебне форме за Д на овде разматраном говорном подручју уклапа се у стање затечено у суседним косовско-ресавским говорима, где је Д једини зависни падеж (не узимајући у обзир А) уместо кога се не употребљава ОП.²⁹⁹ С друге стране, нарочита дативна форма код именица које значе живо често се може чути и у призренско-тимочким говорима, а најраспрострањенија је у призренско-јужноморавским.³⁰⁰

И у „хипотетичкој табели поступности“ А. Н. Собољева,³⁰¹ која се тиче категорије падежа на периферији балканословенског ареала, уочавамо Д као најстабилнији од свих зависних падежа, тј. као онај који последњи нестаје при губљењу флексије и „практически не подвргајућегосја разложениу в косовско-ресавском диалекте“.³⁰²

²⁹⁹ „Отмечу лишь очевидное особое положение Датив-а, практически не подвергающегося разложению в косовско-ресавском диалекте“ (Соболев 1991а: 136).

³⁰⁰ Ивић П. 1985: 113. У вези са овим уп. и: „Чување слободног акузатива и слободног датива у објекатској служби свакако је у непосредној вези са одсуством комбиновања ових облика у појединим значењима с предлозима, па тако наставак остаје једини носилац падежног значења и функције [...]“ (Младеновић 2001: 271).

³⁰¹ Соболев 1991а: 99.

³⁰² Исто, 136.

АКУЗАТИВ

УВОД

376. Дефиниције акузатива без предлога, које су дали А. Белић³⁰³ и М. Стевановић,³⁰⁴ истичу, за разлику од ставова неких старијих граматичара, и моменат *йоййуне обухваћеностйи* некога/нечега глаголском радњом. Касније, говорећи о процесу елиминације неких односа из акузативне категорије и, с друге стране, процесу ширења употребе акузатива, Д. Гортан-Премк је истакла да „све промене које су се извршиле и које се врше показују тенденцију развијања семантичке вредности акузативног односа од односа појма који је у физичком контакту са глаголском радњом и који је њоме у целини обухваћен (што се може узети као првобитно акузативно значење) ка односу појма који је директно ангажован глаголском радњом као пасиван или у пасивној улози (што је, управо, значење акузатива у новијем језику)“.³⁰⁵

И Курилович и Јакобсон сврставају А уз Н и Г у групу „граматичких“, односно „централних“ падежа, јер се њима исказују основна синтаксичка значења.³⁰⁶ По обележју *ујрављеностйи* А стоји, према Јакобсону, насупрот осталим двама „централним“ падежима.³⁰⁷

М. Ивић је А, уз Д и Л, сврстала у падеже *конййакйиа*: „За изграђивање семантичког спектра акузатива релевантан значај имају ова два момента међусобно уско повезана: претстава о динамичности, тј. о процесу остварења радње, и претстава о остварењу потпуног контакта између радње и датог објекта“.³⁰⁸ Двама основним семантичким нуклеусима акузативне категорије

³⁰³ Белић 1972: 191.

³⁰⁴ Стевановић 1979: 382.

³⁰⁵ Гортан-Премк 1973: 295.

³⁰⁶ Према: Ивић М. 1983: 198.

³⁰⁷ Исто, 199.

³⁰⁸ Ивић М. 1958: 151.

она сматра „значење процесуалног контакта“ и „значење мере“.³⁰⁹

За А је централна група значења „објекатског“ типа.³¹⁰ У том смислу и З. Тополињска наводи : „Accusative is the case of the first material object of an operation performed by the human agent“.³¹¹

377. Акузатив се слаже с великим бројем предлога, те је због тога, а првенствено зато што је падеж директног објекта, изузетно фреквентан у књижевном српском језику. Таква је ситуација и у говору Параћинског Поморавља.

378. Када је реч о акузативу у истраживаном говору, основно одступање од стања у књижевном језику тиче се изједначавања облика акузатива множине код именица мушког рода с номинативом множине, тј. односи се на употребу форме идентичне са номинативном множинском формом уместо акузатива, подједнако у беспредлошким и у предлошким синтагмама. Оваква генерализована употреба облика номинатива множине уобичајена је у призренско-тимочким говорима,³¹² док у косовско-ресавским говорима оваква „замена“ живи као спорадична појава — негде фреквентнија, а негде сасвим маргинална.³¹³ Тако се говор Параћинског Поморавља по овој синтаксичкој црти прикључује говорима суседног призренско-тимочког дијалекта.

Примери с беспредлошким акузативним синтагмама:

И њни потраже *џањџри* (Раш), а ја *џиј рајџови* нџ знам (Раш), мајка ни купџла *нџви ојџнци* (Раш), скџнем *ни џџкови* (Бус), нџсам имџо *сџнови* (Треш), намџстимо *иџџџори* (Треш), и збџремо *раџдниџи* (Треш), купџџем *лџкови* (ДВ), *орџси* џмамо (Пл), свџка кџћа џма *зџсџџи* (Пл), свџ сам даруџала пџсле *џеџкиџри* (Буљ), џни траже *џиџџџџџи* (Буљ), гџ вџди *овџ калџџџери*

³⁰⁹ Исто, 152.

³¹⁰ Исто, 153.

³¹¹ Topolińska 19996: 83.

³¹² Ивић П. 1985: 114. Више о томе в. Соболев 1991а: 119–122.

³¹³ Уп. Алексић / Вукомановић 1966: 313; Јовић 1968: 81; Пецо / Милановић 1968: 311–313; Грковић 19686: 147; Симић 1972: 232–238.

(Буљ), садїли смо кукѹрузи (Пот), спрѣму д`арови (Пот), тк`аш ћ`илими, ч`аршави (Пот), св`ака к`ућа йма й`одруми (Стуб), `она гл`еда м`омци (Свој), да п`ерем с`удови (ДМ).

Примери с предлошким акузативним синтагмама:

Ја свѣ т`о поб`ерем у нав`иљци (Бус), у й`ањири ст`авиш (Пот), к`уј С`офију ур`очи, нека п`адне у й`ой`дци (Буљ), ће д`йдемо у г`д`сїи (ДМ), ј`а се зак`лињем у с`инови (Пот), д`ала сам за ов`и л`уѓди т`ам (Треш), н`исмо м`и зн`али от прѣ за вол`ику сл`аћкиши (Стуб), д`ао јед`анес й`љаде милиј`арде за л`екови (ДВ), т`о сам ч`ула за Кр`в`аиши (Буљ), он је б`ио ус т`иш т`ой`дви (Раш).

379. Употреба акузативног падежног облика биће у даљем тексту анализирана у оквиру двеју основних целина: акузативне синтагме без предлога и акузативне синтагме с предлозима. Размотрене ће бити оне беспредлошке и предлошке акузативне синтагме које сведоче о резултатима балканистичких језичких процеса, те о домашајима анализације на терену Параћинског Поморавља.

Приликом разматрања употребе акузативних беспредлошких синтагми посебно ћу се осврнути на слободни А: 1) у синтагмама с глаголом *имаиши* и у још неким адвербалним партизивним синтагмама; 2) као падеж објекта уз одричне глаголе; 3) са атрибутом одредбом за означавање времена — темпорални А. Осим тога, биће представљени још неки типови беспредлошких акузативних синтагми — везано за одређене глаголе и предикативне прилоге стања.

Што се предлошких акузативних синтагми тиче, биће дат регистар предлога који су потврђени у испитиваном говору, а посебно ће се образлагати употреба оних предлошко-падежних акузативних синтагми (*за, на, у, уз, низ, кроз* + А) које се употребљавају уместо одређених генитивних, дативних, акузативних и инструменталних беспредлошких форми, као и уместо одређених генитивних, инструменталних и локативних предлошких синтагми.

Акцент ће бити стављен и на предлоге *од* и *на* који се повезују са акузативом у различитим семантичким категоријама, а као еквиваленти акузативних синтагми с предлогом *о*. Пажњу

заслужују и примери у којима се основно акузативно значење предлога *йо* конкретизује везом предлога *за* и акузатива.

БЕСПРЕДЛОШКИ АКУЗАТИВ

Акузатив као падеж објекта уз глагол *имати* и у још неким адвербалним партитивним синтагмама

380. У књижевном српском језику познато је семантичко-синтаксичко подударање у употреби генитива и акузатива у конструкцијама с глаголом *имати* у значењу „поседовати“.³¹⁴ Говор Параћинског Поморавља познаје само акузативне синтагме којима се конкретизује посесивни и специфичне врсте партитивни однос. Партитивност је садржана у глаголу *имати*, иако се у овим случајевима не исказује падежним обликом — генитивом.

381. Од многобројних потврда са високофреквентним глаголом *имати*, уз који су именичке лексеме (и у једнини и у множини) у објекатској функцији представљене обликом акузатива, наводим само део:

Ваздук ће да *имаш* (Др), *има* *йџо* (Тек), *има* *йџо* и не *мџе* (Стуб), ел *имаш* *вџду* (Заб), ел *имаш* *дрво*, ел *имаш* *брџињо* (ДМ), *саде* *као* *имала* *време* (Бус), *млеко* смо *имали* (Клач);

орџи *имамо* (Пл), *имали* смо *ми* *џвде* *йџвци* (Треш), *кџко* *џни* *имају* *ћерке* (Свој), *дирџектори* код *нас* *кџко* *йму* *вџле*, *камиџни* (Изв), *имџо* *џе* *слике* *пуно* (Стуб), да *ја* *имам* *йџаре* *случајно* (Бош), *ти*, *биће*, *имаш* *йџаре* (ДМ), *ће* *има* *йрџци* (Тек).

382. У испитиваном говору редован је акузативни облик именица у конструкцији с глаголима којима је иманентно значење делимичног обухватања и/или у конструкцијама у којима је семантика партитивности омогућена семантиком саме именице у акузативу:

Ел *јџеду* *комџир* (ДМ), *скџвај* *йасџ* (Сик); *џна* *завџти* *вџду* (Изв), *донџси* ни *вџду* (Пот); *набрџала* сам *црџиње* (ДВ).

³¹⁴ В. Горган-Премк 1977: 239–240.

Акузатив као падеж објекта одричних глагола

383. За савремени српски књижевни језик утврђено је да у њему преовлађује употреба акузатива уз одричне глаголе и, сходно томе, очигледно је постепено сужавање генитивне категорије у истој адвербалној позицији.³¹⁵ Међутим, у разговорном језику и у језику наших савремених писаца чува се облик генитива уз одрични глагол *немајти*, што може бити условљено његовим специфичним лексичким значењем.³¹⁶ У говору околине Параћина уз негацију бележим готово искључиву употребу акузатива уместо тзв. словенског генитива, дакле, још ширу употребу акузатива уз негацију него што је то случај с књижевним језиком.

384. Уз одричне прелазне глаголе стоји допуна у акузативу, која је уобичајена за све прелазне глаголе употребљене и у потврдном облику: *нисам пио млеко* (Др), *нисам виђо лејшу жџџу* (ДМ), *не тражи бољи играчи* (ДМ), *не једи чварци* (Раш).

Према овим се примерима ситуација у испитиваном говору на изванредан начин уклапа у општу ситуацију на терену српског књижевног језика — знатно преовлађује употреба облика акузатива и уз одричне глаголе.³¹⁷

385. Ипак, од савременог стања у српском језику одудару управо оно што је карактеристично за глагол *имајти* с негацијом. Наиме, у овом говору се уз личне глаголске облике глагола *немајти* готово редовно јавља објекат реализован у акузативној падежној форми:

³¹⁵ В. Фелешко 1995: 58.

³¹⁶ „Сама семантика глагола *немајти* објашњава чување словенског генитива овога типа; глагол *немајти* значи одрицање имања, најчешће поседовања објекта, и то одрицање је такво да се одриче имање и најмањег дела, и трунке, и трага, што семантички условљава партитивност или употребу генитива“ (Гортан-Премк 1973: 292–293). У другом раду (Гортан-Премк 1977: 240) ауторка даје податак да је у нашем савременом књижевном језику фреквенција употребе генитива несравњиво већа од фреквенције употребе акузатива у конструкцијама с глаголом *немајти* (90% према 10%). О различитим чиниоцима од којих зависи падежна допуна уз глагол *немајти* в. Кашић 1973.

³¹⁷ О узроцима процеса замене словенског генитива акузативом в. Гортан-Премк 1973: 290–291.

Тањир у кућу нѐмам, *кашићу* нѐмам (Раш), *ја глас* нѐмам за пѐвање (Стуб), у шталу *йѓсо* нѐмаш (Изв), *ѓн нѐма засѓирач* (Др), *нѓсам имѓо ѓрѓкѓтор* (Треш), ал *сѓд нѐмам мѓћ* (Раш); нѐмам *тѓ слику* (Пл), *ја нѐмам ракију* (Треш), а *куј нѐма њѓву* (Пот), *цркву* нѐмамо у сѓло (Буљ), *ми очѓвину* нѓсмо имѓали (Треш); нѐмам *врѓме* више (Пл), нѐмаш *йченично брѓињо* (Дав);

нѐмам, *мори*, *зѓби* (ДМ), нѓсмо имѓали *ѓрѓкѓтори* (Пот), *дѓ* да нѐма *лѓкови* (ДВ), нѐму *дрѓѓци* на њѓ *како трѓба* (Раш), нѓсам *сѓнови* имѓала, но *ћѓрка* (ДМ), *мѓрамо*, *сѓнови* нѐмамо (ДВ), нѐму *оѓѓнци* (ДМ), и нѐма *оѓѓнци* (Клач), а *сѓсѓре* нѐмам (Буљ), нѐмам *чарѓје* (Др), *ѓн нѐма краѓе* (Треш), *сѓд нѐма ѓѓре* да чѓсти (Раш), *ѓн сѓмо нѐма ѓѓре* (ГМ); *ћѓрка* да му нѐма *дѓцу* (Чеп), и *ѓна дѓцу* нѐма (ДМ), *дѓцу* нѓсам имѓала (Изв), нѓсам имѓала *дѓцу* (Сик), нѓсам *ѓнда* имѓала *дѓцу* (Леб).

386. Посебно ћу навести примере са акузативом у објекатској позицији уз глагол *нѓмаѓи*, а у исказима са интензификаторима негације:

ѓн нѐма нѓкаки кѓрис (ДР), *нѓ имѓо нѓкаку шкѓлу* (Мир); нѐмаш *ѓѓринач* нѓгде (Клач); нѐма ни *мѓју*, нѐма ни *сѓ* (Бош), *ѓн нѐма ни ѓлѓг* (Бус), ни *сѓкѓицу* ѓѓцки нѐма (Раш), *ја нѐмам ни брѓћу* ни *сѓсѓре* (Свој), нѐму ни *оѓѓнци* (ДМ).

Завршне напомене у вези са акузативом као падежом објекта

387. Када је реч о двема претходно разматраним семантичко-синтаксичким категоријама, може се рећи да је говор Парѓинског Поморавља отишао далеко у истискивању форме генитива, одн. у ширењу употребе акузатива на његов рачун. Употреба директне објекатске допуне у акузативу готово је сасвим преовладала, те нема никаквог смисла говорити о репартицији ових двају падежних облика у истраживаном говору, односно о условљености такве репартиције.

388. Употреба генитива у овим категоријама није знатна ни у другим описаним косовско-ресавским говорима³¹⁸ (нaro-

³¹⁸ Соболев 1991а: 122–124. У говорима северне Метохије, према подацима добијеним од М. Букумирића, партитивни Г у адвербалној пози-

чито је наглашено да је у говору Левча³¹⁹ ретко у употреби словенски Г), — али је она ипак позната и потврђена. Из овога се може закључити да је презентирано стање тзв. генитивно-акузативних категорија у овом говору само још једна у низу последица балканистичких језичких процеса.

Темпорални акузатив

389. „Појмом с именом у акузативу у овим се синтагмама означава одређени временски период, одсек у току кога се врши глаголска радња односно у току кога долази до вршења радње“.³²⁰

Алтернирање темпоралног акузатива и темпоралног генитива могуће је у одређеним исказима без промене значења. Међутим, још у ранијим радовима М. Ивић је истакла да је у савременом књижевном језику све чешће у употреби темпорални беспредлошки Г.³²¹ И Д. Гортан-Премк, пратећи историјски развој нашег језика, бележи поступно сужавање поља употребе темпоралног беспредлошког акузатива и постепено продирање генитивских синтагми у адвербалну категорију времена.³²²

Називи временских јединица у акузативу у савременом књижевном језику по правилу имају уз себе неку одредбу, тј. обавезни атрибутски детерминатор.³²³

390. За разлику од стања у књижевном језику, где је, дакле, конкурентна акузативна форма коначно маргинализована употребом форме темпоралног генитива, у говору Параћинског Поморавља имамо конкурентне синтагме сачињене од одредбе и именице у акузативу, које успешно надвладавају темпорални Г (в. т. 115–121). Беспредлошки темпорални А је падеж блокираног типа и у говору Параћинског Поморавља.

цији није реткост, а и уз одрчне глаголе обичнија је употреба генитивног облика од акузативног.

³¹⁹ Симић 1980: 61–62.

³²⁰ Гортан-Премк 1971: 127.

³²¹ Ивић М. 1955–1956: 205–209.

³²² Гортан-Премк 1973: 288–289.

³²³ Ивић М. 1961: 185; Гортан-Премк 1973: 282; Ивић М. 1983: 183.

391. У сакупљеној грађи нашао се велики број примера са акузативним темпоралним синтагмама:

Један дан ја зберем (Пл), пође он *један дан* (Мир), *један дан* се венчају (Клач), *један дан* водем ја говеду (Бус), тела сам се вратим *први дан* (Тек), гости *први дан* што послужени (Свој), славили смо *први дан* посно (Др), *други дан* се пекло (Др), отидо *други дан* (ДМ), д-иде у њиву *други дан* (ДМ), па *други дан* после они сами дошли (Раш), отидомо ми да беремо сено *други дан* (ДМ), дођите *други дан* (Др), кад га видела *трети дан* (Чеп), отишли су *трети дан* (Свој), ако се он *седми дан* опорави (Мир), он г-осми дан усправио (Мир), кад било *десети дан* (Мир), одма ју *исти дан* пратим (Др), да отиднем *неки дан* (Дав), не мож да стигну *она дан* (Леб), дотрчи туна баш *шај дан* (Бош), дошо *шај дан* (Бус); вратимо се отуде *један ноћ* (ДМ), преноћимо *иу ноћ* (Сик), *један ноћ* ргнем (= побегнем) (ДМ); исплаћује ти *на месец* (Бош), *ова месец* садимо (Пот); *један иетиак* сам чистила (Мир), *други иетиак* ће да нам бидну литије (Мир);

Ову годину нема гориво (Заб), спомен сам гурила одма *ону годину* (ДМ), *прву годину* ка^д дошо он (Треш), одма *другу годину* женим сина (Др), роди се *једну годину* Марко (ГМ); *једну недељу* пере (Чеп), куј *коју недељу* пере (Чеп); *следећу суботу* јавио (Леб); *једну вечер* вечерамо (Изв), па идемо *другу вечер* и ми (ДМ);

Једно јутиро се самнуло (ДМ), дошо *једно јутиро* (ДМ), *во јутиро* сам три попила (Пот); *једно вече* дође (Изв), он *друго вече* пита (ГМ); *идуће лето* смо растурали (Пот).

Све наведене конструкције припадају статичкој групи локационе категорије.³²⁴

392. У функцији одредби — актуализатора јављају се најчешће редни бројеви (*први, други*), анафорске заменице (*овај, шај*), одредба *један*, обично са значењем „неки“, неодређена заменица *неки*, придеви саграђени на бази временских прилога и партиципа (*идући, следећи*), а позицију темпоралног детерминатора заузимају називи временских јединица, тј. лексеме којима се идентификују временски појмови условно одређених (нпр.

³²⁴ Уп. Ивић М. 1955–1956: 166.

и *летишак*, *субоџа*, *месеџ*) и природно одређених (нпр. *ноћ*, *јуџиро*, *летиш*) временских сукцесија.³²⁵

393. У грађи је засведочен темпорални беспредлошки А и уз атрибутивне детерминаторе а) *сваки* и б) *цео*.

а) *Сваки дан* се напџвао (Пот), нађничила сам *сваки дан* (Пот), секира се тако *сваки дан* (Леб), трџшак *сваки дан* (ДМ), рађи она *сваки дан* (ДВ), *сваки дан* џде (Изв), муђика *сваки ноћ* (Треш), ја виђим *сваки ноћ* шта се рађи (Изв), *сваки џонедџоник* мораш д-опџреш (Бош), џде се *сваки џрађник* (Др); *сваку вџечер* су не дџца плађшила (ДМ), џду онако *сваку недељу* (Клач); окрџнем *свако јуџиро* телефџн (Бош), до продавнице такну *свако јуџиро* (Стуб), *свако вџече* тџ завџјам (Бош).

Заступљени су и примери са актуализатором *сваки* и редним бројем уз именицу у акузативу с темпоралном функцијом: *свако друго јуџиро* однџсу (Раш), ми *сваки друђи дан* у Бџоград (Свој), *сваки четврџи дан* и *ноћ* мора д-џеш там (Треш).

б) Бџрем дџетелину *цџо дан* (Бус), *цџо дан* се спрџмамо (ДМ), *цџо дан* у џџву се печџ (Изв), ја *цџо дан* трађжим (Клач); *цџо ноћ* тако прџдџмо (ДМ), влађим *цџо ноћ* теђџну (Клач), кџка *цџо ноћ* (Бош), *цџо ноћ* несам заспаља (Тек), рађим *цџо мџсеџ* (Тек); *цџелу недељу* да не јџш зџјтин (Леб), ја сам постџла за прџчес *цџелу недељу* (ДМ), славе мођ славиш *цџелу недељу* (Пл) остаџ *цџелу гџдину* (ДМ), џдем *цџелу зџму* код џџга (Бош); *цџело лџтиш* несам могла да дџђем (ДМ), *цџело лџтиш* чџва џвце (Бош).

394. У материјалу су се нашла и два примера кођима се релација *колико дуго* формализује акузативном падежном конструкцијом чиђи су саставни елементи актуализатор *цео* и именица у акузативу као лексикализатор једног невременског пођма кођим се индиректно прецизира време. Реч је о именици *век* у значењу „живџ“: ми смо *цџо вџк* копаљи (Изв), рађиш *цџо вџк* (Мир). Наведени примери уклапају се у констатацију М. Ивић „да се именица *живџиш* употребљава редовно уз атрибут — актуализатор *цео*“.³²⁶

³²⁵ Исто, 168–169.

³²⁶ Исто, 183.

395. Уз атрибуте *сваки* и *цео* реализују се у облику акузатива појмови временског типа. Као што се да закључити из напред наведених примера, широк је спектар лексичких јединица које се могу наћи у улози конкретизатора темпоралног акузатива с поменутом два актуализатора.

За разлику од примера разматраних у т. 391, којима се обе лежава „право време“ (*када?*), у конструкцијама са атрибутом *сваки* реч је, као што је већ помињано у одељку о темпоралном генитиву (т. 118), о изражавању темпоралне итеративности, односно итеративне симултаности — *колико често*. Конструкције са изразом *цео* имају пак квантитативно-темпорално значење — *колико дуго*.

396. Могућност напредне употребе генитива и акузатива постоји у истраживаном говору само уз актуализатор *сваки*, премда је број забележених примера с генитивном формом знатно мањи од броја примера с формом акузатива. С друге стране, сви забележени примери с квантитативним темпоралним актуализатором *цео* имају облик акузатива. Вероватно би се овај податак могао објаснити тиме што објекатски А значи обухватање датог објекта у целини одређеном радњом; искључива употреба акузативног падежног облика условљена је семантиком самог временског актуализатора *цео*.

*

397. Судаћи према ономе што је напред речено о темпоралном акузативу и узимајући у обзир претходне наводе код темпоралног генитива, може се закључити да је поље употребе ове друге падежне јединице изузетно сужено у говору Параћинског Поморавља. На рачун беспредлошког темпоралног генитива знатно је проширено поље употребе детерминисаног акузатива за означавање времена/временске мере. То поље обухвата чак и синтагме с лексемом *година* у улози конкретизатора, за које је већ претходно утврђено да су у истраживаном говору уобичајене с темпоралним генитивом уз актуализатор (*ирети*)*прошла*. Такође, у акузативном падежном облику реализују се и разноврсне лексеме којима се конкретизује позиција временског детерминатива уз актуализаторе *сваки* и *цео*.

Дакле, може се закључити да је беспредлошки темпорални А, за разлику од беспредлошког темпоралног генитива, у овом говору продуктивна категорија, те на проучаваном дијалекатском терену имамо у овој синтаксичкој категорији ситуацију дијаметрално супротну од оне у књижевном језику.

398. Нису сви описивачи косовско-ресавских говора бележили податке о употреби темпоралног генитива/акузатива у говорима које су испитивали, али за говоре у којима је та употреба констатована важи напоредност коришћења генитивних и акузативних временских синтагми.³²⁷ Свакако, призренско-тимочким говорима позната је само употреба беспредлошких темпоралних синтагми сачињених од одредбе и именичке лексеме у општем падежу. Може се оценити да овако сужена употреба беспредлошког темпоралног генитива у говору Параћинског Поморавља, чак могућност да се ова категорија назове полуадвербијализованом, и — насупрот томе — редовна употреба темпоралног акузатива без предлога представљају заправо приближавање стању у призренско-тимочким говорима.

Остали примери

399. Познато је да у савременом српском књижевном језику поједини глаголи типа *лагајши*, *савејтовајши*, *јомагајши*, *служити* могу као допуну имати директни објекат у акузативу или индиректни објекат у дативу.³²⁸

Наводим примере из сакупљене грађе, везане за један од дворекцијских глагола из претходно поменуто категорије: помâгаш *ондга домâћина* (Пл), *вî не помâгате ба̂бу*, но *ба̂ба вâс помâже* (Бош), да *њни помâгу ма̂јку*, да *ју поњру њîву*, да *ју превезу шњму*, *сњно* (ДМ), *њће ма̂ло помњгне ђерку* и *сîна* (Стуб).

У цитираним примерима се ради о пружању запаженије, тј. трајније (чак и финансијске, материјалне) помоћи, што се не

³²⁷ Уп. Грковић 1968б: 148; Симић 1980: 63–65; Томић 1987: 428. Зависност избора генитивне или акузативне темпоралне конструкције од неких лексичких момената констатована је само за говор Левча, али ова појава лексичких ограничења није објашњена.

³²⁸ Гортан-Премк 1977: 241–243.

може рећи за пример: доктор и сестра *га* (= болесника) помѡгала (Мир), где је акузативном заменичком енклитиком *га* лексикализован директни објекат. У оваквом примеру пацијенс би у књижевном језику био реализован у дативу.³²⁹

400. Транзитивни глагол *играћи* (неку друштвену игру) јавља се са акузативном рекцијом:

Играмо *клиц* (ДМ), *клиц* смо онда играли (Сик), играли смо *клиц* и *свињу* (Пот), па по с смо играли *љушваца* (Сик), ја ћу д-играм *жмурку* (Сик).

Када је реч о интранзитивном глаголу *играћи се*, уп. мере у т. 106.

401. Навешћу овде и примере беспредлошког акузатива у функцији логичког субјекта, у којима је лексичко језгро предикативни прилог стања *жао* или *мило*. У књижевном српском језику ту се очекује морфолошки облик датива. Готово сви примери из грађе садрже личну заменицу (а не именицу) у акузативној форми:

а) А *Вѣљу* жао де мирна (Др), сад *ме* жао кад умро (Мир), жао *ме* за Наду (Бош), жао *ме*, он ме позвао (Треш), сад *ме* није ни жао (Чеп), жао *ше* за њѡга (Клач), овамо *га* жао — ће се одвди од нас (Мир);

б) Па ел мислиш да *швду* *мајку* мило било (Дав), да ме уда дѡ *ме* мило (Чеп), па нешто *ме* било мило (Леб), и даље *ме* мило да и попѡвам (Свој), до сад *ме* мило било (Раш), нешто *ме* било мило и д-обучѡм (Бош), да *ше* мило да га глѡдаш (Изв), није *никога* мило да њѡво дѡте тѡ учини (Др).

АКУЗАТИВ С ПРЕДЛОЗИМА

Уводне напомене

402. Индиректна зависност од предикатског израза подраумева употребу предлога уз акузативни падежни облик. У савременом српском књижевном језику А је падеж који, после ге-

³²⁹ С дативном рекцијом, изгледа, овај глагол чешће значи „давати, пружати, намењивати помоћ некоме“, а са акузативном „помагати трајније или свестраније или обухватати некога у потпуности својом помоћу“ (Гортан-Премк 1977: 242).

нитива, уз себе везује највећи број предлога. Готово сви ти предлози потврђени су и у говору Парафинског Поморавља са својим централним и споредним значењима у оквиру акузативних падежних синтагми. Овом приликом биће дат регистар предлога потврђених у испитиваном говору.

403. Предлог у заступљен је у прегледаној грађи с највећим бројем примера:

Он отишо у сџбу (Тек), па би йшла у свињац (Буљ), ако нѣки сврне у вџињак (Свој), дџџџе гџсти у ављџу (ДМ), тџримо у рџрну (Пот), нџшта нџћу да тџрим у џсиа (Изв), у лџковину потџпиш (Пот), зџзову сам џдала у Варварџн (ДВ), џн свѣ глѣдао у џџ дѣџе (Тек), џн ти дџђе у гџсиџи (Пот), испрџтила тџ у вџјску (Тек), отишо у рџџи (Стуб), йшла сам у нџдницџу (Буљ), увџлам у шџћер (Пот), сашџла сџкџу у склџџџџе (ДМ), а такџ врџта у крџџ (Раш), у црџну бџју се фџрбалџо (Пот), знџм у йџре (Буљ), кад бџло у субџџџу ујџтру (Треш), у йџнедѣљак се вџнчамо (ДВ), да се луфџџраш у нџјвџћу зџму (Пот), отишо у јџсен (Стуб).

404. Предлог на унеколико је мање фреквенције од предлога у:

Но сѣднемо на йрџг (Буљ), лѣгли смо уз џгањ на асџру (Буљ), изрџчи кукџруз на дрџм (Раш), лѣго на крѣвѣџи (Бус), џзнем нџ тџрбу на рџме (Бус), да га вџди на мџре (Пот), џни ме сакрџџли на йџаван (Пот), нѣсам мџгла да йдем на грџбџе (Бус), нѣки кџца на врџџа (Стуб), џвечер се збѣру на игрџнку (Пл), йшо на робџџу (Чеп), немџ да се рџвиш на овџ дѣџе (Свој), нѣки пџцао на зџјџа (Пот), да не мирџше бџш на квџсаџ (Раш), кад бџло на Трџџџџу (Бус), да с-уклџџем на овџј нџш Ёскрс (Чеп), чџпа се на Бџрџевдан (Пот), на Бџџџић да се не дџже рџчак (Пл).

405. Предлог за такође је веома фреквентан у испитиваном говору. Високој фреквентности овога предлога значајно је допринела могућност супституције различитих предлошко-падежних конструкција и беспредлошких падежних форми предлошко-падежном везом за + А. Тако А с предлогом за има веома широко функционално-семантичко поље:

Вѣжем љуљуку за *ѵрассе* (Креж), за *свѣку* сам се *квѣку* увѣтила (Буљ), па спрѣмим за *јѣло* (Пот), не сѣдимо за *ѵрѣдаву* (Треш), исипује тамо за *свиње* (Пл), за *мѣје дѣше* нѣ би дала (ДМ), изађе се дѣсно за *Вѵѵиошевце* (Тек), нисмо знали за *нѣ бабице* (ДВ), ја како знам за *сѣдмен* (Буљ), цѣо дан се спрѣмаш за *седѣлку* (ДМ), ѿдма му дође позив за *војску* (ГМ), завршила за *лекара* (Стуб), лѣба дала за *оружје* (Буљ), збиру јајца за *Велѣдан* (ДМ), тѣ је за *Бѣжшѣ* (Пот), ни д-оставиш за *зѣму* ни за *лѣшо* (Буљ).

406. У прикупљеној грађи нашле су се и потврде за сва три предлога која се слажу искључиво са акузативом, при чему је предлог *крѣз* нешто ређе у употреби од предлога *уз* и *низ*:

Па ѣдемо пѣсле *ус ѣддину* гѣре (Буљ), гѣши ме *уз брѣдо* кад ѣдем (Буљ), бѣгамо *уз брѣдо* (ДМ), навѣлио се Мѣлосав *уз дѣвар* (Пл), да поглѣдам *ус комѣн* (ДМ), тѣрам хѣрке *ус ѣѵѵѣ* (Стуб), штѣ ће јѣш *ус колѣч* да спрѣмиш (Пот);

Низ онѣ клисѣре — тунѣка срѣтну, па убију Нѣмца (Буљ), ја пѣђем *низ онѣ бѣсамак* (Тек), Мѣлосав се свѣља *низ дѣвар* (Пл), ѿно се смѣкне *низ нѣдра* (Треш), чувѣо ѿвце *нис ѣрѣгу* (Раш);

Јѣ сам ѣшла *крѣз Голѣбовац* (Пл), па да се провѣчѣ *крѣс ѣрѣшиће* (Пл), глѣдали *крѣс ѣрѣзор* (Бус), *крѣс ѣлѣвдину* цѣо Пѣраћин ме зна (Раш).

407. У грађи се нашао и невелик број потврда за употребу предлога *ѵред* и *ѵод*, а предлог *над*³³⁰ бележен је само по изузетку:

Изађем ја такѣ *ѵреѵѣ цркви* (Тек), да изађем *ѵред врѣша* (ДМ), но сѣднемо *ѵреѵѣ кѣћу* (Буљ), тѣ било *ѵред Велѣдан* (Сик), било *ѵред јѣсен* (Бус);

Вѣду прѣспе *ѵоѵѣ сѣолицу* (Пл), ја лѣгнем *ѵода ѵрѣшњу* (Изв), мѣтнеш *ѵоѵѣ слѣмарицу* (ДВ), одвѣла га *ѵод воденицу* (ДМ), вѣкну *ѵод мѣшке* (Треш), увѣтише ме *ѵод рѣку* (ДМ);

Над глѣву ју тѣрио вѣнче (Мир).

408. Предлог *међу* веома је ретко у употреби у акузативним конструкцијама:

Тѣриш сѣ *међу ѣрсѣи* (Пот), кѣпицу *међу рѣке* и ѣјде (ДМ).

³³⁰ Слична ситуација забележена је и у говору Левча; уп. Симић 1980: 89–90.

409. Иста је ситуација и с предлогом *їо* који се углавном употребљава с дистрибутивном семантиком:

Ќони ни пòсле давàли *їо јèдну кошўљу* и *їо јèдно ћèбе* (Буљ), па свàкeм *їо јèдну јàбуку* (ДМ).

410. У одређеним семантичким категоријама предлошко-падежном везом *од* + А супституише се у испитиваном говору веза *о* + А, о чему ће касније бити више речи (т. 444).

411. У даљем излагању пажња ће бити фокусирана на примере у којима се огледају процеси балканизације и нека иновациона аналитичка решења. Реч је, наиме, о акузативним предлошко-падежним синтагматским везама које се употребљавају уместо одређених генитивних, дативних, акузативних и инструменталних беспредлошких форми и уместо одређених генитивних, инструменталних и локативних предлошко-падежних синтагми. Такође, биће размотрена употреба акузативних синтагми с предлозима *од* и *на* као еквивалентима акузативних синтагми с предлогом *о*, као и употреба предлога *за* уз А у основном значењу предлога *їо* уз исти падеж.

Употреба акузативних синтагми с предлозима

412. У даљој анализи сакупљене грађе биће осмотрене неке синтаксичко-семантичке карактеристике акузативних синтагми с предлозима *за*, *на*, *у*, *уз*, *низ*, *кроз* и *од* као иновативних супститута.

413. Уместо књижевнојезичке конструкције *їо* + А, у говору Параћинског Поморавља имамо употребу предлошко-падежне конструкције *за* + А уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“. Дакле, у акузативу може стајати и лексема која значи лице, и она која значи не-лице:

Ќн с његòва кòла òде *за лекàра* (Мир); пòђеш *за девòјку* (ДМ), *їду за девòјку* (Стуб), *ћу д-їдем за снàјку* (Мир), да пòђем *за Бòжицу* (Свој), *јà їдем за баба-Сїевàну* (Дав);

Прàте ме мòји д-їдем *за лèба* (Треш), код нàс дòшо *за кàн-шар* (Треш), *їдем јà за црèй* (Бус), д-їе сас кòњи *за резàнац*

(Шав), да л је дошо за неки матиријал (Изв); кад йдемо за ракију (Треш), Славица отишла за каву (ДМ), ти се врнеш за рѣју (ДМ); па дођу за брашњо (Треш), гѣ ћу саде за сурење (ДМ), ја сам са старца била за сѣно (Свој), жѣна му дошла з-одѣло (Стуб); д-йем за комйири (Свој), тамо смо йшли за чварци (ДМ), ја сам била за койриве (Буљ), отидне мој син за йечурке (Пот), свѣ сам ја йшла за имѣна (Тек).

Занемарљиво је мали број примера с конструкцијом *йо* + А: сад йду *йо девојку* (Сик), он ме пратио (= послао) *йо леба* да му купим (Мир).

И у суседним косовско-ресавским говорима редовно је у овој категорији у употреби *за* + А м. *йо* + А.³³¹

414. У проучаваном говору допуна индиректног објекта уз глаголе говорења може бити конкретизована предлошко-падежном синтагмом *од* + Г/ОП (в. т. 146б) или синтагмом *за* + А. Књижевнојезичка синтагма *о* + Л није у употреби.

Синтагма *за* + А је у испитиваном говору подједнако често у употреби као и веза *од* + Г/ОП. Наводим примере са синтагмом *за* + А:

Каже за мѣга сѣна (Свој), јѣш неколко рѣчи да вам кажем за моѣ колегу (Свој), неки ју преговорѣо там за некога богаѣша у Мирйловац (Сик), ел сте разговарѣли нешто за йракѣор (ДМ), и не причам за йвој (Чеп); тѣ причам за йѣйку њѣну, за Бранкину ћерку (Дав), причу ти за снајка-Савѣйу (Пот), а за Даму за причамо (Изв), да ти каже баба-Жйвка за славу (Др); па причам тѣ за йй ајдучи (ДМ).

Тако је и уз глаголе *мислиѣи* и *бринуѣи*: баш за йѣга човѣка нешто размйшљам (Свој), нисам мислѣла за Зѣкиѣа баш такѣ (ДМ); ел ти брйнеш за мајку, ел брѣт (Сик); нѣма млѣго да брйнеш за девојче (Раш).

³³¹ Уп. Јовић 1968: 168; Грковић 1968б: 149; Симић 1980: 83–84. Као важан значењски тип истиче га и П. Ивић пишући о говору Галипољца (Ивић П. 1957: 348). Иначе, ова је црта широко распрострањена и у говорима других дијалекатских целина; уп. нпр. Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 336.

Ова предлошко-падежна синтагма није маркирана у проучаваном говору, тј. не употребљава се само уз глаголе говорења, употребљене у исказима с негативном конотацијом (*причајући нешто за некога* са значењем „причати нешто лоше о некоме“). У савременом књижевном језику она се користи знатно ређе од везе *о* + Л³³² и захтева обавезну садржајну допуну — експликатор.³³³ Једини пример из моје грађе у коме постоји експликатор, и то у виду декларативне реченице с везником *да*, јесте следећи: мно̀го причају за *тѝи Нѝмци* да су ку̀лтурни (Шав). У свим осталим примерима експликатор није присутан.

Акузативна конструкција са *за* стоји као допуна уз *verba dicendi et sentiendi* и у другим косовско-ресавским говорима.³³⁴

415. Сакупљена грађа садржи и извешан број примера с предлошко-падежном синтагмом *за* + А у узрочном значењу:

Секира̃ се за *си̃на* (Раш), са̀д ми ни̃је му̀ка за *цре̃и* и за *ко̀ла* (Бус), ми̃ велімо да то̃ она̃ ви̃че за *у̀шу̀р* (= надокнада за печење ракије) (Чеп); ма̀јка чи̃таво прецр̀кла за *ћѐрку* (Чеп), ја̃ сам та̀д ви́кала на ње̃га за *ѝумиу* (Бус); ал за *но̀ бра̃шњо* ми му̀ка (Бус); ку̀кам за *роди̃иље̃и*, што и оста̀вљам (Изв), иде̃ у за̀твор за *тѝе* *ико̀не* (Треш), не бри̃не за *ѝаре* (Пл).

Може се закључити да је овај тип узрочне синтагме обичнији у испитиваном говору од синтагме коју сачињавају типичан узрочни предлог *због* и Г (уп. т. 266).

Описи народних говора Левча³³⁵ и Чумића³³⁶ садрже податке о присуству синтагме *за* + А са узрочном семантиком. Примере из књижевног језика, у којима се везом предлога *за* и акузатива исказује узрок, бележе Д. Гортан-Премк³³⁷ и Љ. Миљинковић.³³⁸

³³² Уп. Гортан-Премк 1971: 27–28; Ивић М. 1972: 30. Употреба предлога *за* као допуна овим глаголима регистрована је као српскохрватски јединични балканизам; в. о томе Попов 1984: 36.

³³³ В. Кашић 1968: 106–107; Ивић М. 1972: 30.

³³⁴ Уп. Грковић 1968б: 149; Симић 1980: 87.

³³⁵ Симић 1980: 85.

³³⁶ Грковић 1968б: 148.

³³⁷ Гортан-Премк 1963–1964: 446–449.

³³⁸ Миљинковић 1987: 155–157. Уп. и констатацију да је у српском језику „широк списак глагола уз које се може употребити узрочна одредба

416. Конструкцијом *за* + А формализује се значење брачне везе, с тим што трпни придев *удаџа* није експлициран, али се подразумева у дубинској структури исказа:

Ово ми сна *за њога другог сина* (Заб), ја сам имала снау *за брајџа* (Бош), Душанка ми *за брајџанца* (Раш), она ми *за брајџанца рђенога* (Пл), једна *за Изворца* сад последња (Изв); њега крстим и његову сестру што *за Буду* (Клач).

У испитиваном говору нису потврђени примери употребе инструменталне синтагме с предлогом *за* у овом значењу.

417. У примерима: сматрају га *за швалера* (Шал), ел га ти сматраш *за човека* (ДМ), кџ њега сматра *за неки фактор* (ГМ) имамо глаголску лексему с комплексном реакцијом: *глагол* + „слободни“ А + „везани“ А. Конструкција *за* + А употребљава се редовно уместо овог семантичког типа предикативног инструментала.

418. Уз глагол *сеџиџи се* никада се не јавља Г индиректног објекта, већ му као допуна најчешће служи веза *за* + А:

Кџ се сџи *за младића* (ДМ), плачем кат се сџим *за брајџа* (Изв), сџила сам се нешто *за она виндград* (Мир), не сџам се *за џа рџи* баш ништа (ДМ); сџим се *за мајку* (ДМ), свџ ми џгра пџд груди кат се сџим *за ћерку* (Шал).

У једном примеру је као допуна глаголу *сеџиџи се* забележен беспредлошки А, вероватно „омогућен“ употребом детерминатора *џај*: кат се сџим *џај џсо* (ДМ).

419. Предлошко-падежна конструкција *за* + А уобичајена је допуна глаголу *џрихваџиџи се*, те је на тај начин избегнута употреба беспредлошког генитива: приваџи се *за џсо* (Клач), да се приваџило *за књџу* (Стуб), кат се приваџим *за маџџе* (Сик).

420. У овом говору глагол *надаџи се* нема дативну реакцију, већ се његова допуна разрешава према следећем моделу — *глагол* + *за* + А:

исказана конструкцијом *за* + *акузаџив*. Таква је одредба, наиме, остварива и уз глаголе који иначе својим лексичким значењем не прејудуцирају експлицирање узрочног односа“ (Исто, 157).

Понад`ала сам се за *ѿрэвоз* (Раш); на`дала се за *сѣстиру* да ју обѣје (Бош), так` смо се на`дали за *ѿу канализацију* (Тек); сви се на`ду за *мѿшко дѣти* (ГМ); на`да се за *г`дсти* (Пот), на`дам се за *дѣцу* да ми до`ју (ДМ), на`дам се за *ѿѣ ѿаре* (Бус).

421. Тако је и с глаголом *радоваѿти се*: ра`дуем се за *бр`ѿта* што долази (Пот); ѿвек се обра`дујеш за *м`јку* (Дав); ра`довао се мно`го за *ѿѣ ѿцене* (ДМ), дѣца се ра`дују за *колачѿћи* (ДМ).

422. Глагол *служѿти* у књижевном језику има комплексну рекцију — *служѿти некоме за нешѿо*. У говору параѿинског краја уместо дативне форме обично се употребљава А с предлогом *за*: т` слѿжи за здравље и за *сѿдк*у и за *на`род* (Пот), т` слѿжи за *њѣга* за п`со (ДМ).

423. Генитив је у овдашњем говору непознат као други валент израза *жао*. Уместо беспредлошке генитивне форме користи се синтагматска веза *за* + А:

Ел те нѿје ж`о за *бр`ѿта* да вѿчѣ батѿне (Сик), так` ме ж`о за *ѿа на`род* (Бош), нѿје га б`ло ж`о за *ѿа вид`град* ѿч (Мир); ж`о ме за *бабу* што ѿмрела (ДМ), ж`о ме за *На`ду* (Бош), ж`о те и за *комиѿу* (Клач), к`ко да ме нѿје ж`о за *кѿћу* (Свој), св`кога ж`о за *њег`ву кѿћу* (Др); ж`о га мно`го б`ло за *ѿб м`че* (Леб).

424. Форма респективног датива није непозната говору Параѿинског Поморавља (в. т. 318). Међутим, исто значење „чисте намене“ често се у овоме говору конкретизује и конструкцијом *за* + А: за *н`га мрѿвака* намѣниш (Пот), тѿ сам мѣсѿла и за *ра`дници* (Бус), правѿли смо за *дѣцу* кѿће (Тек), доносила млѣко за *дѣцу* (Стуб).

425. Допуна девербативне именице *ѿозив* обично се разрешава синтагматском везом *за* + А: ка^л до`је за *ѿца* на`зад п`зив (Буљ), стѿго п`зив и за *њѣга* и за *бр`ѿта* (Чеп), за *ѿаквога м`мка* п`зив не долази (ДМ).

426. Акузативна конструкција с предлогом *на* јавља се уз глаголе као што су *окачѿти*, *обесиѿти*: окачила сам га на *јѣдан*

ѐксер (ДМ), окãчи га тãм на *й̄ӯ к̄ӯку* (Др); обѐсио се на *ш̄љ̄й̄ву* (Тек), обѐси га на *ј̄ѐдну грãну* (ГМ).

427. У сакупљеној грађи заступљени су и примери с везом *на + А* за именовање „помоћног“ средства путем кога се остварује вршење радње управног глагола:

Зовѐ га òтац на *й̄телефòн* (Стуб), позовѐ њò на *й̄телефòн* (Свој), кад на *й̄телефòн* разговãрамо (Стуб), разговãрãла на *й̄телефòн* (Стуб), п̄й̄ше и на *й̄телефòн* се разговãру (Леб).

И у овом случају испитивани говор познаје флективну форму беспредлошког инструментала „оруђа“ (в. т. 485Б).

428. У вези с претходним треба поменути и везу *на + А* с функцијом начинске одредбе у примерима типа: двѐ сам *ш̄й̄ла нã руке* (па тако и: *рãд̄й̄ле смо ù̄ руке*). У изразима овог типа редовно се преноси акценат на проклитику и може се рећи да се ту ради о посве адвербијализованим конструкцијама.

429. Предикативни инструментал као допуна комплексно-транзитивном глаголу *й̄равиѝи* — *й̄равиѝи некога нечим* — непознат је у говору околине Параћина. Уместо њега конструкција *на + А* служи за субјективно приписивање неке особине одређеном ентитету: прãве га на *будãлу* (ДМ), зãшта дозвољãваш (да) те прãве на *будãлу* (Сик), напрãвили га на *мãјмуна* (Пот).

430. У сакупљеној грађи наша су се и два примера с предлошко-падежном синтагмом *на + А* од именице *име* уз глагол *звãй̄и/викай̄и* м. предикативног инструментала *именом*, одн. уместо локатива уз предлог *й̄о* (*й̄о имену*): не зовѐ га на *й̄ме* (Стрижа), не в̄й̄чу се на *й̄ме* (Креж).

431. Предлошко-падежном везом *на + А* у неколико потврда из грађе супституисан је блокирани темпорални беспредлошки А/Г: на *он̄у ид̄ӯћу гòд̄ину* Мãрију да кр̄стимо (ГМ), на *ј̄ѐдну недѐљу* й̄де мòј òтац (Раш).

Бележим и неколико примера везе *на + А* у темпоралном значењу, где би обичнија била употреба предлога *у* уз исти падежни облик: от̄ишо на *й̄òдне* кот к̄ӯће (ДВ), а трѐба на *й̄òдне* да дò-

ђем (Пл), рађим, па тако ујутру, па на њодне (Буљ). Реч је, изгледа, о адвербијализованој синтагми на њодне.

432. У говору Параћинског Поморавља уобичајено је: *џчи нџкога маџемаџику*, *џчи нџкога црџање*, — дакле, обе објекатске допуне имају акузативну форму. Међутим, у појединим случајевима двовалентни глагол *учиџи* (и његови деривати) своју семантику конкретизује моделом *глагол + А + на + А*, где се циљ учења формализује акузативом у служби индиректног објекта: и тако не џвек подучаваља на *дџбро* (Шав), он само може да га *џчи на неваљаџино* (ДМ).

433. Навешћу овде и један тип примера за акузативну рекцију, односно за предлошко-падежну везу *на + А* м. локативне конструкције с предлогом *у*: *на кџ џравац* (да гледам/креном и сл.). У том смислу се може посматрати и пример: *џна глџда на враџа* (ДВ), у коме је флективна форма датива уз предлог *к(а)/џрема* избегнута употребом акузативне предлошке конструкције.

434. Располажем и примером у коме је као еквивалент беспредлошког акузатива употребљена акузативна синтагма с предлогом *на*: *нападну партизани на Бољевац* (Треш), а по угледу на синтагму *напад на Бољевац*.

435. С предлошко-падежном конструкцијом *у + А* наводим примере из већ разматране семантичке категорије: *џдемо у дрва* (Клач), *џдем са човџка у дрва* (ДМ), *спрџмамо се д-џдемо у дрва* (Треш), поред: *баба нџка џшла за дрва* (Треш); *тџ се џде у шраве* (Пл).

У односу на конструкцију с предлогом *за* постоји лексичко ограничење када је у питању предлог *у*: позиција акузатива конкретизује се готово искључиво лексемом *дрва*. Друго, ова конструкција је добијена асоцијацијом на примере типа *иде у њиву*, па можемо претпоставити овакав след: *иде у шуму + иде за дрва = иде у дрва* (= иде у шуму да донесе дрва), одн. *иде у поље + иде за џраве = иде у џраве* (= иде у поље да донесе траве). Сматрам да у овим примерима, без обзира на употребу предлога *у*,

није фокус на објекту локализације, већ на предмету којим ће се располагати по његовом досезању.

436. Конкретизатор допуне глагола *свираїти* најчешће је предлошко-падежна синтагма *у + А*: *сви́ра у а̀рмонику* (ГМ), *сви́ру у сви́рајку* (Треш), *сви́рио у гу̀сле* (Креж).

437. Примери из прикупљене грађе показују да је уобичајен у употреби израз *йољубиїти некога у руку*, а не *йољубиїти некоме руку*. Дакле, комплексна транзитивност глагола *йољубиїти* разрешава се у овом случају по моделу *глагол + А + у + А*: да пољуби по̀па у ру́ку (Шал), ба̀бу у ру́ку да љубиш (ДМ).

438. У испитиваном говору редовно ће бити: *кунѐ се у дѐцу*, *за̀клела се у дѐцу*. Дакле, имперфективни глагол *клеїти се* и перфективни *за̀клеїти се* добијају допуну у виду предлошке конструкције *у + А*. Инструментална допуна уз ове глаголе није забележена.

439. Конструкцијом *уз + А* може се интерпретирати а) нечија позиција или б) одвијање целог тока одређене радње у непосредној близини појма конкретизованог именичком лексемом у акузативу:

а) Овољико камѐње *ус йлоїи* (ДМ), йма та̀мо мо̀мак *ус йи́а до̀гањ* (ДМ), но̀на̀с да седїш *уз до̀гањ* (Пл); та̀м стоїи *уз до̀балу* (Треш); кро̀шња стоїи *ус ко̀ла* (ДВ);

б) Лѐгли смо *уз до̀гањ* (Буљ); и изи́ђо̀ше та̀м *ус ку̀ћу* (ДМ); а жѐна се́дне *уз огњи́ише* (Креж), ја *ус ку̀бе* плетѐм (Раш), *уз ўво* нѐшто па̀де (ДВ); дркѐм *ус ко̀ла* (Пот).

Као што се види, у говору Парафинског Поморавља се растерећује једна од двеју семантичких категорија предлошко-падежне везе *йоред + Г/ОП* (в. т. 214).

440. Као што је већ раније поменуто, права усмереност се у истраживаном говору само по изузетку реализује у флективној дативној форми. Беспредлошки Д уз глаголе кретања није продуктивна категорија (уп. т. 336).

У сврху обележавања циља кретања најчешће се користи конструкција *код + Г/ОП*, али се среће и акузативна конструкција *уз + А* — само уз глагол *йриїти*: кат при́јем *уз она́ са̀ндук* (Свој);

пришли смо уз *мајку* (ДМ), приђи, пиле, уз *бабу* (ДМ); па приђо ус *кѡла* (Леб).

441. Веза уз + А замењује инструменталну конструкцију у идиоматизованој синтагми *седети за столом*. Уобичајено је: *седѝ уз а̀стиал/седѝ уза сѝѡ*.

442. У овдашњем говору најчешће се уместо инструментала-просекутива среће акузативна конструкција с предлогом *низ*. Позиција акузатива најчешће се конкретизује лексемом *йуѝ* (и другим, деривационо и семантички њој сродним лексемама):

Йду тãм *нис йуѝ* (Мир), йдемо *нис йуѝ* (Треш), йдем ја *низ мѡј йуѝ* (Чеп), пође *нис йуѝ* (ДМ), кад йду *нис йуѝ* (Пот), йде *нис йуѝ* (Тек), тѝ, морѝ, свѝ трчѝш *нис йуѝ* (Бус), *низ онã йуѝиѝ* мѡра д-йу (Раш), *низ глãвни дрѝм* йде (ДМ).

Исп. и примере:

Ал ѡна жѝна йде *низ грãд* (Треш), овãко нек йде *низ авлѝју* (Треш), кад крѝнеш *низ овѝ ѝлицу* (Чеп), крѝнемо *нис йругу* (Сик), сãм те вѝди — *нис йѡље* йдеш (ДМ).

Дакле, лексичка ограничења која важе за инструментал-просекутив (в. т. 489) не постављају се код ове акузативне конструкције, као што не важе ни за месну конструкција *йѡ* + Л у истом значењу.

443. Употреба акузативне конструкције с предлогом *кроз* м. инструментала-просекутива знатно је ограниченија од акузативне конструкције с предлогом *низ*: тãмо йдеш *крос кѡдник* (Буљ), нѝсам прѡшла *крос ѝлицу* (Заб), проскиѝã *крос сѝло* (Раш).

444. Други предлог, осим већ помињаног предлога *на*, који је учинио да предлог *о* у акузативним конструкцијама буде потиснут из овог говора, јесте предлог *од*. Овај се предлог повезује са акузативом у два семантичким категоријама:³³⁹

³³⁹ И у говору Бучума (Богдановић 1979: 110) чује се ОП с предлогом *од* м. акузативне синтагме с предлогом *о*: *исѝрѝѡј рѝѝе од ѝешиѝр, рãз-би му шѝстѝиѝе ѡд глãву*.

а) Када је реч о обележавању индиректног објекта у оквиру неке *incommodi* радње (типа *ударити*, *лупити*, *ипреснути* и сл.): чукнуло лѣчка главу *од онај ћош* (Шав), лупи с рѣком *оѣ сѣо* (Дав), ка^т трѣсну *од зѣмљу* (ДМ), да се нѣ би кѣтарице поцѣпале *од бицѣклу* (Треш);

б) Када се ради о означавању средства помоћу кога се остварује глаголски садржај (уз глаголе типа *брисати*, *чешати* и сл.): *оѣ ѣа ѣешкѣр* мѣж се обрѣшеш (ДМ), ел ѣбриса рѣке *оѣ ѣанѣалоње* (Пот), немѣ да чѣшаш грѣну *оѣ дѣвар* (Сик).

Завршне напомене

445. У овом одељку размотрен је процес ширења употребе предлошког акузатива на рачун предлошког генитива, инструментала и локатива, као и на рачун беспредлошког генитива, датива, акузатива и инструментала у одређеним синтаксичко-семантичким категоријама. У вези с претходно поменутиим процесом је и регистровани начин разрешавања допуне одређених глагола с комплексном рекцијом (*смаѣрати*, *ѣравити*, *учити*, *ѣољубити*) — глагол + А + (*за/на/у* + А). Тако је и *служи за некога за нешѣо*.

446. Акузативна конструкција с предлогом *о* истиснута је из употребе у говору Параћинског Поморавља и замењена еквивалентним конструкцијама — *на* + А, *од* + А. Треба напоменути да је и у суседном левачком говору овај предлог готово у потпуности потиснут из употребе.³⁴⁰

447. Предлог *ѣо* уз А среће се у проучаваном говору само у примерима с дистрибутивним значењем. У изузетно малом броју исказа овај се предлог појављује као факултативна варијанта предлога *за* у акузативним синтагмама са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“.

448. Готово сви наведени примери илустративни су за различите измене рекцијских могућности одређених глагола, што се на одређени начин може сматрати само појавним обликом —

³⁴⁰ Симић 1980: 81.

формализацијом суштине. А суштина је у следећем: ове су измене заправо огледало балканистичког процеса анализације. Присуство предлошких акузативних синтагми у тако великом обиму логичан је резултат балканистичких процеса којима је у великој мери захваћен и испитивани поморавски говор. Наиме, у говору Параћинског Поморавља у сфере употребе генитива, инструментала и локатива увелико је продро општи падежни облик. Појачана анализација нарочито се огледа у употреби предлошких акузативних синтагми уместо беспредлошких форми датива и акузатива.

449. У сакупљеној грађи приметна је експанзија употребе предлошко-падежне конструкције *za* + А. Може се рећи да се ова конструкција уопштава као формална експликација одређеног падежног значења — сам предлог се граматикализује у оној мери у којој слаби његово лексичко значење.³⁴¹

ЗАКЉУЧАК

450. Акузатив је као падеж директног објекта и као падеж који се слаже с великим бројем предлога веома фреквентан и у говору Параћинског Поморавља.

451. Значајно одступање од стања у књижевном језику представља доследно изједначавање облика акузатива множине код именица м. рода с номинативом множине (*нисам имао синови, намѣстимо шатиори, дала сам за ови људи, у шањири ставиш*), што је особина призренско-тимочких говора, а само у извесној мери и косовско-ресавских којима испитивани говор припада.

452. У одељку о беспредлошким акузативним категоријама размотрене су следеће основне категорије слободног акузатива: 1) А као падеж објеката уз глагол *имати* и у још неким адвербалним, партитивним синтагмама (ел имаш *вџду, кџлко имају ћерке; она завати вџду, набрала сам црешње*), 2) акузатив као падеж објекта одричних глагола (*ја глас нџмам за пџвање, а*

³⁴¹ О ширењу употребе предлога *za* са ширег, балканистичког аспекта в. Асенова 1972: 211–227.

сѣстире нѣмам, не тражи бѣљи играчи) и 3) темпорални акузатив (*друѣи дан се пѣкло, јѣдан ноћ ргнем, следѣћу субѣћу јавѣо, ову гѣдину нѣма гѣриво*).

Могућност напоредне употребе генитива и акузатива у напред поменутих категоријама, у истој функцији и са истим значењем, није искоришћена у истраживаном поморавском говору. Наиме, у овом је говору далеко одмакао процес губљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продуктивна категорија. У том смислу се развојне тенденције у говору околине Параћина уклапају у балканистичке језичке процесе.

453. При разматрању предлошких акузативних синтагми тежиште је стављено на елементе балканизације која се, природно, најочигледније манифестује у експанзији акузативних предлошких конструкција. Та експанзија је резултат очигледних аналитичких домаћаја у говору Параћинског Поморавља.

Очигледно је да се акузативне синтагме с предлозима шире на рачун одређених предлошких синтагми с генитивом (*викѣла на нѣга за ѣумѣу, лѣгли смо уз дѣгањ*), инструменталом (*седѣ уз ѣстѣл, Душѣнка ми за браћѣнца*) и локативом (*на кѣј ѣравац да крѣнем*), као и на рачун беспредлошког генитива (*кат се сѣтим за браћѣа, привѣти се за ѣдсо, такѣ ме жѣо за ѣѣ нѣрод*), датива (*свѣ се нѣду за мѣшко дѣше, ѣвек се обрадујеш за мѣјку*), акузатива (*на јѣдну недѣљу ѣде, свѣра у ѣрмонику*) и инструментала (*прѣве га на будѣлу, не зовѣ га на ѣме, идемо нис ѣѣѣ*), у одређеним синтаксичко-семантичким категоријама.

454. Акузативна конструкција с предлогом *о* непозната је проучаваном говору. Као еквиваленти ове конструкције појављују се, зависно од семантичког типа, акузативне конструкције с предлозима *на* (*окачила сам га на јѣдан ѣксер, обѣсио се на шѣѣву*) и *од* (*лѣпи с рѣком оѣ сѣб, ѣбриса рѣке оѣ ѣнѣѣлѣне*).

455. На најмању меру сведена је могућност релација које се обележавају предлогом *ѣо* са акузативом: предлошко-падежна конструкција *ѣо* + А среће се само у исказима с дистрибутивном семантиком (*па свакем ѣо јѣдну јѣбуку*).

456. Значење „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ формализује се у истраживаном говору синтагматском предлошком везом *за* + А (пођеш *за девојку*, њдем ја *за црџу*, ти се врнеш *за рџу*).

У говору Параћинског Поморавља веома је приметна експанзија употребе предлога *за* у конструкцијама са акузативом (отшла *за каву*, да вам кажем *за мџ колегу*, сматрају га *за швалера*, сџтим се *за мајку*, нада се *за гџи*, деца се радују *за колачићу*). Може се рећи да поступно слаби лексичко значење овог предлога и напредује процес његове граматикализације.

ВОКАТИВ

457. Вокатив се употребљава изван реченичне конструкције или као део исказа — веома често са експресивним значењем. „Дефиниција која под падежом подразумева облик самосталне речи у нарочитој функцији било у реченици било изван ње — прикључује вокатив падежној системи“, пише М. Ивић.³⁴² Овај падеж има функцију дозивања или обраћања, тј. скретања пажње на дати реченични садржај.

458. Говор околине Параћина познаје В са истим функцијама као и у књижевном језику: *дозивањем* се отвара могућност за успостављање контакта са саговорником и за даљу комуникацију, а *обраћањем* се ствара могућност одржавања већ успостављене комуникације.

У нарочиту категорију обраћања, када се не ради о примарној употреби вокатива (успостављање контакта), могу се сврстати примери у којима овај падежни облик служи за интензивирање исказа, или они у којима има модалну функцију. У том случају реч је о тзв. секундарној употреби вокатива.

459. И говор Параћинског Поморавља обилује вокативима, посебно онима којима се именују сродници:³⁴³

Дђдо, ја ћу да погђдим (Мир), *дђдо*, кђлко ѡмаш гђдине (Раш), дај ми, *дђдо* (Бус), *ѡѡѡ*, да те питам (Чеп), *ѡѡѡ*, ће да ѡдеш (Пот), *ѡѡѡ* (= стриц), па зар ви раѡдим (Треш), *мамо*, морѡ, ѡди виѡкни нѡку жѡну (Чеп), ја сам, *мамо*, занѡмала се (Креж), *ба*

³⁴² Ивић М. 1953–1954: 195. О питању категоријалне класификације вокатива уп. Исто, 195. И В. Проничев сматра, на основу размотрених морфолошких ознака и синтаксичких функција, да се вокатив у српскохрватском језику прикључује категорији падежа (Проничев 1969). Међутим, има лингвиста који сматрају да В није падеж. О томе да ли је В падеж „у правом смислу речи“ в. Дешић 1981: 147.

³⁴³ За морфолошка обележја вокатива у испитиваном говору уп. Ракић-Милојковић 1990: 83, 89.

бо, сà-ћу те убијем (Изв), а̀јде, б̀а̀бо, да п̀еваш (Свој), а̀јде, б̀а̀бо, до̀ђи (Тек), ја̀ одма, б̀а̀бо, прино̀сим (ДМ), ел њмаш, ѝгешко, с̀ира (Бош).

460. Посебно наводим само неке примере вокатива женских личних имена, карактеристичне по својим морфолошким ликовима: *Вѐро*³⁴⁴, м̀ене одвуче в̀ук к̀озу (Клач), *Данѝцо*, д̀игни н̀огу (ДМ), *Ма̀ришо*, поздр̀ави ма̀јку (Тек).

461. Забележила сам и неколико примера с множинским облицима вокатива: и в̀иче: *љ̀уди*, о *љ̀уди* (Чеп), да в̀идите, *љ̀уди*, ч̀удо ст̀аро (ДМ), *бра̀ћо Ср̀би*, ка̀же (Раш), *ж̀ене*, ел ја̀ да во̀дим р̀ед (Раш).

462. У прикупљеној грађи нашло се и доста примера у којима се употребљава вокативни облик семантички испражњених именица: *син*, *браји*, *ћерка* и *дејте*, којима се, заправо, не ослобљавају сродници, већ су оне у служби интензивирања исказа, нарочитог апострофирања саговорника — у служби приснијег ословљавања:

Па св̀е је ску̀по, *с̀ине* (Мир), та̀мо не м̀ож да п̀ознаш, *с̀ине*, к̀о је лек̀ар (Бош), а ја̀, *с̀ине слај̀ики*, и за у шт̀алу и за у њ̀иву (Бош), еј, *с̀инко*, ка̀ко сам се ја̀ удав̀ала (ДМ), т̀о г̀лад б̀ио, *с̀инко* (Сик); *брај̀ице*, л̀оша ј̀есен (Раш), ма ј̀ок, бр̀е, *брај̀ице* (Др), и, *брај̀ице*, нек се р̀еше (Буљ); па н̀е знам, *ћ̀ерко*, ка̀ко ће се (Буљ), да ти ја̀ ка̀жем, *ћ̀ерко*, ки *ћ̀ерке* н̀е м̀је (Бош), б̀аш не м̀огу, *ћ̀ерко*, н̀ишта (Шав); и ка̀жем ти, *деј̀те*, ка̀ко је б̀ило (Раш), н̀е знам ти, *деј̀те*, шт̀а је б̀ило (Буљ).

463. Вокативне форме се у испитиваном говору чују и уз глагол *звaји*, одн. *викаји* са значењем „називати некога неким именом“:³⁴⁵

³⁴⁴ Номинатив овог личног имена има акценатски лик *Вѐра*.

³⁴⁵ У вези са овим уп. податак из Левча о спорадичној употреби вокатива уз глагол *звaји* и о чешћој употреби номинатива и инструментала уз овај глагол (Симић 1980: 26–27).

Не зовѐм га *дру̀же* ни *госѝддине* (Раш), вѝкао ме *ба̀бо* (ДМ), тѐбе ћу *да̀до*, ону̀ ћу *ју̀но* (ДМ), вѝче ме *да̀до*, нѐће ба̀бо (Изв), Ву̀ку сам звала *сѐјо*, Ни́ну *зѐше* (Раш).

Уз глаголе овог типа у говору Параћинског Поморавља налази се и Н (в. т. 34), али не и предикативни И.

464. Забележени су и примери с тзв. именујућим вокативом: она ме звала *Мѝцо* (Треш), њега зову *ба̀шо* (ДМ).

465. У појединим исказима вокатив са значењем квалификатива има модалну функцију. У тим примерима изражен је емоционални (најчешће негативан) став говорног лица према појму именованом вокативом: ма шта̀ с-смѐиш ти *будало̀* (ДМ), а̀јде, *луда̀ гла̀во* (ДМ), дѐ си *ло̀шѐве* (Мир), немо̀, *ѝлле на̀ше* (Свој).

466. У грађи су заступљени и искази са узвицима, емотивним изразима, у којима је ословљавање нарочито експресивно:

Јао, *ма̀јко* (ДМ), јао, *ба̀бо* (Тек), ку̀ку, *Ру̀жице* (ДМ), лѐле, *ма̀јко*, кад га о̀ни развук̀ше (Треш), сва̀ка ти ча̀с, *ма̀јко* (Бош), наздравље ти *ма̀ши* и *сѐстиро* (Тек).

Експресије има и у примерима с вокативом *Бо̀же*, употребљеном приликом привидног апострофирања, односно у изразима:

Бо̀же, *Бо̀же*, грдан на̀род (ДМ), а нòге, *Бо̀же*, бòсе (Леб), јао, *Бо̀же* (Леб), ку̀ку, *Бо̀же* (ДМ), не да̀ј *Бо̀же* (Мир), сачу̀вај *Бо̀же* (Пот).

467. На синтаксичком плану, у оквиру падежног система, В је најинтересантнији са становишта могућности употребе облика номинатива с вокативном функцијом, дакако, у случајевима у којима се не ради о синкретизму двају падежних облика, познатом и српском књижевном језику и народним говорима који су ушли у његову основицу.

468. Најпре наводим потврде с формом номинатива употребљеном за В код неких именица 1. деklinационог типа:

О̀шац, па зна̀ш ти да чѝташ (Раш), *сѝриц*, забелѐжи да̀тум ка̀т сам ти дол̀азео (Бош), *ју̀ац*, ста̀ни ту̀ (Раш), брѐ, *дру̀га̀р*, ти си ми нѐшто по̀знат (Свој), *м̀мак*, до̀ђи те пѝтам нѐшто (ДМ).

469. У случају обележавања потицања, географског порекла неке особе, такође се форма номинатива користи за В: *Босáнац*, те пита́м не́што (Сик), *Црногóрац*, ел й́граш лóпту јòш (ДМ), ел си стй́го, брѐ, *Параћинац* (Пот).

Примери наведени у т. 468 и 469 садрже облике код којих би у вокативу дошло до појединих фонетских алтернација, што се употребом номинативног облика избегава. Ово се може сматрати својеврсним доприносом процесу аналитизације.

470. Именице 2. деklinационог типа могу добити облик номинатива једино када су у питању властита имена на *-ица*: слўшај, *Слáвица*, тй йди (ДВ), *Бд̄жица*, ће да дòђеш код нáс (Свој). Међутим, уобичајеније су вокативне форме типа *Слáвице*.

471. У говору околине Параћина најчешће се уместо облика вокатива презимена, углавном при обраћању мушким лицима, узима облик номинатива: *Бд̄шковић*, òди овáм (ДМ), *Пáвловић*, немò се секира́ш (Креж), *Сáвић*, брѐ, дè си пòшо (Шав), *Никòлић*, ел сте вй кўмови (Клач).

472. При обраћању женском лицу „по презимену“ забележила сам и овакве облике: *Анйићка*, не бòј се (Бош), сѐди, *Анйићка* (Бош), *Пѐрићка*, не дáј се (Свој), *Момйровићка*, òпасна си (Буљ).

473. И код множинске именице *деца* В се често замењује формом номинатива. Тако имамо: нѐ да јѐте, *дѐца*, ће се отрўјѐте (Свој), сáд вй, *дѐца*, йдите (Треш). У овом случају јављају се и примери са сачуваном флексијом: такò, *дѐцо*, у мòје сѐло мòда (Треш), тò нйко нѐ зна, *мòа дѐцо* (Заб).³⁴⁶

474. Уколико именица као одредба претходи некој другој именичкој лексеми (најчешће властитом имену) у облику вокатива, она у испитиваном поморавском говору чини акценатску

³⁴⁶ У говору Алексиначког Поморавља В = Н код множинске форме *деца* (Богдановић 1987: 151), док се у Запаљу као вокативни облици чују *дѐца* и *дѐцо* (Марковић 2000: 127).

целину с главном именичком лексемом и има облик номинатива, као што је случај и у књижевном језику:

Ћво, сà-ће, *чика-Дра̀го* (Мир), *чика-Жѝко*, мѝ тѐбе нѝсмо јòш увѝли (Треш), до̀ђи тѝ, *га̀зда-Кàле*, код мѝне (Бош), па èто, *госѝдин до̀кшо̀ре* (Свој), он ка̀же: *шѐйка-Дра̀гиња* (Бош), о, *сна̀ша-Мѝлѐно* (Клач), *ба̀ба-Кòсо*, те пѝтам ја̀ нѝшто (Свој), до̀бар да̀н, *ба̀ба-Вѐлѝка* (ДМ), зна̀ш штà, бр̀е, *ку̀ма-Мѝлче* (Леб).

*

475. Познато је да номинатив може као централни и једини преостали независни падеж преузети у одређеним случајевима улогу вокатива.³⁴⁷ У словенском свету те појаве има на различитим странама: у руском или словеначком језику нпр. вокатива има само „у траговима“ (морфолошки је изједначен с номинативом). Што се пак народних говора тиче, они из области кајкавског наречја не разликују вокатив од номинатива, док нпр. у говорима Баната имамо не само вокативе типа *Вѝрица*, *Мѝлица*, него и *òтѝац*, *ма̀гарац*, *Јанчѝћ*.³⁴⁸

У већини словенских језика В је жива граматичка категорија, те тако и у српском језику и у балканским словенским језицима — бугарском и македонском. Ипак, примећен је процес његовог „опадања“ у српском,³⁴⁹ а тенденција напуштања вокативних форми уочена је и у македонском.³⁵⁰

476. Експанзивност употребе номинативног облика и његово преузимање вокативне улоге код неких именичких типова или

³⁴⁷ „Посматран из перспективе односа зависности и независности према каквој управној речи, вокатив стоји у истом плану с номинативом, диференциран као независан падеж. Отуда појава синкретизама у многим језицима, тј. употреба облика номинатива место вокатива. Отуда и могућност да се у нашим народним песмама употреби вокатив место номинатива“ (Ивић М. 1953–1954: 195). Уп. и Вукомановић 1979: 319.

³⁴⁸ Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 12, 61.

³⁴⁹ В. Проничев 1969: 120–121.

³⁵⁰ Минова-Гуркова 1994: 111. У македонским народним говорима флективне вокативне форме су живе, али нису необичне ни оне с нултим наставком — типа *ој Милан*, као нпр. у говорима Скопске Црне Горе (Видоески 1999: 215).

категија може се у испитиваном поморавском говору довести у везу са „осипањем“ падежног система. У свим наведеним примерима употребе облика номинатива с вокативном функцијом изведено је обједињавање форми, тј. конкуренција двају морфосинтаксичких средстава разрешена је жртвовањем вокатива, а повећан је функционални значај номинативне форме. Свакако да синкретизам код појединих именичких типова или нпр. синкретизам множинских номинатива, вокатива и општег падежа у испитиваном говору олакшава тај процес замене. Дакле, овде је реч о уну-тарјезичком потенцијалу подстицаном „споља“.

477. У косовско-ресавским говорима Трстеника³⁵¹ и Левча³⁵² има доста примера употребе номинативне форме у вокативној функцији, а и у другим говорима овог дијалекатског типа³⁵³ забележени су такви примери — углавном код именица ж. р. на *-ица*. Симптоматично је да у говору Радимаца „номинатив преузима и вокативне функције“.³⁵⁴

Што се призренско-тимочких говора тиче, постоје само у неким монографијама посебне напомене у вези са овим феноменом, те се не могу извући поуздани закључци. Забележено је да се у говорима Црне Траве и Власине,³⁵⁵ као и у говору Алексиначког Поморавља³⁵⁶ употребљава облик номинатива при дозивању „на презиме“. Говор Алексиначког Поморавља не познаје вокативе типа *Марија, Милица*, док се за дозивање животиња користи *В*, а за терање *Н*.³⁵⁷ Такође, у говору Заплања и Призрена, осим уз вокативно *море* у Призрену, једначење вокатива с номинативом бележено је по изузетку.³⁵⁸

351 Јовић 1968: 79–80.

352 Симић 1972: 224, 292.

353 Уп. Стевановић 1950а: 106; Алексић / Вукомановић 1966: 304; Грковић 1968а: 126; Грковић 1968б: 133; Радић 1990: 24.

354 Томић 1987: 426.

355 Вукадиновић 1996: 129.

356 Богдановић 1987: 146.

357 Исто, 148.

358 Уп. Реметић 1996: 453 и Марковић 2000: 117.

ИНСТРУМЕНТАЛ

УВОД

478. Инструменталу је у записима старијих граматичара (Даничић³⁵⁹, Маретић³⁶⁰) превасходно приписивано месно, тј. просторно значење. У прегледу инструменталних значења помињана су и ова: време, начин, оруђе/средство или друштво, зависно од тога да ли је реч о беспредлошком инструменталу или о инструменталу уз предлог *c(a)*. Потом, следећи младограматичаре, П. Ђорђевић у својој студији о падежима без предлога³⁶¹ издваја социјатив као основну категорију инструментала, а затим наводи просторно и временско значење, као и значење оруђа. Другачији угао гледања на овај проблем налазимо код А. Белића, за кога је инструментал однос *заједнице*³⁶² и који сматра да су се значења социјатива и оруђа, као и разна друга значења, развила из овог старијег општег односа. М. Стевановић је, такође, инструментал назвао падежом заједнице.³⁶³

Инструменталу су, као „конкретном“ (по Куриловичу), одн. „маргиналном“ (по Јакобсону) падежу, доступне све три обличке могућности у којима се наши падежи остварују.³⁶⁴ Према мишљењу М. Ивић,³⁶⁵ блокирани инструментал квалитативног и пратилачког карактера у српском језику је архаична морфолошка категорија чије чување сврстава овај језик међу најконзервативније словенске језике.

Разрађујући и продубљујући размишљања о инструменталу, М. Ивић је навела да се семантичка структура разматраног падежа базира на утврђивању *конекције*, тј. на представи „о по-

³⁵⁹ Даничић 1858: 553.

³⁶⁰ Maretić 1921: 184.

³⁶¹ Ђорђевић 1889: 156.

³⁶² Белић 1998: 508.

³⁶³ Стевановић 1979: 439.

³⁶⁴ Ивић М. 1983: 197–205.

³⁶⁵ Ивић М. 1959: 162.

везивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“.³⁶⁶ У својој студији о инструменталу ова ауторка, између осталог, говори о великој блискости инструментала оруђа и социјатива и даје у закључку следећу дефиницију инструментала: „Инструменталом је обележен појам чија је акција везана с акцијом неког другог појма као подређена тој акцији, односно напредна с њом, или појам који је својом појавом везан за појаву неког другог појма као његова напредна карактеристика“.³⁶⁷

У радовима З. Тополињске о падежима фокус је код инструментала у потпуности преусмерен са односа друштва, социјативности — на локациони падежни однос,³⁶⁸ чију реализацију ауторка једино не види код предлошко-именичке синтагме с предлогом *c(a)*.³⁶⁹ Тако, Тополињска наводи и две типичне серије операција које обавезно укључују два материјална објекта: прву — која обухвата неколико мањих семантичких поља с јасним локалистичким (локативним) конверзијама, и другу — која подразумева укључивање два материјална објекта у оквиру класичног односа „*instrumentalis instrumenti*“.³⁷⁰ У том смислу и њена дефиниција инструментала гласи: „*INSTRUMENTAL is the case of the second material object involved in the operation that a human agent performs*“.³⁷¹

479. Месни инструментал без предлога и инструментал с предлозима су две посве различите категорије и по свом значењу и по својој употреби.³⁷² Придајући инструменталу као маркираном месном падежу одређена семантичка обележја (критерије), М. Ивић закључује да се ова два типа инструментала

³⁶⁶ Ивић М. 1958: 143.

³⁶⁷ Ивић М. 1954а: 268.

³⁶⁸ У вези са овим уп. Тополињска 1999: 87–89 и Тополињска 1996: 3–5.

³⁶⁹ Тополињска 1996: 4. Ауторка дели предлоге на показатеље локационог и/или инструменталног падежног односа, али наводи и једну од основних функција инструментала која, по њеном мишљењу, има локационо конверзију: *Ћуним канџу водом* → *наливам воду у канџу*.

³⁷⁰ Тополињска 1999: 87.

³⁷¹ Исто, 87.

³⁷² Ивић М. 1959: 148–150. Уп. и: „Слободни“ инструментал и инструментал с предлогом су „одговарајући облички рефлeksi двају посебних значењских јединица“ (Ивић М. 1983: 207).

„међусобно више разликују него што се свака од ових двеју падежних јединица понаособ разликује од локатива“.³⁷³

480. У употреби инструменталних конструкција на испитиваном терену постоје две битне разлике у односу на савремени књижевни језик: (1) потискивање инструменталних форми и коришћење, у великој мери, општег падежа у инструменталној функцији; (2) употреба социјативне конструкције *c(a)/cac/cec* + И/ОП уместо беспредлошког инструментала „оруђа“³⁷⁴ (и још неких мање фреквентних значењских категорија беспредлошког инструментала).

481. Инструменталне синтагме сврстане су и анализиране у оквиру две основне целине: (1) беспредлошки инструментал, тј. инструментални облик уз глагол и (2) инструментал с предлозима. Другом целином обухваћене су две посебне значењске категорије инструментала: (а) с предлогом *c(a)/cac/cec* и (б) с предлозима *їод, над, їред, међу* и *за*.

Предлозима *їод, над, їред, међу* и *за* обележава се и у говору Параћинског Поморавља пре свега месни однос.

БЕСПРЕДЛОШКИ ИНСТРУМЕНТАЛ

482. Код наших старијих граматичара налазимо да је основно значење инструментала без предлога — месно значење, а тек потом се наводи значење времена, затим значење оруђа или средства.³⁷⁵ А. Белић објашњава просекутив као „значење блиско социјативу“,³⁷⁶ а све остале примере беспредлошког инструментала класификује под *инструментїал за оруђе*.³⁷⁷ Инструменталом у ужем смислу М. Стевановић назива оруђник, као и још неке инструментале „друкчијих значења ко-

³⁷³ Ивић М. 1983: 213.

³⁷⁴ У овом делу излагања сви термини за поједине категорије инструментала, стављени под наводнике, преузети су из студије М. Ивић (1954а).

³⁷⁵ Уп. Даничић 1858: 553 и Maretić 1921: 184–185.

³⁷⁶ Белић 1972: 199–200.

³⁷⁷ Исто, 200–203.

ја су овоме ближа него социјативу“, а ту прибраја и просекутив.³⁷⁸

У студији М. Ивић о инструменталу, беспредлошки инструментал обухвата осам значењских категорија: оруђе, агенс у пасивним конструкцијама, узрок, носилац стања, место, време, основна карактеристика и предикативни инструментал.

Инструментал без предлога као једна општа значењска категорија, која се издваја у односу на И с предлогом *c(a)* и у односу на И с „месним“ предлозима, представља „повезивање двеју појава по односу подређености једне према другој“.³⁷⁹

483. Семантичко поље беспредлошког инструментала у говору Параћинског Поморавља није тако широко као у књижевном језику. Овај тип инструментала је неупоредиво ређи од инструментала у конструкцији с предлозима.

На основу прикупљене грађе могу се издвојити три основне значењске категорије овог облика: И „оруђа“, просекутив и И „носиоца стања“. Предикативни и темпорални И практично су непознати на истраживаном терену, те ће под одговарајућим насловима заправо бити поменуте различите синтагматске везе којима се, у резултату својеврсне анализације, исказују значења слободне падежне форме. У посебном одељку биће поменути они случајеви инструментала који су прерасли у прилоге.

Инструментал „оруђа“

484. Категорија „оруђа“ и социјативна категорија представљају две основне категорије инструментала. Инструменталом „оруђа“ се изражава предмет/појам којим агенс остварује садржај управног глагола.

485. И примери из грађе с терена Параћинског Поморавља јављају се с две основне функције инструменталне категорије „оруђа“: (А) функција „спроводника“ и (Б) функција „омогућивача“.

³⁷⁸ Стевановић 1979: 440.

³⁷⁹ Ивић М. 1958: 149.

(А) У оквиру „спроводничког“ инструментала, којим се обележава „појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње стављајући га у акцију која је једнака извођењу саме радње“,³⁸⁰ издвојићу најпре примере с називима интегралних делова (тела) агенса, којима се он служи у свом процесу вршења радње:

Показује пòсле *йрситом* (Леб), и очисти га òна *њенем језйком* (Мир); сáдимо ујесен *руком* (Сик), ицèпа бáрјак *ногòм* (Раш); нйје нйко нйкога *шйкама* вáћао (Буљ).

Располажем и примерима с називима предмета или оруђа (и оружја), преко којих се вршење дате радње од стране агенса „несамостално“ спроводи на онога ко је/оно што је пацијенс:

Јá удáрим *цйглом* пр̀во нò (Мир), опèре *рибáћом* чèйком (Мир), ће да га убйје *йушком*, *йишиòљем* (Мир); òнда *лойáйиема*³⁸¹ — нйје мéшалице ки сáд (Мир), да ме гáђу *камèњема* (ДМ).

Овде ћу сврстати и један пример са апстрактним појмом који је метафорично употребљен: ел *рèчйма* се тучè (Раш).

У свим претходно наведеним примерима реч је о радњама које представљају циљне (прелазне) акције.

Инструментал у примеру: п̀ниле се папрйке *йирйнчом* (Клач) припада једном посебном типу „спроводничке“ категорије. Овде је, наиме, реч о појму „неопходног материјала“ који служи за реализацију одређене акције.³⁸² За разлику од претходног примера, појам обележен инструменталом у примеру: мène рáни *лèбем* (Сик) не може се схватити и као „трпилац“ акције која се врши (дакле — објекатски), већ је у овом случају „результативност у вези с подразумеваном неопходном акцијом централни моменат глаголског значења“.³⁸³

Посебно наводим и следећа два примера: па т̀ посл̀жим *кáфом* (Дав), јá сам свè *ћилймима* дарувáла (Буљ). Овде јесте реч о некој врсти „неопходног материјала“ при реализацији дате ак-

³⁸⁰ Ивић М. 1954а: 255.

³⁸¹ У вези с наставком *-ема* в. т. 297.

³⁸² „Глаголи уз које се овај инструментал употребљава значе сви резултативну радњу чија реализација изискује употребу одговарајућег материјала који управо и треба да дá ново стање (особину) у резултату вршења“ (Ивић М. 1954а: 19).

³⁸³ Исто, 20.

ције, али свакако није реч о оруђу које служи за обављање „спроводничке“ функције.

У категорији оруђника представљеног беспредлошким инструменталом нашли су се и примери у којима се инструменталним обликом обележавају одређена превозна средства/оружа помоћу којих, тиме што су на/у њима лоцирана, дата лица остварују одређену радњу:

Неки пѹт ми *вóзем*, сиђемо *вóзем* (Клач), *вóзем* отиднемо (Клач), ми смо ишли тад *вóзем* (Леб);

исто *бициклом*³⁸⁴ путувао (Мир), дође чòвек *бециклом* на ѹтрину (Пл);

дéте нòјно не возило *кòлима* (ДМ), па се вòзи *кòлима* (Леб), па *кòлима* свè, не мòж на рѹке д-однèсеш (Др), прè нисмо носили *кòлима* (Пот), па *кòлима* такò вчѹм (Буљ).

Уместо беспредлошког инструментала за именовање превозних средстава и оруђа веома се често у испитиваном говору чује социјативна конструкција *c(a)* + И/ОП (в. т. 543–547).

(Б) „Омогућивачки инструментал обележава појам помоћу кога субјекат остварује вршење радње, али тако да акција тога појма није једнака извођењу саме радње.“³⁸⁵

У свим примерима из моје грађе са оруђником у функцији „омогућивача“, додуше малобројним, нашла се само лексема *шеелефон* у беспредлошком инструменталном облику: јавио он *шеелефоном* (Леб), па *шеелефоном* да јавиш (Др), òне су пòзвале *шеелефоном* вèга (Свој), зовè *шеелефоном* (Стуб). Лексема у инструменталу овде представља „помоћно средство“ за вршење радње.

Подједнако често користе се у истраживаном говору и конструкције *на* + А/ОП (в. т. 427) и *ипреко* + Г/ОП (в. т. 202) у истој функцији и са истим значењем.

Посебан тип „омогућивачке“ категорије беспредлошког инструментала имамо у примеру: тѹрили и *жицом* га заградили (Буљ). Овде је, наиме, реч о „помоћном материјалу“ за вршење глаголске акције.³⁸⁶

³⁸⁴ У испитиваном говору ово је именица женског рода — *Н бициккла/бецикла*.

³⁸⁵ Ивић М. 1954а: 255.

³⁸⁶ „У другу групу значењске категорије ’неопходног материјала’ спада инструментал којим се обележава неопходна г р а њ а употребљена

486. Дијалекатски материјал за категорију инструментала „оруђа“ с терена Параћинског Поморавља, иако невеликог обима, потврђује већ израније установљену тенденцију³⁸⁷ да се ова категорија инструментала своди на „спроводнички“ тип, а да тип „омогућивачког“ инструментала постаје све непродуктивнији и да га све чешће замењују одговарајуће предлошко-падежне везе у функцији инструментала. Такође, тенденцију ширења социјативне конструкције на рачун беспредлошког оруђника потврђује и малобројност примера у овој категорији разматраног падежног облика.

Просекутив

487. Инструментал као падеж за означавање просторних односа остварује се у савременом књижевном српском језику уколико су испуњена два основна услова: „неодређеност у погледу количине простора захваћеног кретањем“ и „претстава о динамичности радње, тј. о кретању по датоме простору“.³⁸⁸ Простор који се кретањем савлађује мора бити велик и најчешће је то какав географски појам у ширем смислу те речи.³⁸⁹

488. И у испитиваном говору И „места“ (просекутив) употребљава се само уколико су испуњена оба цитирана услова. Међутим, за разлику од књижевног језика, употреба просекутива је у испитиваном говору лексички изузетно ограничена. Осим тога, на овом терену у додиру са значењем инструментала-просекутива среће се и локативна конструкција с *йо* (уп. т. 656)³⁹⁰, као и акузативна конструкција с *низ*, одн. *кроз* (уп. т. 442–443).

489. У мојој грађи су се нашли следећи примери с просекутивом:

ради остварења какве акције изградње, дакле инструментал уз глаголе типа *зидати*, *градити*, *правити* и сл. (напр. *зидати циглом*)“ (Ивић М. 1954а: 22).

³⁸⁷ Исто, 51–52.

³⁸⁸ Ивић М. 1957: 149.

³⁸⁹ Уп. Ивић М. 1983: 207–208.

³⁹⁰ Уп. Радић 1997: 234–235.

Там̄ *йу́ишем* йди (ДМ), йду *йу́ишем* (ДМ), йшли *йѐм йу́ишем* цариграџким (Шав), прѣшли *дрѹмем* (Клач), ја̄ йдем такѣ *йѣьем* (Бош).

У свим наведеним примерима у управној позицији је глагол линијског кретања — *ићи*. Позиција инструментала конкретизује се најчешће лексемом *йуи*, одн. *друм*.

490. Посебно наводим пример: тѣ свѣ̄ плѣчем *йу́ишем* (ДМ), у коме се глагол *ићи* подразумева у дубинској структури исказа: то све плачем [*идући*] *йу́ишем*. У овом су примеру на одређени начин исказане и пратилачке околности, што се јасно види из могуће трансформације с герундом — *йлачући идем йу́ишем*.

Инструментал „носиоца стања“

491. Ова категорија инструментала, најшире схваћено, подразумева „појам који је и сам захваћен вршењем медијалне радње коју субјекат остварује, појам на коме се чин вршења испољава остајући притом на њему, у његовој сфери“.³⁹¹ Што се тиче природе саме радње, она је спонтана, или барем није изразито циљна, сврховита, тако да је у фокусу пажње заправо сам чин њеног извршења, извођења.

492. У грађи се нашло свега неколико потврда за беспредлошки инструментални облик којим је обележен појам — „носилац стања“: ја̄ климнем *гла́вом* (Мир); не мѣже ђн да клима *рукѡма* (Буљ), ђни почѣше *рукѡма* такѣ (да раде) (Шав).

Инструментал овде има улогу заступника агенса, јер појам који је обележен инструменталом представља, заправо, део тела, интегрални део онога који врши радњу, тј. одређени тип покрета. У овим се случајевима може говорити о односу „део — целина“, где се под именицом којом је означена „целина“ подразумева агенс у улози субјекта исказа.

493. У наведеним примерима ове категорије појам са именом у облику инструментала је заправо индиректни објекат, с тим што је у примеру: Миша руковаѣ *йѣрема* (Пл) то најизрази-

³⁹¹ Ивић М. 1954а: 258.

тије. Овај пример наводим издвојено, иако и он припада разматраној категорији „носиоца стања“, јер није близак инструменталу са „спроводничком“ функцијом — што је случај са осталим примерима.

494. Карактеристична су и два примера са заменичким речима у предлошко-падежним везама *на* + А, одн. *од* + Г м. инструментала у категорији „носиоца стања“: *тò ће Бòг да распола̀га на шòб* (Свој), *б̀авио се о̀м шò̀га* (Мир).

495. Аналитичка социјативна конструкција употребљава се у говору параћинског краја и за изражавање инструменталног значења названог „носилац стања“ (уп. т. 549), те је то узрок малобројности примера с беспредлошким инструменталом у овој категорији.

Предикативни инструментал

496. Употреба предикативног инструментала³⁹² бележи се у српском књижевном језику, али се може рећи „да она не само што није нарочито жива, него се чак лагано и губи, уступајући место конструкцији с номинативом или с акузативом, у зависности од глаголске управне речи“.³⁹³

497. Стање у говору Параћинског Поморавља отишло је и корак даље. „Слободни“ И се овде не јавља као део именског предиката, јер су га посве истиснули из употребе предикативни номинатив, вокатив, или различите предлошко-падежне конструкције. Уз глаголе *звати* (= називати некога/нешто неким именом) и *викаџи* (са истим значењем) могу се као потпуни синтаксичко-семантички синоними наћи Н (в. т. 34) и В (в. т. 463), као и конструкције *преко* + Г (т. 202), *на* + А (т. 430), *с* + ОП м. инструментала (т. 551), *по* + Л (в. т. 663).

³⁹² Овај И „обележава шта постаје изван појам, какав нов физички, психички или друштвени лик стиче, било стварно, било привидно, у тренутку вршења глаголске радње“ (Ивић М. 1954а: 147).

³⁹³ Исто, 158.

498. „Уз глаголе који значе нетачно или бар сасвим субјективно придавање, приписивање извесног својства субјекту“³⁹⁴ никада се у испитиваном говору не чује предикативни И, већ само предлошко-падежна конструкција *на* + А, одн. *за* + А, ретко и беспредлошки А: прăве га *на будăлу* (в. т. 429), смăтрају га *за швалѣра* (в. т. 417), прăве га *лўдбга*.

Темпорални инструментал

499. Инструментал слободног типа за обележавање времена готово да и није присутан у говору Параћинског Поморавља ни у једном од својих значења („у току“, „када“, „сваки пут кад“).³⁹⁵ Два примера која сам забележила, чула сам од млађих информатора, те претпостављам да одражавају утицај књижевног језика: да рăдиш тї *субдїѡм* и *недѣљѡм* (Бош), рăдиш *недѣљѡм* (Леб).

500. Осим прилога *дăњу* и *ндђу*, који су појединачни лексикализовани облици старог временског инструментала, различита значења ове категорије инструментала парафразирају се у испитиваном говору темпоралним конструкцијама с *кад*, или предлошко-падежном везом *у* + А, типа: *у зѡру* долăзи кот кўће.

501. Посебно бих поменула могуће замене тзв. итеративног темпоралног инструментала у говору параћинског краја. То могу бити реченичне конструкције с темпоралним везником (*кад дѡђе недѣља*, *јă брїшем ѡвљїју*, *їшли смо кад дѡђе свѣтшак*), потом предлошко-падежне синтагме *у* + А (*у недѣљу* да не рăдите, него *у цркву* да *їдете*), *за* + А (само *у вези* са именичком лексемом *їразник*: *за їрăзник* се сăмо *јѣло мѣсо*) и *на* + А (нпр. *на свѣтшак* се не *їде* у *њиву*), као и темпорални Г уз који стоји временски детерминатив конкретизован лексемом *сваки* (*свăке субдїше* добїва пакѣти).

У оваквим примерима имамо радње које се понављају по тачно утврђеном ритму, „у правилним интервалима“, а име-

³⁹⁴ Исто, 158.

³⁹⁵ О овом типу инструментала в. Ивић М. 1954а: 126–133, као и Ивић М. 1959: 160–161.

ничке лексеме значе дане у недељи (*субоџа, недеља*) и празнике (*џразник, свеџак*) када се радња поновљено остварује.

502. Тежња књижевног језика „ка ликвидирању сл о б о д н и х падежних облика за обележавање времена“³⁹⁶ потврђена је и стањем у испитиваном поморавском говору. Након отпочињања слабљења динамичког карактера временског значења, темпорални И су и у савременом књижевном језику почеле истискивати различите предлошко-падежне конструкције.³⁹⁷ У говору Параћинског Поморавља, пак, то се уклапа у изразито стремљење ка аналитизму.

Остали примери

503. Правих прилога, пореклом старих инструментала, има доста и у српском књижевном језику и у његовим дијалектима.³⁹⁸ И грађа с терена Параћинског Поморавља садржи примере са старим облицима инструментала, који данас припадају прилошкој категорији:

Ѐјде с`д *р`дом* по с`лу (Пот), да те ув`дим св`д *р`дом* (Буљ), па т`мо *р`дом* (Свој), вод`о га *р`дом* (ДМ), *р`дом* (је) разнов`рно (Свој); па гл`ам *кр`дом* (Пот); укр`о с`лом (Мир); ј` сам ви ч`в`ла *већ`ном* `вце (Шав).

Поменућу овде и идиоматизовани израз *џуном џаром* у примеру: с`д р`ди *џ`ном џ`ром* (Стуб).

У свим наведеним примерима налазе се стари облици беспредлошког инструментала, који су у функцији означавања начина вршења радње употребљени као одредба управне глаголске лексеме. Инструментал је ту изгубио свој падежни карактер и сврстао се у праве прилоге.

504. У питању: *к`ким д`брем в`* (Заб) имамо апстрактни појам у инструменталу уз обавезни детерминатор. Може се рећи

³⁹⁶ Ивић М. 1959: 161.

³⁹⁷ В. Ивић М. 1954а: 129–133.

³⁹⁸ О проблему преласка инструментала у одредбену значењску категорију, као и о одредбености инструментала прилошког и придевског типа в. Ивић М. 1954а: 236–246.

да је ово остатак уташене категорије инструментала „узрока“ у прилошкој функцији; у вези с тим уп. у књижевном језику: *којим добром, којим ђослом* → *због ког ђосла*.

Завршне напомене

505. Без обзира на уско семантичко поље беспредлошког инструментала у испитиваном говору, из сакупљене грађе могле су се издвојити три значењске категорије овог облика. Најбројнији су примери у категорији „оруђа“, а малобројни су примери у осталим двама категоријама: инструменталу „места“ и инструменталу „носиоца стања“, при чему је употреба просекутива и изразито лексички ограничена.

506. У испитиваном поморавском говору конструкција *с + И/ОП* много је чешће у употреби од беспредлошког инструментала „оруђа“, те број примера и у овој категорији ипак није значајан.

У свим описаним косовско-ресавским говорима предлошка социјативна конструкција *с + И/ОП* је у све интензивнијем надирању, а беспредлошки оруђник је у повлачењу.³⁹⁹ У том погледу се говор Параћинског Поморавља слаже с говорима Трстеника,⁴⁰⁰ Лукова⁴⁰¹ и Чумића,⁴⁰² где социјативна конструкција преовлађује.

507. Употреба просекутива је веома ограничена у испитиваном говору из два разлога: лексичка сведеност и већа фреквентност синонимичних предлошких конструкција са акузативом или локативом.

Стање у вези са употребом просекутива разликује се унеколико од стања у суседним косовско-ресавским говорима, где је употреба ове категорије инструментала жива.⁴⁰³ Такође, не

³⁹⁹ Соболев 1991а: 130.

⁴⁰⁰ Јовић 1968: 169–170.

⁴⁰¹ Грковић 1968а: 130.

⁴⁰² Грковић 1968б: 153–154.

⁴⁰³ Јовић 1968: 170; Грковић 1968б: 153; Симић 1980: 114. И у говорима северне Метохије, према подацима добијеним од М. Букумирића, срећу се примери *вѡдом, шѡмом*, поред *ѡуѡем*.

може се говорити о диференцијацији инструментала-просекутива и конструкције *йо* + Л у говору Параћинског Поморавља, каква се срће у Трстенику⁴⁰⁴ или у говору Радимаца⁴⁰⁵ (типа *ишли смо йушем : дере се йо селу*).

508. Предикативни И је потпуно изгубљен у истраживаном говору, а таква је ситуација и у говору Радимаца.⁴⁰⁶ У говору Трстеника, међутим, чује се И као део предикатске синтагме, премда ретко.⁴⁰⁷

509. У говору Параћинског Поморавља окончана је тенденција нестајања из система слободних падежних облика за означавање времена. И у говору Радимаца нису забележени примери темпоралног инструментала.⁴⁰⁸ Ситуација је другачија у суседним косовско-ресавским говорима којима је познат И с темпоралним значењем.⁴⁰⁹

510. Бројне синонимичне синтагматске везе којима се у говору Параћинског Поморавља изражавају значења свих поменутих категорија беспредлошког инструментала огледало су балканизације, тј. својеврсног процеса анализације, присутног у овом прелазном говору. Ширење предлошко-падежних конструкција на рачун беспредлошких учинило је чак да категорије предикативног и темпоралног инструментала буду у потпуности истиснуте из употребе.

Судећи према наведеном, ситуација с беспредлошким инструменталом је, у целини гледано, ближа стању овог падежа у призренско-тимочким говорима, него оном у суседним косовско-ресавским. Наиме, у призренско-тимочким говорима И „оруђа“, као и још нека значења беспредлошког инструментала, исказују се увек конструкцијом која садржи социјативни предлог и ОП.⁴¹⁰ Инструментално значење просекутива изражава се

404 Јовић 1968: 170.

405 Томић 1987: 430.

406 Исто, 430.

407 Јовић 1968: 170.

408 Томић 1987: 430.

409 Пецо / Милановић 1968: 325; Грковић 1968б: 154; Симић 1980: 114.

410 Ивић П. 1985: 112.

конструкцијом *по* + ОП или *низ* + ОП.⁴¹¹ Категорија предикативног инструментала је у овим говорима изгубљена,⁴¹² а само се понегде јављају облици с прилошким значењем у функцији темпоралног инструментала.⁴¹³

ИНСТРУМЕНТАЛ С ПРЕДЛОЗИМА

Инструментал с предлогом *С(А)/СЕ/САС/СЕС*

511. *Заједница* је кључна реч у дефиницијама инструментала с предлогом *с(а)* свих граматичара.⁴¹⁴ Инструментал с предлогом *с(а)* је једна од посебних значењских категорија инструментала, којом се означава „повезивање двеју појава односом напоредности“.⁴¹⁵

512. Када је реч о главној разлици између социјатива и инструментала „оруђа“, лингвисти истичу већу међусобну независност појмова у првом случају, њихову равноправност, док се у другом случају може говорити о потчињености, подређености главном појму у заједници.⁴¹⁶ М. Ивић сматра да су две „жизне“ категорије инструментала, И „оруђа“ и „социјативни“ И, најсродније од свих значењских типова које обухвата И без предлога и И у конструкцији с предлогом *с(а)*, јер у оба ова случаја „у питању је појам који учествује уз други неки појам у вршењу његове функције“.⁴¹⁷

⁴¹¹ Михајловић 1977: 66; Богдановић 1979: 106, 117; Богдановић 1987: 243; Ћирић 1983: 104; Ћирић 1999: 158–159; Марковић 2000: 227–228.

⁴¹² О заменама предикативног инструментала в. Богдановић 1979: 107, 120. У другим описима призренско-тимочких говора овај се тип инструментала не помиње.

⁴¹³ Белић 1905: 337; Богдановић 1979: 106, 115.

⁴¹⁴ Уп. Белић 1972: 204 и Стевановић 1979: 452.

⁴¹⁵ Ивић М. 1958: 149.

⁴¹⁶ „Појам пратилац, тј. појам с именом у инструменталу с предлогом *с(а)*, равноправан је, тако рећи, с појмом који прати, у чијој се заједници јавља, као његов саучесник, односно његов саималац чега“ (Стевановић 1979: 453).

⁴¹⁷ Ивић М. 1954а: 160–161.

Међутим, у овом односу заједнице појмови који бивају сједињени могу, али не морају, задржати одређену самосталност. У том смислу социјативна конструкција ће се употребити само онда када се „оба појма ангажована у вршењу јављају као равноправни партнери у остварењу глаголске радње“. ⁴¹⁸ Инструментал у конструкцији с предлогом *c(a)* М. Ивић дели на две основне категорије: „социјативни“ и „пseudосоцијативни“, од којих свака садржи и различите значењске типове. ⁴¹⁹

513. Семантичко поље инструментала/општег падежа с предлогом *c(a)* у говору Параћинског Поморавља знатно је шире него у књижевном језику. Ова предлошко-падежна конструкција овде обухвата у испитиваном говору, поред „социјатива“ и „пseudосоцијатива“, у знатној мери и категорију „оруђа“, а и неке друге категорије беспредлошког инструментала могу бити њоме представљене.

514. Међутим, у испитиваном говору није само функција предлога *c* другачија од његове функције у књижевном језику. Најчешћа је веза овог предлога са општим падежом у инструменталној функцији, а неупоредиво је ређа употреба разматраног падежног облика уз тај предлог. Предлог *c* у испитиваном говору има више фонетских ликова: *c, ca, ce, sac* и *ses*, али ће даље у анализи (не и у примерима) бити навођена само основна форма — *c* (нпр. *c + И/ОП*).

515. Овим насловом обухваћени су у даљем излагању „социјативни“ и „пseudосоцијативни“ инструментал, као и категорије беспредлошког инструментала представљене социјативном конструкцијом. У посебном одељку осврнула сам се и на адноминалну употребу инструментала, у намери да на једном месту „окупим“ све случајеве адноминалног инструментала и сагледам обим употребе везе *c + И/ОП* у адноминалној позицији у односу на адвербативну.

⁴¹⁸ Исто, 161.

⁴¹⁹ Исто, 164–194 и 195–210.

„Социјативни“ инструментал

516. Инструменталом „друштва“, тј. социјативом, обележава се однос повезаности два лица при вршењу заједничке акције. Та акција се доживљава као „једна, јединствена радња“ која је, заправо, скуп појединачних вршења „исте акције од стране датих партнера“.⁴²⁰ Независност учесника у акцији најочигледнија је у правом социјативу, када се одређени ентитети појављују као равноправни сарадници (или саучесници) у вршењу дате радње, извођењу дате акције, остваривању дате психофизичке релације.⁴²¹

517. Наводим забележене потврде с конструкцијом *c + И* у значењу „социјатива непосредног типа“, тј. када се „однос друштва јавља непосредно у вези с чином вршења“⁴²² радње: *сџд сџоро разговџрџа са сџнем* (Стуб), *мнџо дџбро са нџрџдом сарађџвао* (Раш); *са снџом* да се замџрим (Пот); *бџли смо у заједничку саз дџверџма* (Мир).

518. У грађи се нашло доста потврда за конструкцију *c + ОП* у инструменталној функцији са значењем „социјатива непосредног типа“:

Са свџкога човџка фуњџра знџ да се разговџра (Пот), *сас мџџа* смо се лџпо слагџли (Тек), *џн се поздрџви саз брџџа* (Мир), *упџзна се с џџџга мџџџга унџка* (Свој), *с мџџџга сџна* се џџе приџтџџли (Свој), *сџџро сам причџла тџ са сџна* (Леб), *мџ смо с џџџа* договорџли (Тек);

џџе се помирџмо *са џџрку* (Сик), *с мџџку* се нџџе поздрџвиш (Мир), *ел такџ се поздрџвџа с џрџџу* (Мир), *а сас учџџџџџку* се познџвам (ДМ), *јџ јџш мџло с џџџ жџџну* поразговџра (Стуб), *јџ причџм с мџџе сџстре снџу* (Леб), *тџ вџди с кџму* (Леб), *а што сам се*

⁴²⁰ Исто, 165. Овде треба навести и да „однос друштва обавезно претпоставља истоветност у времену и начину — пратилачким моментима глаголске радње — за оба учесника у остварењу дате акције“ (Исто, 164).

⁴²¹ Стевановић 1979: 453.

⁴²² Ивић М. 1954а: 165. За социјативни однос непосредног типа „потребно је да сама акција буде такве природе да она као једна јединствена радња захтева два партнера који ће је остварити и који ће се на основу вршења саме те радње повезати односом друштва“ (Исто, 165).

сла̀г̀ала *се з̀а̀ову* (Дав), *са Са̀њу* ка̀ко се сла̀жемо (Изв), догов̀ори се ђн з д̀ѐду (Леб), разговара̀смо с То̀му ма̀ло (Стуб), *са Са̀ву* се разгов̀ару (Тек);

угов̀оре *сас њ̀рг̀овци* (Бош), па п̀осле с му̀шџи́не гр̀ли се (Леб), разгов̀ару *саз д̀ѐцу* (ДМ).

519. Карактеристични су примери с везом *с + ОП м.* инструментала уз глагол *на̀ћи се* у значењу „срести се (с неким)“: на̀ђе се *с мо̀мка* (Клач), на̀ђем се ђпет *са ј̀едног њег̀џвог ку̀ма* (Раш), ја се на̀ђем *с ј̀еднога Ј̀овча̀нина* (Треш), нала̀зимо се *с мо̀мци* (Клач).

520. Овде бележим и пример: али ђна науч̀ила *с џ̀о дру̀шџиво* (Раш), са значењем „она је навикла да се дружи с тим људима“, који се може трансформисати и у предлошку конструкцију са акузативом: *она је навикла на џ̀о дру̀шџиво*. Као примере за социјативну конструкцију (са општим падежним обликом) уз глагол *дру̀жџи́и се* наводим следеће: тако̀ се *с њ̀еко дру̀шџиво* подув̀атио (Стуб), ђн џшо ма̀ло *с ло̀ше дру̀шџиво* (Чеп). Ови се примери могу сматрати идиоматизованим обртима (уп. *ухва̀иџи́и се с ло̀шим дру̀шџивом*).

521. Посебно наводим примере са социјативном конструкцијом *с + ОП м.* инструменталног облика уз глаголе „негативног друштвеног односа“:

З д̀ѐвера се њикад н̀е би посва̀дила (Мир); св̀екар се покàрао *са свекр̀ву* (ДМ), ј̀ош сам се ја *с ј̀едну ј̀еџр̀ву* покàрала (Клач); па се посва̀ђо н̀ешто *с онџ вој̀ници* (Пл), *са за̀ве* се ђна кар̀ала (Сик), не м̀огу да се *з д̀ѐцу* сва̀ђам (ДМ).

Тако и: била у сва̀ђу *сас мо̀ју ј̀еџр̀ву* (Чеп).

522. Аблативну значењску нијансу имамо у следећим примерима са синтагматском везом *с + ОП м.* инструменталног облика:

Се д̀елим *са сџна*, таман п̀осо (Мир), раздво̀ди се *сес му̀жа* (ДМ); нџе се разбра̀чио *са џ̀у џр̀ву ж̀ењу* (Клач); одво̀ен *сез д̀ѐцу* (ДМ), подџли́ли се *сез д̀ѐцу* (Др), опр̀ости се *саз д̀ѐцу* (Свој).

Примери из грађе потврђују мишљење М. Ивић да је употреба социјатива уз глаголе овог типа „раширенија него што се

обично мисли“.⁴²³ У овим је конструкцијама могућа равноправна употреба генитива (в. т. 127) и инструментала.

523. У наредним примерима се у „дубинској структури“ исказа подразумева придев *једнак* (по годинама), одн. именица *йар/вршњак*. Овде је реч о социјативној конструкцији којом се успоставља извештан однос, веза између два ентитета преко особине као манифестанта одређене релације установљене међу њима: *Ѡн ми сас мѡѡега Гѡру* (Чеп), *јѡдан (је) з Дѡѡбу*, *јѡдан с Рѡду* (Раш), *њѡјна ћѡрка саз Дѡушицу*, *мѡ снѡу* (Леб), *саз баба-Вѡкину мѡјку мѡја свекрѡва* (Раш).

524. Располажем и потврдама за синтагматску везу *с + И* са значењем „социјатива посредног типа“, тј. када контакт између два актера бива „успостављен независно од глаголске радње, тако да се, управо као последица тог успостављеног контакта, и остварење датих радњи од стране датих партнера конципује као једно јединствено вршење“:⁴²⁴

Ѡни са сѡириѡцем били (Буљ);

бѡи нѡки Ѡбрад са жѡном тѡ (Пл), *нѡки пѡт ѡду зѡдно са жѡном* (Дав), *са свекрѡвом* сам мѡго лѡпо прѡшла (ДВ);

вакѡ йшле са мѡмѡима (Шав), *отѡшо са Нѡмѡима* (Раш), *Ѡн бѡйже с краѡема йде* (Шав), *сѡу у кафѡну тѡм с нѡким ѡѡдѡима* (Мир), *ел сам йшла з деѡѡма* (Буљ), *бѡгала сам з деѡѡма* (Буљ), *навѡкла сам тѡ з деѡѡма* (Изв), *јѡ сам саз деѡѡма пѡтила* (Чеп).

Овде наводим и пример: кат се порѡди *сас Љубѡишом* (Чеп), где заправо имамо објекат (*кад је родила Љубѡишу*) употребљен у функцији „друштва“.

525. Наводим део многобројних потврда из сакупљене грађе за везу *с + ОП* у инструменталној функцији и са значењем „социјатива посредног типа“:

Йдемо мѡ сас мѡѡега чѡвѡека (Треш), *јѡ йдем на орање са чѡвѡека* (ДМ), *живѡла с ѡѡѡга йрѡвога чѡвѡека* (ДМ), *са чѡвѡека* сам озѡдѡла (Стуб), *да посадим тѡј кукурѡз са чѡвѡека* (Леб), *тамѡн йде сас мѡѡжа* (Треш), *долѡзила јѡдна жѡна с мѡѡжа* (Треш), *њѡн пѡ*

⁴²³ Ивић М. 1954а: 172–173.

⁴²⁴ Исто, 165.

муж рађио *с мѡѣга мѡѣга* (Мир), ја сам после сам *с мѡѣга* била (Дав), он дошо *с његѡвога јѡднега друга* (Дав), ту си *сас шѡѡѣга друга* (ДМ), и ја тиднем *сес овѡга сѡна* (Стуб), па *са сѡна* сѡднеш у кафѡну (Леб), тунѡк седѡ (= борави) *се сѡна* (Изв), остѡла *са сѡна* туна (Клѡч), жѡвѡ *сас њѡног сѡна* (Шав), вѡзим се *са сѡна* на трактор (Леб), раѡи *с мѡѣга сѡна* (Треш), жѡвѡла *сес шѡѡга сѡарѡца* (Стуб), ја сам *са сѡарѡца* била (Свој), ѡсто сам *са сѡарѡца* борѡвила (Клѡч), кат сам бѡио *з браѡѡа* (Треш), ѡвце чѡвѡли *с јѡднога мѡѣга браѡѡа* (ДМ), ја отѡрам ѡвце *са браѡѡа сѡарѡѣга* (Леб), укрѡдѡм *с мѡѣга браѡѡа* от стрѡца (Треш), па *с мѡѣга браѡѡа* сакрѡјем (Треш), седѡла сам *сас њѡга* и *сас кѡма* (ДМ), кѡпи лимузѡну *с ѡца* (Мир), ѡнда смо мѡ копѡли *са ѡца* (Мир);

посе сам ѡшла *с јѡдну жѡну* (Бош), дошо из Бѡѡград *са жѡну* (Треш), ѡшли смо па *са сѡѡу* (Леб), *с његѡву сѡсѡѡру* ѡшо (Раш), а ја сам *с његѡву сѡсѡѡру* жѡвѡла лѡпо (Сик), ја сам браѡла кукѡруз *с мѡу сѡсѡѡру* (Заб), ја седѡм (= боравим) *сас мѡ сѡсѡѡру* (Треш), и ѡде *з девојку* на Грѡзу (Мир), ѡу ја да дођем *з девојку* ко^т тѡб (Пл), ѡду другѡрице *с мѡјку* (Мир), и *сас мѡјку* он возѡ мѡладу (Треш), па ѡе д-ѡјемо ѡвде *с јѡдну кѡмѡѡѡку* (Леб), бѡгам *с шѡѡ ѡѡрку* (ДМ), кѡпѡе *са свекрѡву* дѡте (ДМ), па *са сѡѡјку* шѡташ (Леб), наглѡс пѡвамо *с шѡѡ другѡрицу* (Пот), кат *сез Браѡу* била (ДМ), бѡили смо и *са Слѡвицу* (Изв), мѡ смо лѡпо *с шѡѡ Грѡзду* жѡвѡли (Шав), па отѡднем *сас овѡ Мѡлку* (Буѡ), е такѡ спѡвам *с мѡладожѡну* (Буѡ), нѡѡ спѡва *с мѡладожѡну* (Сик), *с мѡладожѡну* се лѡга (Дав), таѡ бѡио *сес ѡјку* у планиѡу (Пл), мѡ смо остѡли мѡли *саз дѡду* (Буѡ), *сес шѡѡга дѡду* смо жѡвѡли (Буѡ);

саз дѡше да ѡдеш на ѡубус (Свој), *з дѡше* се ѡграмо (Леб), а ѡна се ѡгра *сас мѡче* (Сик),⁴²⁵ ја сам бѡио таѡмо *с њѡко друшѡво мѡје* (Мир), *сас његѡво друшѡво* ѡшо (ДМ), он напред *сас њѡко друшѡво* отѡшо (Мир), бѡио *сас овѡ девојѡе* (Бош);

⁴²⁵ У наведена два примера имамо глагол *играѡи се* као реци-прочни, несумњиво са социјативним значењем. О разлици између примера типа *игра се са својим другом* и *игра се девојѡчким срѡем* в. Стевановић 1937: 311. О томе и о све чешѡј употреби социјативне конструкѡје у примерима другог типа в. Ивић М. 1954а: 209. У вези са овим питањем треба погледати и текст С. Бабиѡа о инструменталу на граници средства и друштва (Babić 1988–1989).

ја останем с *тйй мѡмци* (Леб), јѣдан кѡмшиѡа отѡшо с *йар-тйизани* (Пл), ѡна била са *тйй ајдѡци* (ДМ), сѡд не живе с *родѡише-љи* (Мир), дигне се на бину с *онѡ йослодавци* (Буљ), освѣтлѣо овденѡк саз *Београђани* (Треш), йдем саз *другѡрице* (Мир), и ѣклам саз *мѡе другѡрице* (Шав), сликѡ се с *кѡварице* (Леб), чувѡли смо ѡвце саз *мѡе вакѡ другѡрице* (Сик), бѣгам ја напред с *онѣ ѡвце* (Леб), ја с *мѡу дѣцу* бѣгам (ДМ), и тѡмо борѡвимо саз *дѣцу* (Клѡч).

526. У примерима које ћу даље навести имамо употребу инструментала/општег падежа у инструменталној функцији с предлогом с у значењу „оруђа“/средства којим се обавља неки важан (пољопривредни) посао. Одговарајућим падежним обликом је у овом случају обележено „живо“, тј. нека домаћа животиња, те је он замењен социјативном конструкцијом „с обзиром на моменат друштва који се заиста могао у датој ситуацији схватити као присутан“.⁴²⁶ Уз глагол кретања типа *ићи* подразумева се у овим примерима и један „додатак“ кога нема на површинском нивоу исказа: *идемо саз коњи* → *идемо да оремо/да дрљачимо/да возимо сено с коњима*:

— Орѡло се саз *говѣдима* (Заб), ѡремо з *говѣдима* (Заб);

— Йдемо саз *кѡњи* у *кѡла* (Треш), д-йде саз *кѡњи* за *резѡнац* (Шав), с *волѡви* йшли (ДМ);

прѣ смо йшли саз *крѡве* (Треш), кад би дѡшо и с *крѡве* (Бус), па йшла сам саз *крѡве* (Шав), поѡремо саз *крѡве* (Сик), кад се орѡло саз *крѡве* (Раш);

нис поље йдеш са *сѡдѡку*, з *говѣду* (ДМ), шпѡртамо з *говѣду* (Сик), извукѡју *кѡмен овѡмо саз говѣду* (Чеп).

527. У сабраној грађи из Параћинског Поморавља заступљени су и примери са синтагмом с + ОП уместо инструментала, с посебним значењем „нетипичних конструкција заснованих на односу друштва“: такѡ се тѡ догодило с *тйѡга Рѡса* (Шав), штѡ бѣше саз *онѡј крѣвей* (Треш), штѡ ју бй *сез тйѡ главу* (Бош), дешѡва ми се с *тйѡ дѣше* *кѡца* (= доста, пуно тога) (Леб). Исп. и: не вѡља саз *тйѡу ћерку* *ништа* (ДМ).

⁴²⁶ Ивић 1954а: 223. У вези са овим уп. и Babić 1988–1989: 5.

За све примере из овог става може се везати следећа констатација М. Ивић: „У системи с употребом социјативне конструкције уз глаголе типа *чиниџи* стоји и употреба исте конструкције уз глаголе типа *догодиџи се*, *збиџи се*, односно уз *биџи* у значењу *догодиџи се*, *збиџи се*. Према *иџа се учинило с њим* добили смо и *иџа се догодило с њим* односно *иџа је с њим*“.⁴²⁷ У том смислу пример: не ваља *сес ѿвѹ љѣрку* ништа већ и не говори о неком правом дешавању, него о стању у коме се дотична особа налази, односно, за дотичну особу се констатује да је у лошем стању.

528. Посебно наводим пример: штã урадѣо ђн *сас мѣу све крѣву* (Треш), у коме је реч о једнострано усмереној намени која се остварује на релацији агенс → пацијенс — конкретизован социјативном конструкцијом. М. Ивић сматра да се употреба социјативне конструкције уз глаголе овог типа заснива на „крњем социјативном односу“,⁴²⁸ јер је појам у инструменталу обухваћен радњом у објекатском смислу.

529. Конструкција *с* + ОП м. инструментала са значењем „неправог социјатива“,⁴²⁹ где се не ради о правом, већ о привидном односу „друштва“, заступљена је у примерима:

Што смо вајрили *са зѣјџин* (ручак) (Клач), ђн испрџи *с лѹка* зѣље (Клач), *сас ѿрãзи-лѹка* упрџимо (Пот), обãримо онако старински *са сѣ* (Леб);

па се прџи *сес ѿб мѣсо* (Стуб);

тѣ гѹримо *с јаја* (Клач), и тѣсто сам замѣсила *с јаја* (Мир), *с јајца* замѣсимо тврѣдо (Клач), даља знãк да је постѣгла *саз дãрови* (Чеп), кад намѣстиш кревѣти *с ѿи љилими* (Пот).

530. За једну посебну социјативну категорију — категорију „целине“ — забележила сам свега два примера: извѣла ми се квѣчка *сас ѿљлиџи* (Чеп), пролази учѣтељка *са љãци* (Сик). У је-

⁴²⁷ Исто, 176–177.

⁴²⁸ Ивић М. 1954а: 175.

⁴²⁹ „Овде је, објективно посматрано, социјативни однос једностран... с обзиром на то да уствари само субјекат остварује акцију социјативног типа“ (Ивић М. 1954а: 183).

динственој „целини“ овога типа постоји један главни актер и други, споредни актери који, такође, учествују у вршењу одређене акције.

Ова категорија разликује се од инструментала „друштва“; лица која се налазе у овом односу „иступају као једно“, али „на основу тога што је [...] једно лице [...] везано уз друго готово као саставни део његов“⁴³⁰ — констатовала је за савремени књижевни језик М. Ивић.

„Псеудосоцијативни“ инструментал

531. На размеђу „социјативне“ и „псеудосоцијативне“ категорије налази се категорија која их повезује, а чине је примери у којима се између извесног појма/предмета и вршиоца радње успоставља у тренутку вршења радње однос јединства у просторном смислу, дакле „привидно социјативни“ однос. Наиме, изгледа као да дати појам постаје пратилац агенса (у виду допуне) и да на тај начин скупа с њим учествује у вршењу неке одређене радње.⁴³¹

532. У грађи из говора Параћинског Поморавља нашли су се и примери у којима су „привидно социјативне“ ситуације представљене предлошко-падежном синтагмом *c* + ОП са инструменталном функцијом:

Ўвечер полáзе *сез бáдња́к* (Пл), *с онá йбри́к* (йде) от кў́ће до кў́ће (Пл), кат се дéда измáкне *сac тiá йру́йи* (Чеп);

а онá чéка тáмо з *баи́йну* (ДМ), па он *сac а̀рмонику* йде (Треш), а Ра́да у рóв *сac ону́ йу́ику* (Раш), óно *са свé ййкву* једну́ па́дне (Леб);

ни́је бiло д-йеш *тi са шóльче* (Раш), йдеш *сac ибри́че* (Пот);

с онé кáни́е йдем (Раш), óно йде полáко *сac йайу́че* (Свој), не мóже се йде *сac цййеле* (Дав), укáчим се на сто́лицу *с нíхва* (Буль).

⁴³⁰ Исто, 185.

⁴³¹ Исто, 183–184, 203–204.

533. „Псеудосоцијативна“ категорија инструментала „обухвата све оне типове код којих је појам обележен социјативном конструкцијом у извесном смислу подређен у односу на појам с којим је у заједници претстављајући његову допуну, односно одредбу, привременог или сталног карактера“.⁴³² И у овом случају су два појма у заједници повезана месно и временски. „Псеудосоцијативну“ категорију поделила је М. Ивић на два типа: на „пратилачки инструментал“ и на „инструментал карактеристичне појединости“.⁴³³

534. У мојој грађи нашли су се следећи примери с конструкцијом *c* + И/ОП типа „пратилачког инструментала“:

— Дѣда *са ѿѣсом* ѿде кѹћи (Раш);

— *Сас овакѠ знање* не мѠже да се прѠђе (ДВ); завршио Ѡсми рѠзред з двојке (Мир).

У првом примеру се „пратилачким инструменталом“ обележава именица која на одређени начин представља околности у којима се дата акција остварује (*ѿева* док иде кући, иде *с ѿесом*, тј. певајући).

535. Забележени примери који садрже синтагму *c* + И/ОП за категорију „карактеристичне појединости“, са значењем сталне или привремене квалитативне именичке одредбе, могу се разврстати у четири подгрупе.

а) Примери у којима се социјативном конструкцијом *c* + ОП означава „известан орган датог лица који се у тренутку вршења глаголске радње налази у одређеном стању, који носи одређену особину“:⁴³⁴

ДовѠо девојку *са сѿомѠк* (Сик); дѠшо је *са разбѿвену главѹу* (ДМ), нѠ гусѠн *сас онѹ дугѠчку шѿѹу* (Раш), дѠђе *сас шѹ сѿомачѿну* (Дав); жѿвѠо *сес шѠ ѿлуѠа* (Бош).

У првом примеру имамо ОП у инструменталној функцији без одредбе — да обележи интегрални део појма субјекта. Пошто је реч о интегралном делу који у датом моменту представља најкарактеристичнији део одређеног појма, одредба је испусти-

⁴³² Исто, 160.

⁴³³ Исто, 195–210.

⁴³⁴ Исто, 200–201.

ва,⁴³⁵ а у семантичку структуру конструкције оваквог типа „утиснут“ је квалификатив — у овом случају придев *велики* (реч је, наравно, о трудної девојци).

У примеру у коме синтагма са инструменталном функцијом — *саc ону дугачку шију* има карактер одредбе, тј. где имамо карактеристику која се везује за интегрални део појма субјекта, теоријски би се могао као падежни синоним употребити квалитативни Г, јер је реч о откривању „особине карактеристичне за саму дату целину“.⁴³⁶ Међутим, у овом се говору, као што је већ раније помињано, значења квалитативног генитива, као средства којим се такође обележава семантичка категорија „карактеристичне појединости“, могу изразити само аналитичком конструкцијом *їредлог* + ОП у инструменталној функцији.⁴³⁷

У четвртном и петом примеру је уз ОП у инструменталној функцији присутан индикатор *їа* са значењем „таква“; међутим, у првом случају сам аугментативни лик именице довољно је информативан, док се у другом случају на дубинском нивоу исказа подразумева квалификатив *болесна* (*їлућа*).

б) Примери у којима се социјативном конструкцијом *с* + ОП обележава неки појам „који припада датоме лицу, који дато лице уз себе има, тако да присуство тога појма употпуњује претставу о датом лицу“:⁴³⁸ *да їде с їрѣну кошїљу* (ДМ), *вў девојку с овѣ лѣѣа маниїтира* (= огрлица) (Пл). Ове синтагме са инструменталном функцијом садрже и детерминатор појма/предмета који, везан за одређену личност, *с* њом чини целину.

в) Примери у којима је социјативном конструкцијом *с* + И/ОП представљен појам/предмет који са основним појмом/предметом „стоји у односу целине као његов саставни део“:⁴³⁹

⁴³⁵ „С обзиром на овај моменат извесне аутономије, присуство какве атрибутске одредбе не поставља се као обавезан услов за употребу инструменталне конструкције“ (Ивић М. 1956: 267).

⁴³⁶ Ивић М. 1954а: 205.

⁴³⁷ Више о односу квалитативног инструментала и квалитативног генитива, као и о обавезној детерминацији квалификативног типа уп. Ивић М. 1954а: 204–205; Ивић М. 1956; Ивић М. 1959: 155–157; Ивић М. 1983: 179–196; Стевановић 1979: 456–459; Кончаревић 1989.

⁴³⁸ Ивић М. 1954а: 203.

⁴³⁹ Исто, 206.

— Пите *сас куйџом* (Др); тражи кожџуче *са вџном* (Мир); паприкаш *сас мџсом* (Сик);

— Старинска кућа *са црџи* (Треш), чорба *с кромџир* (Мир), гибаница *с џирџнач* (Дав), гибаница *са шџер* (Дав), фина проја *са сџра тџ* (Треш);

кад мџнеш кџпус *сес расџницу* (Сик);

тџ старе куће *с џи џџаци* (Стуб), онџ таџџир *с колџчи* извади (Леб), пите *сас орџси* (Др).

У грађи је ово најбројнији значењски тип из категорије „карактеристичне појединости“.⁴⁴⁰

г) Примери са социјативном конструкцијом *с* + ОП која носи као нарочито наглашену семантичку одлику значење „имајући“:⁴⁴¹ срџна сам бџла *сас мџжа* (Чеп), нек џмре *сас нџгу* (Бош), ја *с нџочари* мџло бџље вџдим (Леб). Чини се да је у овим примерима изразита опозитивност значења посесије према потенцијалној конструкцији *без* + Г.

536. Само у једном примеру из категорије „пратилачког инструментала“ (*са џесмом* иде) и у три примера из категорије „карактеристичне појединости“ (пите *сас куйџом*, кожуче *са вуном*, паприкаш *сас месом*) забележен је облик инструментала. Сви остали примери су са обликом општег падежа у функцији „псеудосоцијативног“ инструментала.

Адноминални инсџрументџл

537. У говору Парађинског Поморавља конструкција *с* + И/ОП ређе се јавља уз именицу или придев као управну реч, а далеко чешће уз глагол.

Највећи број примера адноминалног инструментала, тј. општег падежа у инструменталној функцији, већ је разматран у оквиру представљених категорија „социјативног“ и „псеудосоцијативног“ инструментала. Изузетну позицију у овом случају заузима значењска категорија „карактеристичне појединости“,

⁴⁴⁰ О томе да су и у савременом књижевном језику примери овог типа веома чести в. Ивић М. 1954а: 205–206.

⁴⁴¹ Више о овој врсти инструментала „карактеристичне појединости“ в. Ивић М. 1954а: 207–208.

где су готово сви примери са адноминално употребљеном социјативном конструкцијом (в. т. 535). Затим, у оба примера која припадају категорији „целине“ имамо адноминалну употребу социјативне конструкције (в. т. 530), а такав је случај и код „социјатива непосредног типа“ уз придев *једнак* (в. т. 523).

538. Овде ћу, пак, издвојити два нарочита типа адноминалних инструменталних синтагми код којих је у питању „облик који је по природи својој такав да носи у себи услове за успоставање социјативне ситуације“:⁴⁴²

а) ОП у инструменталној функцији за обележавање родбинских односа: *ми смо једна фамилија с Мицу* (Раш); *ми смо кумови с Миле* (Раш);

б) ОП у инструменталној функцији код обележавања еснафског заједништва: *он је био чувар с мџега дџа* (Сик), *ел били колеге с њеног мџа* (Раш).

539. Адноминалну употребу социјативне конструкције (*с* + ОП у инструменталној функцији) забележила сам и уз придев *џун*, чија се допуна може остварити и на други начин (нпр. *шише џуно ракију*, уп. т. 96): *пуно буре с вџду* (Сик); *глава му пуна с вџшке* (ДМ), *пун је с џаре* (ДМ).

540. Инструментална форма у адноминалној употреби нашла се у само неколико примера из значењске категорије „карактеристичне појединости“ (уп. т. 535в). У свим осталим примерима налази се ОП у инструменталној функцији.

*Категорије бесредлошког инструментала
представљене социјативном конструкцијом*

541. „Нови принцип увођења предлога *с* као морфолошког знака [...] предвиђа појаву *с* и у оним случајевима кад је заједница између два појма такве природе да један ближе одређује други, да претставља његов саставни део.“⁴⁴³ М. Ивић сматра да је

⁴⁴² Ивић М. 1954а: 254.

⁴⁴³ Исто, 221–222.

управо овај принцип ослободио простор за ширење социјативног предлога у многе области инструментала.

542. Више категорија беспредлошког инструментала, које се јављају у говору Параћинског Поморавља, захваћено је, као што смо видели, продирањем социјативне конструкције. Дакле, пореметили су се синтаксички односи слободне употребе овог падежа и предлошке конструкције са *c(a)/ce/cac/ces*.

543. У највећем броју примера социјативна конструкција (*c + И/c + ОП* м. инструментала) користи се у оквиру категорије „оруђа“ са „спроводничком“ функцијом. Најпре издвајам примере са инструменталним падежним обликом у овој функцији:

Гурно вакò *с руком* (Заб), ми збирамо *с ложџцом* (Клач), и вѣжу *са мѣканом шѣрангом* (Мир), муља се *с онòм муљачом* (Мир);

дòста смо копàли *с моѣйкема*, бѣс плуга (Сик), увòди у нѣти *сac ѣрсѣима* (Заб), јѣдан чòвек ми *с òчима* (показује) да ѣдем (Мир).

У примеру: напунѣ òба корѣта *са онѣм корѣњем* (Мир) реч је о посебном типу „спроводничке“ категорије.

544. Овде спадају и примери у којима се социјативна конструкција (*c + И*) користи за означавање превозних средстава помоћу којих, тиме што су на њима лоцирана, дата лица остварују одређену радњу:

А ја грабим *сac ѣрàкѣорем* (Бош), *с камиòнем* отѣшли (Свој), *са авиòнем* сам ѣшла (Стуб);

чòвек ѣде *с кòлима* одгòре (Пот), и ѣдем *с кòлима* (Буљ), долази òн *с кòлима* (Бус), òн ѣшо *сac кòлима* (Шав), *с кòлима* ѣшо (ДВ), нѣки ѣшо *с кòлима* (Стуб), ѣшли *с кòлима* (ДМ), нѣје мòго д-ѣе *с кòлима*, з говѣдима (ДМ), пòђѣте *с кòлима* (ДМ), да ју превѣзу *сac кòлима* (ДМ), нòсе луди сàмо *с кòлима* (Заб).

545. Посебно ћу издвојити примере са синтагматском везом *c + ОП* м. инструментала у категорији „оруђа“ с функцијом „спроводника“:

И вѣжу га *с конòѣац* (Раш), жњѣли смо *се срѣ* (Сик), òна га смàкне *сac онàј нòж* (Мир), па *с онà кàнѣар* да ју удàрим (Мир),

У наведеним примерима глагол *радиџи* уз конструкцију социјативни предлог + ОП м. инструментала има значење „трговати нечим“/„имати нешто као предмет трговине“, па је стога у овом случају дошло до, условно речено, неусклађености форме и садржаја, тј. до исправне употребе социјативне предлошке конструкције са значењем једне категорије беспредлошког инструментала, са изразито објекатском службом именичке лексеме.

У примеру: *радио с џргџвину* (Дав) имамо, заправо, само декомпоновани предикат *џрговати*. Овде се може додати и пример: *џна млекџрила била сас млеко* (Шав).

551. Предлог *с* + ОП уместо инструментала у категорији „предикативни инструментал“ имамо у примерима: не смџш га помџнеш *с џегџво џраво џме* (ДМ), називље га *се свџкака имџна* (Свој).

552. За „инструментал пасивних конструкција“ нисам забележила ниједан пример са слободним инструменталом, али су се у материјалу нашао четири примера са социјативном конструкцијом. У првом примеру срећемо множински облик инструментала, док се у преостала три примера нашао уз предлог *с* општи падежни облик: слџмарице пџњене *са џушкџма* (Мир); тџ вџ затрпано *с кџшу*, *з блџџо* (Бус), па наплџћени *сас џлџџиво* (Чеп), накџћени *сас онџ џлену* и *з белџ џрџџџу* и *сас цвџће* (Клџч).

Сви цитирани примери садрже И/ОП у пасивним конструкцијама с функцијом „спроводника“ или „омогућивача“ вршења дате радње.⁴⁴⁵ Тако се ова категорија додирује са основним значењем инструментала у ужем смислу, јер су појмови „оруђа“ у функцији активног инструментала пасивних конструкција.⁴⁴⁶ У том смислу И у пасивним конструкцијама не мора се сматрати посебном категоријом.

У примеру: тџ вџ затрпано *с кџшу*, *з блџџо* може се говорити о употреби општег падежа са инструменталном функцијом субјекатског типа, јер је реч о природној појави која самостално де-

⁴⁴⁵ „У инструменталу стоји име предмета који је вољом, чак и акцијом другога, изазвао дотични процес и где је [...] тај предмет, иако изазивач, у ствари средство за вршење процеса“ (Стевановић 1979: 445).

⁴⁴⁶ В. Ивић М. 1954а: 54–68.

лује.⁴⁴⁷ Међутим, та самосталност је условна, зато што се појмови природних елемената не морају увек доживљавати у функцији вршиоца радње, већ могу имати и „спроводничку“ функцију.⁴⁴⁸

И у књижевном језику И у пасивним конструкцијама обично има функцију „спроводника вршења“ или „изазивача стања“.⁴⁴⁹ Стога се у већини случајева не може сматрати живим И пасивних конструкција као категорија којом се обележавају „самоактивна“ бића.⁴⁵⁰ Додуше, у новије време има примера „поднављања“ инструментала у пасивним конструкцијама, али у другом, неагенским функцијама.⁴⁵¹

*

553. Експанзивност социјативне конструкције присутна је одавно и у српском књижевном језику⁴⁵² и у многим народним говорима. М. Ивић је у вези са овим проблемом, између осталог, написала: „Има међутим дијалеката код којих је управо у току замена самог спроводничког инструментала конструкцијом са *с* (*сечем с ножем, којим с мојишком* и сл.). Такви су напр.: говори Источне

⁴⁴⁷ „Има примера са субјектом у облику инструментала имена какве несвесне спољне силе, која је творац процеса означеног одговарајућим глаголом“ (Стевановић 1979: 444).

⁴⁴⁸ В. Ивић М. 1954а: 65.

⁴⁴⁹ Исто, 67.

⁴⁵⁰ Ивић М. 1954а: 56 и Стевановић 1979: 444.

⁴⁵¹ В. Танасић 1993.

⁴⁵² „Уствари нови принцип употребе социјативног предлога, који се све више заопштрава не само у савременом српскохрватском него и у осталим словенским језицима, отвара сам по себи пут морфолошком изједначавању социјатива и основне категорије инструментала без предлога — инструментала ’оружа’“ (Ивић М. 1954а: 229). Тако ће се социјативни предлог „убавијати“ у све синтагме с лабавијом везом „између субјекта и датог појма у том смислу да не иступају као једно у функцији вршиоца“ (Исто, 222). Развојне фазе ширења употребе социјативног предлога образложене су у студији М. Ивић о инструменталу (Исто, 232–235), која сматра да је страни утицај само потпомогао склоност нашег језика ка означавању инструментала „оружа“ социјативном конструкцијом. О свему овоме уп. и мишљење М. Стевановића, изложено у више радова (Стевановић 1937, Стевановић 1950б, Стевановић 1984–1985). Такође, уп. и став А. Белића у вези са овим проблемом (Белић 1972: 205).

Црне Горе, херцеговачки говори, посавски говори, војвођански говори (банатски, бачвански, сремски) и косовско-ресавски дијалекат. Треба истаћи да у овим говорима замена инструментала социјативном конструкцијом још није доследно спроведена.⁴⁵³

554. Дијалекатска грађа с терена Параћинског Поморавља садржи многобројне примере употребе предлошко-падежне конструкције *c* + И/ОП у социјативном (подразумевам и псеудо-социјативном) значењу и они се, семантички, уклапају у „мрежу“ различитих типова социјативног инструментала у књижевном језику. Међутим, синтаксички посматрано, у великом је отклону ситуација у испитиваном говору у односу на тај језик, па чак и у односу на неке друге косовско-ресавске говоре. Наиме, у највећем броју примера и код свих подврста социјатива дошло је до истискивања инструменталне форме од стране општег падежног облика. Општи падеж је у великом броју случајева истиснуо из социјативне конструкције облик инструментала и у примерима са социјативом као ознаком „оруђа“ и ознаком још неких категорија беспредлошког инструментала.

555. У говору Параћинског Поморавља свакако се не може говорити о потпуном уклањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *c* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

556. Готово је двоструко већи број примера из сакупљене грађе у којима функцију „спроводника“ врши неки интегрални део (орган) носиоца акције, који је обележен инструменталом/општим падежом с предлогом, него оних у којима је појам — орган са „спроводничком“ функцијом обележен инструменталом без предлога. Моји примери показују бројни однос („скоро“) 2 : 1.

Стање у истраживаном говору у вези са употребом социјативне конструкције која у великој мери истискује беспредлошки

⁴⁵³ Ивић М. 1954а: 227–228.

И „оруђа“ не потврђује тенденцију коју је уочила М. Ивић,⁴⁵⁴ и која је потврђена у неким народним говорима,⁴⁵⁵ да се „спроводнички“ И, уколико обележава саставни део (тј. неки орган) вршиоца радње, помоћу кога се та радња реализује, чешће јавља без предлога. Сматрам да је „неотпорност“ ових случајева у овдашњем говору, а за које је претпостављено да су морали бити најотпорнији пред упливом социјативне конструкције, у непосредној вези с продором општег падежног облика у конструкцији са *c* на рачун инструментала, те да се онда предлог *c* тим лакше почео везивати и уз И.

557. Примери с предлогом *c*, забележени у описима других косовско-ресавских говора, нису, нажалост, довољно бројни да би се на њима могли изградити поуздани закључци којима би се дефинисао однос говора који сам испитивала према тим говори-ма. А. Собољев је забележио да се основна тенденција развоја социјативног инструментала у косовско-ресавским говорима рачва у два паралелна тока: први, у коме наилазимо на „формальное совпадение в единой конструкции с предлогом С средств выражения орудийного и социативного значений“ и други, у коме је актуелно „вытеснение из единой социативно-инструментальной конструкции синтетической формы Instrumental-a и её замену Casus obliquus generalis“.⁴⁵⁶

Ипак, важно је поменути да се у функцији инструментала уз предлог *c* може јавити ОП у говору Лукова,⁴⁵⁷ Мрча⁴⁵⁸ и Трстеника,⁴⁵⁹ а конструкција *c* + ОП често замењује облик инструментала (у отприлике 50% наведених примера — прим. С. Милорадовић) у говору Александровца и Бруса,⁴⁶⁰ Левча⁴⁶¹ и Ресаве.⁴⁶²

454 Исто, 229–230.

455 Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 348.

456 Соболев 1991а: 132.

457 Грковић 1968а: 130.

458 Радић 1990: 34.

459 Јовић 1968: 161.

460 Алексић / Вукомановић 1966: 312.

461 Симић 1980: 111–121.

462 Пецо / Милановић 1963: 305–306.

Предлог *с* често прати оруђник (И/ОП м. инструментала) у говору Александровца и Бруса,⁴⁶³ Лукова,⁴⁶⁴ Левча⁴⁶⁵ и Реса-ве,⁴⁶⁶ док је оруђник неупоредиво чешће у употреби с предлогом него без њега у говору Чумића,⁴⁶⁷ Мрча⁴⁶⁸ и Трстеника.⁴⁶⁹ У говору Радимаца⁴⁷⁰ беспредлошка категорија инструментала „оруђа“ истиснута је у потпуности социјативном конструкцијом.

Инструментал с предлозима *код(а), над, њед, међу и за*

558. У српском књижевном језику И у конструкцији с месним предлозима: *код, над, њед, међу и за* исказује место вршења радње индиректним начином, тј. „посредно, именовањем каквог објекта (могуће је и географског), за који се зна где се налази, и одређивањем, помоћу предлога, положаја места радње према том објекту; радња при том може значити како кретање кроз простор, тако и мировање“.⁴⁷¹ Управо због оваквог начина означавања места вршења глаголске радње М. Ивић назива предлошки И *оријентационим* месним падежом, за разлику од локатива, иако оба падежа обележавају „место целог тока остварења датог глаголског значења“.⁴⁷² Такође, треба навести и мишљење З. Тополинске да „in opposition to accusative directional (dynamic) prepositional construction instrumental prepositional constructions express static location“.⁴⁷³

559. Наведене констатације односе се и на употребу предлошког инструментала/општег падежа у говору Парафинског Поморавља. Инструментал, тј. ОП у инструменталној функцији,

⁴⁶³ Алексић / Вукомановић 1966: 313.

⁴⁶⁴ Грковић 1968а: 130.

⁴⁶⁵ Симић 1980: 111–114.

⁴⁶⁶ Пецо / Милановић 1963: 302–329.

⁴⁶⁷ Грковић 1968б: 154.

⁴⁶⁸ Радић 1990: 34.

⁴⁶⁹ Јовић 1968: 169–170.

⁴⁷⁰ Томић 1987: 430.

⁴⁷¹ Ивић М. 1983: 208.

⁴⁷² Ивић М. 1957: 151. Уп. и Ивић М. 1983: 211–213.

⁴⁷³ Topolińska 1999: 88.

употребљава се и у овом говору са свим предлозима који су познати књижевном језику, пре свега у функцији означавања месног односа — односа двеју појава које се повезују према свом положају у датом простору.

Предлог *ПОД(А)*

560. Предлошка дихотомија *їод* — *над*⁴⁷⁴ сачувана је у испитиваном говору, иако број примера знатно претеже у корист првог наведеног предлога. И у односу на остале месне инструменталне предлоге *їод* је најфреквентнији.

561. Место, односно простор који се налази с доње стране појма у инструменталу, тј. испод овог појма, означава се у српском књижевном језику инструменталом с предлогом *їод*. У говору Параћинског Поморавља најчешће су конструкције *їод* + ОП м. инструментала с типично месним значењем, тј. са значењем „налазити се у простору с доње стране каквог појма или било где ниже у односу на дати појам“:⁴⁷⁵

Ќнде ми *їоїї кѡш прѡмаја* (Мир), *тѡм їод њјаїї стоїѡ да ви не кїсну* (ДВ);

што *ћутѡ* (= налазе се) *їода шїму* (ДМ), *їод љўљуку змїїа бїла* (ДМ), а глава *нѡм їоїї їоїїцу* (Буљ);

винѡград што смо имѡли *їоїї сѡло* (Раш), ѡродром бїо *їоїї сѡмо брѡдо* (Треш), нѡгде *їода дрво* кад їмаш лѡд (Раш);

па бїли смо и *їоїї кѡїе* и *їоїї сїїѡгови* (Сик).

562. Исти тип просторног односа обележен је следећим примерима у којима се предлошко-падежном конструкцијом *їод* + ОП у инструменталној функцији представља „оцртани“ простор у чијим се границама остварује значење одређеног глагола:

⁴⁷⁴ „У можда најчешћој, а свакако најконкретнијој функцији прилошке одредбе, инструментал с предлогом *їод* означава место на супротној страни од онога што се одређује истим овим именским обликом с предлогом *над*“ (Стевановић 1979: 476).

⁴⁷⁵ Мршевић 1973: 212.

Сад *їод вѣњак* он њу увати (ДМ), у двориште *їоїи шїїшор* славімо (Леб), *їод аїїш-їїш* смо нашли (Леб);

он свѣ седї *їод јабуку* (Бош), лежімо у пѣток *їод јабуку* вѣлику (ДМ).

563. И за следећа два примера са синтагматском везом *їод* + ОП примарно је оријентационо значење обележавања места где се нека радња одвија, али је присутна и нијанса значења начина на који се та радња врши. Наиме, ту се ради о традиционалном начину припремања хлеба „под сачем“ или „под црепуљом“:⁴⁷⁶ развијамо кѣрке и тѣ свѣ *їоїи сач* (Клач), свѣ *їод жѣр* се мѣсе погаче (Бус).

564. У грађи су се нашли и примери у којима се конструкцијом *їод* + ОП уместо инструментала изражавају околности у којима је неко, одн. под којима се нешто дешава, врши:⁴⁷⁷ стѣпа тѣд од Нѣмца *їоїи їрїїшисак* вѣјска наша (Треш), свѣд смо мї бїли *їоїи сїрѣжу* (Треш).

Без обзира на то што је овде реч о некој врсти квалификације дате глаголке радње, предлошко-падежна веза у контексту првог наведеног примера носи и значење узрока у ширем смислу.⁴⁷⁸ Нијанса узрочног значења може се препознати и у примеру: патїли смо мѣке *їод Нѣмци* (Сик), где веза *їод* + ОП има примарно темпорално значење које је комбиновано са значењем „околности“.

У свим примерима којима се исказују неке околности може се, заправо, говорити о означавању обухваћености глаголом некога/нечега оним ко је/што је именовано инструменталном конструкцијом. Наиме, у одређеним случајевима постоји однос субординације, подређености, а И/ОП с предлогом *їод* означава појам коме је нешто потчињено, односно у чијој је власти.

⁴⁷⁶ *Сач* је плехана, а *црепуља* земљана посуда у облику тепсије у којој се, када се покрије врелим пепелом и жаром, пече хлеб.

⁴⁷⁷ Уп. Вуковић 1966: 79.

⁴⁷⁸ „Околности под којима се што врши, природно је, често условљавају то вршење. То значи да га, у тим случајевима, и проузрокују, па је околности каткад тешко разграничити од услова и узрока под којима се врше управним глаголима означени процеси“ (Стевановић 1979: 478).

565. Навешћу овде и два примера с *йод* + ОП уместо инструментала у устаљеним изразима: да не ўмре *йод нѡж* (Бош) и ђно пѣца *йод зѣби* (Мир). У првом примеру конструкција *йод* + ОП има значење које се може парафразирати употребом зависне темпоралне реченице „док траје операција“.

566. Из прегледаног материјала произилази да за терен Параћинског Поморавља важи констатација: уз предлог *йод* наместо инструментала редовно се појављује ОП у инструменталној функцији.

У погледу значења која може обележити, овај се предлог издваја из групе сродних месних предлога који су у том погледу знатно сиромашнији. На основу наведених примера за предлог *йод* може се закључити да се односи места, које примарно изражавају оријентациони предлози, могу транспоновати у односе: начина, околности, узрока, времена. У тим случајевима неизводљива је супституција предлога *йод* префигираним предлогом *исйод*.⁴⁷⁹

Предлог *НАД*

567. У савременом српском књижевном језику инструменталном синтагмом с предлогом *над* означава се да се неки ентитет или предмет налази с горње стране појма конкретизованог инструменталним падежним обликом или негде више у односу на тај појам. Изнад појма исказаног предлошко-падежном инструменталном синтагмом може се нешто само налазити, може се вршити одређена радња или одвијати неко кретање.

568. У говору Параћинског Поморавља забележила сам примере са овом предлошко-падежном везом у функцији оријентационе одредбе места, са значењем „налазити се више од датог појма“, али само уз стативне глаголе: ливѡду ѝмамо тѡ *наѝ*

⁴⁷⁹ У вези са овим уп. рад Г. Вуковић (1966: 80–82), у коме ауторка наводи категорије у којима се редовно искључује могућност напоредне употребе „оријентационих“ предлога серије А (са префиксима) и серије Б (без префикса). За „непросторна“ значења, утврђује Г. Вуковић, везује се најчешће само серија Б.

Сїсевац (Буљ), т`амо ге си заложїо, бакр`ач стоїї *над` дгањ* (ДМ);
ј`една лесїца бїла *над` му` колибу* (Клач); т`о код он`е прод`авнице
над` он`о` ћоше (Бош).

569. У грађи су се нашаа и два примера у којима се кон-
струкцијом *над* + ОП уместо инструментала означава неки хије-
рархијски однос, где је појам „трпилац“ у служби допуне име-
нице уз коју стоји: да `има вл`ас *над` з`емљу* (Шав), да`о му вл`ас *над`
з`емљу* (Шав). Пошто се у ова два примера не ради о конкретном
просторном одређивању, могућа је само употреба инструментала-
ла/општег падежа са оријентационим предлогом без префикса.

Адноминалну позицију конструкције *над* + ОП налазимо и
у фраземи: `има к`ућу (= кров) *над` главу* (Изв).

570. Уобичајена употреба предлога *више* с генитивом/оп-
штим падежом учинила је да предлог *над* у испитиваном говору
постане малофреквентан. Такође, предлог *изнад* није посведо-
чен у прегледаном материјалу, премда га је могуће чути код мла-
ђих говорника. И испитивачи неких других косовско-ресавских
говора бележе мали број примера с предлогом *над* уз И.⁴⁸⁰ Р. Си-
мић, такође, бележи да у говору Левча овај предлог потискују
„неке друге речи (*више, врх* — С. Милорадовић) у истом значењу
и с падежним облицима који `има одговарају“,⁴⁸¹ а примере с
предлогом *изнад* не бележи. Сложени предлози са *из-* веома су
ретко у употреби у говору Трстеника, а фреквенција „месних“
предлога са инструменталом је „нешто [...] *више* потенцирана
него у књижевном језику“.⁴⁸²

Из наведених малобројних примера с терена Параћинског
Поморавља види се да је ОП у потпуности преузео функцију ин-
струментала уз предлог *над*.

Предлог ПРЕД

572. Инструменталом с предлогом *їред* одређује се у књи-
жевном српском језику „место с предње стране појма означеног

⁴⁸⁰ Пецо / Милановић 1963: 306–329; Грковић 1968б: 155; Симић
1980: 125.

⁴⁸¹ Симић 1980: 125.

⁴⁸² Јовић 1968: 171.

овим падежним обликом“.⁴⁸³ На том месту се може неко/нешто налазити, или се може вршити нека радња.

573. С терена парафинске околине располажемо следећим примерима с конструкцијом *ѝред* + ОП м. инструментала с позиционим фронталним значењем:

Преѝ сѝудѝенски дѝм ваљда ѝма продавницу (Бош);
стојимо *ѝреѝ свѝку кайѝу* (Пот), слика *ћѝти* (= налази се)
ѝреѝ кайѝу (Чеп), школа била *ѝред* мѝјема *кућу* (Раш), *каку* лепѝту ѝмамо *ѝреѝ кућу* (Свој), коѝ смрде *ѝреѝ ѝродавницу* цѝо дан (Раш), ѝне га баѝ *ѝреѝ кайѝлу* (Буљ), седи она *ѝреѝ канцеларѝу* (Мир);

па седи *ѝреѝ краве* (Бош).

574. Значење вршења одређене радње од стране агенса који се налази у датом простору формализује се конструкцијом *ѝред* + ОП м. инструментала уз динамичке глаголе: пролазили су и *ѝред* мѝу *кућу* (Дав), *ѝред* *Баѝѝину радњу* не мѝж да прођеш (Раш), цѝо нѝћ жѝѝм *ѝреѝ колибу* (Клач).

575. У два примера забележила сам синтагматску везу *ѝред* + ОП м. инструментала, којом се означава завршетак неког кретања у простору пред појмом исказаним општим падежом:⁴⁸⁴ оставим те *краве ѝреѝ кайѝу* (Бош); скино ме (= зауставио је кола да сиђем) *ѝреѝ Соѝцијално* (Свој).

576. У примеру: да глѝам *ѝред* мѝји *ѝчи* (Бош) имамо и наглашену нијансу просторне близине. Ово се може сматрати идиоматизованим изразом, те није могућа замена инструменталне конструкције предлошко-падежном везом *исѝред* + Г/ОП.⁴⁸⁵

577. Овде ћу навести и примере с пренесеним значењем у којима се јавља инструментална синтагма, тј. општи падеж у функцији инструментала с предлогом *ѝред*: ѝни се вѝнчали *ѝреѝ*

⁴⁸³ Мршевић 1973: 219.

⁴⁸⁴ О могућности алтернативне „месне“ употребе инструментала с простим предлогом *ѝред* и генитива са сложеним предлогом *исѝред* „уз глаголе са значењем заустављања, прелажења из стања кретања у стање мировања“ в. Мршевић 1973: 225–226.

⁴⁸⁵ В. Вуковић 1966.

иљивâр (= незванично) (ДМ); ки кад игра мѣчка *ѿред мѡу кайѡу* (Мир).

578. Сакупљена теренска грађа из Параћинског Поморавља садржи искључиво конструкцију *ѿред* + ОП за исказивање локационог инструменталног значења.

Да се глаголом обележава продужетак кретања и ван оквира означеног простора, који се одређује датом предлошко-падежном везом, види се из примера типа: пролазили су и *ѿред мѡу кѡћу*, с предлогом *ѿред* уз ОП у инструменталној функцији. Стање у истраживаном говору одудара од стања у савременом књижевном језику, где је искључива употреба предлошко-генитивних веза у таквим случајевима.

Предлог *МЕЂУ*

579. Предлогом *међу* у вези са инструменталом казује се у српском језику да се нешто налази или се нека радња врши између ентитета и/или предмета.

580. Месни оријентациони однос изражава се у истраживаном говору и предлогом *међу* са општим падежом уместо инструментала: ма̀ло је *међу ѿрѣѡи* а̀лева пап̀рика (Др), гла̀ва ѐте такѡ *међу нѡге* му сто̀ји (Бош), гла̀ва му... *међу колѣна* ста̀јала (Бош).

581. И у следећим примерима којима се обележава издвајање, истицање јединке у односу на неку целину имамо предлог *међу* + ОП м. инструментала:⁴⁸⁶ да сам ѡспешна *међу дру̀шѡво* (Свој), пр̀ва сам била игра̀чица и пев̀ачица *међу сво̀је дру̀шѡво* (Свој); ѡна *међу дру̀гарице* врху̀нац за свѡ (Свој).

У сва три примера из ове тачке ОП функционише уместо инструментала у адноминалној позицији. У прва два цитирана примера (уз именицу *дру̀шѡво*) еквивалентна конструкција би могла бити у + Л/ОП.

⁴⁸⁶ „У инструменталу с предлогом *међу*, ма по чему он одређивао управну реч, увек се мање или више осећа значење просторног односа“ (Стевановић 1979: 469).

582. Предлог *међу* уз ОП у инструменталној функцији бележила сам са значењем „узајамног односа“, углавном у примерима који садрже заменичку реч: *међу тџу нџшу дџцу* седам године разлика (ДМ); по три године *међу нџс* (Раш), нџмамо ја и ти *међу нџс* ништа (Свој), ништа нџмамо лоше *међу нџс* (ДМ).

583. Располажем само једним примером са инструменталом уз предлог *међу*, у коме се третирана предлошко-падежна веза може заменити изразом „заједно с њима“: јџдни напред иду *међу деџама* (Шав).

584. Примери са одвајањем предлога *међу*, типа *међу њивом и међу забраном*, нису се нашли у грађи с терена Параћинског Поморавља.

585. И као што се може закључити на основу презентираних грађе, уз предлог *међу* (изузев примера *међу деџама*) употребљава се општи падежни облик са инструменталном функцијом.

За испитивани говор не може се рећи да су предлози *међу* и *између* потпуно помешали своја значења, нити да се и један и други паралелно могу употребљавати с генитивом и инструменталом (премда је реч о изузетно малом броју примера), као што је то нпр. случај у суседном косовско-ресавском говору Левча.⁴⁸⁷ Такође, у говору Чумића⁴⁸⁸ се предлошке везе *међу* + Г и *између* + Г подударају по значењу, а предлог *међу* уз И није ни забележен.

Предлог *за*

586. И предлог *за* спада у групу месних предлога уз које стоји И, али се његова употреба у савременом српском књижевном језику везује за малобројне специјалне случајеве.⁴⁸⁹ Код М. Стевановића налазимо да је опште значење предлошко-падежне конструкције *за* са инструменталом „да се ко или што налази, па

⁴⁸⁷ Симић 1972: 124–125.

⁴⁸⁸ Грковић 1968б: 143–144.

⁴⁸⁹ Стога овај предлог није узиман у разматрање ни у раду М. Ивић о систему предлошких конструкција у српскохрватском језику (Ивић М. 1958: 149).

591. Право месно, позиционо значење „место позади“ обележава се најчешће конструкцијом *ī позади* + Г/ОП (уп. т. 243), ређе конструкцијом *иза* + Г (уп. т. 244–245).

592. За изражавање временских релација, прецизније — постериорности, у говору Параћинског Поморавља користе се предлошко-падежне конструкције *ī после* + Г/ОП (уп. т. 254) и *ī о* + Л/ОП (уп. т. 661).

593. Значење „бити удата/ожећен“ подразумева допуну *за* + А (уп. т. 416). Такође, ова допуна се подразумева и уз глаголе говорења у негативном смислу (уп. т. 414).

594. У идиоматизованој синтагми *седети за сџолом* инструментална конструкција је у истраживаном говору замењена везом *уз* + А са еквивалентним значењем (*уза сџо/уз асџал*) (уп. т. 441).

595. Судаћи према грађи с терена Параћинског Поморавља, као „најнепропустљивији“ пред продирањем конструкције *ī предлог* + ОП треба означити И с предлогом *за*. Будући да је уз друге месне предлоге искључиво у употреби ОП у инструменталној функцији, може изгледати посве неочекивана искључива употреба инструментала уз месни предлог *за*. Можда би се могло закључити да је ова стабилност инструментала условљена потребом за диференцирањем од конструкције *за* + А уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде са циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ (уп. т. 413).

Премда је у говору Левча испитивач забележио и облик општег падежа уместо инструментала уз предлог *за*, то је само код позиционог значења, док за секвентивно („вслед за“) и темпорално значење бележи само облик инструментала.⁴⁹³ Уз предлоге *за* место Д. Јовић у говору Трстеника бележи ретко облик акузатива м. инструментала, али међу наведеним примерима нема ниједног с предлогом *за*.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Симић 1980: 122–123.

⁴⁹⁴ Јовић 1968: 162.

596. У многим народним говорима, па тако и у неким косовско-ресавским, предлог *за уз* И (или *уз ОП* у инструменталној функцији) употребљава се с више различитих прилошких значења: места, времена, начина, узрока, а при томе и у функцији допуне одређених глагола.⁴⁹⁵ У говору Чумића⁴⁹⁶ и Левча⁴⁹⁷ забележена је употреба предлога *за* у конструкцији са инструменталом у бројним примерима и с различитим значењским нијансама. То, међутим, није случај у говору Трстеника,⁴⁹⁸ где је предлог *за уз* И забележен у везама којима се исказује „динамичан“ процес, а далеко је ређи у везама типа *седи за кућом* (ту налазимо конструкцију *иза* + Г). Говор Радимаца⁴⁹⁹ познаје употребу предлога *за уз* И само уз глаголе кретања (м. *ио* + Л).

597. У студијама о појединим призренско-тимочким говорима⁵⁰⁰ локацијско значење инструментала с предлогом *за* и општим падежом није забележено, а такође, ни друга могућа инструментална значења са овим предлогом.

Значењска палета предлошко-падежне конструкције *за* + И сведена је у испитиваном говору на минимум, а често се, као што је већ речено, и у месном секвентивном значењу може уместо ње чути конструкција *ио* + Л/ОП. У том смислу стање овог говора ближе је ситуацији у говорима призренско-тимочког дијалекта коме не припада, него неким косовско-ресавским говорима.

Завршне напомене

598. Српски књижевни језик, а и поједини косовско-ресавски говори⁵⁰¹ имају више разноврсних значења инстру-

⁴⁹⁵ Више о овоме в. у појединим радовима који детаљније обрађују дијалекатску синтаксу, као нпр. Пижурица 1967: 169–170; Баотић 1971: 135–136; Ђупић 1977: 123–124; Баотић 1971: 135–136.

⁴⁹⁶ Грковић 1968б: 156.

⁴⁹⁷ Симић 1980: 122–123.

⁴⁹⁸ Јовић 1968: 171.

⁴⁹⁹ Томић 1987: 430.

⁵⁰⁰ Михајловић 1977; Богдановић 1979; Богдановић 1987; Ђирић 1983; Ђирић 1999; Вукадиновић 1996; Марковић 2000.

⁵⁰¹ Уп. Р. Симић 1980: 121–125; М. Грковић 1968б: 155–156. У радовима о другим косовско-ресавским говорима нема довољно података на

менталних синтагми са сваким од ових предлога, него што је то случај у говору који сам испитивала. Предлог *йод* је с најширом семантичком палетом у односу на остале „месне“ инструменталне предлоге, док је она код предлога *за* сведена на минимум.

599. Основну специфичност говора параћинске околине у односу на књижевни језик, а и на друге описане косовско-ресавске говоре, чини искључива употреба општег падежног облика м. инструментала уз предлоге: *йод*, *над*, *йред* и *међу*. Опет, у оквиру система испитиваног говора „искаче“ предлог *за*, уз који се редовно употребљава инструментални падежни облик.

У вези с претходним, ситуација у испитаним косовско-ресавским говорима је следећа: У говору Левча⁵⁰² се уз месне инструменталне предлоге равноправно јављају облик инструментала и општег падежа. У говору Ресаве⁵⁰³ и Трстеника⁵⁰⁴ неупадљива је употреба општег падежног облика, а у Чумићу⁵⁰⁵ овај облик није ни забележен уз предлоге које разматрам. Други описи појединих косовско-ресавских говора дају оскудне податке у вези са употребом „месног“ предлошког инструментала, а и ти подаци се односе искључиво на употребу предлога *с* уз И.

основу којих би се могли изводити закључци ове врсте. За говор Трстеника имамо констатацију да је „фреквенција ових предлога нешто [...] више потенцирана него у књижевном језику вероватно због тога што сложени предлози са *из* + неки од ових предлога врло ретко постоје у говору“ (Јовић 1968: 171).

⁵⁰² Симић 1980: 121.

⁵⁰³ Пецо / Милановић 1968: 306–329. Испитивачи овог говора су за свој дијалекатски материјал констатовали недостатак примера употребе с другим предлозима (осим предлога *с* — С. Милорадовић) који се слажу са инструменталом. Даље наводе: „Ми смо накнадно обавештени да примери као: држи ноге *йод асйџл*, авион летџо *най Свилџнац* — нису страни овом говору, али, као што се види, овде је употребљен облик акузатива м. инструментала“ (Исто, 306).

⁵⁰⁴ Јовић 1968: 162.

⁵⁰⁵ Грковић 1968б: 155–156.

ЗАКЉУЧАК

600. Две појаве карактеристичне за косовско-ресавски дијалекат у целини⁵⁰⁶ присутне су и у испитиваном говору: 1) коришћење општег падежа у инструменталној функцији; 2) употреба социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“. Међутим, с обзиром на периферијски положај истраживаног говора у оквиру дијалекта коме припада, дошло је до интензивирања ових двеју појава, те је потискивање синтетичких инструменталних форми и представљање различитих категорија беспредлошког инструментала социјативном конструкцијом узело, чини се, размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима. Једна од специфичности овог поморавског говора је и, судећи према забележеним примерима, искључива употреба општег падежног облика уместо инструментала уз предлоге *йод*, *над*, *йред* и *међу*, као и његова десетоструко чешћа употреба у односу на И уз предлог *с(а)* (и његове различите фонетске ликове).

601. Предлошко-падежна конструкција *с + И/ОП* обухвата у испитиваном говору, дакако, категорију социјатива (разговара *са сѝнем*, *са снѝом* да се замѝрим; ѝн се поздрѝви *саз браѝна*, ѝће се помѝримо *са ћѝрку*) и псеудосоцијатива (*са ѝѝсмом* ѝде кѝћи, тражи кожѝче *са вѝном*; довѝо девојку *са сѝомѝк*, чѝрба *с кромѝйѝр*), те поред најбројније категорије „оруђа“ (збѝрамо *с ложѝйѝцом*, *коѝѝли с моѝйѝкема*; вѝжу га *с конѝѝац*, пребрѝшеш *с крѝју*) и још неке мање фреквентне значењске категорије беспредлошког инструментала (ѝн се бѝвио *сес ѝрѝгѝвину*; назѝвље га *се свѝакака имѝна*; пѝњене *са шѝшкама*, наплѝћени *сас ѝлѝтѝиво*). При том су примери у којима се значења беспредлошког инструментала остварују слободно знатно ређи (отприлике петоструко) од оних у којима се ова инструментална значења остварују помоћу конструкције *с + И/ОП*.

Свакако, не може се говорити о потпуном уклањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист

⁵⁰⁶ Ивић П. 1985:104.

оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *c(a)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

602. Обличка категорија беспредлошког инструментала веома је ограничена у испитиваном говору: број примера с беспредлошким инструменталом не прелази пет процената од укупног броја примера и при том је његово семантичко поље веома уско. Из целокупне грађе издвојила сам три значењске категорије овог облика, а то су: И „оруђа“ као најфреквентнији (ицѣпа бáрјак *ногòм*, опѣре *рибáћом чѣйком*, *вòзем* отиднемо, *жйцòм* га заграđили), просекутив (йду *йуїшем*, прòшли *дрўмем*) и И „носиоца стања“ (ја клїмнем *глáвом*, клїма *рукáма*). Уз то, употреба просекутива лексички је веома сведена, а ограничена је и фреквентнијим синонимским предлошким конструкцијама са акузативом и локативом. Категорија предикативног инструментала је овде изгубљена, а то се може рећи и за категорију темпоралног инструментала.

603. Процес анализације огледа се у бројним предлошко-падежним синтагмама којима се изражавају значења свих категорија беспредлошког инструментала (йду *йо сѣлу*, йдемо *нис йуї*; да располага *на йò*, *йо ймену/йреко ймена*).

604. Инструментал с предлогом *c(a)* има, дакле, изузетно широко семантичко поље услед битне поремећености синтаксичког односа слободне употребе разматраног падежа и предлошке конструкције са *c(a)*. И као што је већ поменуто, у већини случајева ОП је преузео улогу инструментала у социјативним конструкцијама. Ниједно значење којим се у истраживаном говору може обележити И уз предлог *c(a)* није остало „поштеђено“ пред продирањем општег падежног облика (ми смо *с йòйа* договорили, *с његòву сѣсїру* йшо; старинска кућа *са црѣй*; жњѣли смо *се срї*, лўпа *с онò њїно сїйю*; и *са имáње* се бáве).

605. Инструментал, односно ОП у инструменталној функцији, употребљава се у говору Параћинског Поморавља и с предлозима *йод*, *над йред*, *међу* и *за*, пре свега у служби индиктивног исказивања места вршења радње. Општи падежни об-

лик бележила сам редовно уз предлоге: *їод* (*їод љуљку змїа бїла, їод вєњак он њу увати, бїли їої сїрїжсу*), *над* (бакрач стоїи *над огањ*, дао му власт *над зємљу*), *їред* (ене га баш *їреї каїелу*, пролазили су и *їред мду кућу*) и *међу* (*међу їрстїи* алева папрїка, да сам успешна *међу друшїво*). Насупрот томе, забележила сам једино облик инструментала уз предлог *за* у секвентивном месном значењу (па смо *за војском* ишли, потрчим *за кдлїма*). Ово је на истраживаном терену и једино значење инструменталног предлога *за*. Искључива употреба облика инструментала уз овај предлог, која није очекивана, може се објаснити потребом за диференцирањем од конструкције *за* + А уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде са циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“.

606. Са изузетком предлога *їод*, који је и најфреквентнији, испитивани говор је знатно осиромашен у погледу разноврсности значења инструменталних синтагми са сваким од ових предлога. Међутим, фреквенција употребе ових предлога је већа од фреквенције сложених предлога са *из-*, који се мало користе у испитиваној области. Треба издвојити предлог *над* који се појављује у малом броју примера, очигледно зато што се упадљиво проширила употреба предлошко-падежне везе *више* + Г/ОП с позиционим значењем „изнад“.

607. Адноминална употреба инструменталних синтагми знатно је ређа од адвербалне. Специфичну позицију у овом случају заузима значењска категорија „карактеристичне појединости“, где су готово сви примери са адноминално употребљеном социјативном конструкцијом (гусан *сас ону дугачку иїу*, пїте *сас куїусом*).

608. А. Н. Собољев је, ослањајући се на ситуацију у описаним косовско-ресавским говорима, закључио да су изван домања аналитичких преображаја остали беспредлошки просективни и темпорални И, као и да се оруђно-социјативна категорија показала мање стабилном.⁵⁰⁷ Као што се из претходно изрече-

⁵⁰⁷ Соболев 1991а: 136.

них тврдњи може видети, ови закључци не важе за истраживани говор. Грађа из Параћинског Поморавља сведочи о нестабилности инструментала у овом говору, односно, о увелико поодмаклом процесу одстрањивања из система форми инструментала и процесу њихове замене предлошким конструкцијама са општом падежном формом. Међутим, И се и у говору Параћинског Поморавља, као и у једном хипотетичном „прелазном“ косовско-ресавском говору Собољева,⁵⁰⁸ показао као падешки облик подложен нестајању.

⁵⁰⁸ Исто, 99.

ЛОКАТИВ

УВОД

609. И по Куриловичу и по Јакобсону Л се сврстава уз Д и И, с тим што Јакобсон овој групи падежа приписује одлику *маргиналности*, а Курилович ове падеже назива *конкретним*, јер се њима не исказују основни синтаксички односи.⁵⁰⁹ Обележје *обухватности* заједничко је по Јакобсону за Г и Л.⁵¹⁰

У новије време протагонисти локалистичке хипотезе изнели су тезу о локативним предикацијама као исходишним и о сродности егзистенцијалних, посесивних и локативних реченица које воде порекло од поменутих локативних предикација.⁵¹¹ З. Тополињска остварење локационог падежног односа види, чак, у свакој предлошкој именичкој синтагми.⁵¹²

М. Ивић сврстава Л у падеже *контакта* — уз А и Д.⁵¹³ По М. Ивић, „локатив је пре свега падеж места“⁵¹⁴ који се одликује немаркираношћу у погледу избора именичких и глаголских лексема које именују место и радњу.⁵¹⁵ Он има своје место у једном нарочитом троуглу односа А — И — Л, где се, за разлику од акузатива који обележава „место завршетка радње“, помоћу друга два наведена падежа обележава „место тока радње у целини“. Опет, предлошки И и предлошки Л творе опозицију по критеријуму *оријентационо* : *локационо*. Наиме, локативом се обележава именица којом је *директно* означено само место одигравања дате глаголске радње.⁵¹⁶

⁵⁰⁹ Према: Ивић М. 1983: 198.

⁵¹⁰ Исто, 199.

⁵¹¹ Више о овоме в. Mihailović 1977.

⁵¹² Тополињска 1996: 4.

⁵¹³ „Овим се падежима у суштини конкретизује природа контакта који радња, реализујући се, успоставља са појмом обележеним падежном формом“ (Ивић М. 1958: 143).

⁵¹⁴ Исто, 155.

⁵¹⁵ Ивић М. 1983: 209.

⁵¹⁶ Ивић М. 1957: 151, 155–156; Ивић М. 1958: 155, 158–161; Ивић М. 1983: 209.

610. Најзначајнија семантичка категорија локатива је *место*, а одмах потом, као другу по значају семантичку категорију за највећи број локативних конструкција, граматичари наводе *време*.⁵¹⁷ З. Тополињска сматра да списку четири адвербална падежа (Н, Д, А, И) у словенским језицима „треба додати још и падеж чији је референт позитивно семантички одређен као просторни локализатор, тј. ЛОКАТИВ“,⁵¹⁸ док на другом месту бележи: „LOCATIVE is the case of a localizer in a spatial and/or temporal relation“.⁵¹⁹

611. У савременом српском књижевном језику посебну падежну категорију представља Л који се у њему, за разлику од свих осталих падежа, јавља само као облик обавезно везан за присуство предлога. Због оваквог обавезног присуства предлошких модификатора локативна конструкција носи одређене синтаксичке и семантичке специфичности: „С једне стране обиљеженост локатива предлогом аутоматски искључује његово заузимање основних синтаксичких позиција субјекта и директног објекта, с друге стране, управо због те обиљежености предлогом локатив може имати и примарну функцију у реченици (тј. да се Л односи на исказ у целини, а не на неки сегмент тог исказа — С. М.)“.⁵²⁰

Саставни део локативне конструкције у српском језику чине један од предлога *у, на, о, њо, њри, њрема*⁵²¹ и именичка реч. Од свих наведених предлога само се *њри* употребљава једино са овим падежним обликом; осталих пет предлога слажу се с још неким падежом.

⁵¹⁷ „Сва се значења локатива могу свести на два основна типа: један коме је претстава о обухватању релевантни семантички моменат, и други, више прилошког карактера, којим је обележено оно што даје основа за реализацију радње, на чему је она фундирана. Очигледно је да се оба типа могу у крајњој линији и теоретски свести на претставу о смештању радње на неку основу, о њеном фундарању“ (Ивић М. 1958: 157).

⁵¹⁸ Тополињска 1999: 89.

⁵¹⁹ Тополињска 1996: 16.

⁵²⁰ Batistić 1972: 11–12.

⁵²¹ Уп. о овом предлогу Петровић 1968: 194–195, 210–212; Batistić 1972: 9–10; Raguž 1984.

612. Ширење семантичко-функционалне палете локатива у српском језику условљено је великим делом пребацивањем свих значења које је имала веза *йо* + Д на везу *йо* + Л (в. т. 295). Замена конструкција *йо* + Д конструкцијама *йо* + Л је у српском језику потпуно извршена.⁵²² Према мишљењу В. Н. Топорова дијалекти су битно учествовали у покретању еволуције локатива у српском језику. Драгоценост дијалекатских чињеница је у чувању архаизама, али још и више у разарању многих старих типова локатива и у његовој замени новим конструкцијама.⁵²³

613. У говору Параћинског Поморавља основну разлику према књижевном језику у употреби локатива представља веома ниска фреквенција локативних форми и несравњено чешћа употреба акузатива као општег падежа у локативној функцији. Дијалектолози у својим студијама бележе неједнак распоред овог феномена на територији косовско-ресавског дијалекта, као и то да је он обичнији у периферијским зонама ближе призренско-тимочком дијалекту.⁵²⁴ Међутим, у овом случају се не може говорити само о проблему синтаксичке хомонимије у односу А : Л, тј. о употреби облика акузатива у локативном значењу с предлозима за обележавање места, што се среће у косовско-ресавском дијалекту у целини, а и у другим народним говорима.⁵²⁵ У говору који сам испитивала А и Л нису изједначени само у функцији обележавања места; и нека друга значења која се у књижевном језику обележавају овим „предлошким падежом“ бивају конкретизована одговарајућим предлогом и општим падежом који је облички изједначен са акузативом.⁵²⁶

⁵²² Ивић М. 1951–1952.

⁵²³ Топоров 1961: 215–248.

⁵²⁴ Соболев 1988: 63–71; Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 304–305.

⁵²⁵ О овој општој црти косовско-ресавске и зетско-ловћенске дијалекатске зоне уп. Ивић П. 1994: 204 и 224, као и Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 297–306.

⁵²⁶ „У већини говора нарушено је или чак потпуно уклоњено разликовање акузатива као падежа правца од инструментала и локатива као падежа места [...] У неким крајевима долази до даљег разграђивања система падежних дистинкција“ (Ивић П. 1985: 104).

614. У погледу наставака овог зависног падежа говор околине Параћина разликује се од књижевног језика на начин који је карактеристичан и за неке друге говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне.⁵²⁷ Наравно, у испитиваном говору „однос снага“ у погледу наставачких морфема реметиће, гледано у односу на друге говоре косовско-ресавског дијалекта, знатно чешћа појава општег падежа м. локатива. Тако су у једнини код именица 2. деklinационог типа забележени, осим општег падежног облика, локативни облици с падежним завршетком *-и* (као у књижевном језику) и облици с падежним завршетком *e < ě* (као у дативу). У множини се у локативној функцији јављају, такође, осим општег падежног облика, и форме на *-ма* и форме на *-а* (Л изједначен са генитивом). Спорадично се код именица женског рода може срести и наставак *-ема* м. *-ама*.⁵²⁸

615. Локативне конструкције забележене у говору Параћинског Поморавља сврстане су према предлозима за које је овај падеж обавезно везан. Сваки од ових предлога конкретизује различита значења локатива.

И у испитиваном говору, као и у другим народним говори-ма и у српском књижевном језику, локативом се пре свега обележава место, а два основна предлога која конкретизују ово значење су *у* и *на*.

Предлог *У*

616. Један од два основна предлога којима се непосредно обележава место радње — у овом случају *унућрашњоси* — је предлог *у*. У српском књижевном језику синтагматска веза *у + Л* употребљава се у више различитих значења. Ипак, свугде у основи стоји лимитираност одређене радње, процеса, стања и сл. оквирима предмета/појма који је представљен именицом у локативу.

617. У грађи с територије Параћинског Поморавља нашао се готово троструко већи број примера с предлогом *у* уз лока-

⁵²⁷ Уп. Ивић П. 1985: 103.

⁵²⁸ Реметић 1981.

тив/општи падеж, но што је то случај с предлогом *на*, такође веома фреквентним у испитиваном говору.

618. Наводим овде део многобројних потврда за конструкцију *у + Л/ОП* с просторним значењем (место локационог карактера):

— По цео дан тако ћућимо у *шуме* (Сик),⁵²⁹ људи увечер останау у *кафане* (Клач), у *кдверџи* ено су пारे (Свој);

свѣ што закаче у *селу* (ДМ), евѣ у *селу* сам једна кућица (Изв), лажа не мѡж да постоји у *срцу* (Бош);

штѧ се ради у *кућама* (Пл);

— А кат си у *град* (Др), ви сте ѡдма у *град* живѣли (Тек), у *град* дрѹкше — знаш како је (Свој), десет кафане су имале тако у *јѣдан мали градѣћ* (Буљ), дол у *јѣдан ѣѡѣок* омѣвали ме (Треш), ми прекѡноћ лежимо у *ѣѡѣок* (ДМ), па избѣлимо платно у *ѣѡѣок* (ДМ), там у *ѣѡѡрум* кѡлке грѣде (ДМ), штѡ смо ми били у *ѣѡѡрум* (Пл), седѣли код нас у *Дѡм* (Треш), завејава ми снѣг дѣцу у *крѣвѣѣи* (Др), Млађа у *крѣвѣѣи* лежи (Бош), нѣма у *ѣаѣѣр* ништа (Леб), сѣде уз вѡду у *лад* (Пл), ја у *сѹд свѧки* једна врата знам (Буљ), ноћимо ми у *зѣѣвор* (Треш), погѣно у *рудник* (Стуб), и држи у *ѣѣи* (Мир), ѡн овакѡ врѣ у *на лѡнац* од ѡсам кѣла (Мир), ја сам имала црни лѹк у *винѡград* (Др), ѣне га чѧк дѡле у *лиѣѣр* (ДМ), ѣне ѣма у *бунѣр* (Клач), тако ни село дѡђе у *лог* (ДМ), у *кѡш* седѣ (Чеп), растѡпим мѧс у *ѣигѧѣ* (ДМ);

овѣ старци онамо у *оѹ кућу* седѣду (Буљ), таѣѣр љѹцки у *кућу* нѣмам (Раш), отвѡрим прѡзор у *ѣѹ му сѣѣѣру кућу* (Клач), ми смо трѣнаѣс у *кућу* били (Клач), спавамо у *кућу* (Изв), ја и чѡвек смо остѧли у *сѣѣѣру кућу* (Леб), у *кућу* трѡшак свѧки дан (ДМ), армонѣка се чѹје у *кућу* (Мир), у *наѣѹ кућу* сам свѣтлѣ вѧтра (Заб), у *ѣѡјѹ сѡбу* да седѣмо (Чеп), у *ѣѹ сѡбу* је шпѡрет зѣдан (Раш), свѣкар и свѣкрѡпа спаѡу у *сѡбу* (ДМ), ѣмамо гѡре у *јѣдну сѡбу* брѧчни крѣѣѣти (Буљ), цѡо дан у *ѣѣѡу* се печѣ (Изв), у *ѣѣѡу* се вѣ-

⁵²⁹ Овде је у питању наставачки синкретизам локатива јд. и акузатива мн. (општег падежа) у локативној функцији код именица женског рода. Да је реч о облику локатива јд., потврђује шири контекст (прича се о шуми поред села у којој су се сељани крили од Немаца, а у следећем примеру о јединој кафани која постоји у селу).

же љуљка (Раш), ја нећу да ноћим у њиву (Бус), више несам ни копнула у њиву (Бус), казан ни пекло у авлију (Чеп), она била у авлију (Клач), де је бунар у авлију (Пот), жир има у џланину (Изв), имамо цркву гор у џланину (Пот), ми смо били у долњу малу у колибу (Др), и цео ноћ он је у колибу (Клач), ја помогнем њему нешто у штићалу (ДМ), и у штићалу чисти де леже говеда (Др), колико ја имам у штићалу говечета (Дав), у штићалу посо немаш (Изв), седео у кафану (Пл), оно змија била у љуљку (ДМ), а он спава у љуљку (Креж), сekli у шуму грану (Пл), куче у ирeђу скутурило се (Раш), а у башишу садили смо паприку (Треш), увече да си у башишу (Стуб), лето провео у болници (Раш), да л је она била тадек у болници (Тек), били смо око дваес дана у болници (Мир), колико пут сам била у ветеринарску станицу (Др), д-узнем у касайници месо (Бош), у чеконицу седи жена (Стуб), да разбијеш у шериу неколико јајцета (Бус), кат сам ју видела у иродавницу (Пл), немаш шта да купиш у радњу (Бош), куж имао коренче у шорбу (Бош), шта је њему било у главу (Изв), у косу йому деца вашке (Раш), убише Немца тамо у клисџу (Буљ), ми спавамо у џлевњу (ДМ), у бању смо се лепо провели (Пот), ту сам одрасла у шџ земљу (Мир);

била сам у село (ДМ), тебе другари испричу там у село (Свој), војници су још у село (Пл), прe би она наша мeн у село (Треш), у суседно село смо купували (Треш), сам да питате у село (Пот), цркву немамо у село (Буљ), имам сад две ћерке ту у село (Буљ), у наше село има човек стар (Тек), није имао лепши момак у село (ДВ), свадба нека била у село (Бош), три барјака стe у село (Сик), био у село ко^т тога деверичића (Сик), стока ни борави у идоље (Сик), снег био у идоље (ДМ), у дворишtie раширio се астал (Леб), праве цркву ту негде у брдо (Дав), да смо ју једва у коришio окупали (Др), тако сеђаше у једно оделeње (ДМ), ја сам у но сoйче спавао (Изв), и у ситio — жито (Креж), све ми нешто игра у срце (Дав);

у зидови, у кривине о^д дрвeће било урасло (Др), сад ми кажу да у све шкoле има вашке (Раш), ге мож да детету нoлки црви бидну у уши (ДМ), па му рче (= крчи) у груди (ДМ), седела сам у чеze (ДМ), па сватови све су у чеze (Пот), још се у кола договори-мо (ДМ).

619. У грађи су се нашли и примери с конструкцијом у + Л/ОП у месном значењу, а у функцији глаголске допуне уз *радиши*:

— Ра̀ди́ли смо осамнес године у *кафа̀ни* (Стуб).

— Ра̀де у *ру̀дник* (Заб), у *млѝн ра̀ди́ли* (Пл);

о̀н ра̀ди у *фа̀брику* (Др), да би ра̀дио у *фа̀брику* (ДВ), ел ра̀диш о̀вде у *фа̀брику* (Буљ), о̀на ра̀ди у *Шиофа̀ру* (Пот), у *Шиофа̀ру* сам била (Дав), па по̀се се запослио у *Сѝтакла̀ру* (Леб), ел ра̀диш у *Цеменѝа̀ру* (Буљ), сѝн ми ра̀ди у *ѝродавницу* (Треш), ра̀ди у *Шумѝдиску рѝбну ку̀ћу* (Леб), Дра̀кче ра̀ди у *звожѝа̀ру* (Пл), о̀на ра̀ди та̀м у *ба̀нку* (Буљ), о̀н ра̀дио у *ѝаѝеку ѝољоѝрѝвредну* (Чеп).

Слично томе је и:

— Што дирѝктор био у *фа̀брике* (Дав);

— Про̀фесор био у *шко̀лу ѝољоѝрѝвредну* (Мир), био у *шко̀лу* дирѝктор (Мир).

620. У мојој грађи нашао се и велики број примера с конструкцијом у + Л/ОП за означавање географског објекта (називи села, градова, држава):

— О̀н је финан̀сиски дирѝктор у *По̀йѝвцу* (Дав), било је ва̀шар у *Па̀раћину* (ДМ), Сла̀вица са̀д не ра̀ди у *Па̀раћину* (Изв), ел вам се свиѝа у *Па̀раћину* (Раш), завршио гимназију у *Па̀раћину* (Раш), о̀на са̀д ба̀ш момета̀лно у *Па̀раћину* (Бош);

мо̀а прѝа у *Сѝриѝже* правила ѝспраћај (Треш), ра̀де у *Нѐмачкој* (Треш);

— Ё̀те и Нѝмци у *Ўзвор* (ДМ), та̀м сам чу̀вала сто̀ку у *Ўзвор* (Буљ), запослио се у *До̀њу Му̀ѝници* (Мир), и Свѝти Илѝа се сла̀вио у *Плѝну* (Пл), сѝстре двѝ имао у *Плѝну* (Пл), то̀ је био на̀јѝачи јуна̀к у *Ша̀вац* (Раш), ѝмам за̀ву у *Чѐѝуре* (Бош), јѝдна по̀гинула у *Мирѝловац ту̀* (Пл), па о̀на у *Сикѝрицу* учитѐљица (Буљ), хѝрка ми је у *Дренѝвац* (Др), о̀н био та̀м у *Ша̀лу̀довац* (ДМ), ра̀ди у *По̀ѝдвац* (Изв), у *Ра̀шевицу* се сла̀вила Трѝѝца (ДВ), кат сам ја̀ била у *Крѝжбинац* (Бус), пра̀вио нѝку ка̀пију та̀м у *Бу̀љане* (Мир), ѝмам стрица јѝдног у *За̀бригу* (Стуб), ел сте били у *Па̀раћин* код ѝѝ (Раш), са̀д изградио ку̀ћу у *Па̀раћин* (Буљ), у *Па̀раћин* жѝвѝо (Креж), ја̀ ѝмам уну̀ку у *Па̀раћин* (Др), та̀д био ва̀шар у *Па̀раћин* (ДМ), како̀ је са̀д у *Беѝград* (Раш), ми смо ју чѐкали у *Беѝград* (Стуб), сва̀ку сто̀пу зна̀м у *Беѝград* (Заб), то̀ у *Беѝград* к̀упено

(Дав), а имали лекари у *Ђуџићу* (Сик), браћ ми био у болницу у *Ђуџићу* (Леб), ја сам шила исто у *Крџијевац* (Бош), ѿмам друга једнога најбољег у *Крџијевац* (ДМ), ћерку ѿмам у *Ђићевац* (Бош), била она у *Здечар* у школу (Креж), па га у *Ђироѿ* заробе (Раш), она лежала у *Сдмбор* у болницу (Бош), три године у *Земун* био (Пл), а отац ми био у *Солун* (Чеп), кад краљ погину у *Марсеј* (Раш), не имаме парче леба за тебе у *Југославију* (Стуб), сад у *Аустрију* добре паре зарађују (Раш), био кобајга мало у *Аустрију* (Тек), сад ју син у *Француску* (Леб), свекар мој био у *Немачку* (ДМ), што там у *Швецку* живи (ДМ), радила у *Либију* (Изв).

621. Издвајам посебно примере с хидронимом и неким микротопонимима који, употребљени као ознаке места радње, збивања редовно узимају облик општег падежа м. локатива:

Тај дечко с-удавио у *Мораву* (Заб), па у *Мораву* се удави (Пл), и Кдјин браћ се удавио у *Мораву* (Пл), стареи син се удави у *Мораву* (Треш); ако си била у *Грзу* неки пут (Буљ), и од, у *Савин Гај* ѿмамо њиву (Буљ), ја сам у *Дубраву* била (Бус).

На подручју Параћинског Поморавља, посебно у самом граду, подједнако често чуће се и облици *на Грзу* (уп. т. 638). У овом случају је подједнако оправдана употреба и предлога у и предлога *на*,⁵³⁰ будући да је *Грза* назив брдског комплекса, речице која кроз тај предео протиче и име излетишта.

622. У прикупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном синтагмом у + ОП уместо локатива уз именице чији садржај није јасно димензиониран и које значе установе, школе, војне јединице и слично:

Зна у *кај* је *род* службе (Изв), Милутин ми био у *седми разред* (ДМ), у *други разред* сам била (Заб), Зорица ѿма ћака у *четврћи разред* (Буљ);

а мој мџ је у *војску* (Мир), најстареи син био у *војску* (Стуб), није могло да се живи — син у *војску* (Буљ), ел панти кад био у *војску* (Раш), ге ти син у *војску* (Клач), мџ ми био у *војску* (Леб), човек ми био у *војску* (Чеп), а мџ ми био у *армију* (Др), три године у *морнарицу* био (Мир), сас коњима он био у *комдру*

⁵³⁰ О том проблему в. Вукомановић 1963.

(Раш), тамо смо били у *рајину службу* (Треш), били смо мало у *школу* заједно (ДМ), он у *школу* био најбољи ђак (Тек), овај био у *осмогодишњу школу* (Мир), пре деца рецитовали у *школу* (Шав), где био у *йрџсвейу* (Треш), радио у *йрџсвейу* (Бош).

623. У примерима са синтагматском везом у + Л/ОП реч је о неком скупу људи (чији је члан често и субјекат исказа), који су окупљени око истог посла, који су у истом друштвеном статусу и слично:

— Нека бѹдне мѹр у *свѹју* (Дав), да бѹде мѹр у *свѹју* (Свој);

— Ми купѹјемо тѹ у *комиѹлук* (Др), у *комиѹлук* се жалили (Пл), седѹли, пѹли кафу у *комиѹлук* (Свој), зајми се у *комиѹлук* (Мир), лѹпо се слагали у *брак* (Шав);

дѹсет гѹдине смо жѹвѹли у *заједницу* (Мир), ѹни су ѹсто са мном у *заједницу* (Свој), сад бѹло у *нашу фамиљѹ* (Сик), ѹн је у *ѹензѹ* сад (Пл);

којѹ смо пѹсму прѹво отпевали у *дрѹшѹво* (Свој), него тако у *дрѹшѹво* разговарамо се (Мир), у *кѹло* ће те вѹде (Леб);

била сам мало у *гѹсти* (Шав).

У оквиру ове значењске категорије наводим и примере: ја ћу да бѹдем у *нѹвине* (Свој), ми смо били у *нѹвине* (Свој).

Карактеристични су и примери (у + ОП м. локатива): дѹста смо били у *рѹјсѹво* (Треш), мѹж ми био у *рѹјсѹво* чѹтри гѹдине (Сик), ѹн био нѹки пѹт у *заробљенишѹво* (ДВ), браг му био у *заробљенишѹво* (Чеп).

Могу се, чини ми се, наћи аргументи да се напред цитирани примери приброје и значењској категорији из т. 622. Ипак, не би требало занемарити ни њихову специфичност у односу на те категорије — експлицитнију темпоралну нијансу.

624. Конструкција у + Л/ОП у примерима из наредног става има начинско значење „како“, које се развило кроз основно месно значење. Примери са овом конструкцијом у функцији начинске одредбе могу се сврстати у три групе:

а) Именице са значењем неког датог ентитета (често посуде) у којем се налази оно над чим се врши радња исказана глаголом:

— Донѐсу у *кѡфи* и ми *тѡ* јемо (Сик);

— И *пѡно* сѣриње у *чѡбар* (ДМ), угрѣје се *вѡда* у *бакрѡч* (Др), па се *пѣре* у *цѣћ* (Бош), испечѣм *кромпѣир* у *ѣѣо* (Дав), ѡн испрѣжи у *ѣигѡн* (Клач);

ја сам у *цреѣуљу* пѣкла *лѣба* (ДВ), пресѣјеш у *кѡрлицу* брѡшњо (Сик), отуд донѣсем у *флѡшу* *вѡду* (Чеп), *тѡга* Дрѡги сам носѣла у *љуљуку* у *њиву* (Бош), *вино* се *прѡви* у *бѡчву* (Мир);

кѡплѡше га *туна* у *корѣѣо* (ДМ);

вѣчѣ *вѡду* у *нѣки бакрѡчи вѣлики* (Леб), у *кѡрѣ* однѣсу *рѡсад* (Треш), ми смо свѣ у *земљѣни грнѣћи* (= лончићи) гѡтвили (Сик); и у *колицѡ* ѣзнели овѡмо (Стуб);

б) Именице које значе превозна средства помоћу којих, тиме што су на њима лоцирана, дата лица остварују радњу: у *фиѡкер* сам се возѣла (Дав), мѣне возѣли у *кѡњска кѡла* (ДМ);

в) Именице које значе делове тела употребљене при извршењу глаголског процеса:

— Ја отѣднем, тојѡгу у *рука* (Буљ), и бакрѡче у *рука* (ДМ).

— У *нѡрѣче* да нѡсиш (Буљ).

Овој категорији могу се додати и примери: свѣ *двѡ* и *двѡ* *детѣта* у *рѣд* ѣдемо (Шав); *радѣли* смо у *нѡдницу* (Треш), да *рѡдиш* цѣо *вѣк* у *нѡдницу* (Мир), *тѡ* сам свѣ *бѣла радѣла* у *нѡдницу* (Пот). У последња три примера декомпоновани предикат може се заменити глаголом *надничѣѣи*.

625. Основно старо значење „у оквиру граница“ има темпорални предлошки Л у српском језику.⁵³¹ Временски Л у конструкцијама с предлогом у подразумева истовременост с појмом који обележава и стога спада у локациону групу временских падежних конструкција.⁵³²

У грађи са испитиване територије нашао се изван број примера с предлошко-падежном конструкцијом у + Л/ОП за изражавање конкретних временских релација:⁵³³

⁵³¹ Ивић М. 1955–1956: 197.

⁵³² Исто, 197.

⁵³³ По мишљењу И. Грицкат предлог у спада у групу „мање-више јасно семантизованих предлога и у просторном и у временском перцепирању“ (Грицкат 1997: 59).

а) у смислу „кад је х...“:

— Тò ми ост`ало у *живòшћу* н`ајмили`и д`ан (Мир), тò му б`ило страшно у *живòшћу* (Сик), тò ни н`ај б`ила ом`иљена и`гра у *живòшћу* (ДМ);

— Овај прохòд`ао у *дес`ети м`есец* (Чеп), д`аш р`епу у *октòмбар* (Треш), род`ио се у *дец`ембар м`есец* (ДМ), м`лòго се м`учимо у *ст`арос* (Свој);

у *шр`ећу гòдину* б`ио Др`ашко (Раш), у *седамд`есећу гòдину* ўмро (Раш), изгуб`ио ћ`ерку у *седамн`аес`ићу гòдину* (Клач), òн ўмро у *ш`ес`ећ дев`ећу гòдину* (ДМ), ўмрла у *дв`аес шр`ећу гòдину* (Мир), у *деветн`аес`ићу гòдину* сам д`òшла (ДМ);

тò сам прев`ела у *свòје ос`амна`ис гòдине* (Свој), ј`а сам тò у *свòје ос`амна`ис гòдине р`ад`ио* (Раш), ј`а у *в`е м`òје ст`и`аре гòдине* зн`ам (Бош), род`или ме у *ст`и`аре гòдине* (Бош), н`еки р`ад`и у *м`л`аде гòдине*, а у *ст`и`аре* одм`ара (Леб), у *ш`е шòлке м`òје гòдине* дв`а св`ецки р`а-та сам преж`ив`ела (ДМ), ј`а н`е знам шт`а је лек`ар у *м`òје гòдине* (ДМ), тò н`ије им`ало пр`е, у *н`аше гòдине* (Сик), а кат сам б`ила у *ш`е гòдине* (Др), да је за слуш`ање у *ов`е н`аше д`ане* (Свој).

Код већег броја наведених лексема у општем падежу м. локатива временски аспект је нарочито изражен, јер су у питању лексеме којима се искључиво означава неки временски период. Мањи је низ лексема са значењем различитих периода у човековом развоју, животу (*детињст`иво*, *ст`арос`и* и сама лексема *живо`и*). У изложеном материјалу уочљива је тенденција да се узраст изражава предлогом у с редним бројем.

Могло би се рећи да су дијалекатске конструкције: д`аш р`епу у *октòмбар*, род`ио се у *дец`ембар м`есец* са именом „условне временске сукцесије“ добијене асоцијацијом на неке конструкције са именом „природне временске сукцесије“,⁵³⁴ нпр. у *јесен*, у *зиму*.

б) у смислу „док се догађа(ло) х...“: òн ће д` ўмре у *ш`ушћу* (Бош), ко`е сам у *детињст`иво* чув`ала òвце (Свој).

У вези с темпоралним значењем су и примери:

— И пог`ио у *р`ашћу* (Сик);

⁵³⁴ Ивић М. 1955–1956: 169.

— Погйно у *ѿѿурски рѿѿѿ* (Стуб), ѿтац ми погйно у *нѿ рѿѿѿ* (Сик), у *онѿ рѿѿѿ* бѿло је страшно (Сик), тѿ вѣћ сѿд у *овѿ рѿѿѿ* бѿло (Сик), у *онѿ рѿѿѿ* се продѿвнице унѿштиле (Сик), у *нѿ рѿѿѿ* сам бѿла дѣте (Сик), свѣкар ми погйно у *ѿрви свѣцки рѿѿѿ* (Дав), остѿла сам у *онѿј рѿѿѿ* без мајке (Чеп), ѿпасан ствѿр бѿо у *ѿрви рѿѿѿ* (ДМ).

Веза локатива/општег падежа с предлогом у овде се може схватити и као временска, али и као одредба околности у којима се нешто десило. Међутим, у примерима: бѿо у *рѿѿѿ*, па погйно (Треш), бѿо ми ѿтац у *ѿѿурски рѿѿѿ* (Буљ) нема временске позадине глаголске радње, које има у претходним реченицама. Ови примери се не могу трансформисати у прихватљиве исказе уношењем предлошких израза *за време* или у *ѿоку*, који се могу прихватити као уобичајена маркација временске семантике локатива.⁵³⁵

626. У исказима са апстрактним локационим односима (у + ОП м. локатива) имамо именице које значе одређена психофизичка стања, одређену ситуацију:

Свѣ у *нѣки сѿѿра* провѣдомо нѿш вѣк (ДМ), када сам нѿјвѿше љѿта, у *ѿѿерѿѿ* (Свој);

ће д-изгйнете у *брѿѿгу* (Свој), тѿ ће нѣшто лѿше да бѿдне у *брзѿѿну* (Чеп), у *ѿѿу секираѿѿѿѿу* сез дѣцу сам вѣк провѣла (Пл), ѿна бѿла у *свѿђу* сас мѿју јѣтрѿву (Чеп);

свѣ сам лежѿла у *мрѿѿвѿло* (Бош).

Ове конструкције с локативном функцијом могу се јавити у алтернацији с глаголским прилогом садашњим: у *нѣки сѿѿра* = плашећи се, у *ѿѿу секираѿѿѿѿу* = секирајући се, или с глаголским придевом: у *ѿѿерѿѿ* = оптерећена, у *свѿђу* = посвађана, у *мрѿѿвѿло* = умртвљена.

У конструкцијама с лексемама *брига* и *брзина* препознају се и елементи узрочног значења, који се могу извести из апстрактног локационог односа.⁵³⁶

⁵³⁵ В. Batistić 1972: 133–154.

⁵³⁶ О условима под којима предлог у стиче узрочно значење и о разлици између узрочних значења предлога у и *из* в. Кликовац 1997.

627. У прикупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном синтагмом у + Л/ОП у функцији одредбе придевског карактера, која детерминише субјекат током вршења глаголске радње:

— У *йицáме* дóшо (ДВ);

— Сãм оståнем у *кошóљу* (Шав), да не биднем у *црнóну* (Раш);

у *свињски ойãнци* сам се ўдала (ДВ), ранíје у *кошóљке* кòпу (ДМ), йдемó у *чарáйе* (Клач), гãзим тã лѐд у *чарáйе* и *ойãнци* (Сик), мòа ћѐрка у *јѐдне сãндале* се ўдала (Клач), јã видим јѐдног у *бѐле дрѐје* (= одевни предмети) (Заб).

У свим наведеним примерима имамо у + Л/ОП са значењем одеће/обуће. Глагол *биѝти*, уколико није експлицитно исказан, подразумева се у изходној структури свакога од наведених исказа. Међутим, он се овде на том базичном нивоу може супституисати глаголом *имати* и у том смислу може се говорити о посесивним конструкцијама са обликом зависног падежа и предлога у.⁵³⁷

628. У + ОП м. локатива јавља се и у функцији лимитативног детерминатора уз:

а) глаголе који значе неко стање: у *снагу* (= тело) ðна нíје ðпште пропáла (Леб), ðна свѐ подадóје у *лице* (Бош);

б) особинске придеве: сãд ми Г'òла пò шíри у *лице* (Чеп).

У примерима из ове категорије општим падежом м. локатива обележене су именице са значењем неког дела човековог тела на коме се (не) дешавају промене експониране одговарајућим глаголом или придевом.⁵³⁸ Овде се може говорити о односу између две појаве од којих је једна схваћена као саставни део оне друге, тј. о односу „део — целина“. Реч је о ситуацији када се целини приписује особина која је својствена једном њеном интегралном делу.⁵³⁹

⁵³⁷ У вези са овим уп.: „Имя объекта обладания чаще всего называет относительно неотчуждаемую принадлежность (човек у рукавицама)“ (Г. Н. Молошная 1986: 182).

⁵³⁸ Више о примени одговарајућих трансформационих процеса код оваквих конструкција в. Baticić 1972: 93–94.

⁵³⁹ „Под именицом којом је означена 'целина' А може се подразумевати [...] носилац неког својства, односно неке карактеристичне поједи-

629. Нашло се и неколико потврда са адноминално употребљеном конструкцијом *у + Л* која се налази у функцији именичке одредбе, прецизније, као модификатор одређене именичке речи: *млѐко вештачко у ѿра̀ху* (Треш), *ува̀лам у шѐћер у ѿра̀ху* (Пот); *изатка̀ла сам око два̀с ѿлима у бо̀ема* (Дав).

630. Забележено је и *у + Л/ОП* у идиоматизованим изразима од којих се неки употребљавају као фразеологизми:

— За мѐне нѿје *у ѿра̀ву* (Раш), *оста̀ла у др̀гом сѿа̀њу* (Мир), (Креж);

— Ки *у му̀йну во̀ду* и *нѐма* (Бош), *вѝше во̀лим тѹ дѐцу нѐ ђчи у гла̀ву* (Изв), *мѝ смо у вѝше ру̀ке* (Заб), *у ѿра̀во* је *бѝо* (Раш).

631. Овде ћу навести малобројне примере са употребом локативних облика за акузативне функције уз предлог *у*, дакле, примере хиперкорекције:⁵⁴⁰

Ўшо *у авио̀ну* (Тек), *сѐдомо у ла̀ду* (Свој), *којѐ ѿду код ва̀с у Бѐограду* (Свој); *отѝшли у Бу̀лану*⁵⁴¹ (Тек), да би *фа̀брика прѐшла у ѿрѝваѿним ру̀кама* (Изв), *сва̀ког је човѐка зна̀о у ђчима* (Буљ).

У наведеним примерима имамо и продор локатива у значења која нису чисто месна, као и у један идиоматски израз — *сва̀ког је човѐка зна̀о у ђчима*.

632. На основу прикупљеног материјала може се закључити да у испитиваном говору основну разлику према савременом књижевном језику чини убедљива доминација општег падежног облика м. локатива. У том је материјалу незнатан број примера са синтетичким падежним обликом уз предлог *у*. Највећи број тих примера нашао се у категорији месне одредбе (и уз називе локалитета), што је и логично када се узме у обзир укупни, вео-

ности, обично (али не и обавезно) са регуларним морфолошким обележјем субјекта реченице [...]“ (Ивић М. 1983: 217). О лингвистичким консеквенцама различитог приступа односу део-целина в. Ивић М. 1983: 213–225.

⁵⁴⁰ И у другим народним говорима малобројни су примери употребе локатива/инструментала м. акузатива у значењу циља кретања. У вези с тим уп. Јовић 1968: 160; Пецо / Милановић 1968: 321–322; Томић 1987: 429; Радић 1990: 34; Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997: 303–304, 308.

⁵⁴¹ Номинативни облик је *Бу̀лане*.

ма велики број забележених примера. Остале значењске категорије које могу бити представљене локативном конструкцијом с предлогом у захваћене су, без изузетка, продором општег падежа, тачније, готово су у потпуности њиме „окупиране“. Редовна употреба локатива у синтагматској вези у *живој*у може се објаснити извесном обележеношћу контекста у коме се та веза употребљава, док су примери типа *млеко у њраку* преузети из књижевног језика, о чему сведочи и присуство фонеме /х/.

633. Категорија множине је и у овом случају плодно тло за прихват општег падежног облика. Ипак, издвојила су се у прикупљеној грађи три примера с множинским локативним обликом: у *кућама*, у *бојема*, у *рука*, међу којима се нашао и облик с наставком *-а*, карактеристичан за косовско-ресавске говоре.

634. Посебно напомињем да су локативни облици јд. код именица ж. р. с наставком *-е* нешто чешће у употреби од истих облика с књижевним наставком *-и*.

635. Оваква изузетност доминације општег падежа м. локатива уз предлог *у*, присутна у Параћинском Поморављу, не односи се и на друге говоре косовско-ресавског дијалекатског типа. У дијалекатским студијама и чланцима о косовско-ресавским говорима⁵⁴² налазимо доста случајева замене локативних конструкција (с предлозима *у* и *на*) акузативним (са истим тим предлозима); ту се ради о ишчезавању разлике у означавању места и правца кретања. Међутим, фреквенција употребе синтетичких облика за Л далеко је већа у односу на примере са облицима акузатива, осим у говорима Ресаве⁵⁴³ и Левча,⁵⁴⁴ где је тај однос уравнотежен и где се примери са општим падежним обликом у локативној функцији налазе и ван чисто месног значења. Говор Радимаца⁵⁴⁵ познаје употребу предлога *йо* само уз локативни облик, пошто је већину локативних функција преузео А.

⁵⁴² Алексић / Вукомановић 1966: 312–313; Јовић 1968: 159–160; Грковић 1968а: 130; Грковић 1968б: 158.

⁵⁴³ Пецо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁴⁴ Симић 1972: 201; Симић 1980: 125–131.

⁵⁴⁵ Томић 1987: 431.

уџирину (Пл), а ја сам спава́ла на клу́ју (Чеп), радио на ирџу (Др), а на зѣмљу су крпа́ре (Пот), да није на зѣмљу (Стуб), ми смо две бѣле на у́лицу (Пл), та́м сам ви́дела ја бури́ћи на у́лицу (Др), ра́дио на же́лѣзницу мо́ј му́ж (Сик), на са́јлу има она́ј точки́ћ (Треш), све да ти поно́вим на ко́ју и́ланину био (Раш), и на сва́ку гра́нку јабука (Клач), о́ни оста́ну та́мо на и́оја́шу (Клач), да бе́ремо на лива́ду се́но (ДМ), да не дангѹ́бим, на њи́ву да јѣм (Бус), прѹ́стрето на и́оља́ну ће́бе (Леб), ја сам седе́ла на си́оли́цу (ДМ), да седи́ на клу́ји́цу (Бош), пе́ре та́м на си́о́љну че́сму ру́ке (Бош), има овѣ два прѣ́ста на но́гу (Раш), е́те га на сли́ку (ДМ);

има́ла ку́ћу го́р на бр̀до (Леб), а бѣли смо го́ре на бр̀до (Пот), код ме́н ка́сно зрѣ́, де (= зато што је) на бр̀до (ГМ), ми смо на се́ло сви́ (Заб), тако́ смо ми прова́дили на се́ло (Тек), му́ж га не́ма на њего́во ра́дно ме́сто (Мир), о́стаде код ме́не на ра́ме та́шна (Стуб), с њи́м да се бѣ́је на ва́рва́ринско и́оље (Раш), да се ски́неш ђвде на ра́скрѣ́ше (Шав), и о́но бѣло на грѹ́бље (Др), па ви́димо на си́а́кло (Треш), на дебе́ло цре́во имао не́ки при́ш (Раш);

јѣдна поза́ди на ца́кови се́ди (Леб), са́д не́ма на ви́шиорѣ́ши рингле (Пот), има брда́вке на ру́ке (Треш), и по́се све́ набо́ји има на но́ге (Заб), ја сам има́ла ра́не на но́ге (Сик), све́ имамо ру́пе на и́оја́ге (Заб), не ста́да ни́где во́з на ве́ ве́ће си́а́нице (Леб); откре́нем ма́ло за́весу на вра́и́а (Мир), ни́сам има́ла бра́ву на вра́и́а (Др), пречекáо ме на вра́и́а (ДМ), са́мо лѹ́па на и́а́ ко́ла (Пот), и њѹ́ на ко́ла донѣ́ли (Раш), дво́йца ле́же озго́р на на́ ко́ла (Др), бе́ло оде́ло, има цвѣ́т на грѹ́ди (Пл).

638. Топоними ко́ји представља́ју узвише́ња, као и хидро-ними, ка́да се одређу́ју као место радње, има́ју у књижевно́м је-зику облик локатива у конст-рукцији с предлогом *на*. У оваквим примерима из испитивано́г говора редован је ОП у локативно́ј функцији:

На Морáву се пра́вили панто́ни (Чеп), бѣла сам на Морáву (Чеп), окрѣ́ћа водени́ца на Морáву (ДВ); бѣли о́ни та́м код њѣ на Гр́зу (Буљ), дао ру́чак та́м на Гр́зу (Бус), ти́ си на Гр́зу био (Мир).

639. У функцији указивања на догађаје који имплицирају учешће неког скупа људи, односно неке заједничке (колективне) активности, манифестације, користи се предлошко-падежна конструкција *на* + ОП м. локатива:

На ва́ишар от прѐ било (Стуб), ма́ло ми ова́ наро́д до́сади да́наске *на ва́ишар* (Бош), тако́ стѝмо *на ва́ишар* (Леб), бѝли смо *на са́бор* ког цр́кве (Раш), Сне́жа је *на њсо* (Стуб), о́тац је *на њсо* (Треш), Милѐнко ра́ди *на нѓв њсо* (Изв), Ми́ша *на њсо* та́мо (Буљ);

млѓго лѐпо било *на свѓдбу* (Тек), бѝли смо *на ѝу свѓдбу* (Тек), и *на му свѓдбу* гра́дили кача́мак (Клач), ка́ко је било печѐње *на свѓдбу* (Мир), бѝо у Потѓчац *на слѓву* (ДВ), овѓ нѝгде не́сам јѓо, ни *на слѓву* (Бус), кот сѓстре смо бѝли *на слѓву* (Леб), тако́ се разговѓрамо *на седѐљуку* (Леб), *на дру́гу игранку* чѝм те ви́де (Леб), ха́ше ми смѓкне ша́мију *на игранку* (ДМ), држѝ га нѓколко да́на *на го́збу* (Раш), бѝли смо *на ѡрошѓвину* (Пл), ја́ сам бѝла *на ѝу са́рану* (Свој);

дру́ги пу́т бѝла *на кришѓење* (Др), бѝли *на ора́ње* (Раш);
па смо прѐле *на седѐљке* (Пот).

640. Примери с конструкцијом *на* + ОП м. локатива у функцији начинске одредбе сврстани су у четири групе.

а) Именице које значе део тела у функцији средства употребљивог при извршењу глаголског процеса:

Па нѓсиш де́те *на грбѝну* (ДМ), *на грбѝну* нѓсим ра́ну (Буљ);

да нѓсим зла́то *на ра́ме* (Сик), нѓси јѓдно бу́ре *на ра́ме* (ДМ), носѝли др́ва *на ра́ме* (Треш), носѝли шљѓве *на ра́ме* (Пот), ѓнда се вучѐ *на ду́је* (Др);

на ѡрѓѝи да с-окрѐће (Стуб), не мо́ж *на ру́ке* д-однѓсеш (Др); и нѓсе *на ле́жа* корѝто (Мир), кат смо носѝли *на ле́жа* (Стуб), *на ле́жа* нѓсиш (Стуб), нѓсиш *на ле́жа* (Бус).

б) Именице које значе превозна средства:

Превѓзе не јѓдан деча́к *на ча́мац* (ДМ), да ју во́зе љу́ди *на моѝѓор* (ДВ), *на нѓку ма́лу цкѐлу* се превѓземо (Треш);

ѝшли смо до Попѓвца *на ѝѓо маши́нче* (Буљ);

возѝли се *на ча́мци*, *на скѐле* (ДВ), ту́ се превѓземо *на нѓки ча́мци* (ДМ), вучѐм *на са́не* (Треш).

в) Именице са значењем предмета — техничког помагала, ручног средства помоћу кога се врши одређена радња:

Љедни печеду *на ра́жањ* (Пот), пече се прáсе *на ра́жањ* (Др), измѐримо *на мој тѝа̑чан кá̑нѝар* (Бош), ткáле смо за̀приге (= сукње) *на рáзбој* (Сик);

тѝ га самѐљеш *на маши́ну* (ДМ), нòси кóрпе п̀уне *на об-рáмку* (Буљ), грѐем грб̀ину *на вáйру* (Чеп);

тў п̀еремо *на тѝб корѝтѝо* (Др),⁵⁴⁸ мѝ двѐ п̀еремо *на тѝб ко-рѝтѝо* (Клач), пресѐјемо *на гусѝо сѝтѝо* (Стуб), *на рѐнде* изрендѝшемо (Клач);

òвце су п̀екли *на рáжњѐви* (Леб), па п̀осле гребенáмо *на грѐбени* (Сик), јáрму мѐљемо *на вѝ млѝнчѝѝи* (ДВ).

Овде наводим и пример: па ѝде *на шѝйáѝ* (Заб), где би наместо конструкције *на* + ОП у локативној функцији могла стајати конструкција *с* + И, или *ѝомоћу* + Г; међутим, овде се у дубинској структури исказа реконструише глаголски прилог садашњи *ослањајућѝи се (на шѝйáѝ)*.

г) Наводим посебно два примера у којима конструкција *на* + ОП има локативну функцију начинске одредбе: овá нáрод сàд вѝше х̀тѝѝ (= живи, преживљава) *на лѐкови* (ДМ), сàд вѝше *на рѝбу* претеру́ју п̀сну сла́ву (Сик).

641. Конструкција *на* + ОП м. локатива користи се у испитиваном говору и за обележавање временских (атмосферских) прилика у којима се остварује глаголски садржај. У прикупљеном материјалу нашла су се два таква примера: и *на снѐг* рáдѝли (Пл), па с̀уше мѐсо онáко *на мрáз* (Стуб).

Као и код темпоралног значења предлога *у*, и овде се може говорити о томе да темпорални Л у конструкцији с предлогом *на* носи значење истовремености с појмом који обележава. Принцип репартиције, који важи у књижевном језику — „ако је дата акција нединамична, употребиће се *на* (седи *на сунцу*); ако је, напротив, динамична, појавиће се *ѝо* (шета *ѝо сунцу*)“,⁵⁴⁹ не може се применити на напред наведене примере.

⁵⁴⁸ Предлог *на* употребљава се овде м. предлога *у*, што има везе с начином прања веша у старије време, тј. веш се најпре рибао на кориту, одн. на раму који се стављао на корито, а потом се испирао.

⁵⁴⁹ Петровић 1968: 207.

642. Има и нешто потврда конструкције *на* + Л/ОП за означавање временских односа, времена када нешто бива:⁵⁵⁰

— И кад је било *на крају* (ДМ);

— *На крај* месеца примиш (ДМ), *на крај* службе ја му кажем (Тек).

У сва три примера предлог *на* стоји с локативом/општим падежом именице која означава свршетак нечега у времену.⁵⁵¹

643. У посебну категорију сврстани су примери који би могли стати под назив: локатив „радње“, „стања“ или „особине“.⁵⁵² Локатив овог типа Т. Батистић је поделила у четири групе⁵⁵³ у којима су заступљене конструкције *у* + Л и *на* + Л, изузев четврте групе која обухвата само примере с конструкцијом *у* + Л. Овде су примери (*на* + Л/ОП) из испитиваног говора апроксимативно сврстани у три групе, не узимајући у обзир различите базичне глаголске структуре.

а) У првој групи примера са општим падежним обликом м. локатива субјекат је истовремено и „стварни вршилац глаголске радње означене локативом“:⁵⁵⁴ у Параћин *на сѝан* био (= подстанар) (Изв), седели и ђни *на сѝан* (Изв); био сам *на вѝлику вѝас* (Треш), били у Параћин *на слѝужбу* (Креж).

б) У другој групи примера (*на* + Л/ОП) субјекат „има карактеристике субјекта пасивних конструкција“:⁵⁵⁵

— Али *на бѝловању* је сѝд (Дав);

— Он свѝ *на нѝгу* био (Бош), деца су код мене *на чувѝање* (Свој), сѝд је јѝш *на бѝлување* (Дав).

в) У трећој групи примера реч је о локативним конструкцијама којима је својствена могућност трансформа у обичне или глаголске придеве и јављања у алтернацији с њима (*на окуѝ* = окупљени, *на слободу* = слободна). Овој групи сам додала и при-

⁵⁵⁰ По мишљењу И. Грицкат предлог *на* припада групи предлога чије је уочешће у исказивању времена немотивисано (Грицкат 1997: 59).

⁵⁵¹ В. Batišćić 1972: 153–154.

⁵⁵² Исто, 47–53.

⁵⁵³ Исто, 47–48.

⁵⁵⁴ Исто, 47.

⁵⁵⁵ Исто, 47.

мере с мотивном речи *мираз* која може алтернирати са изведеном именицом *миражџија*, одн. *миражџика*.

У сва четири примера реализује се ОП м. локатива: *биљи* смо сви *на ђкуи* (Пл), а ја сам остала *на слободу* (ДМ), био тај средњи дeвер *на мираз* (Мир), но сам ја *на мираз* (Тек). Из наведених се примера може закључити да је овај тип конструкција најчешћи уз глагол *бити/јесам*.

644. У говору Параћинског Поморавља забележила сам и неколико примера конструкције *на* + ОП м. локатива у адноминалној позицији, тј. у вези са одређеном именичком речју:

Отворим ја врата гoр *на сирџи* (Свој), нџе *на мoзак* тумор (Свој); врата *на сoбу* њoјну (Чеп), прџтисак *на нeрвну* ми бaзу (ДВ); и тако тџ обичаји *на сeло* (Пл); добaвио тумор *на иљућа* (Раш).

645. *На* + Л/ОП јавља се у оквирима идиоматизоване употребе:

— Имaј се тџ *на јуму* (Бус), тeшко сaмем и *на комaџу* (ДМ), вoли oн кyпен лeба да је (више него ишта) *на свeџу* (ГМ), мoа снa рaдник (каквог нема) *на свeџу* (Бош) у Плaну убивен *на ирaвде* Бoга (Пл), чoвек ми погџно *на ирaвде* Бoга (Пл), oн *на ирaвде* Бoга отџшо у зaтвор (Др);

— *На крај* крајeва нека oни нам дaду (Др), стоџ ми *на врџ*⁵⁵⁶ језџика (Чеп), дoбро ме нџе убиo *на мeстџо* (ДМ), и убиџе га *на мeстџо* (ДМ), бџла сам млoго *на вeлике мџке* и бeде (Свој).

646. Посебно наводим неколико примера у којима се ради о хиперкорекцији, тј. о употреби локативних облика за акузативне функције уз предлог *на*, не само с месним значењем:

Нeке стрџне ме истeрале *на иуџу* (Стуб), па ме истeрали *на иуџу* (Стуб), oн је ишо *на иoслу* (Креж), тo су јeдне згрaде *на сирџи* (Леб), јoш јeдну пeсму, трeћу којa долaзи *на рeду* (Свој).

647. У испитиваном говору се, као што се може закључити из представљеног материјала, у највећем броју примера јавља ОП наместо локативног облика. Може се рећи да су се задржали

⁵⁵⁶ У испитиваном говору ово је генерализовани облик именице *врх*.

само појединачни примери употребе локатива уз предлог *на*. Углавном се у појединим устаљеним изразима чешће може срести Л него ОП уз овај предлог; Л је у овим примерима највероватније подржан истоветним петрифицираним конструкцијама у књижевном језику. У сакупљеној грађи потврђен је само ОП у служби множинских локативних облика.

648. Поред основног месног значења, више различитих значења може бити представљено локативом с предлогом *на*, како у књижевном језику, тако и у народном говору о коме је овде реч. Ту се ниједно локативно значење није показало као посебно стабилно пред „налетима“ општег падежног облика, а нека су и у потпуности подлегла.

649. Локативни наставак *-е* забележен је код свих именица ж.р. у оквиру синтагми с предлогом *на*.

650. И у суседним косовско-ресавским говорима облик акузатива уз предлог *на* често се употребљава и у локативном значењу, али углавном за означавање места.⁵⁵⁷ Ипак, употреба локативних форми је у говору Трстеника неупоредиво чешћа него употреба акузатива у локативној функцији с предлогом *на*.⁵⁵⁸ У говору Ресаве⁵⁵⁹ и Левча⁵⁶⁰ фреквенција употребе облика локатива и акузатива као општег падежа у локативној функцији је готово уједначена; примера има за сва значења предлога *на* с локативом, нарочито у Левчу. У Чумићу⁵⁶¹ је, пак, забележен с предлогом *на* само Л, за разлику од ситуације која је тамо забележена за предлог *у*. Ситуација у говору Радимаца опет је специфична: преовлађује готово у потпуности А у локативној функцији уз предлог *на*.⁵⁶²

⁵⁵⁷ Алексић / Вукомановић 1966: 312–313; Јовић 1968: 159–160; Пецо / Милановић 1968: 306–329; Грковић 1968а: 130; Грковић 1968б: 157; Симић 1980: 131–136.

⁵⁵⁸ Јовић 1968: 159–160.

⁵⁵⁹ Пецо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁶⁰ Симић 1972: 201; Симић 1980: 131–136.

⁵⁶¹ Грковић 1968б: 157.

⁵⁶² Томић 1987: 429.

Предлог *по*

651. Два основна значења с предлогом *по* уочио је још Ђ. Даничић⁵⁶³ — *временско* и *месно*. Касније граматике и описи говора преузимали су и допуњавали ову семантичку класификацију, мењајући једино редослед ова два основна значења, пошто је употреба предлога *по* у временском значењу постајала све ограниченија. На избор предлога *по* не утиче само управна глаголска лексема, већ и семантика саме именичке лексеме. „Специфична значења предлога *по* у поређењу са семантички аморфнијим *у* и *на* намећу посебна ограничења својим реченичким окружењима па се на основу тога може рећи да конструкције *по* + *л* представљају обиљежене форме, према *у/на* + *л* које се могу сматрати одговарајућим необиљеженим формама“.⁵⁶⁴

652. Локативне конструкције с предлогом *по* су у савременом српском књижевном језику двојног порекла; наиме, појава замене конструкције *по* + Д конструкцијом *по* + Л може се сматрати најкрупнијом иновацијом нашег језика.⁵⁶⁵ У вези са овом суштински важном појавом је и значајан податак „да је највећи број данас најчешћих, најобичнијих значења уз предлог *по* пренесен с дативне конструкције на локативну“.⁵⁶⁶

У вези са стањем предлога *по* у нашим дијалектима М. Ивић сматра да је наш језик „у средњем веку у овом правцу био компактнији него данас“, а да су у међувремену „источни крајеви елиминисали у извесним случајевима употребу предлога *по* док су је западни крајеви (првенствено хрватско-далматински) проширили“.⁵⁶⁷ Ипак, најкрупнија поменута иновација српског језика доследно је спроведена у свим његовим дијалектима.

653. У грађи с терена Параћинског Поморавља нашло се двоструко мање примера с везом *по* + Л/ОП у односу на примере

⁵⁶³ Даничић 1858: 623–624.

⁵⁶⁴ Batistić 1972: 35.

⁵⁶⁵ Више о употреби предлога *по* у нашем језику и о узроцима свођења општесловенске употребе овог предлога уз Д, Л и А на употребу уз Л и А в. Ивић М. 1951–1952.

⁵⁶⁶ Ивић М. 1951–1952: 174.

с предлогом *на*, а чак петоструко мање у односу на предлог *у*. Тако је ова предлошка конструкција, без обзира на бројне значењске категорије у којима се јавља, слабо заступљена у прикупљеној грађи у односу на локативне конструкције с предлозима *у* и *на*.

654. И у истраживаном говору локатив као, пре свега, месни падеж има могућност ближег одређивања места радње помоћу предлога *ио* који садржи у себи представу „површине“, али са специфичним одређивањем „простирања, захватања горње површине нечега“.⁵⁶⁷ Располажемо бројним примерима с предлогом *ио* уз Л/ОП у разним нијансама месног значења. Ове се предлошко-падежне конструкције налазе уз глаголе који значе неко кретање, захватање површине, простирање и сл.

655. Навешћу најпре примере са синтагматском везом *ио* + Л/ОП, у којима је имплицитно садржано специфично наглашавање размештености по одређеној површини:

— Па *ио*мамо *ио* *гראду* (Др), *с*ад *ио*ду *ио* *гראду* (Клач), *н*ешто се простирало и *ио* *и*л*о*иу (Др), *л*упа *ио* *и*шав*а*ну (ДМ), и вод*ио* га *ио* *х*од*н*ику (Мир), ки м*о*ј с*и*н ш*т*о от*и*ш*о* *ио* *б*ел*е*м *с*в*е*иу (Свој), д-*и*еш *ио* *с*в*е*иу (Стуб);

ал *о*но св*е* п*а*да *ио* *к*у*ће* (ДМ), *ј*едва се в*и*димо *ио* *к*у*ће* (Клач), да пор*е*диш *ио* *к*у*ће* (Леб), *к*ако н*и*смо д*о*б*р*и, н*е*мирни *ио* *к*у*ће* (ДМ), *и*му кол*и*бе т*а*м *ио* *и*лан*и*не (Стуб), па б*и*о *ио* *ш*у*ме* (Стуб), б*е*гала *ио* *ш*у*ме* (Буљ), па смо *и*шли *ио* *ш*у*ме* да к*р*и*е*мо *о*вце (Сик), да не (= нас) в*о*ди *ио* *а*в*л*и*е* (Треш), *о*но с*а*мо др*о*н*ц*и *ио* *а*в*л*и*е* (Сик), пр*а*ви неср*е*ћу *ио* *с*о*б*е (ДМ), и кат се разб*р*з*и*мо *ио* *н*и*в*е (Леб), к*л*у*ц*ку *о*но и *ио* *д*е*ш*елине (Чеп), па поглед*а* *ио* *ц*рк*в*е, *о*но св*е* т*о* изл*е*пено (ДМ), нем*о* д-*и*еш *ио* *у*лице, по н*а*по*л*е (Свој), *ј*ашу *ио* *п*риб*и*не (Треш), п*о*сле је б*и*ла *ио* *б*о*л*ни*ц*е, *ио* *Т*у*р*и*и*е (Леб), т*у*рско р*о*б*л*е *и*шло *ио* *н*аше з*е*м*л*е (Сик); зак*а*чи нев*е*сте *ио* *г*л*а*ви (Заб), ч*у*в*а*ла сам ст*о*ку *ио* *и*лан*и*ни г*о*ре (Чеп);

ио с*е*лу к*о*га зов*е*ш (Пот), и т*а*мо *и*ма *ио* с*е*лу (Буљ), тра*ж*и *ио* с*е*лу (ДМ), ал т*о* л*е*ти *ио* *и*о*л*у ч*у*ву (Изв), да ч*у*вамо ст*о*ку *ио*

⁵⁶⁷ Исто, 209.

⁵⁶⁸ Ивић М. 1957: 152.

ѝдљу (Изв), чу̀ву ђвце та̀м *ио* бр̀ду (Леб), ђни пу̀шћ̀али *ио* вѐм бр̀ду та̀мо (Заб), па ја сам ѝшла *ио* грђбљу (Леб), то̀ ѝмамо *ио* грђбљу та̀м (Леб);

— Са̀м сам контролйсао *ио* грђд (Треш), с̀а-ћу ја да потра̀жим ов̀ам *ио* шй̀ђз (Леб);

па се то̀пи та̀м *ио* рѐку (ДМ), ина̀че се *ио* ку̀ћу поразбйву с̀удови (ДМ);

зара̀зе по̀с рѐдом *ио* с̀ѐло (Пот), збйру јаја *ио* с̀ѐло (ДВ), ка да сам игра̀ла у квйзови *ио* с̀ѐло (Свој), и *ио* грђбље д-йдеш (Леб), па да не мђж на̀ђеш *ио* грђбље (Буљ), д̀оста бйло ѝдење *ио* грђбље (Леб), *ио* ѝдље сам ра̀дйла (Сик), да ђни ва̀м *ио* двђришиѐ попл̀ячку (Раш).

656. У следѐим примерима имамо месно значење локативне конструкције с *ио* + Л/ОП у додиру са значењем инструментала-просекутива:⁵⁶⁹

— Нѝсмо се ју̀рйли *ио* ѝуиу (ДМ), па смо се игра̀ли *ио* ѝуиу (ДМ), ју̀ри дѐцу *ио* сока̀ку (ДМ); ју̀ри та̀м *ио* ѝланѝне (Бус); ѝду *ио* с̀ѐлу (ДМ), а по̀п ѝшо *ио* с̀ѐлу (Бус);

— Ѝде *ио* грђд, шѐта се (Леб), ђни ѝду *ио* ѝйђац (Тек); ѝшли ђни *ио* с̀ѐло (Пот), ѝшли смо *ио* ѝдље (Сик).

Наведени примери садрже глагол кретања уз предлог *ио* и тај аспект динамичности је неопходан при остварењу обеју месних конструкција — *ио* + Л, одн. просекутива. Такође, у локативу/општем падежу се налазе именичке лексеме просторне семантике. Овај тип месног локатива има значење површине или места које се савладава кретањем.

Конструкција *ио* + Л је у испитиваном говору фреквентнија од просекутива, чему треба додати да је употреба овог другог и лексички ограниченија (уп. т. 489). У неким примерима могућ је вишеструки синтаксички паралелизам: *ио* + Л/И/крђз + А, одн. низ + А (442–443).

⁵⁶⁹ „Просекутиву најближе стоји по значењу конструкција с месним *ио* [...]“ (Ивић М. 1951–1952: 178).

657. Поменућу овде и примере са употребом предлога *ѿо* уз имена локалитета, у месном значењу и са обавезно присутним аспектом динамичности:

— Т^у в^оду што нав^ѣли *ѿо* П^ара^ћину (Бус), ѿде и *ѿо* Б^{ео}граду, *ѿо* Свил^ај^нцу (Изв); пош^ли смо т^ам *ѿо* Баб^ѣ да б^ѣгамо (ДМ), ѿшо *ѿо* Ц^рне Р^еке (Бош), б^ио је тун^ак *ѿо* Т^уи^рѿе г^одину д^ана (Стуб), кад г^ођ ѿду *ѿо* Ф^ра^нцуске (Пл), ј^ош док н^ису крен^ули *ѿо* А^уст^рѿе (Свој);

— О^н *ѿо* П^ара^ћин се ск^иће (Леб), ѿни *ѿо* П^ара^ћин ѿду, ш^ѣту (Леб), к^ој га зн^а — ов^и *ѿо* П^ара^ћин (Бус), па б^или м^ѣсец д^ана *ѿо* Св^ѣт^оз^арево (Др), ѿде ч^ак т^ам *ѿо* В^ра^јч^анско (Шав), ч^итаво се поб^ијемо, ки в^о *ѿо* Б^ос^ну (Треш).

658. Оно што се данас у лингвистици назива дистрибутивним значењем предлога *ѿо* уз Л, М. Ивић је описала на следећи начин: „Према значењу: по разним тачкама исте површине — развило се и значење: по разним местима исте врсте“, а потом „према значењу: на разним местима исте врсте — добивено је и значење: код разних људи исте врсте“.570 Употреба дистрибутивног *ѿо*, када су лица у питању, није данас уобичајена у српском књижевном језику. Примери сакупљени приликом истраживања говора параћинске околине поткрепљују тврдњу М. Ивић571 да је оваква употреба предлога *ѿо* још увек жива у дијалектима.

а) *По* + Л/ОП с дистрибутивним значењем у означавању места:

— Ноћ^ѣв^али смо *ѿо* ш^уђи к^ућа, *ѿо* ш^ија^{ла} (Пот), ѿшо, б^ио *ѿо* каф^ана (ДМ), с^ам лелу^{ја}ду *ѿо* њ^ива н^ѣ кош^уље (Пл); *ѿо* ц^рквама држ^ѣ г^овор (Раш);

да ѿду *ѿо* с^ѣлима (Пот);

— Ј^а сам чу^вала ђвце *ѿо* шум^арци (Раш), *ѿо* ш^анци леж^ѣ (Треш), ѿду *ѿо* ш^ѣв^аци (Др), ѿду ов^ам *ѿо* в^рб^аци, п^ију (Сик), т^ѣрамо *ѿо* ш^и ѿш^оци (Леб), наб^утамо се *ѿо* н^ѣки ѿш^оци (Свој), ѿшла сам, ѿшла *ѿо* в^рови (Буљ), л^упа *ѿо* ѿр^оз^ори (ДМ);

ѿду љ^уд^има *ѿо* њ^иве (Чеп), н^исам б^аш м^ло^го ѿшла *ѿо* њ^иве (Стуб), б^ѣру *ѿо* б^аш^те (Мир), ј^а сам св^ѣ н^о ј^ур^ила *ѿо* ш^ѣ ш^ује

570 Ивић М. 1951–1952: 178–179.

571 Исто, 179.

(Мир), ра̀дио ју чо̀век *ѝо ѝродавнице* (Бош), о̀на ра̀дила пу̀но *ѝо ѝродавнице* (Раш), док се ју̀рио *ѝо бо̀лњице* (Заб), ја сам свѐ *ѝо бо̀лњице* вѝсела (Бош), ни́ко ми ни́је ра̀дио *ѝо фа̀брике* (Треш);

ѝо го̀рња сѐла ѝде (Стр), ѝде *ѝо мо̀лбе*, *ѝо сѐла* (Бош).

Тако и примери са именичким лексемама (са општим падежним обликом м. локатива) којима се обележава догађај који обавезно имплицира учешће неког скупа људи: ѝшо и *ѝо са̀бори* (Пл), па ѝшли смо *ѝо са̀бори* (Сик), са̀д но̀ћу ѝду *ѝо игра̀нке* (Сик), ѝшли *ѝо ѝсѝраћа̀и* (Изв).

б) *По* + Л/ОП с дистрибутивним значењем, када је именицом означено лице, тј. лица:

— Во̀ди ме *ѝо ба̀ба* (ДМ);

— Ўшо *ѝо лека̀ри* (Стуб), ни́су ѝшли *ѝо лека̀ри* (Раш), о̀н волѐо свѐ *ѝо лека̀ри* да га но̀сим (Тек); да га но̀сиш *ѝо ба̀бе* (Тек).

659. Локативом уз предлог *ѝо* изражавају се, као што је већ речено, стара дативна значења, те тако и она у којима се на извештан начин препознаје семантика правца — иманентна дативу. Тако су се и у мојој грађи нашли примери где се, уз тангентни глагол, конструкцијом *ѝо* + ОП м. локатива обележава реализација контакта с датим објектом, тј. с његовом површином: лу̀пи ме тако̀ *ѝо ра̀ме* (Раш); ка-т-уда̀ри *ѝо ногѐ* (Леб), кад м-уда̀ри *ѝо лѐћа* (Леб).

660. Једном од крупнијих иновација нашег језика М. Ивић сматра употребу конструкција с предлогом *ѝо* за означавање функције посредника.⁵⁷² Значење посредништва, које се обележава конструкцијом *ѝо* + Л, среће се често у књижевном језику и у народним говорима, али у западним говорима знатно чешће. И не само то: постоји разлика садржана у неједнаким условима употребе ове конструкције с наведеним значењем. „Дело в том, что в восточных говорах в лок. стоит слово, обозначающее одушевленный предмет. Кроме того, он возможен лишь при узком круге глаголов (*ѝосла̀йи*, *ѝоручѝйи*, *јавѝйи* и др.), предполагающих определенное движение при осуществлении действия“.⁵⁷³

⁵⁷² Исто, 185–190. Као основица за овај нови семантички тип послужила су значења старог датива; о томе уп. Исто, 207–208.

⁵⁷³ Топоров 1961: 239.

Моја грађа садржи примере овог семантичког типа, односно примере с глаголом *прати́ти* (= послати)⁵⁷⁴ и везом *ио* + Л/ОП за означавање посредништва:

— Но ми прати́ла *ио* не́ке куме одаве (Стуб);

— Ја њима прати́м пи́смо *ио* једнога Својно́вца (Свој); прати́о нешто *ио* једно́ де́ше (ДВ), прати́ла *ио* ово́ комишче (Свој).

Тако и: реко му *ио* по́га његовога шурáковића (Свој), где је глагол *рећи* употребљен са значењем „поручити“.

661. Конструкцијом *ио* + Л/ОП могу се у говору Параћинског Поморавља означити и неки темпорални моменти, а то су: а) време реализације садржаја управног глагола и б) услови те реализације (атмосферске појаве, прилике под којима се та радња одвија и сл.). У првом случају се локативом/општим падежом с предлогом *ио* означава *постериорност*, а у другом — *симултаност*.

а) — Трећи дан *ио* Божй́ћу (Пл), *ио* са́мрти њего́вем отишо у војску (Чеп), и *ио* ра́тиу добро било (Сик); ја сам по́с *ио* свáдбе вр́нула то́ (Леб), да идем *ио* неде́ље (Тек); а *ио* свáкем злу́ бидне и добро (Изв);

— И *ио* иовра́ћање про́лив (Мир);

б) *Нáђи* му *ио* мра́ку вечёру (Пот), *ио* да́ну не долáзи (ДМ).

За говор Параћинског Поморавља не може се рећи да се темпорална употреба предлога *ио* изобичајила,⁵⁷⁵ већ само да се предлошко-падежна веза *ио* + Л/ОП не употребљава превише често у свом првобитном значењу („после, након“). Генитивна конструкција с *после* је обичнија у овом говору (в. т. 254). У том смислу испитивани говор унеколико одступа од ситуације у косовско-ресавском дијалекту.⁵⁷⁶ Треба свакако напоменути и то

⁵⁷⁴ За овакве глаголе се може рећи да „у одређеном контексту претпостављају за стварно остварење своје радње извесно кретање у циљу савлађивања простора од стране посредника“ (Ивић М. 1951–1952: 185).

⁵⁷⁵ У књижевном језику ова се употреба осећа као посве застарела (Ивић М. 1958: 156).

⁵⁷⁶ Ивић М. 1951–1952: 193–194. „Уосталом, треба напоменути да има, сем косовскоресавског, и других савремених дијалеката у којима је употреба *ио* у поменутом („после“ — С. М.) значењу још увек много шира него у књижевном језику [...]“ (Исто, 194).

да је употреба предлога *їо* у изразима *їо мраку*, *їо дану*, са значењском нијансом симултаности, обична у испитиваном поморавском говору.

662. Карактеристични су примери с конструкцијом *їо* + Л у значењу секвентивног „иза“ (руски „вслед за“):⁵⁷⁷ а ти, сїне, *їо камиџону* д-їдеш (Бош), а ви *їо мајке* полагацко (ДМ), више волим да ми каже такџ, него *їо леђима* (Тек).

У говору параћинског краја ова је конструкција с наведеним значењем обична и честа, а највећи број примера забележен је у вези са заменичким лексемама уз предлог *їо*, при чему облик општег падежа може бити употребљен наместо локатива: немџ да їдеш *їо мѣне*, но се врњи кот кўће (Сик), свѣ їшло кўче *їо шѣбе* (ДМ), излетї џн *їо њѣга* (Треш), свѣ *їо нѣс* їшо, нїси га мџго отѣраш (Леб), *їо њїма*, *їо њїма* и стїза полагацко (Бош).

Уместо предлога *їо* уз Л, за одређивање места са секвентивном нијансом значења може се у испитиваном говору употребити предлошко-падежна конструкција *за* + И (в. т. 587).

Конструкција *їо* + Л с разматраним значењем, једним од два најзначајнија која носи предлог *їо* уз Л, сасвим је нестала у савременом књижевном језику. Опет, код М. Ивић налазимо податак да „трагова овог старог значења имамо у савременом косовско-ресавском дијалекту“; забележена су свега два примера: један из Речника Гл. Елезовића, а други из збирке народних приповедака из Ресаве (М. Ивковић).⁵⁷⁸ У студијама о појединим косовско-ресавским говорима, објављеним током протеклих година, или нема довољно података на основу којих би се могла утврдити фреквенција употребе предлога *їо* са овим старим значењем, или самог значења уопште нема на „листи значења“ предлошко-падежне конструкције *їо* + Л. Само је један пример наведен у монографији о говору Трстеника: *моџ зѣїї не да да се їде за їо мѣне*,⁵⁷⁹ где локативна веза има инструментално значење „за мном“. У описима различитих призренско-тимочких го-

⁵⁷⁷ О пореклу овог значења предлога *їо* уз Л в. Ивић М. 1951–1952: 192, 195.

⁵⁷⁸ Исто, 195.

⁵⁷⁹ Јовић 1968: 172.

вора⁵⁸⁰ помиње се веза *їо* + ОП у локативној функцији са значењем *слеђења за нечијим крећањем* („иза“). Могло би се, дакле, закључити да и у овом случају поморавски говор околине Параћина гравитира говорима суседног призренско-тимочког дијалекта.

663. У сакупљеној грађи заступљени су и примери с предлошко-падежном конструкцијом *їо* + Л/ОП у функцији критерија на основу кога се квалификује лексема у управној позицији и долази до реализације дате радње („на основу х“):⁵⁸¹

— Ја те познавам *їо гласу* (Изв), па није добро *їо његдвем љкусу* (Мир);

їо фамилије ме зову (Сик), нѣма така жѣна ни *їо лейдїше* (Др), тако је добар *їо дїшїе* бїо (Изв), отѣрали га там *їо шїужбе* нѣке (Стуб); *їо заслужи мѣјој* бїло тѣ (Шав);

їо їмену — дѣру се (ДВ), ја знам самѣ *їо прїчању* (Чеп);⁵⁸²

— Он однѣкуд мѣне чѣо *їо глас* (Тек);

Вуку сам звала *їо њѣну фамилију* там (Раш).

Могло би се рећи да се у примерима са именичким лексемама *заслуга* и *шїужба* може наслутити узрочна нијанса, а „категорија ’критерија’ о којој је било речи са својим значењем образложења („на основу чега“) носи у себи погодан терен за развијање узрочног значења“.⁵⁸³

Међу примерима из разматране значењске категорије је и адноминална конструкција са адјективом у позицији управне речи — тако је добар *їо дїшїе* бїо. Ово је и једина адноминална конструкција с предлогом *їо* уз Л, која се нашла у грађи.

664. Начинско значење има конструкција *їо* + Л у следећим примерима: и рѣд је тако да їде *їо рѣду* (Др), није ништа бї-

⁵⁸⁰ Михајловић 1977: 66; Ђирић 1983: 103; Богдановић 1987: 117–118; Марковић 2000: 229.

⁵⁸¹ Код М. Ивић (1951–1952: 181) налазимо да је ово „употреба предлога *їо* у значењу ’према’ (’према’ у пренесеном смислу, тј. ’сходно’, ’у смислу’)“.

⁵⁸² О глаголским именицама у конструкцијама *їо* + Л с начинским карактером в. Batistić 1972: 172–173.

⁵⁸³ Ивић М. 1951–1952: 184–185.

ло *īo rédu* (Заб), д`добро је што њдете *īo сї̄âрем ђбичају* (Свој); обл`аче се *īo овѣ м`оде* (Свој).

Овде веза *īo* + Л има прилошки карактер, тј. начински детерминише глаголску радњу. У случају када се у локативу налази лексема *ред*, у алтернацији с конструкцијом *īo* + Л може се јавити прилог за начин — *рѣдом*.

665. Функцију означавања циља има веза *īo* + ОП м. локатива у примерима: њни њду *īo њсо* (Клач), њду дѣ кѹј *īo њсо* (Др).

Именица *īосао* најчешћа је у овом значењском типу локатива, који је у алтернативном односу с предлошко-падежном конструкцијом *ради* + Г (уп. т. 270–271).

666. У грађи су се нашле и три потврде предлошко-падежне везе *īo* + Л за казивање бављења нечим, са апстрактним, обично глаголским именицама: сѣдам г`одине је бїо *īo р`аѹу* (Буљ), зн`ам де (= да је) њшо *īo л`ову* (Чеп); св`аки пѣт г`одине бїо *īo в`ѡјскѣ* (ДМ).

667. Забележила сам и три случаја идиоматизоване употребе конструкције *īo* + Л: он`ако *īo ѡр`аве д`ушѣ* (Др), да му ѡдеш *īo в`олье* (Треш), *īo несрѣће*, бїо је пѣтак (ДМ), — као и једну изреку са истом конструкцијом: *ј`а ѡ к`уће*, ж`ѣна *īo в`рб`аку* (Буљ).

668. За категорију узрока, изражену конструкцијом *īo* + Л, нема примера у грађи с терена Парађинског Поморавља. Такође, ни за Л с предлогом *īo* у значењу средства, типа *їозв`аїи ѡ шелефону*, нисам забележила ниједан пример.

669. Продирање општег падежног облика у везу *īo* + Л и, као последица, нарушавање њене унутрашње структуре, дешава се, посматрајући укупан број примера, знатно ређе но што је то случај код друга два основна локативна предлога — *у* и *на*. Наиме, у прикупљеној грађи готово је уравнотежен број примера с локативом уз предлог *īo* и са општим падежом уз тај предлог у локативној функцији. Уколико се изузму из посматрања примери са именицом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *īo* надмашује оне са општим падежним обликом.

670. Половину свих примера из сакупљене грађе са обликом локатива јд. чине они у којима се налазе именице ж. р. с падежним завршетком *-e* (дат. — лок. јд.), типичним за говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне. Само по изузетку бележила сам локативни падежни завршетак *-и* код именица ж. р.

671. Уз предлог *ѿо* најчешће се остварује општа падежна форма именица сва три рода у множини. Ипак, однос локативне и опште падежне форме није исти код свих родова; код именица м. и с. р. изузетак су примери типа *ѿо селима*, *ѿо леђима*. Код именица ж. р., међутим, поменути однос се унеколико мења у корист локативног облика. Ове именице у испитиваном говору релативно често имају и завршетак *-а*, у косовско-ресавским говорима уобичајен за ген. — лок. мн., премда је и код њих знатно чешћи општи падежни облик у локативној функцији. Пример *ѿо црквима* је једина потврда књижевнојезичког множинског наставка код именица ж. р.

672. Предлошка конструкција *ѿо* + Л /ОП у говору Параћинског Поморавља не разликује се битно својом значењском палетом од стања у српском књижевном језику. У том погледу испитивани говор не одступа ни од стања које је познато и у другим говорима косовско-ресавског дијалекта.⁵⁸⁴ Такође, у случају употребе овог предлога у разним нијансама месног значења обавезно је присутан аспект динамичности или значење „на разним местима“.

Ниједна се значењска категорија посебно не издваја када је реч о статусу локатива/општег падежа у локативној функцији. Треба ипак нагласити да ће локативни облик бити у крајњем резултату заступљенији уколико се, стицајем околности, у одређеном значењском типу нађе више примера са именицама ж. р., што је у мом материјалу нпр. био случај са идиоматизованим изразима (уп. т. 667). Имена локалитета нису нарочито подложна редукцији локативне флексије у предлошкој конструкцији с *ѿо*.

⁵⁸⁴ „В исследованных косовско-ресавских говорах возможно употребление ПО + Locativ практически во всех узловых значениях конструкции [...] что свидетельствует о ее высокой стабильности в системе предложно-падежных конструкций в целом“ (Соболев 1991а: 134).

673. Имајући у виду невелик број примера са синтетичким падежним обликом уз предлог *у* и *на*, као и врло ограничену употребу предлога *о* и *ири*, може се рећи да је предлог *ио* остао једино упориште локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља. У том смислу је ситуација у овом поморавском говору у потпуном сагласју са стањем у другим испитаним косовско-ресавским говорима,⁵⁸⁵ о чему сведочи и белешка А. Н. Собољева: „Итак, сербохорватская предложно-падежная конструкция ПО + Lokativ, в отличие от конструкций О, ПРИ с тем же падежом, демонстрирует не только структурную устойчивость, относительно невысокую проницаемость для, проникающих в нее под внешним призренско-тимокским влиянием форм Casus obliquus generalis, но и стабильность в целой системе предложно-падежных форм, приобретая статус главного (или даже единственного) участка синтаксической структуры, к которому и сводится функционирование морфологических форм Lokativ-a.”⁵⁸⁶

Изнела бих овде претпоставку да изразитија фреквенција локативних форми уз предлог *ио*, у овом говору и у другим косовско-ресавским говорима, може бити у вези са историјским развојем овог предлога, тј. у вези с чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну. Познато је, пак, да се Д свих именица оба броја добро чува и у неким призренско-тимочким говорима, а у косовско-ресавској дијалекатској зони ово је падеж изузетне стабилности, који практично не подлеже растакању под утицајем аналитизма. И друго: може бити да су локативне *-e* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушког и средњег рода.

Међутим, уколико се има у виду квантитет „убацивања“ форми општег падежа на место локатива уз предлог *ио* у испитиваном говору, а у односу на суседне косовско-ресавске говоре, може се закључити да је овај говор отишао опет корак даље и „закорачио“ према свом јужном суседу другог дијалекатског ти-

⁵⁸⁵ Треба се осврнути и на ситуацију у говору Радимаца, где се Л чува само уз предлог *ио* (Томић 1987: 431).

⁵⁸⁶ Соболев 1991а: 135.

па, тј. према призренско-јужноморавским говорима. У говору Трстеника⁵⁸⁷ и Ресаве⁵⁸⁸ посведочен је мањи број примера са акузативом/општим падежом у локативном значењу с предлогом *ио*; за овај други говор то се углавном односи на примере с плуралским облицима именичких лексема. У говору Левча испитивач је забележио само два примера у којима је уз предлог *ио* уместо локатива употребљен ОП.⁵⁸⁹ У описима других косовско-ресавских говора нисам наишла ни на један пример употребе општег падежа м. локатива са овим предлогом.

Предлог *О*

674. У српској лингвистичкој литератури наилазимо на различито третирање актуелности и виталности конструкције *о* + Л у књижевном језику.

Већина примера које М. Стевановић⁵⁹⁰ наводи за Л с предлогом *о* у служби означавања времена и за везу локатива са овим предлогом у служби одређивања места звучи архаично. Примери који су блиски савременом говорнику српског језика наведени су код локатива с предлогом *о* у функцији даљег објекта, казивања теме говорења, мишљења или осећања.

Т. Батистић, анализирајући синтаксичке функције локатива, сматра да су примери конструкције *о* + Л с месном употребом „у савременом језику у најбољем случају врло ријетки“.⁵⁹¹ Такође, ауторка изузима из разматрања ову конструкцију у темпоралној функцији, јер је сматра застарелом.⁵⁹² Локативне облике с предлогом *о* као темпоралне конструкције и М. Ивић сматра

⁵⁸⁷ Јовић 1968: 159–160.

⁵⁸⁸ Пецо / Милановић 1968: 306–329.

⁵⁸⁹ Симић 1980: 136–138. У вези са овим уп.: „[...] Запазили смо да се предлог *ио* готово не употребљава са обликом А. То је, уз оно што смо рекли [...] јасан симптом поларизације акузативних и локативских синтагми, за разлику од осталих предлошко-локативских конструкција из ове групе, код којих смо запазили да је граница врло нејасна и да су Л и А/ОП у ствари факултативне варијанте са потпуно истим значењем и готово изједначеном фреквенцијом“ (Исто, 138).

⁵⁹⁰ Стевановић 1979: 503–507.

⁵⁹¹ Batistić 1972: 17.

⁵⁹² Исто, 134.

малофреквентним и семантички ограниченим, будући да се појављују „само у случају кад именица одређује неки празник“, а и тада веза *на* + локатив често добија примат.⁵⁹³

У вези с напред реченим важно је навести и закључак В. Н. Топорова: „Таким образом в сербохорватском языке локативные конструкции с предлогом *о* в общем потерпели значительный урон и в большинстве случаев едва ли могут рассматриваться как продуктивные образования“.⁵⁹⁴

675. Може се рећи да је у говору Параћинског Поморавља употреба предлога *о* с локативом непозната. Једини забележени пример је: и прича *о шрованье* (Мир), где налазимо *о* + ОП у локативној функцији.

Предлошко-падежна конструкција *о* + Л може се чути у испитиваном говору, али код информатора који су под већим утицајем књижевног језика.

676. „Појам обухваћен до максималних граница вршењем неке психолошке, односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине“⁵⁹⁵ бива обележаван у говору параћинског краја предлошко-падежном синтагмом *од* + Г/ОП (в. т. 146в).⁵⁹⁶ Такође, допуна индиректног објекта укључује конструкцију *за* + А (в. т. 414) уз глагол *бринући се*, одн. *водићи рачуна*.⁵⁹⁷

677. Употреба предлога *о* уз Л/ОП није посведочена у говору Параћинског Поморавља у функцији обележавања места. Спојем предлога *о* и локатива/општег падежа не обележава се ни време у овом говору; предлошко-падежне синтагме *за* + А и *на* + А послужиће за посебно временско одређивање (уп. т. 404–405).

⁵⁹³ Ивић М. 1958: 156.

⁵⁹⁴ Топоров 1961: 232.

⁵⁹⁵ Ивић М. 1958: 156.

⁵⁹⁶ Примере генитивне конструкције с предлогом *од* м. локатива с предлогом *о* и области распрострањања тих конструкција наводи Топоров 1961: 229–230.

⁵⁹⁷ О објекатској допуни глагола комуникативних радњи у савременом књижевном језику (слободни А/*о* + Л/*за* + А) в. Ивић М. 1972, а о односу предлошке конструкције *о* + Л и *за* + А уз *verba dicendi* в. Кашић 1968: 105–106.

678. Приказано стање у говору параћинске околине резултат је слеђења тенденције, уочене у другим косовско-ресавским говорима: „Итак, основная тенденция, наблюдаемая в косовско-ресавском диалекте, заключается в вытеснении предложно-падежной конструкции *O + Lokativ* из употребления путем замены ее дублетными“.⁵⁹⁸

Конструкција *o + Л* у функцији обележавања места забележена је само у Чумићу;⁵⁹⁹ у говору Трстеника⁶⁰⁰ и Левча⁶⁰¹ месног значења предлога *o* с локативом нема. У темпоралном значењу спој предлога *o* и локатива може се срести у говору Левча,⁶⁰² Трстеника,⁶⁰³ Чумића,⁶⁰⁴ углавном са уским, ограниченим кругом лексема у тој употреби. У говору Радимаца⁶⁰⁵ предлог *o* је забележен само у два примера (називи верских празника); то је и једина употреба овог предлога с локативом.⁶⁰⁶ Допуна индиректног објекатског типа уз *verba dicendi* и *verba loquendi* у виду конструкције *o + Л* среће се у Трстенику,⁶⁰⁷ Левчу,⁶⁰⁸ Ресави,⁶⁰⁹ као и у говору села Лукова⁶¹⁰ и Чумића.⁶¹¹

У призренско-тимочким говорима предлог *o* се готово не употребљава, а његову локативну функцију преузимају конструкције других предлога са општим падежним обликом.⁶¹²

⁵⁹⁸ Соколев 1991а: 133–134.

⁵⁹⁹ Грковић 1968б: 157.

⁶⁰⁰ Јовић 1968: 171.

⁶⁰¹ Симић 1980: 139.

⁶⁰² Исто, 139.

⁶⁰³ Јовић 1968: 171.

⁶⁰⁴ Грковић 1968б: 157.

⁶⁰⁵ Томић 1987: 372.

⁶⁰⁶ Исто, 431.

⁶⁰⁷ Јовић 1968: 171.

⁶⁰⁸ Симић 1980: 139.

⁶⁰⁹ Пецо / Милановић 1968: 306, 317.

⁶¹⁰ Грковић 1968а: 125.

⁶¹¹ Грковић 1968б: 157.

⁶¹² Богдановић 1979: 110–111; Богдановић 1987: 244; Ћирић 1983: 102–103; Ћирић 1999: 155; Вукадиновић 1996: 258–259; Тома 1998: 393; Марковић 2000: 225, 228.

Судећи према стању забележеном у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима, испитивани говор налази се, што се локативне конструкције с предлогом *о* тиче, ближе стању свог јужног и југоисточног суседа, јер се за дијалекатску зону којој овај говор припада само условно може тврдити да предлога *о* уз *Л* нема.

Предлог *ПРИ*

679. У српским граматицама могу се наћи примери употребе предлога *при* у месном значењу, али и у неким другим значењима. Тако и у граматици М. Стевановића⁶¹³ налазимо велики број примера за *Л* са овим предлогом у служби означавања различитих односа. Међутим, готово сви наведени примери, осим оних типа *при себи*, *при крају* и још неких израза, страни су нашем савременом српском књижевном језику.

У старијим развојним фазама српског језика бројне су биле конструкције с предлогом *при*; данас се, међутим, оне осећају као архаизми. „[...] Предлог *при* нема у модерном књижевном језику функцију обележавања места. *При* се употребљава ретко, углавном у устаљеним изразима с глаголом *бити*: *није при новцу*, *при њамети*, *при свести* и сл.“⁶¹⁴ У својој студији о локативу Т. Батистић наглашава чињеницу да се у савременом књижевном језику, када је реч о конструкцији *при* + *Л*, ради само о невеликом броју устаљених израза.⁶¹⁵

680. Употреба предлога *при* уз *Л* обична је у неким српским народним говорима.⁶¹⁶ У појединим призренско-тимочким говорима овај ће предлог изражавати и усмереност, правац: *ошине при доња*.⁶¹⁷

⁶¹³ Стевановић 1979: 520.

⁶¹⁴ Ивић М. 1958: 155.

⁶¹⁵ Batistić 1972: 17.

⁶¹⁶ Соболев 1991а: 132.

⁶¹⁷ Белић 1905: 663. У вези с тим уп. и Тирић 1983: 104, 1999: 160; Вукадиновић 1996: 256; Марковић 2000: 231.

681. У грађи из Параћинског Поморавља наша су се свега два примера са овом предлошко-падежном конструкцијом: јѐдан *ѝри зѝши нѝси ланчић* (ДВ),⁶¹⁸ па тѝрим *ѝри руѝци шѝбицу* (Др). Предлог *ѝри* у првом примеру налази се у функцији означавања места („уз“),⁶¹⁹ тј. лоцирања уз границу самог појма обележеног локативом. „Међутим, оваква употреба, позната, додуше, неким нашим народним говорима, страна је нормама модерног књижевног језика где се локатив, изразито локациони падеж, по природи својој противи вези са *ѝри*, предлогом оријентационог карактера“.⁶²⁰

682. У сакупљеној грађи има идиоматизованих израза типа *ѝри ѝарама/ѝри ѝаре*, *ѝри ѝамеѝи/ѝри ѝамеѝ*, који служе као допуна глаголу *биѝи* када се изражава неко стање.

683. У говору Параћинског Поморавља односи који су се у старом српском језику казивали предлогом *ѝри* у месном значењу исказују се конструкцијама *уз + А* (в. т. 439) и *код/ѝоред + Г* (в. т. 169, 214). И В. Н. Топоров⁶²¹ и А. Н. Собољев⁶²² писали су о томе да разматрана конструкција у српском језику, у већини дијалеката, чак и у месном значењу, све више уступа место неким другим конструкцијама (са *код*, *крај*, *ѝоред*).

Опет, у истраживаном ће се говору наместо конструкције *ѝри + Л* за означавање времена, у смислу „за време х“, „док траје х“, „приликом х“, најчешће користити темпоралне реченице.

684. Могло би се рећи да стање које се тиче разматране предлошко-падежне конструкције у говору Параћинског Поморавља одговара стању забележеном у суседним косовско-ресавским говорима. Наиме, говору Трстеника⁶²³ није познат предлог

⁶¹⁸ А. Белић (1905: 654) бележи да предлог *ѝри* у говорима јужне и источне Србије има и ређе значење „око“.

⁶¹⁹ „Локатив с предлогом *ѝри* [...] казује да се нека радња врши или какав предмет налази непосредно уз који други, обично већи, односно значајнији предмет [...]“ (Стевановић 1979: 520).

⁶²⁰ Ивић М. 1957: 152.

⁶²¹ Топоров 1961: 243.

⁶²² Соболев 1988: 70.

⁶²³ Јовић 1968: 171.

йри, а у говору Левча ова је конструкција врло ретко у употреби; друге конструкције сродног значења преузимају њену улогу (*код + Г, уз + А*).⁶²⁴ Веома ретка употреба предлога *йри* с локативом у месном значењу примећена је и у говору Чумића⁶²⁵ и Ресаве.⁶²⁶ Дијалектолошки радови о говорима Лукова,⁶²⁷ Александровца и Бруса,⁶²⁸ као и села Мрче у куршумлијском крају,⁶²⁹ не доносе податке о овом предлогу. Говор Радимаца, осим предлога *йо*, не познаје друге предлоге с локативом.⁶³⁰

Предлог *ПРЕМА/СПРАМ*

685. Чини се да је до данас без ваљаног одговора остало питање: Да ли је падежни облик *уз йрема* дативни или локативни? На то питање покушавали су да одговоре многи лингвисти — давали су различите аргументе у корист једног или другог падежног облика, залагали се за формалне критеријуме, за значењску класификацију, или за комбиновање критеријума формалне идентификације и дистрибуције.⁶³¹

686. Имајући у виду да и у испитиваном говору постоји облички синкретизам ова два падежа, те да се „за разлику од осталих локативних конструкција идентификација *йрема + л* не може вршити на основу њихове морфолошке структуре“,⁶³² и следећи у извесној мери ставове Д. Петровића⁶³³ и Д. Рагуџа,⁶³⁴ одлучила сам да оне исказе у којима нису употребљени глаголи кретања и у којима *йрема/сйрам* није заменљиво предлогом *к(а)* сврстам у примере са употребом локативног падежног облика.

⁶²⁴ Симић 1980: 140.

⁶²⁵ Грковић 1968б: 158.

⁶²⁶ Пецо / Милановић 1968: 306, 326.

⁶²⁷ Грковић 1968а.

⁶²⁸ Алексић / Вукомановић 1966.

⁶²⁹ Радић 1990.

⁶³⁰ Томић 1987: 431.

⁶³¹ О статусу предлога *йрема* и о томе како су га третирали граматичари в. Петровић 1968: 194–195, 210–212; Batistić 1972: 9–10; Raguž 1984.

⁶³² Batistić 1972: 10.

⁶³³ Уп. Петровић 1968: 210.

⁶³⁴ Raguž 1984: 106.

687. М. Стевановић наводи да су облици *сїрам(а)* и *сїрем(а)* распрострањени у књижевном језику као варијанте предлога *їрема*, које се употребљавају с генитивом и најчешће имају службу означавања места и намене.⁶³⁵ „[...] Ипак их ми за књижевни језик не сматрамо потпуно еквивалентним синтагмама с облицима датива и локатива с предлогом *їрема*.“⁶³⁶

688. У грађи с терена Параћинског Поморавља нашле су се три потврде за предлошко-падежну конструкцију *їрема/сїрам* + Л, а то су оне у којима доминира семантички моменат статичности. Прецизније речено, у њима је ова конструкција у функцији обележавања апстрактне усмерености — „у односу на х“.

За означавање односа два субјекта, са значењем „понашати се у односу на х“, нашла се конструкција *сїрам* + Л у примеру: *сїрам на̀ма деца̀ма је био добар* (ДМ).

Конструкцију *їрема* + Л забележила сам и у устаљеном изразу: *їрема свецу* и *тропѝр* — *їрема гдѝшу* и *чѝс* (ДМ).

У примеру: *завїси їрема земље* (Изв) овим се предлогом заправо објашњава да нешто зависи од квалитета оринице.

ЗАКЉУЧАК

689. У употреби локативних синтагми у говору Параћинског Поморавља постоје две основне категорије разлика у односу на књижевни језик и друге описане косовско-ресавске говоре: 1) веома ниска фреквенција локативних форми и знатно чешће коришћење општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*; 2) одсуство, прецизније, потиснутост из употребе предлога *о* и *їри*.

690. У првом случају није реч само о синтаксичкој хомонимији у односу А : Л, јер А одн. ОП и Л нису овде изједначени само у функцији обележавања места. Уз предлоге *у* и *на* остали су у овом говору само појединачни примери употребе локативне форме (људи љвечер останау у *кафѝне*, све што закаче у *сѝлу*, и погїно у *раїшу*; ваљда виђате на *на̀рѝду*, и кад је било на *кра̀ју*, погїно на *їра̀вде* Бѝга), те имамо убедљиву доминацију општег па-

⁶³⁵ Стевановић 1979: 355–356.

⁶³⁶ Исто, 356.

дежа у локативној функцији (у *град* живели, цео дан у *њиву* се пече, отац био у *рђисиво*, много се мучимо у *ситарос*, она била у *свађу*; преноћимо на *шован*, ете га на *слику*, ми смо на *село* сви, били смо на *шћу* *свадбу*, деца су код мене на *чување*).

691. Међутим, када локативна значења бивају обележена предлогом *ио*, готово је уравнотежен број примера с локативом (сад иду *ио граду*, чувала сам стоку *ио иланини*, тамо има *ио селу*, трети дан *ио Божићу*, *ио камиону* д-идеш, ја те познавам *ио гласу*) и општим падежом уз овај предлог (да потражим овам *ио шидз*, топи там *ио реку*, збиру јаја *ио селу*, и *ио иовраћање* пролив, мене чуо *ио глас*). Уколико се изузму из посматрања примери са именицом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *ио* надмашује оне са општим падежним обликом. У вези с тим треба нагласити да половину укупног броја примера чине именице женског рода с падежним завршетком *-е* (као у дативу јд.), те да је *-е* форма именица 2. деklinационог типа најстабилнија уз овај предлог (да поредиш *ио куће*, па погледа *ио цркве*, ја сам по с *ио свадбе* врнула то).

Тако је предлог *ио* постао последње „утврђење“ локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља, што се може објаснити чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну, а познато је, пак, да се Д свих именица оба броја добро чува и у неким високобалканизованим народним говорима, док је у косовско-ресавској дијалекатској зони ово падеж изузетне стабилности. Други фактор подршке може бити тај да су локативне *-е* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушког и средњег рода.

692. Категорија множине је, уобичајено, изузетно подложна продору општег падежа, што посебно важи за локативне синтагме с предлозима у (у *све школе* има вашке, ја ћу да будем у *новине*, у *кори* однѐсу расад, кат сам била у *ије године*) и на (на *цакови* се ди, па смо прѐле на *седиљке*, нѐсиш на *леђа*), док уз предлог *ио* облик локатива множине код именица женског рода често бива изједначен по наставку с генитивом множине (*-а*), те се однос лока-

тивне и опште падежне форме унеколико мења у корист првонаведене (ноћевали смо *ѿо ѿуђи кѿћа*, вѿди ме *ѿо баба*, *ѿо црквама* држѣ гѿвор; ѿду лѿдѿма *ѿо ѿѿве*, бѿру *ѿо баѿише*).

693. Може се рећи да је у говору Параћинског Поморавља употреба предлога *о* и *ѿри* с локативом готово непозната: у целокупном прикупљеном материјалу нашао се само један пример локативне конструкције с првим, а свега два примера с другим наведеним предлогом (и прича *о ѿровâње*; *ѿри гѿиши* нѿси ланчић, тѿрим *ѿри рѿци* шѿбицу).

Употреба предлога *о* с локативом је уобичајена у књижевном језику и неким дијалектима, док у косовско-ресавском дијалекту постоји тенденција потискивања ове предлошко-падежне конструкције и њене замене дублетима познатим и проучаваном говору: *од* + Г/ОП, *за* + А, *на* + А.⁶³⁷ Предлог *ѿри* се, додуше, и у књижевном језику употребљава ретко, и то углавном у устаљеним изразима. И док се у неким народним говорима *ѿри* употребљава у месном значењу уз Л,⁶³⁸ у говорима косовско-ресавског дијалекта несумњив је процес губљења конструкције *ѿри* + Л.⁶³⁹ Та тенденција је у потпуности реализована у говору Параћинског Поморавља, где је конструкција *ѿри* + Л/ОП замењена различитим предлошко-падежним конструкцијама: *уз* + А, *код/ѿоред* + Г/ОП.

694. У грађи се нашло и неколико примера с предлошко-падежном синтагмом *ѿрема/сѿрам* + Л/ОП у функцији обежавања апстрактне усмерености — „у односу на“ (*сѿрам нѿма децѿма* је бѿо дѿбар, *ѿрема свѣцу* и тропâр).

695. Два основна предлога која конкретизују месно значење локатива су *у* и *на*. Прикупљена грађа садржи готово тросуко већи број примера с конструкцијом *у* + Л/ОП, него с конструкцијом *на* + Л/ОП, такође веома фреквентном у испитиваном говору. Поред њих, за ближе одређивање места радње користи се и предлог *ѿо*, али у упола мањем броју примера но што је

⁶³⁷ Соболев 1991а: 133–134.

⁶³⁸ Ивић М. 1957: 152.

⁶³⁹ Соболев 1991а: 132–133.

случај с предлогом *на*. Предлошка конструкција *йо* + Л/ОП се тако може сматрати, без обзира на бројне семантичке категорије у којима се јавља, малофреквентном у односу на конструкције с предлозима *у* и *на*.

Осим месног, и друга различита значења могу се у испитиваном говору обележити локативом с предлозима *у*, *на* и *йо*. У том смислу нема неких битнијих разлика према другим говори-ма истог дијалекатског типа. Треба нагласити да се не издваја ниједна семантичка категорија као посебно стабилна у односу на продор општег падежа.

696. Прегледани материјал је показао да су локативне конструкције обичне у адвербалној, а знатно ређе у адноминалној служби (шећер *у њраћу*, врата *на сђбу*).

697. Табела А. Н. Собољева,⁶⁴⁰ која приказује поступно „скраћивање“ падежних парадигми, показује да Л први нестаје пред налетима аналитичке структурне иновације у једном хипотетичком прелазном косовско-ресавском говору, тј. да Л има статус најнестабилнијег од свих зависних падежа. Не може се рећи да ситуација у говору Параћинског Поморавља потврђује статус локатива из хипотетичке табеле „поступности“ А. Н. Собољева. Наиме, само ако би се искључила ситуација с предлошко-падежном конструкцијом *йо* +Л/ОП, могло би се тврдити да је Л нестабилнији елемент падежне парадигме од инструментала. У противном, статус ова два падежа је подједнако несигуран у говору Параћинског Поморавља.⁶⁴¹

⁶⁴⁰ Исто, 99.

⁶⁴¹ О инструменталу и локативу као првим („на удару балканистичког аналитизма“) падежима који губе синтетизам в. Радић 1997: 236.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

УПОТРЕБА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

698. У насељима Параћинског Поморавља говори се косовско-ресавским дијалектом, али се говор овог дела Великог Поморавља налази на пограничју двају српских дијалекатских масива — косовско-ресавског и призренско-тимочког. Говор Параћинског Поморавља показује се као изузетно речит „извор обавештења“ када су у питању метанастизичка кретања и порекло становништва. Овај је говор, наиме, у највећој мери резултат насељеничких струја носилаца јужнијих и југоисточнијих говора, од 14. века па све до данашњих дана. У нешто мањој мери је на формирање структуре испитиваног говора утицао његов геолингвистички статус „пограничне“ зоне. Оцртани моменти директно су узроковали наслојавање балканистичких црта на несумњиву косовско-ресавску основицу, пре свега, меру продора општег падежног облика у истраживани говор и изражену тенденцију ка аналитизму.

699. Дескрипцијом синтаксичких прилика у домену употребе падежних облика у овом прелазном говору покушала сам да утврдим, сагледавајући промену дистрибуције падежних форми коју је произвео знатан уплив аналитичких структура, у којем су степену у оквиру сваког падежа и сваке падежне конструкције сачувани флективни облици, тј. косовско-ресавске прилике, а по којим линијама у њих продире општи падеж.

700. Номинатив, који уз А и Г исказује централна синтаксичка значења, појављује се у говору Параћинског Поморавља у случајевима који знатно одступају од савременог српског књижевног језика. У њему, пре свега, глагол *имати* са значењем „постојати“ у афирмативним исказима стоји само у презенту, док се у перфекту најчешће замењује глаголом *бићи* у одговарајућој форми, тј. у личној или безличној форми. Међутим, глагол *имати* у испитиваном говору има широку употребу као предикат егзи-

стенцијалних реченица — и у презенту (има свакојак народ, кад има зéјшин, има и ћујови и лонци) и у перфекту (имало сѝока онда, па имала куга, имале жéне које бајале), а нарочито у одричним презентским исказима (сад нéма вамѝир, нéма кајéла, нéма ујѝтру сѝавáње, нéма аѝтобуси редóвно). Такође, уз презентске глаголске облике *има* и *нема* у књижевном језику могућа је само употреба генитивног облика уколико је номинална реч у множини. Говору Параћинског Поморавља својствена је у оваквој ситуацији употреба номинатива и у једнини и у множини.

Специфичностима се одликују и перфекатске конструкције. Оно што се у српском књижевном језику може изразити само конструкцијом *није било* + Г, у говору Параћинског Поморавља може се исказати на чак четири начина — персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *биѝи* (а да није био *Миле Сѝефáновић*, није било *гáс*), као и персоналним и имперсоналним конструкцијама с глаголом *имаѝи* (није имала *бóља игрáчица*, *свéтло* ни имало). Уместо појединих конструкција с *било* + Н, које се чују у овом говору (ондак било *бóб*, нéки пút било и *свáђа*, било и *ѝвóи Муѝнићани*), у савременом књижевном језику би се употребиле персоналне конструкције са субјектом у номинативу или имперсоналне конструкције са субјектом у генитиву.

Експанзија номинатива у преузимању неких генитивних функција узрокована је „растакањем“ деклинационог система. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, Н је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену. С обзиром на то да је у разматраним примерима реч о именицама у субјекатској позицији, замена генитивне падежне форме номинативном делује логично. При томе, у једнини се облици номинатива и акузатива разликују код именица женског рода и код именица мушког рода за живо, а у множини су за сва три рода идентични. Ниједан зависни падеж није у тако блиском морфолошком „сродству“ са акузативом, одн. општим падежом.

701. Конкурентни однос генитива и аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији разрешава се у говору Параћинског Поморавља на начин који до сада није био забележен у постојећој литератури о појединим косов-

ско-ресавским говорима. Наиме, у прикупљеној теренској грађи уочава се прецизна диференцијација заступљености једног и другог типа, будући да се очигледно разликују оне категорије у оквиру генитива чије флективне форме подлежу аналитичком конкуренту од оних које у обличком погледу остају стабилније и непробојније.

Када је реч о адноминалном беспредлошком генитиву, једино је у исказима с терминима из професионалног жаргона у употреби искључиво морфолошки облик генитива (пресџдник *дйшйшине*, командант *сџла*, запалџење *мбзга*). Различити типови односа који се у српском књижевном језику изражавају адноминалним генитивом без предлога, у говору парафинског краја углавном се не формализују генитивним обликом. Категорије део — целина и тзв. Г материје најчешће су представљене општим падежним обликом или предлошко-падежном конструкцијом *од* + Г/ОП (ћоше *ливџду*, крај *од мочџге*; сџме *кукџруз*), док се категорија објекатског генитива реализује искључиво у облику општег падежа (бџрба *грбџџе*, машина за прање *вџи*). Генитивна форма у овом говору није позната као средство за исказивање посесивног односа и значењске категорије „карактеристичне појединости“.

Значење беспредлошког партитивног генитива уз квантификатор најчешће бива формализовано обликом паукала (петнаес *чџбра*, шџс *врџе*, девет *дејџџа*, дваестину *мџџра*) или општим падежним обликом (комџт *јрџју*, снопови *џалџске*, кџло *млџко*, йма пуно *зџмљу*) — зависно од врсте партитивне речи којом се даје квантитативна карактеристика. Примери с генитивним обликом су малобројни, а највише их је у случају када је у функцији квантификатора неки од тзв. великих бројева, а у функцији допуне именичка лексема — конкретизатор одређене мерне јединице (дџсет *џри*, дваес *гџдина*).

У сакупљеној грађи није нарочито честа употреба адвербалног беспредлошког генитива у функцији синтаксичке допуне уз потврдне и одричне глаголе (џно се збрџло *свџџа*; није бџло *вџде*, ни смо имџли ни *кране*) и у функцији темпоралне прилошке одредбе (*јрџшле гџдине*, *овџ гџдине*). Акузатив као синтаксичко-семантички падежни синоним максимално је проширио

могле више играти улогу у нијансирању присвојних употреба. Балканистичко порекло ове појаве наводи на закључак да је она заснована на усмерености ка аналитизму, тј. да можда представља корак у правцу стварања предлошко-падежне конструкције лишене флексије зависног падежа. Ипак, посесивне адноминалне *на*-конструкције непознате су овдашњем говору.

Слободни Д у испитиваном говору заузима и адвербалну позицију која је примарна; знатно је већа семантичка диференцијација уз глаголе. Основно значење овог датива је изрицање намене и давања (дарови *џу* дава, *ћерке* сам дала, да *децама* рачу), а забележени су примери и у следећим семантичким категоријама: Д користи/штете (купио *мајке*, сашивем *децама*, помогнем *свекрве*), симпатетички Д (сekli *деде* ногу), Д уз глаголе стања (повељуем *џу*, а *Чеде* додијало), Д као допуна глаголима говорења (рeкла *шeм браћу*, кажем *унуке*, причао *бабе*, вели *младожeње*), Д уз глаголе кретања (привeдoше... *мoјeм свeкру*, идемо *кући*).

Говору Параћинског Поморавља непознат је процес одстрањивања из морфолошког система форми слободног датива и, попут тог процеса у историјском развоју балканских језика, њихове замене *на*-конструкцијама. Малобројни су примери у којима је за исказивање индиректног објекта коришћена конструкција *на* + ОП м. датива, и то само у два значењским категоријама слободног датива — намене/давања и користи/штете. При томе, ова конструкција се не јавља изван семантички маркираних исказа — оних с дистрибутивним значењем (давај *на овe Циганчићи*, купио *на свe децу*).

Разматрана грађа показује да су форме беспредлошког датива сасвим маргинално средство изражавања циља, тј. крајњег пункта неког кретања. Уместо датива циља или смера уз глаголе кретања појављује се на истраживаном говорном подручју балканска иновација — локациона конструкција *код* + Г/ОП.

Што се предлошког датива тиче, у испитиваном говору је мала могућност функционално-семантичких релација које се обележавају предлогом *ка(к)* (рђнем тамо *как ширажаре*, крeнемо *как Џзрену*). Конструкција *ипрема* + Д нешто је фреквентнија од конструкције *ка(к)* + Д и она је заправо њен синтаксичко-семантички еквивалент (иду *ипрема цкeле*, има... *иприм крају сeла*).

У сфере употребе предлошког датива с предлогом *ѝрема* продро је ОП, а најчешће се општим падежним обликом формализују топоними (оде доле *ѝрема Доњи Каѝџун*). У суштини, могло би се рећи да Д у проучаваном говору тежи ка апрепозиционалном падежном облику.

703. Акузатив је као падеж директног објекта и као падеж који се слаже с великим бројем предлога веома фреквентан и у говору Параѝинског Поморавља.

Значајно одступање од стања у књижевном језику представља доследно изједначавање облика акузатива множине код именица м. рода с номинативом множине (нѝсам имао *сѝнови*, намѝстимо *шаѝџори*, даља сам за *овѝ љџди*, у *ѝањаѝри* стаѝиш), што је особина призренско-тимочких говора, а само у извесној мери и косовско-ресавских.

У одељку о беспредлошким акузативним категоријама размотрене су следеће основне категорије слободног акузатива: 1) А као падеж објеката уз глагол *имаѝи* и у још неким адвербалним, партитивним синтагмама (ел ѝмаш *вџду*, кџлко ѝмају *ћерке*; џна завџти *вџду*, набрџла сам *црѝшње*), 2) акузатив као падеж објекта одричних глагола (*ја глас* нѝмам за пѝвање, а *сѝсѝре* нѝмам, не траџи *бџљи играѝи*) и 3) темпорални акузатив (*дрџги дан* се пѝкло, *јѝдан нџћ* ргнем, *следећу субџѝу* јавѝо, *овџ гџдину* нѝма гџриво). Могућност напоредне употребе генитива и акузатива у напред поменутих категоријама, у истој функцији и са истим значењем, није искоришћена у истраживаном поморавском говору. Наиме, у овом је говору далеко одмакао процес губљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продуктивна категорија.

Очигледно је да се акузативне синтагме с предлозима шире на рачун одређених предлошких синтагми с генитивом (*вѝка* ла на ѝга за *ѝџми*, лѝгли смо уз *џгањ*), инструменталом (*седѝ* уз *џсѝал*, Душања ми за *браѝјања*) и локативом (*на кџѝ* *ѝравац* да крѝнем), као и на рачун беспредлошког генитива (*кат* се сѝтим за *браѝиа*, привџти се за *ѝџсо*, такџ ме жаџо за *ѝѝа народ*), датива (*свѝ* се наду за *мџшко деѝте*, џвек се обрадуѝеш за *маѝку*), акузатива (*на јѝдну недељу* ѝде, свѝра у *ѝрмонику*) и инструментала (праве

га на будаљу, не зовѐ га на њме, њдемо нис њуи), у одређеним синтаксичко-семантичким категоријама. Приметна је експанзивност употребе предлога *за* у конструкцијама са акузативом (отшла *за каву*, да вам *кажем за мог колегу*, сматрају га *за швалера*, сѐтим се *за мајку*, нада се *за гдсти*, деца се радују *за колачићи*). Може се рећи да поступно слаби лексичко значење овог предлога и напредује процес његове граматикализације.

704. Експанзивност употребе номинативног облика и његово преузимање вокативне улоге код неких именичких типова или категорија може се у испитиваном говору довести у везу са „осипањем“ падежног система. У свим наведеним примерима употребе облика номинатива с вокативном функцијом изведено је обједињавање форми, тј. конкуренција двају морфосинтаксичких средстава разрешена је жртвовањем вокатива, а повећан је функционални значај номинативне форме. Свакако да синкретизам код појединих именичких типова или нпр. синкретизам множинских номинатива, вокатива и општег падежа у испитиваном говору олакшава тај процес замене. Дакле, овде је реч о унутарјезичком потенцијалу подстицањем „споља“.

705. Две појаве карактеристичне за косовско-ресавски дијалекат у целини присутне су и у испитиваном говору: 1) коришћење општег падежа у инструменталној функцији; 2) употреба социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“. Међутим, у истраживаном говору је дошло до интензивирања ових двеју појава, те је потискивање синтетичких инструменталних форми и представљање различитих категорија беспредлошког инструментала социјативном конструкцијом узело, чини се, размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима.

Предлошко-падежна конструкција *с* + И/ОП обухвата у испитиваном говору, дакако, категорију социјатива (разговара̀ла *са снѐм*, *са снаом* да се замѐрим; он се поздра̀ви *саз бра̀иша*, дѐ се помѝримо *са ћѐрку*) и псеудосоцијатива (*са њѐсом* њде ку̀ћи, тра̀жи кожѐче *са вѐном*; довѐо дево̀јку *са снѐмак*, чѐрба *с кромѝѝр*), те поред најбројније категорије „оруђа“ (збирамо *с ложѝцом*, ко̀пали *с моѝѝкема*; вѐжу га *с конѝѝац*, пребрѝшеш *с кѝѝу*) и још неке мање фреквентне значењске категорије беспре-

длошког инструментала (Ѡн се бавио *сес ѿрговѿну*; назѿвље га *се свѿака имѣна*; пѿѣне *са шѿшкама*, наплѣћени *сас ѿлѣтѿиво*). Свакако, не може се говорити о потпуном уклањању морфолошке разлике између социјатива и инструментала у корист оног првог, али је у знатној мери дошло до формалног преклапања и употребе конструкције с предлогом *с(а)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења.

Обличка категорија беспредлошког инструментала веома је ограничена у испитиваном говору: број примера с беспредлошким инструменталом не прелази пет процената од укупног броја примера и при том је његово семантичко поље веома уско. Из целокупне грађе издвојила сам три значењске категорије овог облика, а то су: И „оруђа“ као најфреквентнији (ицѣпа бѿрјак *нѿгом*, опѣре *рибѿћом чѣтѿком*, *вѿзем* отѿднемо, *жѿцѿм* га заграђили), просекутив (ѿду *ѿѿтѣм*, прѿшли *дрѿмем*) и И „носиоца стања“ (јѿ климнем *глѿвом*, клима *рукѿма*). Категорија предикативног инструментала је овде изгубљена, а то се може рећи и за категорију темпоралног инструментала.

Инструментал, односно ОП у инструменталној функцији, употребљава се у говору Параћинског Поморавља и с предлозима *ѿод*, *над ѿред*, *међу* и *за*, пре свега у служби индиректног исказивања места вршења радње. Општи падежни облик бележила сам редовно уз предлоге: *ѿод* (*ѿод љѿљку* змија бѿла, *ѿод вѣћак* Ѡн њѿ увѿти, бѿли *ѿѿи сѿѿрѿжу*), *над* (бѿкрач стоѿи *над дѿган*, дѿо му власт *над зѣмљу*), *ѿред* (ѣне га бѿш *ѿреѿи кайѣлу*, пролѿзили су и *ѿред мѿо кѿћу*) и *међу* (*међу ѿрѿтѿи* ѿлева папрѿка, да сам ѿспешна *међу дрѿтѿиво*). Насупрот томе, забележила сам једино облик инструментала уз предлог *за* у секвентивном месном значењу (па смо *за вѿјском* ѿшли, потрчѿм *за кѿлима*). Ово је на истраживаном терену и једино значење инструменталног предлога *за*. Искључива употреба облика инструментала уз овај предлог, која није очекивана, може се објаснити потребом за диференцирањем од конструкције *за* + А уз глаголе типа *ићи* и са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и донесе“.

706. У употреби локативних синтагми у говору Параћинског Поморавља постоје две основне категорије разлика у одно-

су на књижевни језик и друге описане косовско-ресавске говоре: 1) веома ниска фреквенција локативних форми и знатно чешће коришћење општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*; 2) одсуство, прецизније, потиснутост из употребе предлога *о* и *ири*.

У првом случају није реч само о синтаксичкој хомонимији у односу А : Л, јер А одн. ОП и Л нису овде изједначени само у функцији обележавања места. Уз предлоге *у* и *на* остали су у овом говору само појединачни примери употребе локативне форме (људи љвечер останау у *кафӑне*, све што закаче у *сӑлу*, и погӑно у *раӑиу*; ваља виђате на *на̄рӑду*, и кад је било на *кра̄ју*, погӑно на *ӣра̄вде* Бӑга), те имамо убедљиву доминацију општег падежа у локативној функцији (*у гра̄д* живели, цео дан у *њӣву* се пече, отац био у *рӑис̄иво*, млого се мучимо у *с̄ӣарос*, она била у *сва̄ђу*; преноћимо на *ӣован*, ете га на *слӣку*, ми смо на *село* сви, бӣли смо на *ӣу* *сва̄дбу*, деца су код мене на *чӯва̄ње*).

Међутим, када локативна значења бивају обележена предлогом *ио*, готово је уравнотежен број примера с локативом (са̄д ӣду *ио* *гра̄ду*, чӯвала сам сто̄ку *ио* *иланӣни*, та̄мо ӣма *ио* *село*, тре̄ћи дан *ио* *Бож̄иђу*, *ио* *камиону* д-ӣдеш, ја те познавам *ио* *гласу*) и општим падежом уз овај предлог (да потра̄жим ова̄м *ио* *ӣӣа̄јз*, то̄пи та̄м *ио* *ре̄ку*, збиру јаја *ио* *село*, и *ио* *иовра̄ћање* пролив, мене чӯо *ио* *глас*). Уколико се изузму из посматрања примери са именицом у множини, број конструкција с локативом уз предлог *ио* надмашује оне са општим падежним обликом. Тако је предлог *ио* постао последње „утврђење“ локатива у падежном систему говора Параћинског Поморавља, што се може објаснити чињеницом да је већина садашњих најчешћих значења уз овај предлог пренета с дативне конструкције на локативну, а познато је, пак, да се Д свих именица оба броја добро чува и у неким високобалканизованим народним говорима, док је у косовско-ресавској дијалекатској зони ово падеж изузетне стабилности. Други фактор подршке може бити тај да су локативне *-е* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушког и средњег рода.

Може се рећи да је у говору Параћинског Поморавља употреба предлога *о* и *ири* с локативом готово непозната: у целокуп-

ном прикупљеном материјалу нашао се само један пример локативне конструкције с првим, а свега два примера с другим наведеним предлогом (и прича *о ѿровáње*; *ѿри гъши нѡси лánчић*, турим *ѿри рѹци шйбицу*).

У грађи се нашло и неколико примера с предлошко-падежном синтагмом *ѿрема/сѿрам* + Л/ОП у функцији обележавања апстрактне усмерености — „у односу на“ (*сѿрам нàма децàма* је бѿо добар, *ѿрема свѣцу* и тропар).

707. У вези са свим претходно закљученим о употреби падежних облика у говору Параћинског Поморавља, осматривши конкурентни однос флективних форми и синтагми са општим падежним обликом, да се закључити да истраживани говор у том домену прилично интензивно суделује у балканском језичком савезу. Ипак, без обзира на то што општи падеж реализује читав низ функција различитих падежа, у овом прелазном говору косовско-ресавске зоне свих седам падежа чува флективне форме. Аналитички домашаји су ограничени — синтетичка структура морфосинтаксичког језичког нивоа није разорена.

708. Прелазна међудијалекатска зона Параћинског Поморавља притврђује једну општу констатацију у вези с међудијалекатским односима — нема изразито јасне границе међу суседним дијалектима. С друге стране, управо прелазни говори ублажавају монолитност међудијалекатских граница.

ЕЛИМИНИСАЊЕ ОДРЕЂЕНИХ ПРЕДЛОГА И КОНКУРЕНТНИ ОДНОС ПРЕДЛОШКИХ ЛЕКСЕМА У РАЗЛИЧИТИМ ТИПОВИМА ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ

709. У говору Параћинског Поморавља неке предлошке лексеме су посве (или готово посве) елиминисане у корист неких других предлога. Осим тога, добар део предлога исказује мањи број значењских релација него што је то случај у савременом српском књижевном језику, док се за исказивање извесног броја значењских релација користи могућност напоредне употребе два типа предлошко-падежних синтагми, или чак и више таквих типова, при чему је поље употребе предлошко-падежне

синтагме која је у савременом књижевном језику уобичајени експонент одређене значењске релације овде прилично сужено.

710. Може се говорити о делимичној сужености употребе генитива у истраживаном поморавском говору, а у односу на српски књижевни језик, што се огледа у нешто мањем броју њему придодатих предлога, па и у мањем броју релација које се предлошко-падежним генитивним конструкцијама исказују.

711. Предлог *из* непознат је у конструкцијама узрочног типа; у њима га замењује предлог *од*. Предлог *изнад* није забележен; његову улогу преузео је предлог *више* (пуштим *више главе радио*). Предлог *код* с генитивом/општим падежом јавља се као конкурентна форма дативу којим се обележава коме је говор намењен (*ка̀за̀о код Ра̀дѝво̀ја*). Треба скренути пажњу и на делимичну граматицизацију предлога *од*. Реч је, наиме, о ширењу употребе овог предлога на посесивне конструкције (*од Милошевог дру̀га ћерка*), о његовом преузимању функције предлога *о* у локативним конструкцијама с глаголима говорења (*прѝчала би од мо̀г му̀жа*), као и о његовом продору у аблативно семантичко поље предлога *с(а)* (*о̀и свад̀бе ѝшли*) и *из* (*у̀морни йду од ра̀иша*). Предлози *исйод*, *исйред* и *између* употребљавају се у овдашњем говору, али су знатно ређе у употреби од тзв. простих предлога *йод*, *йред* и *међу*, који се комбинују са општим падежом у инструменталној функцији. У генитивним синтагматским везама забележени су и следећи предлози, непознати нашем савременом књижевном језику: *врз*, *зад* и *йрекај/йрикај*.

712. Појава употребе предлога *код* (уз Г/ОП) у значењу циља кретања захватила је у потпуности и овај поморавски говор (*ѝшли смо код мо̀је сйрйне*, *йдем код мо̀је ку̀ће*). Тако је у овом значењу истиснут беспредлошки Д, а уз глаголе кретања никако се неће чути конструкција $k(a) + Д$ за обележавање лица као циља кретања. Употребом предлога *йрема* с дативом надомешћује се у извесној мери ниска фреквентност генитивне конструкције с предлогом *код* у значењу „у правцу х“, када је реч о не-лицу.

713. У прикупљеној грађи нарочито је приметна експанзивност употребе предлошко-падежне конструкције *за* + А, која

развија сасвим нова значења преузимајући, делимично или у потпуности, значењске функције неких других предлошко-падежних конструкција. На пример: са значењем „одлазити негде с циљем да се неко/нешто нађе и доведе/донесе“ м. *ѿо* + А (пòђеш за девојку, па дођу за брашњо); као допуна индиректног објекта уз глаголе говорења м. *о* + Л (па причам ти за *ѿиј ајдүци*); у узрочном значењу м. *због* + Г (иде у затвор за *ѿе икòне*). Затим, акузативне синтагме с предлозима *од* и *на* појављују се као еквиваленти акузативних синтагми с предлогом *о*: а) када је реч о обележавању индиректног објекта у оквиру неке *incommodi* радње, типа *ударѿи*, *луѿи*, *ѿреснуѿи* (чүкнуло лѣчка главу *од онај ĥош*); б) када се ради о означавању средства помоћу кога се остварује глаголски садржај, уз глаголе типа *брисаѿи*, *чешаѿи* и слично (*оѿи ѿа ѿешкѿр* мòж се обрѿшеш); в) уз глаголе типа *окачиѿи*, *обесиѿи* (окачила сам га *на један ексер*). Употреба ова два предлога у највећој је мери учинила да акузативне конструкције с предлогом *о* буду истиснуте из проучаваног говора.

714. Коришћењем социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“, а и уместо још неких мање фреквентних значењских категорија беспредлошког инструментала, предлог *с(а)* је у говору Параћинског Поморавља знатно проширио своје поље употребе. У грађи има и нешто примера за употребу овог предлога уз ОП м. инструментала са аблативном значењском нијансом (раздвòи се *сес мѿжа*), поред уобичајене употребе предлога *од* с генитивом. Једино значење конструкције *за* + И је месно, секвентивно — уз глаголе кретања. Друга значења, која се у српском књижевном језику могу изразити инструменталном конструкцијом са овим предлогом, реализују се у испитиваном говору на различите начине, као на пример: позиционо значење — *ѿозади* + Г/ОП, *иза* + Г/ОП, темпорално значење — *ѿосле* + Г/ОП, *ѿо* + Л/ОП.

715. Може се рећи да је у говору околине Параћина употреба предлога *о* и *ѿри* с локативом готово непозната и да је присутна тенденција њихове замене различитим предлошко-падежним везама. Када је реч о предлогу *о*, допуна индиректног објекта укључује синтагму *од* + Г/ОП или *за* + А, а предлошко-падежне синтагме *за* + А и *на* + А служе за посебно времен-

ско одређивање. Синтагматским везама *уз + А* и *код/поред + Г/ОП* реализује се значење локативне синтагме с предлогом *ури*. У овдашњем говору обична је конструкција *ио + Л* м. секвентивног *иза + Г* (*ио камио́ну да идеш*), а исту значењску улогу — може добити и конструкција *за + И*.

716. Након свега изнетог може се закључити да је у испитиваном говору присутна тенденција ка граматикализацији предлога *за*, а у извесној мери, када је реч о одређеним значењским категоријама, и предлога *на* и *од*. Може се у овом смислу говорити и о десемантизацији предлога *код*, те употреби конструкције *код + Г/ОП* за означавање циља кретања као балканској иновацији. Предлошко-падежном везом *за + А* изражава се нарочито велики број односа — оних који су у српском књижевном језику или представљени неким другим беспредлошким/предлошко-падежним везама или у њиховом представљању ова веза нема нарочито великог удела. Тако је предлог *за* изложен лаганој десемантизацији.

717. Присуство предлошких акузативних синтагми уместо предлошких синтагми с неким другим зависним падежима говори о балканистичким процесима који у овом говору стављају флексију у други план. У сфере употребе генитива, инструментала и локатива, а погледак и датива, увелико је продро општи падежни облик који је продужетак старог акузативног облика. У том смислу се могу посматрати и примери *на куј иравац* м. у *ком иравцу*, тако се осврће у *враиша* м. *ирема враишима*, *седѝ уза сѝо* м. *за сѝолом* и сл.

УТИЦАЈ СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА, ПРЕДЛОШКИХ ЛЕКСЕМА И МОРФОЛОШКИХ КАТЕГОРИЈА РОДА И БРОЈА НА СТАЊЕ ФЛЕКСИЈЕ

718. Дескрипција употребе падежних облика прелазног говора између косовско-ресавске и призренско-тимочке зоне, „представља как бы различные ступени перехода к анализиру“,⁶⁴² заиста може послужити као нови извор информа-

⁶⁴² Соболев 1989: 222.

ција за историју балканословенских језика. Важним за проучавање самог тока процеса губљења флексије могу се показати и неки општији закључци у вези с разматрањима могућих утицаја одређених семантичких категорија, предлошких лексема и граматичких категорија рода и броја на чување/нестајање флективних падежних облика.

719. Ниједно значење које се у говору Параћинског Поморавља обележава генитивом, инструменталом или локативом није остало „поштеђено“ пред налетима опште падежне форме и ниједна се семантичка категорија пред продирањем ове форме није показала посебно стабилном. Једино се у устаљеним изразима, највероватније подржаним истоветним конструкцијама у књижевном језику, у терминима из професионалног жаргона и у условима обележености контекста чешће може срести облик кога зависног падежа него општи падежни облик, употребљен самостално или у синтагматској предлошкој вези.

720. Осим тога, условно речено, код инструментала и локатива, у примерима с просторном семантиком и у примерима у којима се огледају различита значења, али код којих се осећа и локациона нијанса, наилазимо на благу надмоћ општег падежа. То је условно речено из два разлога: 1) испитивани говор је знатно осиромашен у погледу разноврсности значења инструменталних синтагми с „месним“ предлозима, изузимајући делимично предлог *йод*; 2) изузетно је ниска фреквенција локативних форми уз предлоге *у* и *на*, а није могуће извести ни неки поузданији закључак о утицају семантике на (не)избор форме општег падежа у случају локативних падежних конструкција с предлогом *йо*.

Насупрот претходном, када је о генитиву реч, у предлошким конструкцијама месног значења генитивна флексија је знатно стабилнија но у другим семантичким категоријама. Прегледани материјал показује да је употреба општег падежа могућа уз све предлоге који се везују за Г.

721. Утврђена је искључива употреба општег падежног облика м. инструментала уз „месне“ предлоге: *йод*, *над*, *йред* и *ме-*

ђу и, насупрот томе, искључива употреба инструментала уз предлог *за*, што је објашњено потребом за диференцирањем од конструкције са акузативом уз исту предлошку лексему.

722. Што се локатива тиче, уочљив је контраст између предлога *у* и *на* на једној страни и предлога *ио* на другој. Наиме, док је број примера с локативним падежним обликом уз прва два именована предлога незнатан, дотле је број примера са употребом облика локатива и примера са употребом облика општег падежа у локативној функцији у вези с предлогом *ио* готово уравнотежен. Већ је израније утврђено да конструкција *ио* + Л демонстрира изузетну стабилност у целом систему предлошко-падежних форми косовско-ресавских говора.

723. О утицају типа морфолошког наставка, тј. рода, на чување/губљење флексије у испитиваном говору може се рећи следеће:

а) Употреба општег падежа могућа је код свих именичких деклинационих типова, али је за именице средњег рода (3. и 4. деклинациони тип) карактеристична највећа подложност анализи, а за именице женског рода (2. деклинациони тип) — најмања;

б) У прикупљеном материјалу уочљиво је изразито подлегање именица средњег рода губљењу флексије, док именице женског рода нису обележене таквом изразитошћу у погледу демонстрирања постојаности пред налетима општег падежног облика, уколико се изузму из разматрања примери с предлогом *ио*;

в) Половину укупног броја примера с предлошко-падежном конструкцијом *ио* + Л чине именице женског рода с падежним завршетком *-е* (као у дативу једнине), што значи да се, када је реч о овом предлогу, флексија именица женског рода, које стоје у синтагматској вези с њим, показује као изузетно стабилна.

724. Такође, граматичка категорија броја није без утицаја на нестајање флексије у говору Параћинског Поморавља. Наиме, множински облици свих именичких деклинационих типова показују се као изразито подложни редукцији генитивне, инструменталне и локативне падежне форме, а у корист опште па-

дежне форме. У том погледу је генитив најбољи репрезентант, јер се у функцији генитива множине сва три рода готово искључиво јавља облик општег падежа.

Оваква монолитност је само делимично нарушена код локатива. Реч је о томе да уз предлог *ио* однос локативне и опште падежне форме није исти код свих родова: док је код именица мушког и средњег рода књижевнојезички множински наставак изузетак, код именица женског рода поменути однос се унеколико мења у корист локативног облика на *-а*.

У инструменталу је ситуација нешто друкчија, јер се појављује невелик, али не и занемарљив број примера у којима се чувају множинске форме овог падежа. Ови се примери углавном јављају у категорији беспредлошког инструментала и тамо где је овај тип инструментала представљен социјативном конструкцијом. Именичке лексеме које су најфреквентније у тој позицији су *кола* и *деца*.

725. Могу се навести барем два разлога за бољу очуваност флексије (реч је о једнинским облицима) код предлошког генитива и код инструментала у социјативним конструкцијама, но што је то случај код инструментала и локатива с тзв. месним предлозима. На тај начин сагледавају се и разлози неједнаког понашања ова три падежа као падежа просторних односа пред продором аналитичких тенденција. Прво: семантички тип именице пресудно утиче на чување флексије, тј. уколико пође од тезе о антропоцентричности језика, то је у случају генитива и социјативног инструментала пресудно знатније присуство именичких лексема које су маркиране с [+ human]. Друго: синтагме с предлошким генитивом, у којима су сачувани морфолошки показатељи падежа, покривају у великој мери различита месна значења овог падежа, док су у ова значења инструментала и локатива у знатној мери продрле аналитичке конструкције са општим падежом. Оваква изразита потреба за падежном дистинкцијом исказане релације код генитива може бити условљена и „необележеношћу“ ове падежне категорије у односу на остале чланове месног система, те њеном могућношћу да искаже најразличитије односе у простору. „Генитив се повезује са великим бројем предлога за одређивање места по-

казујући се изразито неутралним пред критеријима који иначе имају релевантан значај за успостављање опозиционих корелација између акузатива, инструментала и локатива.⁶⁴³ Дакле, када је реч о *лоцираносћи* неке радње, свеједно да ли директним (Л) или индиректним (И) начином, не постоји таква потреба за падежном дистинкцијом изречене релације као када је реч о *одмеравању* неког простора (Г), о „идентификацији места радње у најширем смислу“.

726. Изразитија фреквенција локативних форми уз предлог *ио*, у овде испитиваном говору и у другим косовско-ресавским говорима, вероватно је у вези са историјским развојем овог предлога, тј. у вези с чињеницом да је већина актуелних најчешћих значења уз предлог *ио* пренета с дативне конструкције на локативну. Познато је пак да се Д свих именица оба броја добро чува чак и у неким призренско-тимочким говорима, а у косовско-ресавској дијалекатској зони ово је падеж изузетне стабилности. И друго. Може бити да су локативне *-е* форме именица женског рода, за које је познато да се добро држе уз предлог *ио*, утицале на то да се у већем броју сачувају локативне форме и код именица мушког и средњег рода.

727. Разлог за нарочиту „склоност“ именица средњег рода ка губљењу флексије, односно, за такву врсту „несклоности“ код именица женског рода, може се потражити у синкретизму номинатива и акузатива код ових првих, тј. у несинкретичности именованих падежа код ових других. Именице мушког рода налазе се на средокраћи узевши у обзир синкретизам акузатива и генитива за лице, а акузатива и номинатива за не-лице.

728. У говору Параћинског Поморавља синкретичност номинатива и акузатива присутна је у множини сва четири деклинациона типа, те је тиме, чини се, на изванредан начин отворена могућност за ширу употребу општег падежног облика.

⁶⁴³ Ивић М. 1958: 160.

ГОВОР ПАРАЋИНСКОГ ПОМОРАВЉА
У ОДНОСУ ПРЕМА СУСЕДНИМ ГОВОРИМА
— ЕТНОМИГРАЦИОНЕ ОПСЕРВАЦИЈЕ

729. Прелазни карактер говора параћинског краја наметнуо је обавезу да се прецизније утврде односи између косовско-ресавских и општебалканских језичких особености у свим појединостима употребе падежних облика — колико је то било могуће према расположивој литератури о другим косовско-ресавским и о призренско-тимочким говорима. Наиме, синтакса српских народних говора истражена је у малој мери, тако да се некакав интегрални списак побројаних заједничких синтаксичких особина које повезују ове говоре може очекивати тек у будућности.

На овом месту даћу сумаран преглед оних особина говора Параћинског Поморавља које га, када је реч о употреби падежних облика, удаљавају од других говора дијалекта коме у основи припада, од косовско-ресавског дијалекатског просека, а приближавају његовом јужном суседу — призренско-јужноморавском говорном комплексу. Такође, навешћу разлоге таквог стања износећи одређене етномиграционе опсервације.

730. Централна појава која карактерише деклинациони систем у Параћинском Поморављу јесте присуство општег падежа чији је обим употребе такав да овај поморавски говор издваја из целине косовско-ресавског дијалекта.

731. За друге косовско-ресавске говоре нема у литератури довољно података о употреби номинатива м. генитива, али према расположивим подацима изгледа да готово искључива употреба номинатива м. генитива у субјекатској позицији, у егзистенцијалним и партитивним исказима с глаголима *бићи* и *имаћи* у потврдном и одричном облику, сведочи о удаљавању говора Параћинског Поморавља из матичне косовско-ресавске дијалекатске зоне и његовом приближавању нашим високобалканизованим српским народним говорима.

732. Истискивање генитивног облика из позиције синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола остварено је у гово-

ру Параћинског Поморавља у великој мери и примери са овим падежним обликом бележени су само по изузетку. У другим косовско-ресавским говорима (премда је материјал којим се презентира ова појава веома ограниченог обима) могућ је генитивни облик у партитивном значењу, и уз квантификаторе и без њих, али је веома чест у тој функцији и А објекта, односно ОП.

За говор параћинског краја не важи констатација А. Н. Собољева, коју он изводи на основу ограничене синтаксичке грађе из српских дијалектолошких монографија, да су најмање пропустљиви за аналитичка образовања сектори адноминалног партитивног и адноминалног објекатског генитива, док су унеколико пропустљивије конструкције с предлозима.⁶⁴⁴

733. Чување посебне форме за Д на овде разматраном говорном подручју уклапа се у стање затечено у суседним косовско-ресавским говорима, где је Д једини зависни падеж уместо кога се не употребљава ОП. С друге стране, нарочита дативна форма код именица које значе живо често се може чути и у призренско-тимочким говорима, а најраспрострањенија је у призренско-јужноморавској зони.

Употреба адноминалног посесивног датива врло је жива на територији целог косовско-ресавског дијалекта, али је у испитиваном говору посесивни Д именичке синтагме у потпуности истиснуо из употребе облик посесивног генитива. У зони аналитичке деклинације срећу се и конструкције типа *моџ брџиу шураџ*, иако је тамо у оваквим случајевима уобичајена конструкција *на* + ОП.

734. По генерализованој употреби облика номинатива множине, тј. доследном изједначавању облика акузатива множине код именица мушког рода с номинативом множине, говор околине Параћина прикључује се говорима суседног призренско-тимочког дијалекта, пошто је ово само у извесној мери особина косовско-ресавских говора.

Такође, косовско-ресавски говори не познају тако знатно истискивање форме генитива, односно ширење употребе акуза-

⁶⁴⁴ Соболев 1991а: 136.

тива на његов рачун, у следећим синтаксичким категоријама: 1) уз глагол *имати* и у још неким адвербалним партитивним конструкцијама, 2) уз одричне глаголе, 3) у темпоралним конструкцијама. Ова појава се у испитиваном говору може третирати као приближавање стању у призренско-тимочком дијалекту, тј. као уклапање у балканистичке језичке процесе.

735. Употреба општег падежа у инструменталној функцији има у испитиваном говору размере непознате другим описаним косовско-ресавским говорима. Свакако, доминантном употребом општег падежног облика у инструменталним конструкцијама и употребом аналитичких конструкција у оквиру различитих категорија беспредлошког инструментала говор Параћинског Поморавља се приближава високобалканизованим српским говорима. У том смислу испитивани говор се разликује од других косовско-ресавских говора по: 1) изразито интензивној употреби социјативне конструкције уместо беспредлошког инструментала „оруђа“, 2) веома ограниченој употреби просекутива, 3) изгубљеним категоријама предикативног и темпоралног инструментала, 4) изузетно суженој значењској палети предлошко-падежне синтагме *za* + И.

736. Овдашња веома ниска фреквенција локативних форми и изузетно честа употреба општег падежа у локативној функцији, нарочито уз предлоге *у* и *на*, представља специфичну разлику између истраживаног говора и других косовско-ресавских говора.

У говору Параћинског Поморавља окончана је тенденција нестајања из система предлошко-падежне конструкције *o* + Л, тенденција која је уочена у другим косовско-ресавским говорима. И тиме се испитивани говор примакао стању у суседним призренско-тимочким говорима.

737. Када је реч о отпорности датива према продору општег падежног облика и аналитичких *на*-конструкција, о стабилности предлошко-падежне конструкције *ио* + Л и о тенденцији губљења конструкције *ири* + Л, може се закључити да је си-

туација у истраживаном говору у складу са општим стањем у другим описаним косовско-ресавским говорима.

738. Судаћи према наведеном, ситуација везана за употребу падежних облика у испитиваном говору, у целини гледано, ближа је стању у призренско-јужноморавским говорима него оном у косовско-ресавским. Ипак, анализа употребе падежних облика у говору параћинског краја потврђује констатацију А. Н. Собољева да у косовско-ресавском дијалекту формирање општег падежног облика као синтаксички процес не води „сздавању аналитичке морфолошке структуре“, већ једино „ограничава сфере употребе зависних падежа“, не уништавајући их као „самосталне морфолошке категорије“.⁶⁴⁵ Овој се констатацији на основу размотрених прилика у говору Параћинског Поморавља може само додати да је поменуто ограничавање „сфере употребе зависних падежа“ овде и интензивније и свеобухватније него у косовско-ресавским говорима на чијем је материјалу А. Н. Собољев извео своје закључке.

739. С обзиром на метанастасичка кретања, пре свега, као и на периферијски геолингвистички положај истраживаног говора, тј. на заједничку међу са суседним призренско-тимочким дијалектом, одн. призренско-јужноморавским говорним комплексом, тако се нешто могло и очекивати. То посебно не изненађује ако се има у виду да је косовско-ресавска област „по етно-миграционим одликама [...] својим залеђем чврсто ослоњена на средишње балканске области (пре свега призренско-тимочку зону), богате различитим етничким и лингвистичким слојевима“.⁶⁴⁶

740. Три главне метанастасичке струје које су, према Ј. Цвијићу, населиле Поморавље, преливши се преко мањинског стариначког становништва, биле су: косовско-метохијска, вардарско-моравска и динарска.⁶⁴⁷ Будући да у антропогеографској и етнолошкој литератури нема података о Параћинском Помо-

⁶⁴⁵ Исто, 136–137.

⁶⁴⁶ Радић 1997: 235.

⁶⁴⁷ Уп. Цвијић 1991: 176–179.

рављу, може се само претпоставити, узимајући у обзир неке податке о саставу становништва у Левчу,⁶⁴⁸ Ресави,⁶⁴⁹ а нарочито у Белици,⁶⁵⁰ какви су били редослед и значај миграционих струја на овом подручју.

Део који припада најстаријој и најјачој, косовско-метохијској миграционој струји вероватно је и највећи. Потом следи, или јој у неким селима и претходи, вардарско-јужноморавска струја, док је динарско становништво слабо заступљено и надвладано досељеницима тимочко-браничевске и шопске струје. Ст. Мијатовић је, пишући о Белици, забележио да су се Косовци на путу за Левач и Ресаву настањивали и у беличком крају, а да је вардарско-јужноморавска струја ишла „низ Велику Мораву до Багрданске Клисуре“.⁶⁵¹ Четврт века касније П. Ивић ће записати да се косовско-метохијска миграциона струја разливала и у „Поморавље Велике Мораве,“ док се вардарско-јужноморавска преливала „местимично низ Велику Мораву“.⁶⁵²

741. Дијалекат насељеника из вардарско-јужноморавске миграционе струје „био је претежно призренски с којим су се мешали северномакедонски говори призренско-тимочке базе, а понегде и западномакедонски или централномакедонски говорни типови“, док је косовско-метохијска струја разнела на север и североисток „штокавски екавски дијалекат старе Рашке.“⁶⁵³

742. Велико Поморавље је као плодна и напутна област вековима било изложено сталним и повременим миграцијама,⁶⁵⁴ те је постало нека врста имиграционог центра, конгломерат различитих етномиграционих струја. Између осталог, миграције из ових крајева на север, изазване друштвеноисторијским и политичким преви-

⁶⁴⁸ Бушетић 1903: 480–482.

⁶⁴⁹ Мијатовић 1930: 163 и 165.

⁶⁵⁰ Мијатовић 1948: 56–57.

⁶⁵¹ Исто, 57.

⁶⁵² Ивић П. 1971: 58. Ј. Цвијић је забележио да „због вардарско-моравске струје насељавања становништво јужног порекла знатно учествује у саставу становништва моравске долине и свих њених вароши и варошица“ (Цвијић 1991: 140).

⁶⁵³ Ивић П. 1971: 58.

⁶⁵⁴ О овим двама врстама миграција в. Лутовац 1958: 14–20.

рањима и сукобима, ослобађале су простор за нове имигранте. Крајем прве половине 19. века завршена су и последња масовнија досељавања у ове крајеве и углавном је формиран данашњи етнички лик Великог Поморавља. Језичке црте, опет, ишле су у ономе правцу у коме су се кретале етномиграционе струје.

743. Познато је да су насеља у долини Велике Мораве заплускивана таласима досељеника из призренско-јужноморавске миграционе струје. Ова струја, која се пружила кроз Србију најпре долином Јужне Мораве, разнела је говор чији „утицаји прелазе [...] чак и на Параћин и Јагодину“.⁶⁵⁵ Када је пак реч о дијалекатским границама, југоисточна међа косовско-ресавског дијалекта⁶⁵⁶ заправо је и граница између Параћинског и Алексиначког Поморавља.⁶⁵⁷

744. И као што сам се често позивала на податке Н. Богдановића о говору Алексиначког Поморавља,⁶⁵⁸ чини ми се важним да наведем и неке етнолошке податке Д. Антонијевића о овој области. Пишући о етногенези становништва Алексиначког Поморавља, овај аутор наводи да је готово 80% досељеничког, а свега 20% стариначког становништва, те да су најбројнији досељеници из тзв. јужно-моравске миграционе струје (тј. из предела Враћа, Лесковца, Ниша, Пирота).⁶⁵⁹ Ова, по свом саставу изузетно разноврсна миграциона струја истиче се по бројности, али и по својој снази и продорности: „Тако су Јужноморавци потпуно наметнули свој језик осталим етничким групама и читав низ других етничких и културних одлика“.⁶⁶⁰

745. Сматрам да је за разумевање стања у употреби падежних облика у Параћинском Поморављу важан закључак који

⁶⁵⁵ Белић 1912: 669.

⁶⁵⁶ Ивић 1985: 101.

⁶⁵⁷ „Алексиначка котлина је ограничена са севера Ражањском удолином подневачког правца која спаја Алексиначку котлину у долини Јужне Мораве са Параћинско-светозаревачком у долини Велике Мораве“ (Антонијевић 1971: 3).

⁶⁵⁸ Богдановић 1987.

⁶⁵⁹ Антонијевић 1971: 15–22.

⁶⁶⁰ Исто, 27.

на основу истраживања материјалне културе и духовног стваралаштва суседног Алексиначког Поморавља изводи Д. Антонијевић, унеколико коригујући став Ј. Цвијића о неудаљавању досељеника тзв. јужно-моравске миграционе струје из моравске долине: „Тачно је да су они најкомпактнији и најмасовнији у долинским насељима, међутим, наша испитивања су утврдила да се они распростиру и знатно шире и да залазе у западне делове Алексиначког Поморавља“. Досељеници из ове струје, испрва вероватно најприсутнији у насељима уз Велику Мораву, наметнули су временом особине својих матичних говора становницама и оних насеља Параћинског Поморавља која су смештена са обе стране некадашњег Видинског пута. Тако су „снажни процеси језичке балканизације“ преплавили параћинску област.⁶⁶¹

ПИТАЊЕ ИНФИЛТРАЦИЈЕ БАЛКАНИЗАМА И АНАЛИТИЗАЦИЈЕ

746. Са општелингвистичке тачке гледишта важно је утврдити колико интензивно одређени народни говор учествује у балканском језичком савезу, а опште је познато да међу балканским језицима највише подударности има у синтаксичкој структури. То ће омогућити балканолозима, који су углавном били лишени те могућности, да и на таквој некњижевној подлози почну „синтетизовати закључке“ о синтакси балканских језика.⁶⁶² При томе, треба имати у виду да балканизација не означава обавезно аналитизам, као и обрнуто.⁶⁶³

747. У балканологији се српски сматра периферним балканским језиком и сматра се да, изузимајући призренско-тимочке говоре, балканском језичком савезу штокавско наречје припада само рубно, и то претежно својим источнијим говорима. „Могло би се рећи да се балканске језичке значајке концентрирају у језицима на становитом географском подручју, а да слабе према периферији овога подручја. Но због велике покре-

⁶⁶¹ „Иако су делом одлика и косовско-ресавских говора, за своја не-престана изворишта они (балканизми — С. М.) имају управо јужноморавске говоре“ (Радић 2000: 404).

⁶⁶² О овоме више в. Соболев 1997: 10.

⁶⁶³ Лашкова 1993: 30.

тљивости великог дијела балканског становништва све до новијег доба, однос између језгре и периферије никако не ваља схватати механички.“⁶⁶⁴ Други део цитиране опаске А. Ковачеца притврђује и стање у овде испитиваном косовско-ресавском говору, за који се може рећи да на својеврстан начин прилично интензивно учествује у балканском језичком савезу.

748. Будући да је испитивани косовско-ресавски говор својим геолингвистичким статусом у својеврсном континууму с представницима балканског језичког савеза, те да показује блискост с високобалканизованим српским народним говорима крајњег југоистока, синтаксичке прилике у једном таквом говору могу бити веома илустративне и инструктивне у погледу развијања аналитизма и балканизација уопште, као на пример, у прецизирању етапа процеса преласка из именичког система са синтетичком структуром у систем са аналитичком структуром.

У поморавском говору околине Параћина приметна је јака инфилтрација балканизација, јер се истраживани говор „балканизовао“ по мери свог историјског развоја и прибавио себи једну палету балканских структуралних обележја. Тиме је само потврђена једна давна глобална опаска П. Ивића, да „у пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта (косовско-ресавског — С. М.) — дакле од Дечана па све до Зајечара — имамо доста призренско-тимочких наноса (оштећења деклинацијског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.)“.⁶⁶⁵

749. Посматрано из угла процеса балканизације, осврнућу се на неке карактеристике употребе падежних облика у говору Параћинског Поморавља, тј. издвојићу тзв. категоријалне балканизације, карактеристичне за овај језички ниво у истраживаном говору.

750. У говору Параћинског Поморавља је највиднија иновација балканистичког типа појава општег падежа као морфосинтаксичке конструкције која коегзистира с флективним падежним

⁶⁶⁴ Ковачеца 1988: 29.

⁶⁶⁵ Ивић П. 1985: 104.

формама. Тако се акузатив као општи падеж јавља у функцији генитива, инструментала и локатива, а покадшто и датива.

751. Стожерно место при растакању синтетичке деклинације у историји балканских језика представљала је неутрализација падежне опозиције генитива и датива, те омогућавање синкретизма њихових форми. У говору Параћинског Поморавља овај се „примарни“ балканизам не остварује у потпуности. Наиме, синкретизоване су форме генитива и датива у семантичкој категорији посесивности (синтаксички маркираној присуством детерминатора), где је датив преузео на себе посесивну функцију генитива, не само у адвербативној употреби.

752. У истраживаном говору имамо присутну као балканску иновацију и десемантизацију предлога *код*, који је истиснуо предлог *к(а)* у значењу циља кретања, те употребу конструкције *код* + Г/ОП м. датива за означавање циља кретања.

753. Увидом у конкретну дијалекатску ситуацију може се утврдити још један ред процеса својствених употреби падежних облика у говору Параћинског Поморавља, а који се могу сврстати у категорију последица балканистичких језичких процеса на овом терену.

754. Реч је, најпре, о експанзији употребе номинатива у преузимању одређених генитивних функција (у егзистенцијалним и партитивним конструкцијама), а потом, у мањем броју случајева, и на конструкције с неким другим падежним формама. Пошто се одговарајуће именице налазе у позицији (субјекатској) која онемогућава употребу акузатива као општег падежа, номинатив је, чини се, као основни облик именице изузетно погодан за овакву замену генитива. Опет, у знатном броју примера номинатив, као централни и други независни падеж, преузима на себе улогу вокатива.

755. У испитиваном говору је далеко одмакао процес губљења генитивних форми и, паралелно с њим, процес ширења употребе акузативних форми које су постале изузетно продук-

тивна категорија. И у том смислу се развојне тенденције у говору околине Параћина уклапају у балканистичке језичке процесе.

756. Познато је да је општа тенденција ка усвајању аналитичких принципа у деклинационом систему једна од најкарактеристичнијих иновација у балканским језицима.⁶⁶⁶ Преглед стања у вези са употребом падежних облика у говору Параћинског Поморавља потврђује да и флексија народних говора с примарно синтетичком структуром тешко одолева „неодољивој снази“ аналитизма.

Такође, видно је јачање улоге предлога, напоредо са слабљењем падежне флексије, у изражавању падежних значења и, сходно томе, уклањање беспредлошких форми зависних падежа из оквира још постојећег синтетичког система. У истраживаном говору ови су иновациони процеси нарочито видни код инструментала. Наиме, семантичко поље беспредлошког инструментала веома је сужено — осим нешто знатнијег броја примера у категорији „оруђа“, примери за инструментал „места“ и „носиоца стања“ бележени су, практично, по изузетку. У испитиваном говору нестали су из система слободних падежних облика предикативни и темпорални инструментал.

757. Појаву анализације у говору параћинског краја презентују одређени морфосинтаксички ентитети. Овде ћу навести само неке од тих ентитета подвргнутих аналитичком реорганизовању: *од* + Г/ОП м. посесивног генитива, *од* + Г/ОП м. беспредлошког генитива уз глаголе типа *бојајти се*, *код* + Г/ОП м. датива уз глаголе говорења, *код* + Г/ОП и *уз* + А м. беспредлошког датива уз глаголе типа *џрићи*, *с* + И/ОП м. беспредлошког инструментала „оруђа“ и „носиоца стања“, *џо* + Л/низ + А/кроз + А м. инструментала просекутива, *за* + А м. предикативног инструментала уз глаголе типа *смајрајти*, *за* + А м. генитива и датива индиректног објекта уз глаголе *сејити се*, *надајти се*, *радовајти се* итд.

Неке од наведених конструкција јављају се као еквиваленти одговарајућих беспредлошких падежних форми, али већина њих заправо представља једину формалну експликацију одређе-

⁶⁶⁶ Асенова 1989: 54–72.

ног падежног значења у испитиваном говору. Сви примери овакве аналитичке реорганизације, тј. „избегавања“ употребе беспредлошких падежних форми, а њих је знатан број у прикупљеној грађи, сведоче о својеврсном балканистичком процесу аналитизације.

758. Две особености изузетно упечатљиво говоре о склоности овог говора ка аналитизму: 1) сливање посесивних функција генитива и датива, као и уопштавање адноминалног посесивног датива као потпуног синтаксичког и семантичког еквивалента посесивног генитива; 2) формално преклапање и употреба конструкције с предлогом *c(a)* као средства изражавања и инструменталних и социјативних значења. У вези са аналитичким процесима је и реструктурирање средстава за изражавање посесивности — употреба предлога *od* у посесивним конструкцијама.

759. Подробнији увид у феномен развијања аналитичких појава у прелазном косовско-ресавском говору сведочи о томе да су за почетак процеса аналитизације унутардијалекатски процеси били само потребан, али не и довољан услов. Они су били само матрица која ће конкретним аналитичким иновационим решењима бити испуњавана тек у вези с резултатима међујезичких и међудијалекатских контаката, чији потенцијал, такође, сам по себи не би био довољан за такве аналитичке преображаје.

ТЕКСТОВИ

Јетрве су биле старије од мене, ал ништа нису знале, њне нису се училе. Да л и мајке нису училе, да л та свекрва наша била млого добра, и она, све њна спрѣма, а јетрве чувају, једна њвце, једна свиње, и по једно дете. А ја дођо невеста, па ме срамота, жао ме. Она баба сирота, добро, ни била њна баба тад, била четрѣс пѣт године, ал њна – све њна. Ја побришем, па сви кревети намѣстим, па оне шушке подижем, па истришем онѣ простираче, дѣ сламарице пуњене са шушкама, нѣ имало онѣ душѣци, ни јоги, ништа. Била слама, па смо ми промениле, шушке ѣпкамо кад беремо кукуруз, па напунимо тако јастуци, тако. И овакве сламарице! Што се љушти корен, шушке. И ми то лепо, намѣстим ја ти кревети, њне ѣтерале њвце, па попрѣсам ону земљу овак кроз руку, с неко врѣчке, па побришем собу, њна лепа, па отворим прозори, па посе спуѣстим неке завезе, ткѣне, вумене... Свекрва за време рѣта нешто испекљаала својеручно. Ја и спуѣстим, а њно ладовина, па лепо у собу, чисто нако, замирише. Чѣсто пуѣта стрљамо босиљак, мало угрѣјем на вѣтру, није имало овѣ хемикалије као сада, или тамњан мало на жар, да мало промени вѣздух. И ја помогнем свекрве, спрѣмимо ручак, а мене мајка учила, ја сам била прва, па сам мѣрала... Знала сам и да печѣм леба и да скувам и све. И да развијам коре, њне ништа. Ја помогнем свекрве, њна рада, рада, рада што стигне ручак и ја умѣм и ѡћу. Ал кад њне дођу од њвце, њна каже: ел си на...спрѣмила с твоѣ милосницу, њна ти најбѣља, ти с њом сам сарађујеш, а ми смо слуге, ми чувамо њвце, а њна коѣ тебе, коѣ куће. Каже, није тѣ-тѣ, но сте ви побѣгле, каже, њна остала, дете ради, каже, шта ја да му браним. Роди се мене прво дете, мѣж у војску, три године у морнарицу био. Дѣвери у војску, не даду јетрве пѣре за писма, не даду јетрве, не смѣ свекрва да ми купи писмо, а писмена сам да напишем. Јѣдан мој ѣјка ту био деловођа, ѡн донѣсе детѣту млѣко у бѣкал, па му да банку или двѣ неке пѣре, тѣ биле овако црвѣне, нѣ знаш ти тѣ, раније, а мѣжда и знаш, али тѣ је врѣдела та пѣра, као овѣ сад више. А ѡн сирѣма ѣзме, п-отвори кѣфер, па стави у

онô, фиôкицу. Мâмо, нêка, па ћу ја ôвде сам да глêдам, па ће да пишемо тãте писмо. И такô сам ја сес тîм пãрама, кад нêки дã де-тету, пружи, ја сам с тîм куповãла по нêко писмо, ал кад ми прво писмо дôшло, ја нисам била кући. И дeвер га прочитао свекрви. Штã имãо да чита, и он глуп. И ту... дôђем ја кући, кãже он мeне: ãјде, рођена жeна добила писмо, тãмо нêка бãба се звãла Радунка Стeвичина, òна такô била млòго мîлосна, мîлосан јој муж, па и мeни мoј. А òни нису писали, нису и жeне писмене, куј да и прочита, дã. Ништа тò... узe ја тò писмо, узe да плачем; штò сте отвãрали. Стиже тã мoј ујка, старoјко што ми бîо: штò сте вî дирãли нeно писмо, зãшто сте отвãрали, тò је срамòта, срам да те буде, òна није швалeрка, òна није нêка дрyга жeна, òна је рођена жeна човeку, свòја жeна, ће пîта за жeну кãко је, штã је, дeте, а штò сте мoрãли да глeате. Није имãло ништа изрãзито, да бãш није смeло ни да се читã, но сãмо тò од вãс срамòта да вî нeно писмо отвãрате. И òни одãтле пòсле нису вîше отвãрали. А што ми бîо дрyги дeвер, тò ми бîо старîји, а дрyги млађи, срeдњи, он узнe писмо у òпштину, рãдио кãо службеник нêки и држи у цeп, и кат прòђе поред мeне, он мeне сãмо дã писмо. И кад он пîше, он кãже мeне: напиши тî Вeро ак-òћеш, па ће да стãвимо. Мнòго тã бîо дoбар, а овãј бîо гурсуз, што је ту преко пyта. Живîмо, и òни живи, живîмо и мî с њима, сãмо, е такô, била пãтња, ðãли òни нeшто њино, знãш, ге старîји, па да те...

Мириловац, Вера Јовановић (1926)

Имам осамдeсет и трeћу гòдину сãд. Остãла сам у онãј рãт без мãјке, а òтац ми бîо у Солун. Ел интересује те тò? Кад је òтац дòшо иe Солуна, он је оставио пeт детeта, а три затeко. Жeну није затeко, мãјку мoју. Тамãн смо јо оставили четрeс дãна. Јã сам мãла била, ал пãнтим — дeда и бãба ме чвãвали. Тãј мoј дeда од òба сина чвãо, од јeднога чeгîри детeта, од јeднога пeт, дeвет детeта чвãо. Дeца су нeмирна, он узнe прут и свe тò у јeдан крeвет и узнe прут па бîје, а ја сам била жeнска и мoјем стрицу ðeрка, а мî подвукeмо се под ону брãћу нãшу да нãс не потрeви кат се дeда измãкне сас тã прут... Њи питeјемо: ел пòтрeви вãс? Он прeко бîо. Ел пòтрeви вãс? Онã кãже: мeне није, нã кãже: јeсје, онã: мeн бãш дoбро удари. Дoбро, дрyги пyт пò мирнe, ãјде дeца мîрна,

знаш како. Кад је дошо мџ ђтац, казан ни пѣко у авлију, а жѣна виѣе да да ушур, а ђно није, но ми ђтац тад стѣго прекѡноћ. Ушур-ракија од нашега казана, па да ни да што пѣко. И ђнда ми, нѣки се... разлѣпа се нѣки на врата да сви изађемо ис кѣхе, ми смо били уплашени, знаш, узнемирена дѣца де било ратно време. И ђнда ђн, ми питамо кѣј је и стојимо унутра у кѣћу, а ђн: ја сам. Кѣј је, јѡпет мѡ сѣстра пита старѣа. Он каже: ја сам, Рѣле, ја сам твој ђтац, ал ми му гѡвор не познавамо. На седам славе није био кот кѣхе, био у Солѣн. Кат смо ми отворили врата, одѡвуд сви три не унѣо у сѡбу код његовога ђца и маћију му, унѣо не у сѡбу и каже: таго, да те питам, каже, која су ми овѡ дѣца, ел ѣмам ја још нѣгде нѣко дѣте. Зна де пѣт оставио. Каже, нѣма, каже, тѡ онѡ ма-ло, за мѣне, што си оставио, овѡ ти је син, овѡ ти је Рѣжа, каже, Милица ми ѣмрела, Лѣбица ми ѣмрела. Она од тѣфуза... мајка чѣтаво прецркла за ѣрку, уватила ѡдма тѣфуз... за ѣрку, ѣдата и оставила дѣте ог три мѣсеца, а јѣдна девѡјка седамнајс гѡдине. А пѡсле тѡ било како било, ђтац седѣо јѣдно маѡ време, кад јѣдна, кад је дошла, ђн ју пуштио... види његови смо ки мѣши... Нѣшто старѡ, нѣшто нѣпрано, нѣшто закрпено, ни како. И ђн је довео... отишо на рѡскрѣницу па ѣзнео клѣпу, збрали се код њѣга комшије, куј гѡђ је пѡшо на нѣки пѡсо, ђн тѣ стаѡ. Мој ђтац приѣа како провѣо, јѣдно-дрѣго, ми уз њѣга, ал ђн не јѣри, не мѡж, дѣца не даду му да приѣа. Прѡшло је пѣтнајс дана, ѡвек ђће се жѣни, овѡм-онѡм, доведе ни маћију и доведе јѡш два дѣтѣта маћија. Ако ве интересѣје тѡ да приѣам, да приѣам, ко није, д-окрѣнем дрѣго да приѣам. И каже, ми постѡдомо доведѣни, а ђни постѡдоше за-тѣчени.

Чепуре, Зорка Марковић, (1910)

Тај што ми ђна приѣала, ја сам видѣла мѡмка, ја ћу д-ѣем, не питѣјем ни ђца ни мајку, ни браћу. Али, да ми је ѡвек жив, дрѣго би било. ѡвек ми погѣнуо на правде, онѣ приѣу, ако си чѣла, сачѣвај бѡже од бѣде невиђене. Нѣки Жѣка Драгѣтинов ѡвде, командѡнт сѣла био, опљачкан му дућан, а ђн сѣмњаѡ на овѣ, на овѣ, онѣ, да би се нѣки исказаѡ, а мѡј је ѡвек тад био сес ѣјку у планину. Али, ѡвек ми био одвѣђен код ѣјке и ко^д дѣде, ђтац му погѣно, мајка му ѣмрела, а ђни били три дѣтѣта сирѡчићи, па

се несу ба̄ш волѐли њни ге њн довѐђен. Па је не̄ка жѐна зѹцнула Жѹке, др̄ж Милѐна, за мѡгега човѐка. Жѹка га, такѡ та̄ жѐна рѐкла, упѹтио Милѐна и ѹјку му у Дѡљњу Мѹтницу, бѹло жандар-мѐрија. Прѐ. Па прѐ и она̄ рѹт. И кад њни упѹћени ѹвечер, знѹчи кат сте ви упѹћени сѹд, у тамнѹну, мѡра д-ѹма не̄што. Милѐна, човѐка ми, ѹкно не̄ки Мѹлош цандѹр чѹзмом у грѹди и сѹце изле-тѐло из лѐжиште. Ал тѡ њн мѐне нӣје тѐо да кѹже, крѹо од мѐн. А његоѡвом ѹјке, јѡпет дрѹги прѹча, да опрѡстите ви и Бѡг, везували му не̄ки тѐг међу нѡга да би кѹзѹо да тѡ његоѡв сѐстрић ура̄дио. А њн нӣје мѡго човек да рѐкне јѐс — кад нӣје. Нӣје, нӣје и нӣје. Дѹ-клем, мѐн дрѹги лѹди казѹју, Милѐна, каже, жандѹр убио. Уби-вен. А Милѐн вели: отѹчу ми нѡге. Ѣн знѹ штѹ је, а јѹ не̄ знам. ѹ, реко, па седѐо си сѹноћ, седѐо у кафѹну, знѹш, ки сѹд. Седѐо си, реко, ви селe ти нѡге, па ти отѹчу. Јѹ не̄ знам и не̄ знам ни за стрѹ. Дѹклем, стрѹц рођѐн, не̄ки тѹ што његоѡва кѹћа, имѡвину њн пре-пӣсѹо ѹрке нѹјмлађе, тај стѹрац Солѹнац ка^д дѡшо из она̄ рѹт, кажу, бѹо тѹмо, штѹ бѹо — не̄ знам, не̄ке пѹре донѐо. Двѹ брѹта бѹили зѹједно у кѹћу, бѹили пѐт брѹта, свѹ бѹили зарѡбени. Кат чѹо да му та̄ дрѹги брѹт погѹнуо, њн дѡшо кот кѹће, та̄ Стојѹн што тѡ његоѡво. И водио њн мѡгега човѐка код не̄ки у Бачѹну, кѹко му имѹше, знѹла сам. Та̄ се лекѹр бѹо чѹо да је млѡго дѡбар лекѹр у Бачѹну. Бачѹна не̄ка тѹм преко Морѹву. Та̄ стрѹц му рођѐн водѹо. И кѹзѹо: да не̄си спѡсобан, кѹј да затѡпи сѹце, изле-тѐло из лѐжишта. А њн двѹ детѐта. А њн крѹје од мѐне, не̄ће да ми кѹже човек тѡ. Но кѹже, пѹта ме лекѹр кѹка ти је жѐна. Дѹ л је бѹјна? А јѹ, јѹ сам и бѹила и глѹпа, млѹда и глѹпа, знѹш. Јѹ се и не сѐћам тѡ штѹ ме њн питѹје. Да ми је рѐко лекѹр, каже, да не̄сам спѡсобан ни да се држим за плѹг. Ни прутѹћ гѹске да чѹвам. Знѹчи, кѹј да затѡпи сѹце, изле-тѐло из лѐжишта.

Плана, Драгиња Стојковић (1907)

Тѹ сам се родѹла. Тѹ сам се родѹла, тѹ ми бѹло лѐпо, али јѹ, нӣје мѡје, ал оставѹила сам тѡ свѐ. Ни шѐћер јѐдан не̄сам ѹзела бѐо одѹтле. Сѹмо сам отѹшла. Па тѹмо би ѹшла у Клѹчевѹцу за Мѹлу Јѡвичинога, па би ѹшла у йзвор за мѡји дрѹги дрѹгови, не̄кога Мѹлосава Ђурѹчкога, па за вѡга, за нѡга, ал јѹ тѡ не̄сам мѡгла. Но сам отѹшла овѹм... Имѹње дѡста имѹло и свѐ на свѐту, па смо

жељни лђже. А спавала сам, знаш како сам спавала, то сам, е, толика соба и тако кућиче, више нема. А ми у то кућиче, па глава пот полицу, а ноге у пѐпо. У огњиште. Ђе, тако спавам с младожењу. Нема ге на друго место. Глава под наћава, а вамо ноге у пѐпо. Спавамо и спавамо с младожењу, на суво... Оно није то то, но то била стара кућа, то сад све изнова, то нема о^т тога ништа, брѐ, седамдесет и пет-шѐс године како сам ту. Седамдѐст и шѐс, то све измењено. Немам ништа ја о^т тога што сам затѐкла. И свекар умро и свекрва умрла, ја сам њима то затѐкла у њино, пѐсле овѐ све испоручено било. Лѐпо смо се слагали, лѐпо. Каже, ја по куће, жена по врбаку. Е тако, лѐпо се... Лѐпо, ја што год ју послушам, она грди онѐ моје... што ју ја послуша, те^{ра} ме да послушам, пѐсле грди. Ал била јѐдна баба грбава, а сад, ђо се смирило, давно. Ја сам пѐсле јако сачувала старца. Он прѐседник, био прво писар, па кмѐт, па пѐсле девет године прѐседник. Вид медаље што наређо, пуно. Па сам тако с њим превѐла вѐк, ђн пита, што ти причам: ја по куће, жена по врбаку. Он сас поглавари, сас началници, а ја дрва на грбину, у сувачу, па донѐсем кот куће. Да горимо. А ђн господин. Ал само јѐпет, ја сам га кредитирала, ја сам вѐзла чарапе, ја сам антерије гајтанке, ја сам, шта ти ђн није пѐно. Његови другови пѐсле каже: де Златоје? Јао, каже, њѐму ви^{се} рукави расцѐпени, а ова загрно... па беле руке, прѐседник, наређен. Отидне код началника у Парафин. Ел прѐ у село, ако си данас се наљутила, ја ћу д ђем те тужим ујутру. А сад то нема. Ако... патрѐбу, а сад то нема. Па све то нема, што гђђ имало... ђн то све... Но сам да мирујеш, немѐ те бије неки цабе. Нема нико те брани. То тако. То сад тако. Само вѐрдиш се сам. Не мѐж дрѐкше. Ја пѐсле пѐтила сам, пѐтила, пѐтила, свакојако, и дѐбро и лоше, и до данас сам овако проживѐла. Ова ме унук чува, ал ова ми све и сва, није ге ђно мѐн глѐда, ђно то да није ђна, ја би одавно умрела. Одавно би умрела. Унѐка, али има свакојако народ, ако неће, шта да му радиш. Ал ђна кафу, ђна леба, с лебом, никад бесла^тко није, никад без горко није, све има, све се дава што има. И дѐбро. И тако ти то.

Само посно. Пӱсне ложѣце, посно грне, посно свѣ. Нѣма тѹ да, да, твој отац тако јѣо, твој дѣда. И ондак, то до Велигдана. Ништа. Ништа. Кад ѿма зѣјтин — зѣјтин, кад нѣма, оно онако. Пасуљ и паприке. У пасуљ кромпири, једно-друго... Тако се то жи-вело. Па тако и мој дѣда радио, моје свекрве свекар. Она ни имала свекрву. Та моа свекрва свѣ тако радиола. Три детета очувала. Сви три. Постиле жене. И после, један ни имао децу, рођак там, па био, божићни пости. Он заклао велику пастрму, па доно пуну крошњу месо. А та наш дѣда није туна, тишо кот колибе. А ми ајде да то месо попржимо, да јемо док дѣда није дошо. Ми јемо... Он по стар човек, доно то месо. Ми јемо, каже, шта, каки. Сѣна, само ви јете. Томан ми пржимо то месо у собу, зимље добо, ви пости божићни, дѣда наије: и, каже, ви сте прави Цигани, прави сте Цигани се оградили, каже, кад ви сад сте засмрдѣли у кућу. А та старац још седи ту, што ни доно месо. Ти, каже, Сѣно, немо да дираш, ја немам унучићи, немам децу у кућу, каже, сам смо ми четворица, каже. Нек једу, каже, деца, брѣ, шта, шта да постимо. Ја идѣ у цркву, каже, стар сам човек. Па погледѣ по цркве, оно свѣ то излѣпено, мене нѣма гѣ да залѣпе. Ја окрѣто, па и ја јѣм мрсно. А дѣда се љути на му свекрву, љути. Ти си домаћица, како си пуштила то да ти смрди кот куће. А она: па шта да радим... деца, и дошо тѣча, па доно то, ја шта да радим. Не могу да се з децу свађам. И тако то, он се ѹћуте и ми после смо мрсѣли...

Кад ѿшо у Параћин у школу, то сам почела била да причам. И испуштио тѹ, није могао да заврши та разред, четврти, па после, сви се ѹаци уписали, он није. Па по, гѣ ѹе, како ѹе, тишо, питао грацки одбор, а они питали гѣ ѿма место да се ѹак упише. пмам друга, каже, једнога најбољега у Крагујевац, каже, ѿма место, каже, да... у тѣхничку каже, али бадава, каже, они там траже одлични, у тѣхничку. Он отишо. Те д-иде. Како ѹу мајко, чак д-идем у Крагујевац... Реко, па ѹте, ја кољко ѿмам паре, па да ти купим једне ципеле... Он, бројимо, бројимо, ѿма мајко, ѿма да бидне и да ѿдем и да се врнем. Добро, к-оћу се врнем, ако нећу, ѹу останем... Добро. И ја му дам, ѿма куј да ме испрати у три сата ноћас... на станицу. Она човек јави ѹеговѣм детету да га причѣка на станицу и он га... Ту ујутру кад било, почо спрема се да ѿде и она почела да спрема да понѣсе нешто детету ѹојнем тамо. И, кад оно, зима било. У, дете, ти немаш чарапе. Каже, па немам ја, нисам купио ча-

ра̀пе ма̀јко. Нисам цѝпеле, каже, ку̀пио... А њна љзела, па му да̀ла... Пра̀тио га чо̀век до ста̀нице и та̀м ја̀вио његовѐм детѐгу да га при-
чо̀ка, али та̀мо нѐма мѐсто у тѐхничку да упѝше... Рѐкли: мла̀дићу,
ти си до̀бар, немѐ, каже, д-испу̀штиш го̀дину, но ти а̀јд да те упѝ-
шемо у... учѝтељску, свѐјѐдно, ту̀ си, сас тво̀јега дру̀га, ту̀ си. И он
се упѝше. И нѐма га дѐте, нѐма да се ја̀ви петна̀ес да̀на. И по̀сле,
кад нѐки ја̀вио, та̀ исто чо̀век из Па̀раћина, ја̀вите, каже, Бо̀шковичи-
ма, дѐте им с-упѝса̀ло, љде у шко̀лу у Кра̀гујевац, па тра̀жи зѝм-
ски капу̀т, капу̀т. Йде и вѐћ зѝма... И ми то̀... ку̀ј то̀ чо̀век, Брѝва
вѐћ зна̀. Исто трго̀вац. И ја̀ спрѐмим тунאַка свѐ шта̀ трѐба и тид-
нем. Отѝднем, Брѝва м-одвѐде ко̀т то̀га чо̀века. Каже, до̀бро кат
си до̀шла, каже, ти, каже, д-љдете вѝ у Кра̀гујевац да вѝдите то̀, ту̀
дѐцу ка̀ко љду. До̀бро. Ја̀ ту̀, завр̀шимо то̀. И завр̀ши та̀ ра̀зред. И
ништа не пла̀тимо. Такѐ. Ништа нисмо пла̀тили. Тѝшо, прѐ но
што по̀шли љаци, по̀сле нѐ што по̀шли љаци. И до̀ђе кот ку̀ће. Е,
ма̀јко, мрзѐо сам и мѐне кат сам био љак, ка̀мол да бѝднем ја̀ учи-
тељ. Но ја̀ би љшо, љма мѐста та̀м у Пу̀лу, да с-упѝшем у целѐ-
зничку, та̀м бѝла та̀ шко̀ла, у... да с-упѝшемо ја̀ и мо̀ј по̀бра, то̀ де-
те дру̀го што трѐба д-ље с њљм, Мѝрино. Па немѐ д-љдете, па немѐ,
гѐ ће д-љдеш. Мѝра: ку̀ку, да̀јко, мо̀лим те, сашљ и по̀ јѐдне га̀ће,
љмам тѐжано пла̀тно. Па̀, реко, љу и ја̀ во̀дим у Бѐоград, њна не пла̀-
ћа ка̀рту, па љу и упѝшем. И ѐдведе и њна у Бѐоград и упѝше и.
По̀с, про̀шло ма̀ло врѐме, мѝ бѐремо ку̀кљруз, нѐма да до̀ђу оту̀д,
брѝнемо да до̀ђу, да љду у шко̀лу та̀ дѐца. Они дво̀йца љду у ту̀ цел-
лѐзничку шко̀лу, а два̀ љду на морна̀ри, па и њни љду из Па̀раћина.
Ту̀ саста̀ли се, испра̀тимо ту̀ дѐцу. Ништа нисмо вѝше. Пѝшу са̀-
мо, до̀бро ни, обу̀кли не, свѐ не обу̀ли, шта̀ ти ја̀ зна̀м, прѝча ка̀ко и
до̀бро. Ка̀д до̀ђе зѝмски ѐдмор, њни до̀ђоше. Ђни шињѐли, њни ка̀-
пе лѐпе, целѐзничке, свѐ то̀ обу̀чено. До̀бро, по̀седе петна̀ест да̀на,
па трѐба д-љде. Ма̀јко, љу д-љдем... Ја̀ му заклאַ ко̀кошку, заклאַ,
огра̀ди кола̀чи и нѐшто спрѐми. Ђте ти га̀ јѐдан Цѝганин, гра̀дио
грѐбени нѐкаки жена̀ма, старљнски. То̀ ра̀дило се ру̀чно. И сѐде ту̀-
на... А, трѐба да му се да̀ду педесѐт ба̀нке за тѝ грѐбени. А Љу̀ба ће
д ље у ва̀брику, ѐтац њего̀в. Каже, ко̀лко ти трѐба Ра̀диво̀је па̀ре.
Ђн трѐба д-ље та̀д љвечер та̀м. А ова̀ ће д ље у дру̀гу смѐну у ва̀бри-
ку. Па, ко̀лико ми да̀ш. И на̀ Цѝганин, да̀де му њн педесѐт ба̀нке да
пла̀ти тѝ грѐбени, а њѐму да̀де шездѐсет ба̀нке. Ко̀лико му да̀. А
Цѝганин вели: Љу̀бо, гѐ ти љде то̀ дѐте у шко̀лу. Па, каже, да̀леко

тамо иде, у Пулу, на море... Па зар га ти с педесѐт банке спрѐмаш? Каже, нѐмам више. Ми смо пуна кућа. У кућу трѐшак сваки дан. Нѐма, каже, више. Ђј мѐри, а јѐ Циганин, каже, мѐје нѐ би испра-тио толико далѐко с педесѐт банке. Па, каже, ти ако си Циганин, ти биће имаш паре. Јѐ нѐмам. И ништа. Ућутѐмо се ми. Циганин отиђе, Љуба отиђе на пѐсо. Он ћути, згрчио... и отишо...

Доња Мутница, Ружа Бошковић (1907)

Него, тѐ сам јѐ. Дѐђу, па за, на вересију а јѐ ђдма ги свукѐ-јем, канице ги скидам, ајде. Такѐ сам јѐ била, ђпасна, па ђни, ће ти дамо паре, не, не, остављајте ви, ђнда... штѐ да ги узнем... да ги узнем панталѐне, бѐље канице. Па било пѐсле, ђни донѐсу, мѐра. Па тѐ били онѐ полићи стакло, мѐли, ѐто толики, па ђнда има рѐтлук, тѐ јѐ, па ги тѐ дочекѐјемо, држимо кафѐну. А дѐ је твоја мајка, реко, није туна. Но тѐ сам јѐ, реко, ви, плаћајте ви мѐне, немѐ да, реко, сѐ-ће да ђн мѐн затвѐри врата, сѐ-ће ви дѐђе мѐј ђтац, да виће дѐ л нѐће да платите. Ни смо имѐли од чѐга да живѐмо, мѐра, тамо у суседно сѐло смо куповѐли пиће, идемо сас кѐњи у кола па донѐсемо. Мисим за овѐ, нѐ, ни смо. Рѐтлук сѐмо и тѐ, ни смо, кѐј тѐ да... Сиротиња, ђнда није тѐ имѐло ки сѐде, да бѐме, дѐбро ми мѐло. Кифле, тѐ имѐли смо и пекѐру, држали смо чѐвѐка и пекѐру. Кифле, па ђнда нѐ лепије, па бѐрек, па пѐсле отидоше, остарѐше људи и одѐше. Тѐ било прѐсто, мѐј ђтац имѐо коритићи онѐ дрвени, није ки сѐде, е такѐ, па лепче, самѐн. А мѐј ђтац, ајде, дѐца, бѐрите шљиве. Ми смо имѐли... имѐмо до шљивѐк, ће да виш пѐсле, сѐмо прѐ имѐло мнѐго, сѐда разрѐђено. Ће ви купи тѐта, и као мѐј брѐт от стрица, симѐти, а ми ће поцр-камо од брање сѐм да јѐмо симѐти. Дѐ, што прѐве код нѐс симѐти, тѐ такѐ се прѐ звѐло. И кад идемо тѐ за ракију, јѐ сѐднем сас мѐјега, мѐј брѐт тѐра кѐња, а јѐ седѐм сас мѐ сѐстру от стрица, па са шишѐрку затвѐрено, па шишемо ми онѐ ракију, идемо и шишемо, отвѐримо, ђно се мѐћка, мѐћка, а ми уѐтимо, дѐца, знамо да шишемо, пијемо ракију. Па имѐло онѐ млѐко, знаш, вештѐчко у праху, јѐ пѐђем у школу па понѐсем по пуњу кѐсу, дѐ, па давам тѐм на дѐцу јѐ, на ђаци, па свѐ ги обѐлим. Каж, дѐ си нашла, штѐ ве вѐс брѐга дѐ јѐ нађем, па ги давам да јѐду, па пѐсле уѐтим па ги бијем под нађзад. Прво ги нађним, пѐсле ги бијем, свѐ ги по-

цѣпам. Нисам свѣ завршила ја, чѣтри рѣзрѣда, чувала сам бабу стару, ни имѣо куж, ѿтац на пѣсо, мајка у кафану, ја мѣрам. А Ѧна нѣне, нѣне снау, сѣмо тѣбе, унѣку Ѧне, Ѧна била уморила се, а волѣла мѣло и да пије, а ја дечурљѣк. Сине, овѣ свѣ што бабе спрѣмили, ѡѡже мѣло бѣље спрѣме, тѣ тѣ, каже, донѣсе гу ѡерка, тѣ тѣ, каже, да појѣдеш, а бабе дај мѣло ракију. А ја гу напијем дѣбро, па појѣм, пѣсле побѣгнем ја кот кѣѣ, гѣбим се да ме не убије маѣти и Ѧтац, а ја гу напијем, аха. Па имѣла сам мѣло винѣград, сѣд више кѣо ѣмамо винѣград, сѣд. Ыдемо даље, сѣмо што ни винѣград ѡде мѣло ближе, а овѣ ѣдемо сас трактор. Прѣ смо ѣшли сас краве, ѣдемо пѣшке, кат смо се добѣвили до јѣдну краву, чѣвам јѣдну краву. Не мѣже. Нѣ, није тѣ ки прѣ, мѣло си имѣла имѣње, па лагѣно, па ѣдеш, сѣд краве, сѣд нѣма. Па кѣзе чѣвам, ја сам дѣцу сас кѣзу, сѣна и ѡерку, кѣзје млѣко сам давала. Па ѡѣднем у брѣдо да бѣрем копине, да нѣсим да продавамо тунѣк и ја, где смо брѣли да кѣвамо слѣтко. Мѣ маѣти ѡстаѣви, дѣ си ѡерко, реко, ја сѣд не чѣјем ништа, нека кѣка она вѣздан, а ни имѣло цѣцка, него крпче, Ѧна утѣпи у шѣѣер па да децѣма, Ѧни вѣчѣ, вѣчѣ, каже, ѡерко, каже, више, ма ја га сѣд не чѣјем реко. И прѣју си јѣо, није ки сѣд, ѡјѣсни смо па бацамо. Јѣ, прѣ збиру... материјѣл дѣца, па ја тѣ ѣзнем па збирам, донѣсим на свиње, дабѣме, мѣра га рѣниш.

Забѣвљали смо се ја и Ѧн, мѣј Ѧтац није даваѣо да ѣзнем ја нѣга, ал ја ѣу нѣга и бѣг. Па није лѣпо што урадѣо сас мѣу свекрву, дѣбро даѣо ми из рањѣ, а ја, Ѧни чѣѣри брѣта нѣму имѣње, Ѧни свѣ рѣдили наѣполице у Ћуприју, а ја, ѣд пѣсле мѣј Ѧтац прѣстаде. Није Раде тѣ да ти прѣча заѣбанцију. Преко тарѣбе се лѣубимо, мѣа сна, Ѧна и дан данѣс: ма, ѡале, кѣко си тѣ сас кѣву, каже, преко тарѣбе, каже, Ѧна ѡѣд, ја ѡдѣвуд, каже, па се лѣубимо, ха, ха, ха, дабѣме. Ми бѣж, миш тѣ ки сѣд што се ѣде, тѣрај, а ми јѣк, не смѣ д-изѣјем, мѣ маѣти ѣе ме убије свѣ сас тољѣгу. Ыдемо ми на игранку тѣмо пред, кот шкѣле, код запис, тѣм ѣмамо, па ѣграмо. Јѣ сѣм вѣлим д-ѣем да ѣграм кѣј лѣпо ѣгра и кѣј лѣко, ако се уѣтим за нѣки трѣѣави, ја тѣ не вѣлим. Па сѣмо вѣзѣм. Сас игрѣње. Дѣѣе мѣј чѣвек, мѣј мѣмак из вѣјску, мѣј мѣж, и Ѧно Ѧн тѣгет, брѣон ѣемпир, па на трѣкице, и Ѧн ме вѣкне на кѣло, на кѣло, па ѣграм ја, па сѣм вѣзѣ, а мѣ, мѣ свекрва покѣјна: јѣ ли Кѣсѣнче, ѣе тѣ да ѣзнеш мѣѣга Рада. Реко, ја Ѧѣу, бѣга ми, па штѣ, је л ти кри-

во тебе, он мене воли и ја њега и шта ти ја, реко, немаш ту, нићи мој отац мож да ми закрати, нићи ти њему. Па, каже, добро.

Трешњевица, Милица Матић (1934)

Ми отиднемо у Куманово, купимо даровнину, знаш, оно се дарувало, кумове, старешине, све, и сад дава куж има, куж нема — он нема. И све то ми купимо и договоримо се с пријатељи и све и купимо, дүшек један, и купимо јорган, и купимо навлаке и јастуци, све, све, све купимо. То стварно, несам имала да ју дам овако ки што се давало, оно, ваздан имала меки ствари. И дођемо ми отуд, кужу, неће, они се договорили, неће свадбу ни у комати. Цео ноћ ја и он тако седимо, и препиремо се, ја ођу свадбу, он неће, и неће свадбу и неће свадбу и неће. Све што имате, каже, ће испродавате, и моји ће испродаву. И свадбу ће направимо, и ће да и нараните, и ће да и напојите, каже, и јопет ће ве шују, каже, а што, каже, ви да се трошите за свадбу, шта ће нама, каже, свадба, ми ће, каже, д-умремо, а свадбу неће да правимо. Ви нама дајте колико ће ни дате... Миле тад даде ел пет, ел шес по сто банке, ел пет стотина, ел шес, тако некако. Онда биле велике пет стотине, и шес, он даде, они отидоше у, у овд, у бању, у Врњачку Бању, били петнаес дана, там боравили, отидоше и пратили абар, пратили ни писмо ге ће да дођу. И дошли там доле кот куже и њојни свекар се спремно. Ми смо отишли одавде десетину, петнаес, отишли смо одавде тамо као гости неки, тамо мало проведемо то, а она, ка-ће да дођу за њо, дошо кум и старојко, ми смо спремили ручак, заклали смо прасе једно, спремили смо... и одма се региструју и отидоше. Много ме жао било, море, тела сам да цркнем там. И тако. А она, она тако с тим Моном, забављала се три године. Каже, ја сам, мамо, занимала се и нико то није знао. Тако се упознали. А шта ћеш, тако то, тако реко Бог. И добро, и много добро, није и лоше. Пос имаде во једно дете, ја сам га чувала шес године, ја га упртим па га носим у лојзе, копамо ја и он, а Миле радио, а ја га упртим, па му вежем љуљку за праске, а он спава ли спава у љуљку, па посе ка скине се, па између редови иде, иде. Бабо! Ја, шта је, сине. А ге си, бабо? Ёве сам. Велик био, шес године сам га чувала, у шесту га узели. Несмо тела да га дамо да га да у обданиште, оно, могла сам била и чувала сам га, а

сăд нѣ би мѡгла. Он и данас за нăс, и сăд нѣ би мѡгла да га чўвам, нѣ би мѡгла дѣте... Там отїднемо код њї, ѡна ми дă нѡга мăлога, не мѡгу да држїм, не мѡгу дѣте, тѣжак ми, нек су жїва дѣца, дѣца рăстў. И такѡ смо мї провѣли. И дѡбро. Он дѡбар ки лѣба, ки лѣба дѡбар. Ёне га аўтобус стїго, аїд, прѡмину сăд.

Крежбинац, Милева Павловић (1908)

Мї кăо дѣца кат смо бїли, чўвãли смо ѡвце, свїње тãм. Јã сам ви чўвãла веїнѡм ѡвце, сѣстра ми чўвãла свїње, а јã сам чўвãла ѡвце по шумãрци, јã сам бїла за рãсход, їстин. И ѡнда јã сам устãла, їшла по шумãрци да тѣрам ѡвце, тѣрам тãм на бунãр, а їмамо тãм бунãр де пѡїмо стѡку. А тѡ їмам јѣдно... кãо стрїц рођѣн, мѡєм ѡцу брãт, колибу тãмо, пўт, де пролãзимо за тã бунãр и тã мѡа сѣстра од стрїца срїће мѡу рођѣну сѣстру, не дã ју да тѣра свїње да напѡї на бунãр. Срѣтне ју и не дã ју да прође, мѣне не срїће, јã тѣрам ѡвце, не дїра ме нїшта. Дѡђем јã, дотѣрам ѡвце, затвѡрим. Тѣрај, каже, свїње... штѡ нїси терãла. Не дã ми Пѡјче. Кãко ти не дã Пѡјче, тѣраш. Не дã ми. Нїшта јã, тѣрам, напѡїм, врãтим, данас, сўтра, јѣдан дãn нѣћу.

Тѡ Дѡбрїна мãти бїла, па Дѡбрїна, Бѡлїна, Вãсїна. Ё, ћѣрко, каже, бãба, каже, сãд је обневїдела, каже, не мѡгу, па тѣб ће, каже, бãба да покãже, каже, а тї тўри кашїку, каже, за пѡјас, па кãжи: кашїка мãјка, јã сам бãјарица, да ти помѡгне. Прїча. И јã дѡђем кот кўће, каже, тї запїши. Дї, јã нїсам пїсмена, штã запїшем, ћãвола, кад јã нѣ знам ни да пїшем, ѡнда мѡрам да запїшем у главу штã ми трѣба. И дѡђем јã кот кўће, спрѣмим тї ствãрчїћи што ми трѣба и окўпам га сãм једанпўт и дѣте, фãла Бѡгу, одãтле крѣну и такѡ ми їшло лѣпо. Ё, такѡ ми тѡ бїло. Прѣвїше бїле бãпске тѣ ствãри. Ел о^т тѣ ѡчи имãло, їма млѡгима дѣца постраду од ѡчи, їма кѡ їма гãдне ѡчи. Па мѡа Снежãна у ѐбреж однѣла... и не дãј Бѡже сãд ни да се бãје. Тѡ їма нѣки гãдни ѡчи, кўј поврãћа, каже, на сїсу, ел кѡј нѣшто млѡго завѡли, тѡ мѡж да се прекїне. Тѡ мã шта, мã стѡка, мã дѣте, мã свѣ. Тѡ їма понѣки такãв, такãв ствѡрен, такѡ рођѣн, крв му такãв.

Шавац, Загорка Павловић (1929)

Пòђе Стáна и дòђе Стáна отуд: ју, грдне мène, ју, грдан он, он ће се жèни. Велìм, да л си, морì, полудèла. Те се жèни, реко, бòље да се жèни, нè да скиће овако. Па знаш, каже, штà ми велì. Нè знам. Но гè д-оставим овì два слéпца сáми, каже, кад отид-нем у војску... Па велìм, дај кат се òће жèни, дај да га ожèнимо, àко је млад. Па није прòшо, па није вò. Па ће да он да прòђе, велìм, мòж да прòђе кад òће, но бòље нек с-ожèни. И он тèра дèду да йде да пìта тáмо Биљáнинога оца. Дрáга није отишо òдма, ел он дрúго вèче: дèдо, каже, си пìтáо тì. Каже, брè, јà нìсам. Па штò? Па àде, отидну тáм, пìту нòга, он сáмо нèма пàре, нèма пàре. Каже, мì ти пàре не тражимо, тражимо ти девојку и ништа дрúго. Ак ймаш нèку чáшу ракìју тáм, сипи да дòђемо за њò, ако није, дај ни ју онàко, мì ће је понèсемо. Тò кàо у шáлу, он имàо... Пòсе смо правìли свàдбу, па купувàли смо вакò, правìли смо дòле у Дòм, имàло је четìри рèда стòлови, нàрод је млòго имàо. Клàли смо мì нèгде око òсам брáва òвце сáм и четìри вèлике свìње. Тò је бíло нàрòда, тò је бíло... па мýзика погòђена, па овà бíо старòјко, овàј чòвек. Тò се пòсе свè смèјèмо, онà певàлка пèвàла: Мàрко, Мàрко, а... мòјем сàд овèм унúку йма Мàрко. Е велìм, кúме, кúм се веселì и он, кúм ми ўмро, йма двè гòдине, кúме, на догòдине, òд гòдине да крстимо Мàрка, а на онú идúћу Мàрију. Дај Бòже, кúмо. Òно такò и бíло. Рòди се јèдну гòдину Мàрко, дрúгу — Мàрија се рòди. И дòбро, свè лèпо бíло и òни се слàгàли. И он пòсле отиде у војску, пòсле трì мèсеца òдма му дòђе за војску. Он òдложи мàло, òно и јòпет му дòђе. Он òде и... дòђе пòсе кат се Мàрко родìо, и òпет долàзио на òсусто, и кад дòшо, òно се родìла и Мàрија, и гòвòо.

Горња Мутница, Вера Миленковић (1928)

Јà се зовèм Станија, рòђена сам дваес четвèрте. Кàко сам провèла, такò ћу да рèкнем. Òндèна, јà сам се укачила на вр кòла и кàжем Брáнку штò нè веза... а он, кàчите се, штò прè да крèну... на кòла. Биле јòш двè жèне и крèнуò преко нèки бèдеми, преко нèки свòдови, и кад изишо, а òно ће, кòла ће се изврну. Јà òстаде онò, викадо, викадо, а он не чýје у кабìну, јà пòсле онò, вìдо ге ћу да пàднем, па се одлетìм, па пàднем у њìву. Мој приàтељ йде отуде и кàже: èј, којà си тì пàла, а тамнина бíла, којà си тì пàла, ал Ста-

нија, ал Живана. Ја, реко, ја сам Станија, а човек отишо и одвезо онѐ две жене, а ја сам остала у њиву и мој пријатељ за меном, и он био се окачио позади на руду и пао и он у трње, и погубио не. Ёто ти. Знаш штга, имала сам неки исто доживљај и таде кат ћу се удам. Дошли и тамо за мене, па дошли и кот комшије, па гледали крос прозор, а дошла његова ћерка, те ме викнула, тем комшије, тражи разбој од мене да плетѐ. Ја, реко, узѐ једно крошњице па изнѐ, на плот, па изнѐ на плот, па, реко, ево ти, реко, да видиш штга плетѐм саде. Нѐ знам како ћеш, ал, ајд, унутра уиђи да избѐреш. Имала сам... пуно, а она, ма јок, добро. И они после мало најђоше у кућу да ме прѐсе као, па несу ме били сви видели, па кад ме видели, па кад ме видели, они ме одма бегенисали да се не, да испрѐсе. Ёто... вакѐ сам певала кат сам била млада: чувам ѓвце крај зелѐне јове, мене Миле испрет куће зове, ћери Радо, а маћи ме зове, ћери Радо, терај кући стадо, дошо Раде паре да ти даде, иди, Радо, да потрѐши нѐвца, не трѐба ми твоја нѐвца, иди, Раде, па набѐри комине, па дођи да чувамо свиње, иди, драги, па набѐри талуске и дођи да чувамо гуске. И нѐ знам више.

Кад била мала, брѐ, као родила се на лѐтњи Свети-Јован, па кат се сѐкла шума на чукару турим, ал на кола, ал на снопови и... ја кад уватим десетину рѐда, сѐчѐм, сѐчѐм, сѐчѐм. Нити ми дошло стра да на дѐте најђе нека буба, но дошо ми стра да г-изѐ нешто, да г-однѐсе куче... Ё, он не мож да повѐже за меном, а он сад, каже, ништа неси радила, није мене, мо дѐца мене неће то ни да рѐкнут што он прича, али није мѐн то што он прича, такѐ то стварно, ево, и ова зна. Каже, ти, морѐ, свѐ трчиш нис пѐт као прѐ, реко, брѐ, могла сам, а ни имало проблемана... Йдем ја у... реку за црѐп. Мандић ми градио ову шталу, па није подвѐзаѐ, сам покрито, па дуне кошава, па обали онѐ, она црѐп, па поразбива, па после йдем тамо, па после товарим брашно на воденицу мириловачку, па ајде Цѐца до спѐменика там на... Ти, биће, нѐ знаш, али јѐдан шанчић, тај шанчић био, ујутру било мало помрзло, било пред Бѐжић, а он ти, краве најђу и заглибе се кола, и ја испрѐгнем говѐду и скинем ни цакови да истѐрам црѐп и кола, ал смркло се, а мој ѓтац се па врѐно, звали га у ѓпштину и он се врѐте од... спѐмен, каже.... Те д-йде, ја викну неколко пѐт — тато, тато, тато, ал он се врѐнуѐ, док сам ја нѐ прѐшла и он прѐшо тамо човек, онда штга ћу сад да радим. Онѐ цакови поскидам, нек су били

пѣт, нећу више да кажем, били, па натоварим, па извадим палице, па испрегнем говѣду, не мѡж се ни слўчајно крѣну кола, па ўзнем нѣ двѣ палице у рўка. Йдем отўде, знаш, ни шушљак, ни вѣтар, ма нешто шушнуло, ѡно, ѡде љўди нѣки вечѣрали, смркло се док сам се ја мајала за сат, тѡ сам тртила ваздан. Саѡд ми није мўка за црѣп и за кола, ал за нѡ брашњо. Наије нѣки, слўчајно, нѣкако, и ўзне цакови, штѡ да раѡдим.

Бусиловац, Станија Рајић (1924)

Па сам била чобанин... Па смо сас јѣдну Малину мљѡго лѣпо пѣвале, па смо, биле седѣлке, па смо ложиле, па смо прѣле на седѣлке, па смо пѣвале, па биле ране, па смо играли, па долѡзили свирачи, па ни свирали. Сѣћамо се пѣсму, онў, онѡј, онў *Од извѡра три ѡушића вѡде*. Е, тў пѣсму смо највише пѣвали. Саѡд не мѡгу баш свѣ да се сѣтим, мометално саѡде, рѣчи, ал углавном тў пѣсму највише смо волѣле, па свѣ наглас пѣвамо с тў другарицу. Стањемо на брѣг и ѡнда, кат пѡчнемо да пѣвамо, ѡно се чўје свўд, рѣдом по гѡре, а ѡно народ слўша. Прѣ биѡ мљѡго народ чўваѡ стѡку, саѡд тѡ вѣћ нѣма, изгубило се, мислим, ал прѣ, ми смо тѡ чўвали и било. Девѡјка сам, мислим, била, јѣсам била сиротињска, ал била сам модѣрна девѡјка, била сам, играла сам до први мѡмци, стварно било тѡ... Тражили ме свѣ први мѡмци, ал тѡ није важно. Били смо сиротиња, нѣмау мѡји да даѡду, па дѣ мѡжеш, тў с-удаш. Саѡд вѣћ дрўкчије, саѡд види се девѡјка и мѡмак и ѡни се узиму, саѡд имѡло нешто — нѣмѡло, а прѣ се тражи кўј има њиву, кўј има ливѡду, кўј има брник, такѡ нешто да имаш и да тражиш кўј има, па саѡд, ако пѡтиш мўке, нѣма вѣзе... И ми тўна, пѡс нисам смѣла да га држим тўна. Биле јѣдне комшије и мњѡго ни биле дѡбре, свѣ смо код њи се приваћали кад ми свѣкар дѡђе пијан, ѡн не најўри, код њи.

Па није баш мњѡго била богѡта, ал имѡли су свѣ, мислим, овакѡ, за свѡј рачўн, имѡли свѣ, ал није били баш тољико. Ал јѡ код мѡји јѡш гѡре нисам имѡла. Имѡла сам петнаѣс ари лѡјзе и двѡѣс пѣт ари њиву, тѡ свѣ, ал вам мѡло више имѡло, па саѡд пѡштујеш, углавном да имаш да јѣдеш и да не йдеш да наѡдничиш. Наѡдничила сам сваки дѡн, спрѣмѡла сам се, тѡ сам свѣ била у наѡдницу као, мислим, за дѡр. Прѣ се носило дѡр. По двѡѣс-триѣс дѡра

се товарило на кола. То сам морао д-изнајничим да та дар спре-
ним, ел нема куј. А сад, то се не тражи, ни дар, ни ћилими, ни,
шта има, сам девојку ту, оћу девојку и ајде. Готово. Па паре. Ми-
слим, узнеш паре, па посем, може д-узмеш храну, узимала сам
брашно, узимала сам шта ми треба за у кућу: кромпир, пасуљ.
Кад немаш, све смо то узимљали. Па пос одрадиш човеку... уз-
мала, радила сам, па то исто одрадим, све то тако, морао се та-
ко, шта можеш.

Ја сам и носила и ношњу, и носила сам, ја сам... мисим, кат
сам била девојка, ја саплетем сукњу, па онда ну сукњу уватим,
па кад ју извезем овако оздол, п-онда извезем овако, па овако, па
јелече лепо (вунен конач, извезем), па ондак јелече, мисим, вун-
нено. А кат ћу д-идем, мисим, вако негде на свечанос, ја обучем
пласирку сукњу, не шарене, шарену кецељу, оно јелече, мисим,
вежено, кратко, вежено јелече, онда машну на косу, пре било ни-
је да се скраћује коса, него машну, саплетем тракови овде, па ов-
де машну турим, завежем они два трака овде. Кйке, да. Па он-
дак... цвет туримо и идемо на сабори, идемо на игранке... Море,
имало... сад... Пре ни имало шминке. Ја нисам фарбала косу ни-
кад, нити сад. Ја, знаш како, није имале друге шминке. Ја кат по-
ђем на игранку, ја во котурче, сад нема на ви шпорети, ја ово ко-
турче померим, подигнем, па узнем но гараво, па мало се нацр-
там, мало веђе, а нема, ја мора да пазим... Да, то се мој Милан
смејао кат причао у Аустрију... Они цркли от смејање, каже, да
знате мо мајка како шминке имала. Она, каже, оно котурче, ја,
каже, глџам крадом, мали сам... И кат сам с удала пос, млада сам
и мило ме и јопет, а он, каже, ја стао сам, па глџам крадом да ви-
дим шта ће сад, како ће се мо маћи то нафарба, да вим шта ће. Ли-
це нисам, лице нисам турала ништа, нит сам фарбала и фала Бџ-
гу. Нисам тела то да, да моје лице да старим, да... да турам ни ру-
менилчићи, то нисам тела. Како ме Бџ, тако... И он каже, ја глџ-
ам, а ја лепо подигнем но котурче, па узнем оно, па лепо се... до-
тџрам ја но овако, знаш, да се... на месо д-уйђе, него вако, овак,
овак, па га дотџрам, а оно бежи, кад изиђем, моје веђе ки пијави-
це, фино, дотџрам се, фино девојка, модерно, каки. Нисам ста-
вљала кармини, не... имало, није баш да није имало, ал нисам ја
стављала, нисам. А косу фарбали, тако сам ја чула, каже, с орџ-
вину, сад да л то могло, не знам ја. Каже, галицу нађу, купе, неку

галицу, п-онда орџвину скуџу, па тѳре нѳ галицу и ѳна се напра-ви црна кѳса, смеђа. Тѳ, тѳ од орџвине неђе се смѳкне, тѳ да знаш. Тѳ лѳпо стоји, сѳм мѳжеш бѳју, мѳжеш бѳју каку ѳнеш, мѳжеш, мѳсим, ако је, да, да, да, да, смеђа најбѳља... Јѳ не знам шта је у плаво. Не знам која, у брестѳвину, брестѳвина светља кѳсу. Брестѳвина мѳже, ѳна дође светла такѳ као тѳ... Да, лише мѳж да се набѳре, а мѳже и от кѳре. Јѳ сам от кѳре фѳрбала, мѳслим, плѳтиво, ал мѳже от кѳре. И тѳ стопи се... тѳпиш, тѳпиш и пѳс прѳвриш и ѳно пѳс дође ѳгасно. А тѳ дође драпкасто, косица онако фѳно, мѳж да дође драп ка, мѳсим, да није црно, да. Па бѳље, и није, не гори кѳсу, овѳ, брѳ, погорѳше кѳсе с овѳ фѳрбе, брѳ.

Поточац, Анка Анђелковић (1928)

Па биле су богѳње. Па биле су богѳње, у ѳвце, у свиње, али тѳ није имѳли тѳ лѳкови да се лѳче. Испѳшти се тѳ стѳка и која настрада, и такѳ. Знам бѳлес, сѳт сам јѳ бѳлесна. Црвени вѳтар, јѳдно-друго. Саѳ и о^т тѳга црвенига вѳтра ѳма лѳк. гма инѳкције се дају, ѳма пѳмоћ, а прѳ ни имѳло. Прѳ нѳсу биле... имѳло гѳла, ѳма јѳдна... бѳла, јѳдна црвена... ѳвце ка^т тѳ довате, ѳне се потру-ју. Па дабѳме, потрују се. А и у дѳтелину ко пустиш, и тѳ ѳће стѳка д-отрује... гшла говѳда, шпѳртала с плѳгови, такѳ је било прѳ. Ми кѳпамо, а дѳста смо кѳпали и бѳс плѳгови, мѳтикема, није имѳло. Куј ѳма, ѳн раѳи дѳбро, куј ѳма, ѳн раѳи с ѳгѳву говѳду и шпѳрта, куј нѳма-нѳма. С мѳтикема... бѳс плѳга. А нѳки пѳт смо се слаѳале, а нѳки пѳт нѳсмо. Маѳло поћѳтѳмо јѳдно о^д друго, па и јѳпет разговѳрамо. ѳнда мѳмци, тѳ, ѳтац и мајка одрѳде. Нѳма, није имѳло ки саѳ, ѳду девојке, удаву се са свѳ чкѳмбе, ѳѳде... тѳ није ѳнда имѳло. Тѳ је било за срѳм ко нѳка девојка тѳ ураѳи. Није било лѳпо. А саѳе свејѳдно, прѳве свѳдбу и млаѳа... Саѳ било, у нашу фамилију, јѳдан, жениѳ се и довѳо девојку са стомѳк, тѳ ко ѳће се помѳре ѳни. Тѳ ко ѳће се помѳримо, ѳтац, мајка као сас пријатеља, са ѳѳрку. Такѳ тѳ. Прѳ девојке бѳгале, саѳ ѳду, удаву се сѳме, шта га знаш. Нѳки се раздѳваја, нѳки неђе. Отишла девојка за мѳмка и тѳ је. Родѳтељи пристѳну такѳ и ѳни... А мѳа мајка, ѳна млѳго тѳ раѳила, тѳ платно бѳлила, овѳ кошуље бѳле тежињаѳе, лаѳнене. Тѳ смо носѳли нѳки пѳт. Па ткаѳа сам у разбѳј, убѳ-ли се платно, па мѳ мајка основѳ, па навѳје на вртило, па увѳдем у

нити, па сѣднем у рѣзбој, па тка̄м. А ја̄ сам изатка̄ла стѣ аршина платно, са̄мо памучно. От памука. Не̄ки пѹт тѣ бѣло, ћилими се тка̄ли, пешкири шарѣни, свѣ. Кад је сѹнце лѣпо, ја̄ко, та̄дек у корито̄ има, пресе̄је се пѣпо, це̄ђ се напра̄ви, па се извукѹје, па се извукѹје, па бѣје с онѹ трлицу, вӣкала се трлица, бѣје сас нѣ дрво, бѣје, бѣје, па и јѣпет превѹчѣш, па и јѣпет бѣјеш, бѣјеш, бѣјеш, па превѹчѣш, па и јѣпет бѣјеш, бѣјеш, бѣјеш, десетѣну мѣтра, пѣтна̄с, два̄ес. Па пѣсле изне̄сем га на сѹнце, на тра̄ву да г-увѣти сѹнце. Чим га сѹнце ма̄ло увѣтило, побелѣло, и јѣпет га вра̄тим у нѹ во̄ду, па и јѣпет га чӯкаш, белѣш, белѣш. Такѣ пра̄вили кат сам ја̄ бѣла мла̄да, не̄ки пѹт. Такѣ је тѣ бѣло прѣсто. Пра̄ви се за сла̄ву са̄рма, купи се рѣба, ста̄вља се на тепсӣја она̄ко са цр̄ни лѹка, бобѣве петӣје кад је пѣсна сла̄ва. На̄ша бѣла пѣсна ве̄ћ кат сам до̄шла тӯна. Такѣ ти тѣ, спрѣмаш. Шта̄ има̄ш, тѣ спрѣмиш. Колѣч се мѣси шарѣн, јѣсте сла̄ва, пѣвају лѹди, на̄јве̄ће весѣље. Са̄д не̄ма тѣ, свѣ се изгубѣло. Сла̄ва, тѣ се се̄чѣ, упѣли се све̄ћа, па лѹди до̄ђу ми у го̄сти, па сла̄ва, па пресе̄чу колѣч, па се лѹбе кад она̄ колѣч пресе̄чу, свѣ: срѣтња сла̄ва, срѣтња ти сла̄ва, срѣтња ти сла̄ва. Ё̄, такѣ. Па тѣ, ста̄виш у лѣнац, потѣпиш бѣб, дан̄с га потѣпиш, па сѹтра да га лѹштиш, па прѣксѹтра ти сла̄ва. Да се лѣпо потѣпи, па ѣнда истѣрамо, има̄ не̄ке и бѹбице у њѣга, гагрӣце га јѣле, са̄д не̄ма. Тѣ ѣсто такѣ, очѣистиш лѣпо, па опѣреш, п-опѣреш у не̄колико во̄де, па ѣнда тӯриш у лѣнац да се кѹва, али у ла̄дну во̄ду, и посѣлиш во̄ду ко̄лко тре̄ба, по ѹкусу. И на̄ бѣб тӯриш и ѣн се кѹва, кѹва. И пѣсем разлѣјеш у та̄њѣри петӣје бобѣве. Кат ће да се јѣде, ѣнда прелѣју са зѣјтин, дабѣме, ѣлева папѣрика и зѣјтин. Зѣјтин се разгрѣје, па се тӯри ѣлена папѣрика, па... напѹни та̄њѣри. Отпѣрӣлике, ко̄лко ти го̄ста до̄ђу, ка̄о такѣ ра̄чӣниш. И ста̄виш, и јѣде се. Такѣ.

Сикирица, Павлија Ивановић (1911)

И такѣ смо тѣ свѣ ра̄дѣли и лѣпо смо се сла̄гѣли, на пѣримѣр, сас мѹжа смо се лѣпо сла̄гѣли и договѣра̄ли смо се свѣ што тре̄бало да ра̄димо. Нӣко нӣје, на пѣримѣр, бѣз њѣга не̄што ура̄дио и ѹвек се договѣрамо. Такѣ ми са̄д ѣсто и овѣ сӣнови и сна̄јке лѣпо се сла̄жу. Ва̄ унѹка ми, што је тѣ умиљатна, тѣ ка̄ки, тѣ ѹјѹтро ѣни ѣду, ѣна вӣче: ја̄о, ба̄бо, са̄м ја̄ и ти оста̄дамо. А̄јде, ба̄бо, до-

ђи да попијемо кафу. Ајде, бабо, шта ће да спрѐмимо да јѐдемо и... А њѐна мајка исто рѐкла, и она има бабу, свѐ да питаш бабу и да слѹшаш, каже, ти ниси спремала. Мајка ју бѐлесна, бѐлесна ју мајка, па свѐ ју та баба спрѐма, на примѐр, и такѐ ју мајка спрѐма... и ѐно није, садека свѐ се већ научило. Она прича, бабо, мајка рѐкла да спрѐмим грашак, и накѐ умиљатна, реко, са свѐм, мајко, тато, млого фѐина... за сад нѐмаш рѐчи за њѹ. Ни она да се наљути, смејѐ се, свѐ лѐпо се разговара... шта знам за даље како ће да бѹдне, углавном за садека...

Па знаш како смо се ми, ми смо се оку... овај, тѐ је од старѐне. Моја свекрва, она имала унѹку у Својново и она, овај, и ми смо тѐ се окѹмили и пѐслен кад, кат смо се вѐнчали, кат сам се ја ѹдала, и ѐни позовѹ, баш се тад била кѹма породѐла... И ми, кат смо се ми вѐнчали, она, кѹма старѐа, прѐтила кума Брѐнка цвѐће. Ја нѐ знам да л је она била тадек у бѐлницу, да л шта ли, и није долѐзила, а кат сам женила овѐг старѐјег сѐна, кѹм долѐзио, а кѹма није, кума-Бѐба није долѐзила, она тад мѐра да је била се породѐла... Није долѐзила и тѐ такѐ и ѐто, док је био, ја кажем, кѹм, кума-Радѐмир, ѐн, ѹвек је причаѐ, ја кат сам, свѐ сам ја ишла за имѐна. Такѐ ѐни прѐте мѐне, овѐ, кој ће д-ѐде, и ја, кад, кат се Иван прѐво исто родиѐ, ѐни ме, овај, ја ѐдем, ѐн каже, кѹмо, ја, каже, ймам... јѐдно лѐпо, каже, йме... и ѐн, каже, мѐне, каже, кѹмо, ја ймам мнѐго фамѐлије јѐш, али, каже, и тѐ ѹвек док је био, ѐн, ѐн, каже, ја нећу тѐ кѹмство... мајкино је, ја ѐто не мѐгу... Па кад била овѐ Светлѐне сѐстра, кад била, она сѐчена, свѐ одѐтле па дѐл ју сѐкли, оперѐсана, били смо у сѐло јѐш и ја ћу д-ѐдем у Пѐраћин, па ћу маѐо да сврѐтим, да вѐм шта рѐди мѐја... Ја поћем низ онѐ бѐсамак... па дѐбро, ја се извињавам, реко, ја нисам знала, ја ћу се врѐтим, ал ѐн однѐкуд мѐне чѹо по глѐс, и ѐн, каже, јѐо, мѐја кѹма рођѐна, каже, дѐ века, па зар ви мѐју кѹму рођѐну да врѐтите, каже... сам. Јѐо, кѹмо, па ви ми, каже, не старѐтите, свѐ сте ми исто као што сте ми били, каже, нѐки пѹт.

Текија, Милка Вукадиновић (1925)

А кат смо маѐо били девојчићи, ми ѐнда лѐжимо седѐљке, обѐвамо конѐпле, лѐжимо седѐљке на пѹт, на рѐскрѐнице. И тѐ се зѐре, нѐрод се зѐре, жѐне, девојке и чѐшљамо вѹну, прѐдѐ-

мо, попéвамо. Збèру се тû, кад ÿма девојке, момци, кад нéмамо, ма́ло млађи људи и тèрамо ша́лу до половине ноћи. И пòсле ÿдемо кûћи. И такò пòсле кад, знаш, овò дру́го кат сла́ве смо сла́вили, знаш, ни́је се сла́вило овакò са́д, но се сла́вило старíнски. Зако́ље се једна свíња и тò се тèра сла́ва. Преставимо пасу́љ, огњиште. Имáло огњиште, ни́је ки са́д шпорèти. Но огњиште, па уз òгањ у грне земљèно толико, ставимо пасу́љ, кúпус и правимо гибанице и тò мéсо. Па ни́је ни у́ље имáло ки са́де, зéјтин. Но ту́цали, изва́димо сèме о^т тикве и тò ту́цамо, ту́цамо и ту́римо у ба́крач, на вери́гу на огњиште. А òно се кúва, кúва, знаш, па се као збèре ма́ло зéјтин, а ми зби́рамо онò с ложницом, знаш, она́ што се ма́ло као забрљáло, љаска се, зби́рамо, зби́рамо и тò збèремо и пòсле с тò запр́жимо кúпус. Запр́жимо, знаш, овò дру́го, нèко и пòсно, бèз тò у́ље. Нí имáло ки са́д. Са́д ÿма свè шта òнеш. И такò се сла́ве, зовéмо се, кúј ÿде — ÿдемо, ни́је ки са́д, ÿде гдè кúј òће. Но òнда се зна́ло ко́га зовéмо. Па у́знемо ибри́к и напу́нимо раки́ју, и ÿдемо от кúће до кúће, зовéмо ко́га ћемо да зовéмо. И òн до́ђе и такò сла́вимо. Ка^д до́ђе негòва сла́ва, ми ÿдемо пòсле код не́га, ÿсто и òн такò. А са́д ни́је такò. Са́д ÿду код не́га кúј во́ли. Дабо́ме. И такò. Јòш о чèму òнеш да ка́жемо.

И свè сам чу́вала, кòзе, говèду сам рáни́ла. Пра́те ме кот ко́либе та́мо. Òни ÿду по пòсо, òни ме пра́те, ја рáним говèду, чу́вам òвце, кòзе. Испра́те ме кот кòзе. Јá цèò да́н тра́жим пили́ћи, гњéзда, чèк и тò да ти при́чам. Кад смо б́или дèца, ја цèò да́н тра́жим гњéзда и што гòд ÿма гњéздо, ја на́ћем, знаш, свà се поцèпам. Кад у́вечер до́ђем, ма́јка ви́че мèне, свè сам се исцèпáла. И у́јутру òна ме òпет искр́пи, искр́пи и ја оти́днем и јòпет ко^т тè кòзе, си́грамо се. Имáла сам сèстру јèдну од стри́ца, си́грамо се цèò да́н, чу́вамо стòку, дотèрамо у́вече. У шко́лу нисам б́ила. Имáла сам дèду и ба́бу. Òни не да́ду. Чу́вамо, чу́вамо, и òни у́вечер не пра́те на́с у сèло, òни остáну та́мо на појáгу кот ко́либе и такò.

Па спрèмáли смо се, но шта, ја сам донèла грдан, донèла сам ћили́ми, чèрге, знаш, тунáка имáло òнда спрèма сáмо. Намештај ни́је имаò òнда. Сáмо сам донèла јèдан крèвет и јèдан сáндук. Тò сам донèла од намештај и дру́го нисам ни́шта, òнда нí имáло, тò б́ило дòбро. (А сáндук, зà шта?) За òгрев ова́ко, већ знаш, ни́је ки са́д шифо́њери. И тò сам донèла, знаш, и правили смо свàдбу тунáка три́ да́на. Три́ да́на смо свàдбу правили. Свè

ки што старински било. Е такô. И ту смо свадбу, исто гости, свадбу смо све правили. Дошли код мене, код мојега оца за девојку, па сам ја дошла. Правила сам се млада ако ми се женио човек. И све то било и три дана, знаш, смо правили, и гости, ишли код мојега оца и долазили овамо. Свирачи погђени били, па плѣк музика, и такô смо претерали свадбу. Па дабоме, били. Онда имали, вакô, колачићи, мѣси колачићи. Донесе кум, па донесе старôјка, па донесе, знаш, дѣвер, па онда кад на свадбу они туре н-астал ти колачићи, па дарују. Иде рѣдом то, они гости сви, јѣдан носи и други, и они све туре, знаш, они, новац н-они колачи, туре паре, колико куж може, оће да да. Они туре то и после то побѣру, побѣру и младе даду, ти колачићи исто зѣру мѣшени, па накитени са ону алѣну и с бѣлу и сас цвѣће, и то после даду младе. Јѣду, знаш, сас младожѣњу... Па, умѣшен саборник, знаш, па се накити јабуке, свакојаке артије... И накити се с артије грана. Пресѣчѣ се шљива вѣлика, знаш, па се онѣ грање, граната, она се накити, накити, и на сваку грану јабука. И кад бидне, седѣ старôјка, докле седѣ, седѣ докле седѣ, и кат ће седѣ, ајде, саг ће лôми саборник старôјка и ће се растура свадба. И зѣру се тунâ, дође младожѣња, дође невѣста и побѣју главу у главу, вакô... и они прелôме та саборник, знаш... врз њине главе и после йгру, знаш, йгру, йгру за мало време, а оно куж оће, излôме онѣ колачиће, саборник с-излôми, куж оће, сваки ўзме, знаш, помало.

Клачевица, Десанка Илић (1920)

Шта је било, па рѣдом, мало докле знам, докле не знам. Како сам остала, да причам причу, како кат сам била дѣте. Ја сам рђѣна десѣте године, а дванајсте године био турски рат. И ја сам мала била, али то сам пантила да ми тату донѣли, мојега оца, мртваго из... неку бôрбу, што се та бôрба водила. И они га донѣли, и четрнаес-пѣтнајсти дан мој отац умро. Али ја то не знам. Да то ми отац, нит умро, шта сам имала, двѣ године, ништа то није било. Али пантим ја каг та човек дошо. Они кажу: то тата дошо, то тата дошо из војске. И ми дѣца смо ради, а мајка ни викала, тата отишо у војску, па ће да дође и ми дѣца ради смо да знамо да имамо тату, али не знамо тату. И каг дошо та човек, и они кажу нама: то је тај ваш тата, има да дамо дванаес дуката овѣм дѣке што ни

довео тату кот куже. И мо мајка да дванаес дуката некем дѣде отуд, от та крај, не знам ни где је. И неџа оставио код нас и мо мајка му дала седамнаес дуката и дукат га частила... што довео моџега оца, истина, што довео моџега оца, а... а да није, он би там сирџма, ники не би моџо да га узне, ники... То сам запантила лепо, да мо мајка кука, а ја мисим да то она пева, ја не знам да л се то кука, да л се то... Он био рањен тешко и, сирџма, довели га кот куже и петнаести дан умро. И ми дѣца такџо као ради смо, а лепо пантим: на астал турили тога човека и то ми вичемо, ни: ћутите, тата спава на астал. То смо ми дѣца... а били смо четири сирџчета остали кад ни отац умро. И наша се мајка мучила такџо, мучила, петљала, чувала ту дѣцу, имовина велика. Кад најшли Немци, ја како пантим, немачка војска ишла од Јагодине... Ми смо се дѣца порѣдили на капију да гледамо, иду Немци отуд, то ни казали, а ми гледамо да видимо. Саџ које су године Немци дошли, то нисам добро запантила, не пантим које године. Ја и што сам знала, ја сам заборавила, доста ми године прџшло. Ё, онда, четврта ми година била. И мајка ни купиља на свџ дѣцу по нови опанци. Ел они, каже, Немци истерџу ис куже де нађу, штале велике ту... Кад најшли Немци, они стварно нас истѣрали сам у јѣдну сџбу, а сџба имала, шѣс оделѣња кућа имала и нама даду јѣдну сџбу. У ту сџбу шпѣрет зидан, неки велики, пантим... (то били зидани некад шпѣрѣти, то мџџо топло држало, мџџо топлину)... И Немци иду негде, мѣре неку зѣмљу, то тачно сам пантила, ако нисам била велика, и ма штѣ да спрѣму за вечѣру радницима — динстани кромпир. И ми се навадимџо дѣца и они потраже тањири, ми узнемо и-с полице тањири, а Немци ни сипџу да јѣмо... и спрѣмају (у зид укџвано, да, онда до поља овџко отвѣрено, а от поља имџло, затвѣри се)... Нѣма, то велики шпѣрет старински, то су дваес пѣт ѣктора зѣмља, то се мѣрџло радници ране, нѣма то, мџџо издржџли тѣрет. Моџа покџјна мајка џдала се, мџџ отац сам, није имџо брађу, сѣстра била јѣдна, и она се џдала, и после свѣ то мајка радѣла кад дошла, и зава порѣсла и заву џдала, и ми... нас дѣцу, трѣ ћѣрке и сина, свѣ то џдала и ожѣнила и ишкџловала кџлко се мџгло.

Деда ми две кра̀ве да̀, дѐсет бра̀ва ђвце, тѐрај та̀мо, цѐо дан тѐрај. Ма̀ зи́ма, сне́г, опанци от сви́нску ко̀жу, ву́нена су̀кња, и свѐ си се умокри́о. До́ђеш кот ку̀ће, ова̀мо гла̀дан си, смр̀зо си се. А̀јде, ел про̀ја, ел кача̀мак, па ра̀со̀ница, па пап̀ри́ка, па то̀ такџ то̀ ва̀здан. Па по̀се прѐђемо, ђдрасла сам јо̀ш ви́ше. Па мо̀мци ме пу̀но волели, шта̀ ме волели сам из Му̀тнице... Па ђнда а̀јдемо, ће да тка̀мо, да прѐдемо... пла̀тно бѐло, бѐло стџ мѐтара, на ра̀збој да ста̀вимо. Пѐт мѐтара ја изатка̀м овако̀ се чу̀нак, сам се бѐли. Па прѐђемо на ћи́лими. Изатка̀ла сам око̀ два̀ес ћи́лима... у бо̀јама, зе́лено, пла̀во, бо̀рдо, ка̀ко ко̀ во̀ли, знаш. Такџ то̀. И по̀сле а̀јде, дево̀јка, а̀јде та̀мо, ђдемо на игранку. Ни́је то̀ ки сад. Загри́о ју, по̀љубио ју, и онџ, да́ј ми прсти́че ова̀м. И такџ. Ма̀ло те сте́гне, ти га пу̀штиш... И а̀јде, по̀сле се у́чим, па црепу̀љу, па ло̀жи ва̀тру, на онџ дџмњаци, па мѐсим про̀ју, не́где пога̀чу. Не́где испу̀стим полови́не, па̀дне на зе́мљу. А је́мо ми онџ, па слатко̀. Па гр̀не се зва̀ло... гр̀не зе́мља̀но, па пасу̀љ или ку̀пус, па уз ва̀тру. Па по̀сле а̀јдемо, мо̀лбе, па прѐдемо, па вла̀чимо ву́ну, че́шљамо се, пѐremo. Па ша̀ла, па мо̀мци, па дево̀јке, па пѐсма, па пѐсма, чу̀до. Ку̀ј мо̀мак во̀ли ту̀ дево̀јку, ђн про̀ђе ноћа̀ске преко̀ авли́је и наба̀ца ти лубени́це, шта̀ има та̀м, не́што слатко̀, ле́по за је́ло. Кад је не во̀ли — не во̀ли. И такџ ти то̀. Пробле́ми ва̀здан. А ни́сам ло̀ше про̀шла сас му̀жа, такџ је био̀... Ми смо се упџзнали то̀ такџ ма̀ло преко̀ дру̀гога. Па ђн до́ђе та̀мо, та̀мо на сва̀дбу у Мири́ловац. Та̀мо не́го̀ва се́стра би́ла о̀т те́тке. Еј, Ми́ро, е́ве га мо́ј бра̀т до̀шо. А̀јд, ма̀н се та̀м, ка̀ки тво́ј бра̀т, ћу ја не́га... ђн до̀шо с не́го̀вога је́днега дру̀га, па ђн изгуби́о ру́ку, знаш. Па ђн се зва̀о Добри́воје, и мо́ј Добри́воје. И такџ, а̀јд, увати́мо се у ко̀ло д-џграмо и ђн ка̀же: ка̀д да до́ђем. Па ка̀д те́бе во̀ља, та̀д до́ђи. И такџ. И ђн ти ле́по до́ђе је́дно ве́че сес не́го̀вога те́чу. ђно ки́ша, па ки́ша. Чу̀до, то̀ је би́ла огро̀мна ки́ша. Ја разви́јам такџ... ко̀рке такџ... па кад напра́вим гиба̀ницу, па се си́ра, па ту̀ послу́жим ка̀фом, а мо́ј ме те́ча изигра̀ва: па ка̀ко то̀ држиш ту̀ ка̀фу, ка̀ко мо́жеш кат си сла̀ба. И е́те такџ. И ле́по смо се договара̀ли, бри́но бри́ге од ме́не... до́ђе и прѐпрека кад остари́ човек ма̀ло. Што̀ си овџ, што̀ си онџ, такџ му то̀. Ал ни́је би́ло, мо́зак сам сачу̀вала сес не́га. Вѐ мла́ђе изгуби́ле мо́зак о̀т те́рета и од бри́ге. И такџ ти то̀. А све́кар ми по́гино у Пр́ви све́цки ра̀т, а све́рва ни́је ло̀ша би́ла же́на, вако̀, но старџнска, зна́те. Помало не́где ре́кне, али ни́је би́ла ло̀ша. А

што сам се сла̀гала се заову, кѹку мѣне, па тѠ ни ма̀јка и хѣрка нѣ-
 ће мѠи. И такѠ. Ранѣје, знаш, бѣло тѠ, па му даш та̀мо, спрѣмиш,
 мѠраш тѠ, ако тѠ. Умре се, са̀ндук та̀м, Ѡни спрѣме тѠ, чаршав нѣ-
 ки, хѣлѣмчиѣ, шта̀ кѠ ѣма. А јѣло уносили: бѣло пѠсно, пасу̀љ,
 кромпѣр и такѠ тѠ мѣљу, па нѣма ни зѣјтин, па нѣмаш ни пче-
 нѣчно бра̀шњо, про̀ју, и бе³ зѣјтина гѠтвљено... ѣдемо. Е, пѠсле,
 свѣ се тѠ обр̀нуло. Другачѣје нѠсиш, да̀ш, да̀ш бра̀шњо, да̀ш зѣј-
 тин, такѠ тѠ, помѠнеш га ма̀ло. Па тѠ пр̀ва субѠта дол̀azi. Усто
 такѠ ѣдемо, спрѣмимо шта̀ кѹј мѠже, како кѹј мѠже. Па бѣло је
 ранѣје, ја̀ тѠ за ранѣје прѝчам. А са̀д гѠтово.

Давидовац, Латинка Андрејевић (1918)

И ја̀ сам водѝла, и ја̀ сам ѣшла. Мѣн дѣда кат купова̀о сто̀ку,
 ја̀о... У двана̀јс са̀ти по̀ђем ја̀ ода̀вде са̀ма, преко̀ноћ, преко̀ноћ.
 Ува̀тим тѣ кра̀ве за штра̀нге и док се са̀мне, ја̀ сам у Светозарево.
 МѠре, вѝди се, вѝди се... се от свѣтло, вѝди се, про̀ђеш. Па ка² до̀-
 џем до Ба̀тинца, ја̀ пѠсле, ми та̀мо другачѣје, ѣма љѹди из Ба̀тин-
 ца тѐру сто̀ку пѣшки, па чу̀јеш нѐгде нѐкога ова̀м, па она̀м, па нѐ-
 како ти другачѣје, а бо̀га ми, док до̀ђем до Ћу̀прије, мѣне нѝје
 ба̀ш прѝјатно. Па кад отѣднем одѠвуд, одвѣдем, па чу̀ни ми се
 нѝје ми тѐшко, а кат се потрѣви да ју не прода̀м, па мѠрам Ѡпет да
 вра̀тим отѹде, ја̀о, ја̀ сам мр̀тва. МѠж да замѣслиш ко̀лко ѣма до
 Светозарево, свѣ тѠ ѣдеш пѣшки. Но шта̀ ћеш, ѣте такѠ, ра̀дило
 се, мѠра̀ло се ра̀ди нѐшто. Па шта̀ зна̀м. МѠј свѣкар им̀ао нѐколко
 човѐка, па скѠро су ѣсто по̀мрели, са̀мо још јѣдан оста̀о, нѐки
 Дра̀госав Љу̀бин, тѠ Ѡн им̀ао тѠ дру̀сто, мѣсим, ел кѹпе орта̀чки,
 ели ѣду па кѹпи св̀аки за сѐбе, али ѹвек им̀ао дру̀штво. Па шта̀
 зна̀м да̀ л се тѠ такѠ ба̀вили од ранѣје, им̀али та̀ на̀род такѠ, нѐ
 знам ни ја̀, у Мирѝловац, па, вѝше на̀род се ба̀вио сес по̀љопрѝ-
 вреду нѐго се сто̀ку ту̀, ал пѠсле се тѠ умножѝло са̀д у за̀дње врѐ-
 ме. Умножѝло се у за̀дње врѐме, сви ѣшли те купова̀ли. И Мирѝ-
 лѠвци. Им̀ала сам јѣднога бра̀та о¹ тѐтке, Ѡн пролѣтѠс умро и Ѡн.
 И Ѡн вѝше ра̀диѠ с нѐкога Мѝку МерѝлѠвца, та̀ј Мѝка ѣсто бѝо
 трго̀вац и Ѡн купова̀о сто̀ку. Ѡн с нѐга бѝо, с нѐга, пѠсе по̀чо са̀м,
 па и з дѣду мѠјега купова̀ли орта̀чки, ѣсто ра̀дили и свѣ тѠ такѠ.
 Па вѝдиш како̀... тера̀ли у Вѐлику Пла̀ну, па тера̀ли у Ра̀шку, па

тô они, није да купе ма̀ло, па по цео камион купе кра̀ве и уговоре сас трговци, ел теру у Светозарево у кланицу...

Овај, и тако, по̀се деца се нарађала, па а̀јде, чу̀ву се та̀ деца, то̀га Дра̀ги сам носи́ла у љу̀лку у њиву. Же́не отиднемо та̀м, би́ли њи́ седам-осам, све́ један па̀р, ко̀памо, зове́мо се у за́јам, ти да́нас ме́не, па јутре онѐм, па онѐм, па онѐм, па по̀шле же́не. Има́ли смо једно дрво, о̀но ве́лико би́ло, па гра̀ње пу̀штило до̀л до зе́мље, те љу̀лке све́ извѐзане у котур, извѐзане, три-чети́ри љу̀лке би́ле. И тако. Ё, кад ми се по̀се ће́рка роди́ла, онда ве́ћ би́ло дру́гачије. Ни́сам ју носи́ла у њиву, она́ би́ла тако́ мирна, ба́ба ју чу́ва кот ку́ће, на̀рани ју, ја́ до́ђем на по́дне, подо́јим је, о́пет йдем у њиву, сви́ се ра̀дници одма́ру, ја́ мо́рам д-йм да подо́јим де́те, тако́ би́ло. Де́ца одра̀стоше, а̀јд у шко́лу, а̀јд овам, а̀јд она́м. Ё, та́ ба́ба би́ла шлогирала́ по̀сле, све́рвина ма́јка, де́вет го́дине би́ла шлогирана, не́покретна. Јо́ш она́ није у́мрла, чо́век ми се ра̀зболе и, кат погледаш, све́ сам би́ла на му́ке о́д дете́та до кра́ја.

Му́чила се му́ка, му́чила, му́чила, па не́што није ни има́ло, па није ни стизало, па пу́на ку́ћа би́ла, па не́што ме би́ло ми́ло и д-обучѐм, па не́што и д-обу́јем, али то́ све́ није стизало. Кат сам то̀га Дра̀гета роди́ла, сва́дба не́ка би́ла у се́ло. Ја̀о, мла́да сам, изи́шла би, изи́шла би на сва́дбу, ја́ не́мам шта́ д-обу́јем, а све́рва на̀правила сви́њски опанци о-сви́њске ко́же, па вунене ча̀рапе, па ти опанци, па црне ўзице, па сам завила око но́ге, па а̀јде на игра́нку. Са́м д-изи́ђем у на́род. Е тако́ би́ло. Па пу́на ку́ћа, па се пе́ре те́жено, сва́ки понеде́оник мо́раш д-опе́реш о́бавезно. Ја̀о, па то́ це́ђ. Па не́кака пу́ста ўма се донѐсе и-с Поповца, и-с крша... не́што ки бла́то. Па те́ те́жене кошу́ље се пе́ру, па се па́ре у це́ђ, у два́ це́ђа се, на̀прави це́ђ та́м по́башка, па та́ це́ђ се сипу́је, па док се то испе́ру ис та́ пѐпо. То́ се није пра́ло ки са́д у ку́ћу, но мо́раш на буна́р д-изи́ђеш, а зими ле́д, све́ с-увати́ ту на су́књу, а ру́ке, и да не при́чаш од ру́ке, док се то́ испе́ре. Дòбро, то́ с-опе́ре. Е та́ де́да, у́мрла му ба́ба, донѐсем и ње́гово ту́ д-испе́рем, што Ми́ро-слав... што ми све́кров о́тац. Оно́ ту́ изи́је жу́љ, сма́кне се ко́жа, томан то́ зара́сте, а̀јде понеде́оник. То́ се о́бавезно зна́ло, сва́ки понеде́оник да с-опе́ре. Та́ ба́ба носи́ла су́књу те́жену, кошу́ља те́жена, антери́че те́жено. Му́шки йсто тако́, га́ће одоздо́л те́жене о́ни йму, па кошу́ља те́жена. Све́кар, па чо́век ми, па де́вер, па ба́ба, па све́рва, па ја́, па за́ва, то́ све́ те́жено, ни́шта не́маш да

видиш памучно, то све није имало, шта ја знам како, није, није било. Ђе, ки сад што немаш шта да купиш у радњу, то дуго мора, да тако било, откуд ја знам, не знам ни ја. И тако се народ ба̀вио, са̀дио коно̀плје.

Бошњане, Драгиња Антић (1922)

И ми га тамо уведемо у ту болницу у кодник и, овај, баш се нађе професор на вратима. Ми кучамо, он се нађе, каже: „Откуд ви саде ноћу“. Ми рекомо: „Дотерала не муча“. И овај што вози санитар каже: „Примите вога болесника, молим вас“. И ја не чекам он д-изговори ништа, ја тап, па ну пару пред њега. Реко: „Извињавам се“, реко, „то није тако“, реко, „као не изгледа да ба̀цим пару, не ба̀цам Богу и светому“, но реко: „Молим те, прими га, не знам шта ћу да донесем, ни шта ћу ви дам“. Реко: „Да га вренем, он ће д-умре у путу. А више да га водимо, не знамо гѐ ћемо га. А нисмо трѸн јѐли, ни ја, ни на, ни мој мѸж“. И он каже сестри: „Иди там, води га у бараку, у павиљон тамо“. Тако се зовѐ. Има зграда болнице, ал овај иде у бараку. Докле мало се као опорави, па после ће д-иде у болницу главну. И она сестра одведе га у бараку, она остаде кот санитарта. Врте се кот санитарта, каже: „Ти дођи код мене“. Кат прођем кроз болницу, она сестра устаде, дава некцију, дава му таблету, те во, те но, и ја послем реко: „Сестро, да ми даш ти атрес да би ја дошла сутрадан, прекосутра у посету“, реко, „ја не знам где ћу“. Она каже: „У, немам оловку, позајми од неког оловку, оцѐпи артију“. Написа ми атрес и каже: „До виђење“. Ја реко: „Гледајте што мож, лѐчите га, што не мож, ми смо у ваше руке“. Пођем ја, изађем оданде и с себе, кад изађем вам, погледам, шта је улице, више од десет, дваес. Шта је и зграда, не знам гѐ ћу се сад вренем. Ја сам прѸшла кроз болницу, нисам прѸшла кроз улицу. Идем, идем, свѐ лѐво, лѐво наниже, и сиђем ко д доње капије. А двѐ капије йму на тај круг. И она, каже, йди, каже, па право кот капије. Она ми је рѐкла, ал ни ми рѐкла д-им лѐво ил дѐсно. И ја сиђем, обрѸам се, снег преко десет сантима, ја, нигде жива душа, ноћ, после седам сати. Било шѐс, ал дошло после седам. И ја видим јѐдног у бѐле дрѐље, сад он болничар, видим, ал ја кажем, ја, реко: „Молим вас, докторе, да ми покажете гѐ горња капија“, реко, „на овај круг, остао ми сани-

тѣт. Довѣла сам“, реко, „болесніка ђвде и нѣ знам гѣ ћу сѣд“. Па се заплака. Он каже: „У, сасвѣм си сѣшла лѣво, нѣско“, каже, „избрѡј љлице, па на најгѡрњу љлицу увѣти прѣво, и тѣ“, каже, „ѣма зелѣно шѣбље“. Реко: „Знам де ѣма“. „И тѣ ћеш“, каже, „д-изађеш коде санитѣта“. И јѣ такѡ, такѡ, кѣко ми он каже и прѣво тѣм. А горѣ дрво и кѣмен, зѣма. И прѣво тѣм. Кад отѣднем тѣм, онѣ ме чѣка. Каже: „Па гѣ си, бѡга ти твѡга, још кѣд те трајим, сѣт врѣме те трајим“, каже, „у свѣку бѡлницу, мѣслим, залѣтѣла си“. Реко: „Нѣсам залѣтѣла, но не мѡг се снађем“. И он каже: „Ѐјд, ѣм јѣ да кѣпим нѣку поморѣнцу“, каже, „ѡде отвѡрено“, каж, „да појѣмо, чѣѡ дѣн нѣсмо трѣн јѣли“. И пѡсле сврѣтимѡ на ѡчно и тѣм двоѣцу довѣзо, јѣдну жѣну да оперѣше ѡчи, па зѣт и ћѣрка. И он љзе њѣ, и на тѣ чѣтри поморѣнце дѡђѡмо из Бѣограда.

Забрега, Надежда Тодоровић (1927)

Тѡ су Добрѣвојѣви сѣнови. Он је сѣљѣк. А овѣ двоѣца су се шкѡловали, Милѣн и... њѣму одавде жѣна, ис комшѣлук, Милѣнова. Дѡбри су, ѡзбиљни су љѣди, тѣчни, сѣгурни, нѣма мрдѣње, нѣма лажѣње, штѣ ти каже, тѡ не побѣје нѣко. Поштѣни, врѣдни и такѡ... Па штѣ би знѣла от чѣга. Ѐма, добѣју нѣку вѣтру, богѣње, штѣ ти јѣ знам и такѡ. Па ѣте, знаш кѣко, добѣју температуру, ти кажеш дѡктору, он преглѣда, па ти ѡнда он објѣсни. А прѣци страѡу от прѡлив. Е, кад, док сѣсу, сѣсу сѣмо, ѡни не мѣре. Кат пѡсле окрѣну на хрѣну, ѡни добѣју нѣки страшни прѡлив кѡје не мѡжеш да спрѣчиш с нѣшта. Лѣчи и ко^д дѡктора и, што кажу бѣбе — бѣпски, свѣ рѣди, но ѣма вѣше пѣт угѣну. Нѣ свѣ, ал... И кад бѣдну добѣли тѣ ѡпасан прѡлив, кѣо и онѡ што ѡстѣне, ѡно пѡсле нѣ нѣпредно. Изгорѣ га тѡ. А кад не бѣдну овакѡ дѡбри, мѣ дѣјѣмо нѣко гвѡђѣ, инѣкциѣ, трѣћи дѣн кат с-опрѣси, пѣтиш мѣке свакојѣке да га спѣсиш. Мѡгу да ти кажем — нѣти бѣли концентрѣти, нѣти бѣле кѣке трѣве, штѣ свѣња јѣла свѣ, јѣ кукѣруз, дѣј онѣ прѣци, али спѡро тѡ порѣсте. Нѣје се то рѣнило, па на ѡткуп дѣш, продѣш, тѣраш нѣко прѣсе на пѣјацу, да дѣш што прѣтѣкне от тѣбе, па такѡ да чѣваш га, кѡлико га чѣваш дугѣчко — нѣје вѣжно. И такѡ. Сѣд глѣаш штѡ прѣ да се откѣчиш од њѣга, ел је сѣупо, рѣниш га и дѡбро хрѣниш да ти бѣдне пѡвирно.

Раније, да ти каже баба-Живка, за славу, кад је мрсна слава, пече се прасе на ражањ уз ватру. Има свечарско грне земљено. У то грне се нареди купус и месо, и врѝ поред ватре, и онда, кад она мас капа от прасе, оно се сѝпа у купус. Тако и стигне та купус, направи се јанија, скуву се пектије, предјело није било, као саде предјело, супа се кувала од увек. Има и раније и сад и све. Е после, торте, то слабо било, ја знам кад нисам умела д-умутим торту. Жуманац и беланац мути цео дан, има да умреш, не мож да умутиш. Месиле се гранцилице, неки кекс, овѝ-онѝ, и наредиш онѝ гранцилице, па баш ти лепо у тањир. Ниѝ били тањѝри, рѝтко дѝ вазна, и то. Скува се гулаш, паприкаш, од јѝло купус, па паприке, јал сарма, то је било и раније, а кат посно, што имало, неки саде да мора да има риба, па повише као печење. Ја знам кат сам славила славу, ми слаavimo седми јули и дваести јануар, Јован Крститељ. Е, сад ми преслужујемо, знаш, кад ни Веља отишо у затвор, ми смо прекрѝнули. Месим колач, дође ми ћерка и унука, добро, имам мало гѝсти, спрѝмимо рѝчак, а имамо повише гѝсте, на пример, има пуно рѝд, имам тѝтку, имам ја, има моа сна, има Нѝвица, то се скупи. А за мене било много да ја купим дваес-трѝес кило рибу, па десетѝну кило зѝтѝн, па овѝ, а немам, и ѝто. Ја сам то откачила, преслужујемо овѝ. Па увек је он постан. Ел то су Петрѝви пости. И то се зна да посно. Е, раније, ја знам кат сам дошла ту, кат сам била код моји, кат посна слава, близо ни Морѝва, мој ѝтац унапред навања рибу... замрзивач ни имаѝ, фрѝжидери нѝсу имали. Но некако у прѝсолац ту, у чабар, у прѝсолац сачува рибу. Ако лѝтње време. И имала риба док ѝћеш. Овдѝна моји купе два кило рибу и с ти два кило рибу црни лѝка се испрѝи добро, па на тепсѝчићи, мало меју прѝсти ѝлева паприка и мало брашњѝ и туриш ту рибу и то с-укрѝка и напо-слѝтку то је задње јѝло најбоље. С то почастиш гѝсти. Праве се пѝте и онда, раније, на пример, сас купусом, сас јабуком, сас ора-си, то јѝсте, развѝјемо коре, направимо. Углавном, е није то само да код нас било, но су сви сељаѝи тако раѝдили. Е, после, ниѝ имале ве продавнице рибе, нема, но иде, иде мој свѝкар, па нарѝчи у Видово, там нам увате. Ел, каже, риба се у воду не погађа, ако има, он купи, ако нема — оно нема.

Са авионом сам ишла, нисам се плашила, није ме било стра̂. Кажу, како д-иеш, па како овô, реко, ја ако могу д-отиднем, па макар овако се држала и висела, сам д'им да га видим, ал то су млого, једанајс године га нисам видела.

И ништа, кат сам у Београд сèла у авион, нисам ништа осèтила. Један, каже, тè узлиће, нè знам, криви се. Јок, бра̀те! Нисам ништа осèтила. И тамо сам, кат сам стигла, ја сам се скинула и можда сам дру̀га ел трѐћа изашла као тамо, велѝм, то ми, ту ми рекли да ће ме чеку на аеродром. Изашла тамо д-узмет ку̀фер и чекала сам, те сам узела ку̀фер ди се онô обр̀ће и изашла, тамо наро̀да, свèта, глèда ку̀ј коме иде... Дòбро, чека некога! Ја не познајем никога, да говорим нè знам, ку̀ј зна да говори сà мном! И ништа, ја глèдам, ма јок, нèма да видим нигде никог. Да ли могу да не по̀знам мòгега сина, реко, штà је то?! Ма јок, не познајем ја! По̀ђем, па се вратим на̀зад уза зид и стàнем, па глèдам и мислим се сáма: бòже људи, реко, да л'истина не познаје син мèне, ни ја мòгега сина. Мисим у сèбе, а не говорим. Ништа, ћу да чекам ту̀на, па сàд мòрам се нèкако сна̀ђем, нèгде, реко. Кат сам по̀шла от ку̀ће, ва̀љда ће дòђе за мèне... кад рèко да ме чека. Ништа ја, јèдна жèнска иде оту̀д, јèдну црну ташницу онакô на ра̀ме и иде там прàво код мèне: „Ода̀кле си тèтко?“ Реко, па, реко: „Из Југослáвије сам“. „Па гдè си дòшла, кот кòга си дòшла?“ Реко: „Дòшла сам кот сина“. „Па дѝ ти је син?“ „Па син ми је“, реко, „у Адалáјду, а овô је Мèлбур óде“, реко, „а рèко да ме чека на ё̀родром.“ И тамо с њòм, и ка̀д дòђе врèме авијон да ме вòзи, дòђоше, да̀доше ми кáрте и он на̀прèд, ми за њим и одведе ме тамо ге авијон и стиже авијон, он мр̀дну лáнац нèкакав и уѝђòмо, отвори вràта, ми уѝђòмо у авијон и по̀сле јòш четрèс мину̀ти смо се возѝли до то̀га гра̀да ди ми син. И тамо, кат се скидамо из авијона, тóрба ми п̀утна тамо и нèма да узѝмамо. Там да ју узмет ја на кру̀г, там се скида. Óдо ја, скидо се тамо и мо̀ј ме син по̀зно вакô крос про̀зор. Глèдао там на терàсу, ста̀о на терàсу тамо, па глèда, и кат сам ја ула̀зила, он кáзо децáма: „Па̀зите дòбро, онô је ба̀ба, мòја мáма“, каже, „ва̀ша ба̀ба. Д-иете дòбро да ју заглèдате и кад уѝђе ова̀мо у сáлу, да ју загр̀лите и да ка̀жете: ти си нàша ба̀ба! Она ве нè зна.“ А он утèко, сакр̀ио се да га не видим ја. И кад она̀ дèца: „Ба̀бо, ба̀ба, ба̀ба!“ Кака ба̀ба, ја тра̀жим да видим сина, ја дèцу нè знам, па нè знам дèцу, нè знам ни сна̀у, нè знам никога. И... „Ба̀ба, ба̀ба!“ И кад рѝпи онô мла̀ђе,

па кáже: „Па ти си нáша бáба из Југослáвије!“ , каже. И јá кат се рáскука, спуштила сам тóрбу мòжда, кáко ли бéше, и òно ме ўвати за гúшу и јá се загрлим с њим, òно ме ўвати дрúго и òн такò с мòном и јá нè знам да сам се здравила с њим.

Кат смо изишли пòсле прет тè сáле, рèко: „Па дòбро, синко, мáјки кáжи, је л нèмáде пáрче лèба за тèбе у Југослáвију, но чáк тú дòђе да те мáјка трáжи?“

Стубица, Јаворка Радосављевић (1923)

Е, кат смо га мí тèрали пòсле да се жèни, òн кáже: „Па знáш штá, мáма, ви сте ми казáли сáмо да ўчим шкòлу. Сáм сам бiо ðáк и војник, а нисам бiо мòмак. Е сáд ðу да бóдем мáло мòмак.“ И òнда мi, дòбро. Ћўтимо, па òпет га сáветујемо: а̀де, а̀де, а̀де! И òн такò нáшо јèдну девојку. Јèднога дáна мi ðе д-йдемо да бèремо грòжђе, јá сам лúта на њèга и òн: „Мáма, немò да се сикираш, нáшо сам девојку и ðу се ожèним“. А ствáрно, њèга јèднога ймамо и òн толико, свáка девојка га тèла, ал òн сáм виче нèñ се жèни, нèñ се жèни. Кад бiло, мi ðе д-ймо да бèремо грòжђе, јá кáжем, јá сам лúта и онò. Òн кáже: „Мáма, ðу се жèним и тò ðу“, каже, „да ўздем и сèла.“ Свè вичем: йма врèме, йма врèме тò, та овакò, та онакò. Кáже: „Бáш ðу д-ўздем и сèла и тò тú.“ Јá се прекрсти: „Тi ниси нормáлан. Па тò је дèте, до ономад га стрiна носила у крошњу“ А стрiна дúго нiје имáла дèцу. „Стрiна га носила у крошњу... Тò дèте!“ Кáже: „Ако дèте! Ймам двè бáбе, јèдну тú, јèдну у Рáшевицу.“

Тò је бiло, јá сам дòшла усред зiме, па у чèзе, фијáкери, па ў котур на Јòвац, па на Ћуприју, па Пáрафин, па óвде док смо дòшли, òно мрáк. Òно вèћ у цркву пòп нiје рáдiо, па у понедèљак се вèнчамо, па освáнемо, а у сòбу свáдба бiла. Па нè, нiје као сáд пот шáтор, па на вèлико, но ближња фамилија, комшијe, и такò бiло у двè сòбе. И пòсле у понедèљак смо се вèнчали, òно мòји ка^д дòшли ўвечер у гòсти, òни на, возили се на чáмци, на скèле, на вòду вèлику, те такò дòшли...

Доње Видово, Ангелина Ранић (1930)

Док сам ја ушла у кујну, там, он уишо у шталу. Бранка му вели: „Тато“, каже, „ја сам тебе дойла и немо д-йеш у шталу. Краве помужене, тебе подожено, у шталу посо немаш“. Док сам ја уишла у кујну и тачно му решено там, он уишо у шталу и откочи то тебе. И кад ја, ја нисам чула, Бранка, била му у кућу, ја чу, каже. Ја јурну, одма ме пресече, каже. Кад уиђомо кот краве, како пао, повукло га тебе, оно му мрко свес... само се разборавио, ваљда је седми дан био. Није ни говорио, ништи шта знао. Кукао, само кукао, а не зна да разговара. Ни могло. И кат седми дан би... Ја свако вече сам, ујутро до увечер, ујутро собајле и до тамнише. После идем. Кад он... Кад уиђо једно јутро, ја све гледам — однели су га ис кревета. Тешко, бога ми. Кат погледам, он седи. Сео и држи се тако... „У“, реко, „ја мјега делију спремам за неваљатно, он се диго“. Јурну ја, нисам ништа понела, није јео, није мого, нисам му смела да дам. Ја и Славица смо већном биле. Нисмо му смеле дамо да је, да га не... угуши. Ја сам му понела једну банану, од ове куповне, зелене. И понела једну кифлу да изем ја то. „Си гладан“ ја одма... „Си гладан?“ Каже: „Гладан сам“. Чисто: гладан сам. Ја јурну, једна жена имала шољу млеко тако. Ја надроби оно млеко... покуса то. „Си жедан?“ „Жедан сам“. Куку, што ме Бог не пушти сам да га питам: „Је л те нешто боли, је л погину, је л те лупи мучка?“ И више — а, ни реч. Толико... То је чудна ствар. Одма можда и други шлог наишо. Тако ти је то. Треба да живи. Сада имао гђе да живи... има згоду, има...

Красно дете, није мого бољи да бидне. Сада добар, само ни мучка што избега ис школе... Прво га уписао отац... Ту му и поквари, и отац му поквари. Уписао га у Београд у војну школу. Он стојао тамо, не знам колико постоја, месец дана, шта ли, и звони телефон отуд и... ја се јавим на телефон... „Бако“, каже, „си ти?“. Реко: „Ја сам“. Каже: „Ја овамо не могу д-останем“. А кат полазио, само му лиле сузе. Тура га отац у кола, оно му капље једна за другом. А ја га питам: „Сине, па зашта...“ „Кукам за њи.“

И јави се он мени: „Ја, баба, овам не могу“. „Сине, нико оде нема, сам сам ја. Само шта је твоје узми.“ Па да л је боље д-йе у Дунав, да се баци там у воду, да нико не зна за њега, ел да дође кот куће. Ако мож, мож, ако не мож — њива му не гине. Ми смо цео век копали, па ете, дочекала сам осамдесет још мало, а копа-

ла сам од оволичко... И он дође. Побрао ствари те. Они му... на силу. То му поквари школу. Само да га није... да га пуштио, кад ишколе завршио, ге он тео. Он тео друштво, неки девојчићи одавде отишли су... отишле у средње школе. „Шта ћу“, каже, „да им у гимназију. Ја знам, видим тетка“, каже, „завршила за правника, они теру ге кужоће. Нема правник, нема судија, нема. И државни дала, све редовно ишло како требало, ал ге је одреде — то је“. Не мож да бира ону струку њојну што оће и што ју научила. И онда каже: „Ја д-идем у гимназију, па д-идем на факултет, па да се врнем да копам. Ел видите ге нема народ, ге истерују. И нећу д-идем да служим цабе“... И тако. И дође кот куже.

Извор, Видосава Бошковић (1914)

Терамо нџ вештачко, не мож се тера. Кат се правио ауто-пџт, па ће д-идемо овде с једну комшику да бацамо ђубре у кукуруз, па протерамо... Киша не запџца поред ауто-пџт, па там забрањено, па с колица, она колица, ја колица, она цаќ педесет кила и ја. И почнемо, еј, одврнемо тамо близо према ратарске не цркве, па там ће д-идемо, далеко њива, па као ту равница, они имали прџко уз брдо, не мож истерамо. Оно кад не запџца нека киша, све не побџ, није... нити ни цакови мож да вратимо сад кот куже, нити д-идемо, но киша пада, као, кужо иде од ауто-пџт, он сам маше ни рџком... Гурамо на колица, киша пада, они с кола, неки пребаци рџку, ако киша, клима ни, поздравља не... Накџ, ми гурамо... напред, ја за њџм, поред ауто-пџт све има путџћ, ел скоро био прављен ауто-пџт... Оно, панци се посмицаше и ми колица бџсе отерамо. Оно киша пада, ми солимо, ђубре док избацимо. Кат се врнџмо, пџс грању сџнце, ми све смо мокре, не мож се сџшиш брзо. Ми, ајд, идемо прџко, не мож ваџм, бџље да онда прџђемо там ге смо прџшли, не овџм. Ако прџђемо овџм, реко, ми не мож да се вратимо, но бџље д-идемо ге смо прџшли, реко, ел виш каке проблемџ... Она, каже, штџ не упрџгомо краџве, ге можемо краџве, ми ајд, вако ни лакше. Штџ, реко, ти мџн не каза — не мож да терамо, ел ја тебе, но такџ се договорџмо, џзнемо ми по колица и цаќ, ће терамо. И такџ смо ишле бџсе, вџчџмо и такџ, како кужо прџђе поред ауто-пџт, мџр да најмање седам-џсам лимузџне прџшло, онда беше ауто-пџт се правио, и сам поздрављају. Шта,

каже, глѣј снајке јадне, киша пада, оне гуру, шта ли гуру у овѣ цакови. Стийгомо у њиву, кад се разбрѣймо, нѣки мѣли кантићи, ви од крѣма, тако ки од крѣма мѣли, то под ауто-пѣт смо нашли, ти, ти кантићи бацани там. У њи сипемо ђубре и кат се разбрѣймо по њиве, четрѣс ари, насѣлимо ми нѣ ђубре, киша ѣдма паде, дѣђома на пѣла пѣт, грању сѣнце. Ми накѣ мѣкре, реко, сѣд не, нѣко не поздравља, грануло сѣнце, не види дѣ л смо мѣкре, дѣ л нѣсмо. Колица йду лако, испражњена пѣла, испражњено ђубре и празно, реко, сѣм окрѣћемо ми, сѣм бришемо за кот кѣће. А нѣге бѣсе, жѣно, то дѣтле смо кѣљаве, сѣм лѣпу, сѣкње сѣм лѣпу, отѣд, одѣвуд, нѣ мѣкро онакѣ, ал ѣни тѣд нѣ виде, ал нѣ виде кат киша пада, ти гураш накѣ, па не мѣж д-истѣраш... Она гѣма на там, ми на вам, чудѣса.

У Дѣњу Мѣтницу. И тѣ Душѣнка, тѣ јѣтрѣва ми, сабѣре нас, четѣри жѣне ми, и тѣримо свѣка по четѣри-пѣт цака и натовѣримо. Узне Цѣна Бѣрина и Лѣубинка и Бранка и јѣ. И пѣћемо. И отѣднѣмо у Дѣњу Мѣтницу, млѣло се брашњо ко^д Дѣје, вѣг прѣвога, нѣје код Нѣје гѣр, нѣје ѣн млѣо, но ко^д Дѣје. И омркнѣмо ми, и кад омркнѣмо, ми пѣћемо за кот кѣће, гѣ ћемо, мѣра д-ймо кот кѣће. Ајде ми кот кѣће, нѣмамо нѣкако свѣтло. Йдемо ми, стѣне милициѣа и више Главѣце не зуствѣе: стѣј, стѣј, снајке, дѣ сте бѣле. У водѣницу. Па гѣ сте омркле, па кѣко сте омркле, па гѣ сте смѣле да пѣћете, ѣдма да скрѣћете се, са стрѣне, ѣпште не смѣ д-йете, ви д-изгѣнете, и ви д-изгѣнете и мѣж нѣкога д-убѣјете и мѣж нѣки да налѣти, нѣит ймате свѣтло, нѣ штѣ. Ау, кѣко ће да кѣжемо, ми бѣдомо млѣће. Цѣна, вѣче, јѣ ймам мѣло дѣте, ће ми кѣка дѣте, нѣје сѣсало цѣо дѣн, омркле смо. Душѣнка, вѣче, кобѣла ми йма ждрѣбе, ће да ми лѣпче ждрѣбе, мѣра да йдемо да се, да то ждрѣбе посѣса. Удма, снајке, ел сѣд ћу ве тѣрам у пѣдрѣм. Свѣ да стѣнете, да стѣнете, док се не стѣне, нѣма д-йемо. Стојѣмо ми са стрѣне, стојѣмо, док ѣни замѣкоше према Главѣце. Кад ѣни замѣкоше према Главѣце, ми пѣћемо са стрѣне. Чѣм найћемо у Главѣцу, ајде, кѣко ћемо ми. Ајд, сѣд ће да вѣчемо, жѣне, омркли смо кѣца, нѣкем гѣри свѣтло, нѣкем нѣма. Те да вѣчемо нѣко да ни дѣ свѣћу нѣку, да свѣтлѣмо, па да прѣћемо преко Пѣраћина, (ће не) срѣтну, овѣ бѣли зајѣчѣрска милициѣа, сѣд ће парѣћинска овѣм да не настѣпи. И ми йдемо, и јѣ и Лѣубинка се скѣнѣмо и от

куће до куће: тётко, тётко, тётко, ел ймаш свећу. Сăмо ли се развйчеш — тётко, мометăлно гăсе свётло, стрă ју, штă куј вйче сăд. Кад изйђомо на крај Главйце, мй вйкнумо, йзиђе једна жёна: штă ђћете. Бйли смо у воденйцу, па смо омркли, милиција не, реко, застăвља са стране да стăнемо, са стране да стăнемо, а мй, реко, кобйла йма ждрёбе, ће лйпче ждрёбе, нйје сйсало цео дăн. А и, реко, и једна комшыка нăша йма мăло дёте, п-остăвила и ђна пѳшла, реко, и кăко ћемо. Ајде, ћу ви дăм јă свећу. Дă ни свећу и запăлимо мй. Једну свећу, седи једна жёна напрёд и држй свећу напрёд и... и једна позади на цакови и држймо мй двё свеће. Тă пѳгоре, мăлу ми дала једну, она пѳгоре однапрёд, а отпозăди свётли. Прѳђемо мй преко Пăраћин, не гăсимо, тѳ свётли и преко Стрйже и кад одврнемо за Пăраћин, тăд угăсимо тѳ свётло, свёткѳ свёт... далёко бйло, ки кад умро нёки у кѳла, е, такѳ тăм свётли тѳ. А тѳ за воденйцу кат смо йшли тăд, тѳ је бйо цйркус кат смо дѳшли. Тѳ смо за дѳго прйчале штă смо рăдйле у воденйцу.

Лебина, Милка Ристић (1932)

ЛИТЕРАТУРА

Ћирилица

- Алексић / Вукомановић 1966:** Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*. — АФФ, VI, Београд, 291–319.
- Антонијевић 1971:** Драгослав Антонијевић, *Алексиначко поморавље*. — СЕЗБ, LXXXIII, Живот и обичаји народни, 35, Београд.
- Асенова 1972:** Петя Асенова, *Обичност в употребата на най-характерните граматикализирани предлози в балканските езици*. — Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, том LXV, 1, София, 179–249.
- Асенова 1989:** Петя Асенова, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. — София.
- Баотић 1971:** Јосип Баотић, *Синтакса њадежа у говору старосједилаца босанске Посавине*. — ППЈ, 7, Нови Сад, 105–140.
- Белић 1905:** Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ, I, Београд.
- Белић 1912:** Александар Белић, *Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта*. — Српски књижевни гласник, XXIX/9, Београд, 665–673.
- Белић 1972:** Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Речи са деklinацијом*, књ. II, св. 1. — Београд, 1972⁵.
- Белић 1998:** Александар Белић, *О језичкој њрироди и језичком развѡјку*, књига II. — Општа лингвистика, први том, Београд.
- Богдановић 1979:** Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пољака*. — СДЗБ, XXV, Београд.
- Богдановић 1987:** Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, XXXIII, Београд, 7–302.
- Богдановић 1997:** Недељко Богдановић, *Језичке њјаве на додиру њризренско-ѡимочког и косовско-ресавског дијалекта*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 77–83.
- Бушетић 1903:** Тодор М. Бушетић, *Левач*. — СЕЗБ, V, Насеља српских земаља, 2, Београд, 459–511.

- Видоески 1968:** Божидар Видоески, *Дативна форма кај именките во македонските дијалекти*. — Symbolae Philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Kraków, 396–404.
- Видоески 1973:** Божидар Видоески, *Проблеми на меѓудијалектноиот контакт во природни говорни области*. — Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Библиотека „Литературен збор“, Скопје, 7–17.
- Видоески 1999:** Божидар Видоески, *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 2. — Скопје.
- Вукадиновић 1996:** Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Владине*. — СДЗБ, XLII, Београд, 1–317.
- Вуковић 1966:** Гордана Вуковић, *Односу „оријентационих“ предлога ии и с и о д / и о д, и з н а д / н а д, и с и р е д / и р е д*. — ППЈ, 2, Нови Сад, 77–83.
- Вуковић 1954:** Јован Вуковић, *О надежним конструкцијама с предлозима на д, и з н а д и сл.* — Питања књижевности и језика, књига прва, Сарајево, 5–49.
- Вукомановић 1963:** Славко Вукомановић, *О једној употреби предлога НА*. — НЈ, XIII/1–2, Београд, 81–94.
- Вукомановић 1979:** Славко Вукомановић, *Језички контакти у синхроној и дијахроној перс펙тиви*. — КњЈ, XXVI/2–3, Београд, 309–323.
- Галлис 1963:** Арнэ Галлис, *Дателни падеж на правления в славјанских јазыках*. — Scando-Slavica, Tomus IX, Copenhagen, 104–122.
- Гортан-Премк 1963:** Даринка Гортан-Премк, *Синтагма с предлогом до с обзиром на својства предлога уопште*. — НЈ, XIII/1–2, Београд, 64–80.
- Гортан-Премк 1963–1964:** Даринка Гортан-Премк, *Падежни и предлошко-надежни конструкције код Вука*. — ЈФ, XXVI/1–2, Београд, 437–458.
- Гортан-Премк 1971:** Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. — Београд, 1971.
- Гортан-Премк 1973:** Даринка Гортан-Премк, *О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику*. — ЈФ, XXX/1–2, Београд, 281–295.
- Гортан-Премк 1977:** Даринка Гортан-Премк, *О неким иштанима двојаке глаголске реције*. — ЈФ, XXXIII, Београд, 237–246.
- Грицкат 1950:** Ирена Грицкат, *О доунама уз глаголе с а в е и о в а и и, и о м а г а и и и с л у ж и и и*. — НЈ, I/7–8, Београд, 332–333.

- Грицкат 1959:** Ирена Грицкат, *Покрејино а на крају неких предлога као диференцијални семантички знак*. — НЈ, IX/7–10, Београд, 291–301.
- Грицкат 1986:** Ирена Грицкат, *Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику*. — ЈФ, XLII, Београд, 71–95.
- Грицкат 1997:** Ирена Грицкат, *Предлози у синтагмама са временским значењем*. — ЗбФЈ, XL/2, Нови Сад, 59–61.
- Грковић 1968а:** Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 4, Нови Сад, 121–131.
- Грковић 1968б:** Милица Грковић, *Употреба падежа у чумићком говору*. — ППЈ, 4, Нови Сад, 133–159.
- Даничић 1858:** Ђуро Даничић, *Србска синтакса*. — Београд.
- Дешић 1981:** Милорад Дешић, *Вокатив у српскохрватском јасаном и говорном језику*. — НССВД, 7, Београд, 147–157.
- Димитријевић 1996:** Мирослав Димитријевић, *Мириловац*. — Библиотека „Хроника села“, 40, Београд.
- Димитријевић 1997:** Мирослав Димитријевић, *Доње Видово*. — Библиотека „Хроника села“, 73, Београд.
- Димитријевић / Добросављевић 1997:** Мирослав Димитријевић и Миодраг Добросављевић, *Рајари*. — Библиотека „Хроника села“, 74, Београд.
- Ђорђевић 1889:** Пера Ђорђевић, *О падежима*. — Београд.
- Заичкова 1972:** Иржина Заичкова, *Дателный беспредложный в современном русском литературном языке*. — Прага.
- Ивић М. 1951–1952:** Милка Ивић, *О предлогу њ о у српскохрватском језику*. — ЈФ, XIX/1–4, Београд, 173–212.
- Ивић М. 1953–1954:** Милка Ивић, *О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци*. — ЈФ, XX/1–4, Београд, 191–211.
- Ивић М. 1954а:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. — Београд.
- Ивић М. 1954б:** Милка Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од и из у савременом књижевном језику*. — НЈ, V/5–6, Београд, 186–194.
- Ивић М. 1955–1956:** Милка Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*. — ЈФ, XXI, Београд, 165–214.
- Ивић М. 1956:** Милка Ивић, *Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала*. — НЈ, VI/7–8, Београд, 260–269.
- Ивић М. 1957:** Милка Ивић, *Једно поглавље из граматице нашег модерног језика — систем месних падежа*. — ГФФ, II, Нови Сад, 145–158.

- Ивић М. 1958:** Милка Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*. — ЈФ, XXII, Београд, 141–166.
- Ивић М. 1959:** Милка Ивић, *Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком*. — ГФФ, IV, Нови Сад, 151–163.
- Ивић М. 1960:** Милка Ивић, *Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свећу*. — ГФФ, V, Нови Сад, 49–74.
- Ивић М. 1961:** Милка Ивић, *О појавама синтаксичке обавезности*. — ГФФ, VI, Нови Сад, 180–190.
- Ивић М. 1963:** Милка Ивић, *Регистар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*. — ЗбФЛ, VI, Нови Сад, 13–30.
- Ивић М. 1971:** Милка Ивић, *Квештионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗбФЛ, XIV/1, Нови Сад, 159–170.
- Ивић М. 1972:** Милка Ивић, *О објектској дојуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи*. — Зборник за језик и књижевност, I, Титоград, 27–32.
- Ивић М. 1983:** Милка Ивић, *Лингвистички огледи*. — Београд, 179–225.
- Ивић П. 1957:** Павле Ивић, *О говору Галишњих Срба*. — СДЗб, XII, Београд, 323–403.
- Ивић П. 1959:** Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФ, IV, Нови Сад, 397–400.
- Ивић П. / Младеновић 1964:** Павле Ивић и Александар Младеновић, *Дијалектски текстови из Србије*. — ЗбФЛ, VII, Нови Сад, 162–166.
- Ивић П. 1971:** Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. — Београд.
- Ивић П. 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шипоавско наречје*. — Нови Сад, 1985.
- Ивић П. 1990:** Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — Београд-Приштина.
- Ивић П. 1991:** Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*. — Изабрани огледи, III, Ниш, 81–121.
- Ивић П. 1994:** Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти (њихова структура и развој)*. — Прва књига, Сремски Карловци-Нови Сад.
- Ивић П. 1997:** Павле Ивић, *Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 41–44.
- Ивић П. / Бошњаковић / Драгин 1997:** Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови)*. — СДЗб, XLIII, Београд, 297–433.

- Историја 1994:** Историја српског народа I-VI. Београд, 1994².
- Јовић 1968:** Душан Јовић, *Трсињенички говор*. — СДЗб, XVII, Београд, 1–238.
- Јоцић 1997:** Мирјана Јоцић, *Семантичко-контекстуалне специфичности конструкције око + генитив*. — ЗбФЛ, XL/2, Нови Сад, 151–158.
- Кашић 1968:** Јован Кашић, *Дојуне индиректног објекта уз глаголе слушања и говорења*. — ЗбФЛ, XI, Нови Сад, 105–108.
- Кашић 1969:** Јован Кашић, *Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику*. — ЗбФЛ, XII, Нови Сад, 173–182.
- Кашић 1973:** Јован Кашић, *Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта*. — ЗбФЛ, XVI/2, Нови Сад, 133–138.
- Кликовац 1997:** Душка Кликовац, *О узрочном значењу конструкције у + локатив*. — НЈ, XXXII/1–2, Београд, 26–37.
- Ковачевић 1981:** Милош Ковачевић, *Употреба приједлога преко у српскохрватском стандардном језику*. — НЈ, XXV/3, Београд, 136–158.
- Кончаревић 1989:** Ксенија Кончаревић, *Прилог конфронтативном проучавању синтаксичких категорија за изражавање квалитативности у савременом руском и српскохрватском књижевном језику*. — ЗбФЛ, XXXII/1, Нови Сад, 125–140.
- Лашкова 1984–1985:** Лили Лашкова, *Към граматичната характеристика на предлога б е з в сърбохрватския и българския език*. — ЗбФЛ, XXVII–XXVIII, Нови Сад, 389–394.
- Лашкова 1993:** Лили Лашкова, *За балканизацијата на сърбохрватски и български език*. — ЈФ, XLIX, Београд, 29–56.
- Лутовац 1958:** Милисав Лутовац, *Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости*. — Гласник Етнографског института, VII, Београд, 13–22.
- Марковић 2000:** Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. — СДЗб, XLVII, Београд, 7–307.
- Маројевић 1981:** Радмило Маројевић, *Облик кућ и у адвербијалној функцији (са историјског и савременог гледишта)*. — ЈФ, XXXVII, Београд, 237–243.
- МДАБЯ 1997:** Малый диалектологический атлас балканских языков. Синтаксическая программа. — Санкт-Петербург (РАН).
- Мијатовић 1930:** Станоје М. Мијатовић, *Ресава*. — СЕЗб, XLVI, Насеља и порекло становништва, 26, Београд, 97–239.
- Мијатовић 1948:** Станоје Мијатовић, *Белица*. — СЕЗб, LVI, Насеља и порекло становништва, 30, Београд, 1–216.

- Милановић 1959:** Бранислав Милановић, *Ујошреба љредлога к о д (с генијшвом) уз глаголе крејџања*. — НЈ, IX/7–10, Београд, 227–242.
- Милановић 1963:** Бранислав Милановић, *О облику и деклинацији имена месџа џиџа Б о ш њ а н е, Р и б а р е у савременом књижевном језику*. — НЈ, XIII/3–5, Београд, 137–168.
- Миленковић 1996:** Миша Миленковић, *Монографија Парађина*. — Парађин.
- Миљинковић 1987:** Љубо Миљинковић, *Конструкције са љредлогом з а у савременом руском и срџскохрвајском језику*. — ЈФ, XLIII, Београд, 137–171.
- Миљинковић 1988:** Љубо Миљинковић, *Датџив у савременом руском и срџскохрвајском језику (конфронџаџивна анализа)*. — Београд.
- Милићевић 1876:** Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. — Београд.
- Миловановић 2003:** Невенка Миловановић, *Доња Муџница. Варош међу селима*. — Парађин.
- Милорадовић 1999:** Софија Милорадовић, *Почетак — од краја*. — ЗБФЈ, XLII, Нови Сад, 457–461.
- Минова-Ѓуркова 1994:** Лилјана Минова-Ѓуркова, *Синџагма на македонској сџандарден јазик*. — Скопје.
- Минчева 1964:** Ангелина Минчева, *Развој на дателния прџетелен падеж в българския език*. — София.
- Михајловић 1977:** Јован С. Михајловић, *Лесковачки говор*. — Лесковац.
- Младеновић 2001:** Радивоје Младеновић, *Говор шарџланџнске жуйе Гора*. — СДЗБ, XLVIII, Београд.
- Молошная 1986:** Татьяна Н. Молошная, *Посесивные синтаксические конструкции в сербскохорватском языке*. — Славянское и балканское языкознание, Москва, 187–191.
- Мршевић 1973:** Драгана Мршевић, *Предлози на д, љ о д, љ р е д и и з н а д, и с љ о д и и с љ р е д с одговарајућим љадежним облицима у функцији одређивања љросторних односа*. — НЈ, XIX/4–5, Београд, 204–227.
- Најческа-Сидоровска 1973:** Марија Најческа-Сидоровска, *Синџагма со Датџив суџраџетџис и неговото разгрџичување од други значења во руској, македонској, срџскохрвајској и бугарској јазик*. — Македонски јазик, XXIV, Скопје, 119–130.
- Најческа-Сидоровска 1979:** Марија Најческа-Сидоровска, *Выражение определения имени существительного другим именем в форме дательного падежа или его синтаксического эквивалента в сопоставлении с сербохорватским, русским и*

- болгарским језицима.* — Славистични студии, год. II, Скопје, 13–24.
- Николић 1995–1996:** Мирослав Николић, *Недеклинабилне именице у српском језику.* — НЈ, XXX/1–5, Београд, 15–44.
- Николић 1996:** Миодраг Р. Николић, *Стубица.* — Библиотека „Хроника села“, 51, Београд.
- Николић / Вељковић 1997:** Миодраг Р. Николић и Живадин Р. Вељковић, *Родослови стубички.* — Библиотека „Хроника села“ — посебна издања, 8, Београд.
- Павловић 1996:** Слободан Павловић, *Падежи са значењем иптеритивне симулираности у говору северозајадне Боке.* — ГФФ, XXIV, Нови Сад, 11–23.
- Павловић 2000:** Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозајадне Боке,* Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Београд.
- Перуничкић 1975:** Бранко Перуничкић, *Град Параћин 1815–1915.* — Београд.
- Петровић 1968:** Драгољуб Петровић, *Употреба падежа у језику Петра Кочића.* — ГФФ, XI/1, Нови Сад, 179–213.
- Пецо / Милановић 1963:** Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Особине левачког говора.* — АФФ, 2, Београд, 187–203.
- Пецо / Милановић 1968:** Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор.* — СДЗб, XVII, Београд, 241–367.
- Пижурица 1967:** Мато Пижурица, *Употреба падежа у говору Роваца.* — ППЈ, 3, Нови Сад, 141–176.
- Пипер 2002:** Предраг Пипер, *О грамаћичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима.* — Глас СССХСIV, Одељење језика и књижевности САНУ, књига 19, Београд, 99–114.
- Попов 1984:** Бојан Попов, *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу.* — ЈФ, XL, Београд, 21–43.
- Проничев 1969:** Виктор Проничев, *Синтаксическије функције вокатива в сербохрватском језике.* — Славјанскаја филологија, Ленинград, 116–121.
- Радић 1990:** Првослав Радић, *Цртице о говору села Мрче у куришумлијском крају.* — СДЗб, XXXVI, Београд, 1–74.
- Радић 1997:** Првослав Радић, *О неким појавама у дефлекцији косовско-ресавских говора (у светлу синкретичко-аналићичких процеса).* — ЗбФЛ, XL/2, Нови Сад, 227–239.
- Радић 2000:** Првослав Радић, *Трагом једне Белићеве дијалектолошке екскурзије (О подјасребачким говорима).* — Српски језик, V/1–2, Београд, 381–406.

- Ракић-Милојковић 1990:** Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Муџнице*. — СДЗб, XXXVI, Београд, 79–118.
- Реметић 1981:** Слободан Реметић, *Датив-инструментал (-локатив) множине именица А-основе са насљавком -ЕМА у говорима косовско-ресавског дијалекта*. — ЗбФЛ, XXIV/1, Нови Сад, 165–169.
- Реметић 1996:** Слободан Реметић, *Српски љизренски говор I (гласови и облици)*. — СДЗб XLII, Београд, 319–614.
- Русс. диалект. 1990:** Русская диалектология (под редакцией В. В. Колесова). — Москва.
- Симић 1972:** Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗб, XIX, Београд.
- Симић 1980:** Радоје Симић, *Синџакса левачког говора I*. — СДЗб, XXVI, Београд, 1–146.
- Соболев 1988:** Андрей Н. Соболев, *О некоторых инновационных процессах в сфере выражения пространственных значений в территориальных диалектах сербохорватского языка*. — ЗбФЛ, XXXI/1, Нови Сад, 47–77.
- Соболев 1989:** Андрей Н. Соболев, *Сербохорватская диалектология и изучение истории балканославянских языков*. — ЗбФЛ, XXXII/2, Нови Сад, 215–224.
- Соболев 1990:** Андрей Н. Соболев, *Заметки о надежных системах сербохорватских говоров контактных зон*. — ЈФ, XLVI, Београд, 13–28.
- Соболев 1991а:** Андрей Н. Соболев, *Категория надежда на периферии балканославянского ареала*. — ЗбФЛ, XXXIV/1, Нови Сад, 1991, 93–139.
- Соболев 1991б:** Андрей Н. Соболев, *К истории утраты балканославянского склонения*. — ЗбФЛ, XXXIV/2, Нови Сад, 7–41.
- Собольев 1997:** Андреј Н. Собольев, *О синџакси јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледанија балканологије*. — О српским народним говорима (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 9–20.
- Станић 1977:** Милија Станић, *Ускочки говор II*. — СДЗб XXII, Београд, 1–157.
- Стевановић 1933–1934:** Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — ЈФ, XIII, Београд, 1–129.
- Стевановић 1937:** Михаило Стевановић, *Један љрилог српскохрватској синџакси*. — Зборник у част Александра Белића, Београд, 307–314.

- Стевановић 1940:** Михаило Стевановић, *Посесивне форме у српскохрватском језику*. — Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, 1, Скопље, 1–50.
- Стевановић 1950а:** Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*. — СДЗб, XI, Београд, 2–151.
- Стевановић 1950б:** Михаило Стевановић, *Синаџаксичка и сџилска вредносџић предлога с*. — НЈ, I/3–4, Београд, 108–115.
- Стевановић 1961–1962:** Михаило Стевановић, *Датџивске синџагме с џредлозима џ р е м а и к а*. — ЗбФЛ, IV-V, Нови Сад, 319–322.
- Стевановић 1966а:** Михаило Стевановић, *Гениџивне синџагме с џредлогом к о д и неке џихове оџозициџе*. — НЈ, XV/3–4, Београд, 158–179.
- Стевановић 1966б:** Михаило Стевановић, *Један необичан облик џосесивног гениџива*. — АФФ, VI, Београд, 275–284.
- Стевановић 1966в:** Михаило Стевановић, *Синџагме с гениџивом и џредлогом с (а)*. — НЈ, XV/1–2, Београд, 62–76.
- Стевановић 1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. — Београд, 1979³.
- Стевановић 1984–1985:** Михаило Стевановић, *Социџаџив-инџструменџал: једнакостџић и разлике, додири и мешања*. — ЗбФЛ, XXVII-XXVIII, Нови Сад, 733–740.
- Стевовић 1955–1956:** Игрутин Стевовић, *О џиџињау конџструкциџа џадеџа с џредлозима*. — ЈФ, XXI/1–4, Београд, 215–236.
- Стојановић 2003:** Јелица Стојановић, *Датџив без џредлога и к + датџив као конкуренџина средџтва уз глаголе креџиња и говорења у истџориџи српског језика*. — НССВД, 31/1, Београд, 179–189.
- Танасић 1993:** Срето Танасић, *Инџструменџал за живо у џасивним конџструкциџама*. — НЈ, XXIX/3–4, Београд, 173–181.
- Тома 1998:** Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*. — СДЗб, XLV, Београд.
- Томић 1987:** Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗб, XXXIII, Београд, 303–474.
- Тополињска 1988:** Зузана Тополињска, *Датџивниоџић однос и кириломе-џодиевскоџо јазично наследџтво*. — Кирилометодиевскиоџ период и кирилометодиевската традициџа во Македониџа, Скопје, 153–158.
- Тополињска 1995:** Зузана Тополињска, *Македонскиџе диџалекџићи во Егејска Македониџа*, книга прва, *Синџакса*, I дел. — Скопје.
- Тополињска 1996:** Зузана Тополињска, *„Падеџ“ и „глаголски род“ — две сџраџџегиџе грамаџикализациџе односа између „џредикаџа“ и џегових „аргуменџа“*. — ЈФ, LI, Београд, 1–9.

- Тополињска 2000:** Зузана Тополињска, *Односој ГЕНИТИВ~ДАТИВ на балканскијте ѓадежни сисџеми.* — ЈФ, LVI/3–4, Београд, 1229–1236.
- Тополињска 2002:** Зузана Тополињска, *Анџројоцентрџичка џеорџа језика и срџски ѓадежни сисџеми.* — ЈФ, LVIII, Београд, 1–13.
- Топоров 1961:** Владимир Н. Топоров, *Локаџив в славјанских језыках.* — Москва.
- Ћирић 1983:** Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице.* — СДЗБ, XXIX, Београд, 7–119.
- Ћирић 1999:** Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља.* — СДЗБ, XLVI, Београд, 7–262.
- Ћупић 1977:** Драго Ћупић, *Говор Бјелојавлића.* — СДЗБ, XXIII, Београд.
- Фелешко 1995:** Казимјез Фелешко, *Значења и синџакса срџскохрватског гениџива.* — Београд.
- Христова 1995:** Даниела Христова, *Израязаване на квалификаџивните одношења в номиналната фраза в сџрбохџрватски језик.* — ЈФ, LI, 167–176.
- Цвијић 1991:** Јован Цвијић, *Анџројогеографски и еџнографски сџи-си.* — Сабрана дела, књ. 4, том I, Београд, 1991².

Латиница

- Antonić 1999:** Ivana Antonić, *Temporalni genitiv s predlogom u s r e d.* — ЗбФЛ, XLII, Нови Сад, 133–139.
- Arsenijević 1993:** Nada Arsenijević, *O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama sa glagolom i m a t i i њиховим маџарским еквивалентима.* — ЗбФЛ, XXXVI/2, Нови Сад, 61–69.
- Babić 1988–1989:** Stjepan Babić, *Instrumental na granici sredstva i društva.* — *Suvremena lingvistika*, 27–28, Zagreb, 3–9.
- Batistić 1972:** Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku.* — Београд.
- Gogolewski 1977:** Stanisław Gogolewski, *Dativus i konstrukcje synonimiczne w systemach gramatycznych gwar macedońskich i języka literackiego.* — *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. XXIII, Łódź, 79–101.
- Grickat 1961:** Irena Grickat, *Razvoj značenja glagola i m a t i.* — *Radovi ANUBiH*, XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, 6, Sarajevo, 67–82.
- Ivić M. 1963:** Milka Ivić, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima.* — *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr* — Sławinski, Kraków, 99–104.

- Ivić M. 1967:** Milka Ivić, *Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom -o v (-e v, -o v l j e v, -e v l j e v), -i n u odnosu „kombinatoričnih varijanata“*. — ГФФ, X, 257–262.
- Kovačec 1988:** August Kovačec, *Pojam jezičnog saveza i balkanski jezici*. — SOL (Lingvistički časopis), 6, Izvanredni svezak 1, Zagreb, 21–52.
- Maretić 1921:** Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Zagreb, 1921⁶, 110–212.
- Mihailović 1977:** Ljiljana Mihailović, *Lokalistička teorija padeža i pojam neotudjivog pripadanja*. — Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, IV, Niš, 173–190.
- Peco 1981:** Asim Peco, *Prilog proučavanju prelaznih govora*. — Radovi ANUBiH, LXX, Odjeljenje društvenih nauka, 21, Sarajevo, 43–52 + tabela + dvadeset sedam karata.
- Radovanović 1977:** Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (II)*. — ЗбФЛ, XX/2, Нови Сад, 81–160.
- Raguž 1984:** Dragutin Raguž, *S kojim se padežom slaže prijedlog p r e m a ?* — Jezik, god. 31, br. 4, Zagreb, 97–107.
- Topolińska 1986:** Zuzanna Topolińska, *Dativus vs Genetivus*. — Prace filologiczne, tom XXXIII, Warszawa, 365–371.
- Topolińska 1999:** Zuzanna Topolińska, *Język, człowiek, przestrzeń*. — Warszawa — Kraków.
- Wierzbicka 1986:** Anna Wierzbicka, *The Meaning of a Case: A Study of the Polish Dative*. — Case in Slavic, ed. by R.D. Brecht and J.S. Levine, Columbus Ohio, 386–426.

СКРАЋЕНИЦЕ

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

АФФ	Анали Филолошког факултета у Београду
ГФФ	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
ЗБФЛ	Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику, Нови Сад
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
НССВД	Научни састанак слависта у Вукове дане (Међународни славистички центар), Београд
ППЈ	Прилози проучавању језика, Нови Сад
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СЕЗБ	Српски етнографски зборник, Београд

СКРАЋЕНИЦЕ ИСТРАЖИВАНИХ ПУНКТОВА

Бош	Бошњане	Мир	Мириловац
Буљ	Буљане	Пл	Плана
Бус	Бусиловац	Пот	Потоцац
ГМ	Горња Мутница	Раш	Рашевица
Дав	Давидовац	Свој	Својново
ДМ	Доња Мутница	Сик	Сикирица
ДВ	Доње Видово	Стр	Стрижа
Др	Дреновац	Стуб	Стубица
Заб	Забрега	Тек	Текија
Изв	Извор	Треш	Трешњевица
Клач	Клачевица	Чеп	Чепуре
Креж	Крежбинац	Шав	Шавац
Леб	Лебина	Шал	Шалудовац*

* Називи места дају се у службеној форми. У народном говору називи *Забрега*, *Лебина*, *Мириловац* и *Трешњевица* могу имати и другачије изговорне ликове: *Забрига*, *Лебине*, *Мериловац*, *Црешњевица*.

THE USE OF CASE FORMS IN THE SPEECH OF PARAĆINSKO POMORAVLJE BALKANISTIC AND ETHNOMIGRATIONAL ASPECT

The region of Paraćinsko Pomoravlje belongs to the Kosovo–Resava dialect of the Serbian language, but the speech of this part of Veliko Pomoravlje occupies the bordering zone between two dialectal masses of Serbian — the Kosovo–Resava and the Timok–Prizren dialects. The speech of Paraćinsko Pomoravlje has proven to be a very rich source of information about metanastatic movements as well as about the origin of population. This speech is, to a very high degree, the result of migrations of the representatives of southern and south-eastern subdialects, which have been taking place ever since the 14th century and into this day. To a somewhat lesser degree the structure of this speech has been affected by its geolinguistic status i.e. its position in the bordering zone. The portion that belongs to the oldest — and the strongest — the Kosovo–Resava migrational stream, is about the largest one. Then it is followed — and in some villages even preceded — by the Vardar–Južna Morava stream, while the Dinaric population is scarcely represented and mostly overwhelmed by the settlers of the Timok–Branicevo and Šop streams. In the course of time, the immigrants of the Vardar — Južna Morava provenience, originally probably the most dominant in the places of the Paraćin region alongside the river of Velika Morava, have imposed the features of their original vernaculars on the population outside the Morava valley proper.

The abovementioned facts have directly caused the superstratification of certain Balkanistic features onto the unquestionable Kosovo–Resava dialectal basis of the studied speech. These include, in the first place, the proportion of penetration of *casus generalis* and a conspicuous tendency toward analytism. The situation regarding the use of case forms, generally speaking, is closer to that in the Prizren — Južna Morava vernaculars than to the one in Kosovo–Resava dialects.

After describing the syntactic features in the realm of use of case forms in this transitional speech I tried to establish, by tracing the change of distribution of case forms brought about by a substantial influence of analytic structures, the extent to which — within the range of each case and each case construction — flective forms have been preserved (in other

words, the Kosovo–Resava situation), as well as the lines on which they have been penetrated by *casus generalis*.

The rivalry between genitive case and analytic constructions with *casus generalis* in the genitive function has been resolved in the speech of Paraćinsko Pomoravlje in a way not described in hitherto studies about individual Kosovo–Resava dialects. Judging from the results of our analysis, it can be concluded that non-prepositional genitive — regardless of whether it is used adnominally or adverbially — is not very frequent, so that a tendency is observed toward securing a prepositional status of this case form. Departing from the materials analysed it can be asserted that the forms of genitive case realized in relation with preposition vastly outnumber the instances of *casus generalis* in a genitive function. Therefore, it was solely the sphere of the genitive case with preposition that has remained fairly stable in the face of “tide” of analytic constructions with *casus generalis*.

A pivotal position in the process of disintegration of synthetic declination in the history of the languages of the Balkans has been taken by the neutralization of case opposition between genitive and dative, which has consequently made the syncretism of their forms possible. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje this “primary” Balkanism is not effectuated to a full extent. Syncretized are forms of genitive and dative cases in the semantic category of possessivity, in such a manner that dative takes over the possessive functions of genitive. It appears almost regularly as an inhibited case form (the compulsory determinator + a nominal word in dative case). Free dative in the studied speech also takes the adverbial position which is primary to it. The semantic differentiation within adverbial dative is considerably greater than within adnominal dative. The analyzed material shows that forms of non-prepositional dative are quite a marginal means of expressing a goal, i.e. the final point of a motion. Instead of *dativus finalis* with *verba movendi* the studied dialectal region features a Balkanistic innovation — a locational construction of the type *kod* + G/CG.

Two features typical of the Kosovo-Resava dialect in general are also present in the studied speech: (1) the use of *casus generalis* in the function of instrumental case; (2) the use of sociative construction instead of a non-prepositional instrumentalis instrumenti. The studied speech, however, has witnessed an intensification of these two phenomena, so that the suppression of synthetic instrumental forms as well as expressing various categories of non-prepositional instrumental by a sociative construction seem to have reached proportions unknown to other Kosovo-Resava dialects. One of the peculiarities of this speech is also an exclusive use of *casus generalis* instead of instrumental with prepositions *pod* [“under”], *nad* [“above”], *pred* [“before”] and *među* [“between”], as well as its

incomparably more frequent occurrence in the place of instrumental with the preposition *s(a)* ["with"].

As regards the use of locative syntagmata in the speech of Paraćinsko Pomoravlje, there are two basic categories of features that make them different from the standard Serbian language and from other Kosovo-Resava subdialects: (1) a very low frequency of locative forms and a much more intensive use of *casus generalis* in the locative function, especially with prepositions *u* ["in"] and *na* ["on"]; (2) the absence or rather suppression of prepositions *o* ["about"] and *pri* ["by"]. However, when locative meanings are marked by the preposition *po*, the instances of locative are almost equally numerous as those with *casus generalis* with that preposition.

An insight into this particular dialectal situation makes it possible to recognize yet another series of processes typical of the use of case forms in Paraćinsko Pomoravlje that fall in the category of consequences of Balkanistic linguistic developments on this terrain. We have in mind, in the first place, an expansion of the use of nominative case in the place of certain genitive functions (in existential and in partitive constructions). Since respective nouns are in the position (subjective) which makes the use of accusative as a *casus generalis* impossible, the nominative case, being a basic form of a noun, is extremely suitable for such a substitution for genitive proper. Furthermore, there are many instances of nominative as the central, as well as the second independent case, taking over the role of the vocative case.

In the studied speech the possibility of simultaneous use of genitive and accusative in the same function and with the same meaning has not been exploited in the following basic categories of the free accusative case: (1) accusative as the case of the object with the verb *imati* ["to have"] and in some other adverbial, partitive syntagmata; (2) accusative as a case of the object of negative verbs; (3) temporal accusative. In this speech the process of loss of genitive forms has gone very far, and simultaneously with it there is the process of amplification of the use of accusative forms which have become a very productive category.

Conspicuous is also a strengthening of the role of prepositions — simultaneous with a weakening of case flexion — in expressing case meanings, and consequently, a removal of non-prepositional forms of oblique cases from the frame of the still existent synthetic system. Namely, the semantic field of non-prepositional instrumental is very restricted — except for a considerable number of examples in the category of "tools", the instances of *instrumentalis loci* and *instrumentalis verbi medialis* have been noted practically only by exception. Free case forms of the predicative and temporal instrumentals have disappeared from the studied speech.

The grammatical category of number has also had its part in the vanishing of flection from the speech of Paraćinsko Pomoravlje. Namely, the plural forms of all the nominal declension types have proved to be extremely prone to reduction of genitive, instrumental and locative case forms, thus giving way to the expansion of casus generalis. In that respect, genitive is the best example because the function of genitive plural of all three genders is expressed almost exclusively by forms of casus generalis. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje the syncretic forms of nominative and accusative occur in plural of all the four declension types, thus apparently opening the way to a broader use of casus generalis forms.

The growing of analytic processes in the speech of Paraćinsko Pomoravlje is represented by certain morpho-syntactic entities. Here we shall list just some of them that have undergone analytic re-organisation: *od* + G/CG m. of the possessive genitive, *od* + G/CG m. of the non-prepositional genitive with verbs of the type *bojati se*, *kod* + G/CG m. of dative of verba dicendi, *kod* + G/CG and *uz* + A m. of the non-prepositional dative with verbs of the type *prići*, *s* + I/CG m. of the non-prepositional instrumentalis instrumenti and instrumentalis verbi medialis, *po* + L/ *niz* + A/ *kroz* A m. of instrumentalis prosecutivus, *za* + A m. of the predicative instrumental with verbs of the type *smatrati*, *za* + A m. of the genitive of indirect object with verbs *nadati se*, *setiti se*, *radovati se*, etc. It is obvious that accusative syntagmata with prepositions are expanding on the account of certain prepositional syntagmata with genitive, instrumental and locative, as well as on the account of non-prepositional genitive, dative, accusative and instrumental cases in certain syntactic-semantic categories.

With regard to everything previously concluded about the use of case forms in the speech of Paraćinsko Pomoravlje, and after observing the rivalry between flective forms and syntagmata with casus generalis, it can be concluded that the studied speech, in that respect, quite intensively takes part in the Balkan linguistic league. In the speech of Paraćinsko Pomoravlje the most prominent Balkanizing innovation is the presence of casus generalis as a morpho-syntactic construction which co-exists with the flective case forms. Thus accusative as casus generalis takes over the functions of genitive, instrumental and locative, occasionally even dative cases. However, regardless of the fact that casus generalis assumes a number of functions of various cases, in this transitional speech of the Kosovo-Resava zone all the seven cases still do preserve their flective forms. Instances of analytism are restricted, so that the synthetic structure of the morpho-syntactic linguistic level is not destroyed.